

Jaarverslag 2023

Inhoud

Bestuursverslag	7
Toekomstmakers	9
PME en het jaar 2023 in één oogopslag	10
Kerncijfers – meerjarenoverzicht	12
Missie en visie	16
Verslag van het bestuur	18
Voorwoord	18
Onze strategische koers	20
Ontwikkelingen om ons heen	22
Belangrijkste bestuursbesluiten en activiteiten	23
Financiële situatie en resultaten 2023	26
Dekkingsgraad	26
Verhoging van het pensioen	29
Premie	31
Risicohouding en haalbaarheidstoets	33
Beleggingsresultaten	34
CO ₂ -voetafdruk PME	37
Kosten	41
Resultaat boekjaar	51
Goed pensioen; nu en in de toekomst	53
Pensioen bij PME	53
Op weg naar de nieuwe pensioenregeling	57
Overige relevante (ontwikkelingen in) wet- en regelgeving	58
Duurzaam en verantwoord beleggen	60
Ambities en doelen	60
Strategische kaders en beleid	61
Beleggingsplan 2023	62
Portefeuille van morgen	65
Onze beleggingsportefeuille ingezoomd	66
Klimaat	67
Betrokken aandeelhouder	69
Beleggen met positieve impact	80
Uitsluiting	84
Benchmarks	84
Relevante (ontwikkelingen in) wet- en regelgeving	85
In verbinding met onze stakeholders	89
In verbinding met deelnemers en pensioengerechtigden	89
Klachten	94
In verbinding met werkgevers	98
Overige stakeholders	99

De organisatie van PME als stevig fundament	102
Governance	102
Beheerste en integere bedrijfsvoering	107
Uitbesteding	117
Vooruitblik	121
Verantwoording en toezicht	124
Naleving code pensioenfondsen	124
Compliance- en privacy officer	125
Vertrouwenspersoon PME	128
Interne audit	129
Extern toezicht	129
Verklaring intern toezicht PME	131
Reactie bestuur op de verklaring intern toezicht PME	136
Oordeel verantwoordingsorgaan	137
Reactie bestuur op oordeel verantwoordingsorgaan	142
Ondertekening	143
Jaarrekening 2023	144
Balans per 31 december	146
Staat van baten en lasten	147
Kasstroomoverzicht	148
Algemene toelichting	149
Toelichting op de balans per 31 december	159
Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen	173
Risicoparagraaf	174
Toelichting op de staat van baten en lasten	187
Gebeurtenissen na balansdatum	193
Actuariële analyse	194
Ondertekening	196
Overige gegevens	198
Actuariële verklaring	200
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	202
Assurancerapport van de onafhankelijke accountant over de duurzaamheidsinformatie	212
Bijlagen	219
Bijlage 1 Personalia 2023	220
Bijlage 2 Risicotaxonomie PME en risicobereidheid	224
Bijlage 3 Naleving Code Pensioenfondsen 2023	229
Bijlage 4 Rapportage Taskforce on Climate-related Financial Disclosures	240
Bijlage 5 Toelichting meting CO ₂ -uitstoot	258
Bijlage 6 SFDR rapportage	264

Bestuursverslag

Toekomstmakers

PME en het jaar 2023 in één oogopslag

Kerncijfers – meerjarenoverzicht

Missie en visie

Verslag van het bestuur

Financiële situatie en resultaten 2023

Goed pensioen; nu en in de toekomst

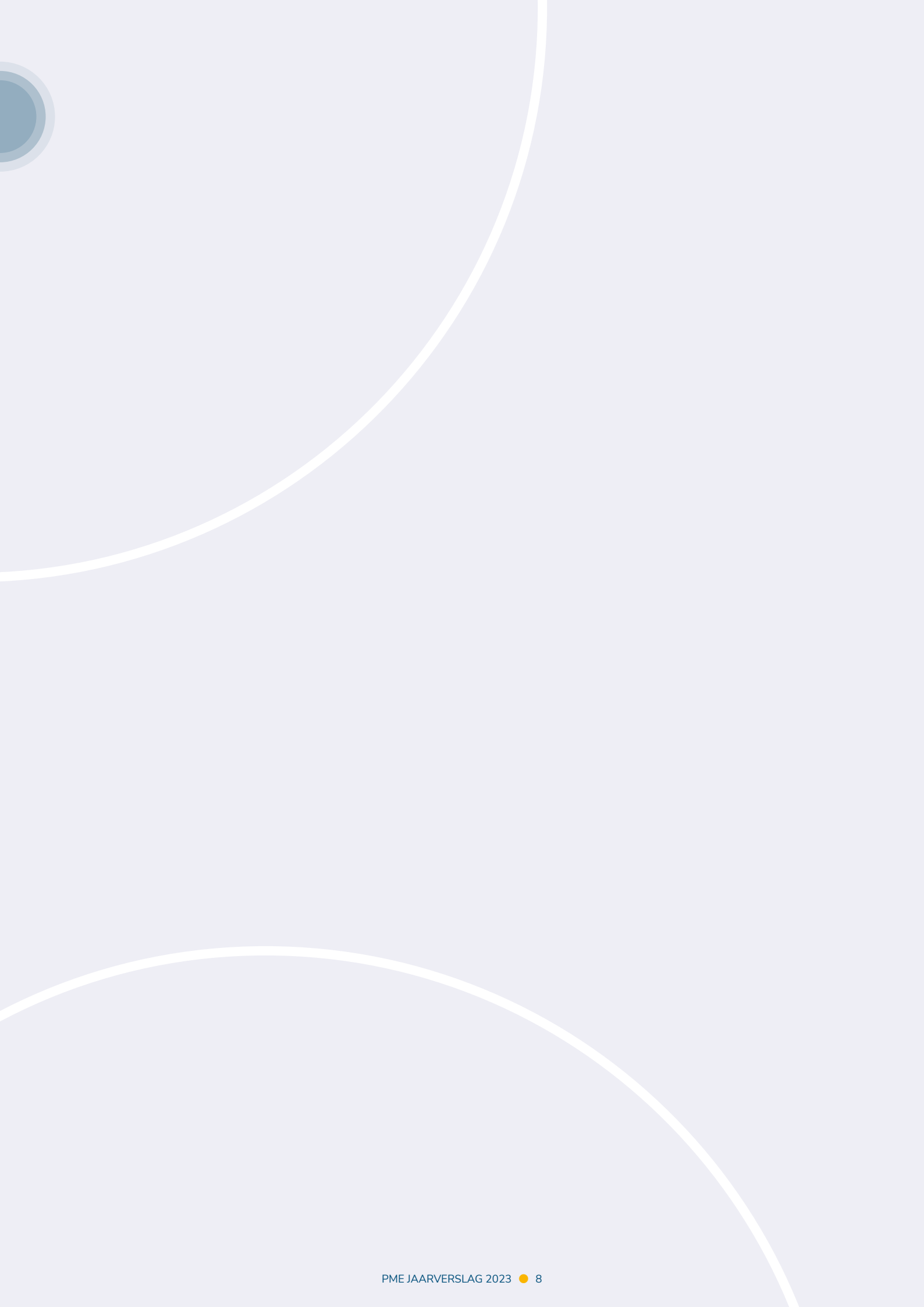
Duurzaam en verantwoord beleggen

In verbinding met deelnemers en pensioengerechtigden

De organisatie van PME als stevig fundament

Vooruitblik

Verantwoording en toezicht

Toekomstmakers

Een goed pensioen regel je het beste met zoveel mogelijk mensen samen. Zo deel je risico's en profiteer je van betere rendementen. Tegelijkertijd is een pensioen iets heel persoonlijks, het gaat om jouw leven en hoe jij dat invulling geeft, nu en straks. Op dat snijvlak van collectief en persoonlijk zorgen wij al zo'n 80 jaar voor de grootst mogelijke opbrengst, financieel en maatschappelijk.

Wij zijn PME, het pensioenfonds voor mensen die werken in de metaal- en techindustrie. Mede dankzij ons, kunnen zij rekenen op een goed inkomen als ze met pensioen gaan. Dat realiseren wij door gedegen en verstandig met hun premie om te gaan, en tegelijkertijd voorop te lopen in de veranderingen die onze samenleving doormaakt. We zijn bijvoorbeeld al heel vroeg met deelnemers en werkgevers het gesprek aangegaan om fossielvrij te worden en onze hele beleggingsportefeuille te verduurzamen. We investeren in hernieuwbare energie, in ontwikkeling van circulaire bouw en materialen, en in toegankelijke zorg. Zo levert de premie van onze deelnemers veel meer op dan alleen een goed pensioen. Een opbrengst die past bij de sector waarvoor wij werken, een sector die letterlijk de toekomst maakt.

Want de metaal- en techindustrie zit in het hart van alle veranderingen waar we als mensheid voor staan. Van energie tot klimaat en van digitalisering tot zorg; onze sector speelt altijd een cruciale rol in het daadwerkelijk realiseren van oplossingen. Sommige bedrijven al met vierhonderd jaar familiehistorie, andere zijn als start-up nog maar net begonnen, maar allemaal blinken ze uit in het maken van onmisbare

producten en toepassingen. Steeds slimmer, steeds schoner, steeds waardevoller. Met diezelfde gedrevenheid bouwen wij als pensioenfonds mee aan de toekomst, van de sector en de mensen die er werken. Zodat iedereen kan blijven meedoen en meeprofiteren.

Daarom zijn we doorlopend met werkgevers en deelnemers in gesprek, we willen begrijpen wat hen beweegt, waar ze kansen zien en waar zorgen zitten. Zelf onderdeel zijn van hun wereld, van hun denken en dus van hun oplossingen. We investeren een deel van de premies terug in de techwereld waarvan we onderdeel zijn. We helpen ecosystemen te ontwikkelen waarbinnen bedrijven kunnen samenwerken aan nieuwe technologieën, nieuwe oplossingen. En bieden onze deelnemers de dienstverlening die ze mogen verwachten: met begrijpelijke antwoorden, heldere adviezen en slimme tools die inzicht geven in het inkomen voor later. Want wie werkt in de sector die de toekomst maakt, moet ook z'n eigen toekomst kunnen maken. Daar dragen wij met trots aan bij.

**PME pensioenfonds,
van en voor de toekomstmakers**

PME en het jaar 2023 in één oogopslag

Hoeveel mensen gingen er met pensioen?

6.370

2022: 6.522

Wat was hun gemiddelde leeftijd?

66,2

2021: 66

Hoe oud is de oudste gepensioneerde met een ouderdomspensioen

106

2022: 105

Hoe oud is de oudste pensioengerechtigde met een partnerpensioen

107

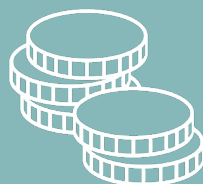
2022: 106

Werkgevers

1.533

2022: 1.527

Kosten pensioenbeheer per deelnemer

€103,-

2022: 100

Kosten vermogensbeheer (incl. transactiekosten) als % van gemiddeld belegd vermogen

0,404%

2022: 0,485%

Kosten vermogensbeheer (excl. transactiekosten) als % van gemiddeld belegd vermogen

0,355%

2022: 0,411%

Actieve deelnemers

183.003

2022: 174.425

Ex-deelnemers

272.917

2022: 270.087

Pensioengerechtigden

168.012

2022: 168.054

Totaal aantal (ex-) deelnemers (incl. pensioengerechtigden)

623.932

Gemiddelde leeftijd actieve deelnemers

45,8

CO₂-reductie
aandelenportefeuille
in 2023 t.o.v. 2019

-65,8%

CO₂-reductie
obligatieportefeuille
in 2023 t.o.v. 2019

-41,5%

Beleggingsrendement:

8,7%

Beleggen

Portefeuilleverdeling naar categorieën

Vastrentende waarden:

45,6%

Aandelen:

26,2%

Hoogrentende waarden:

12,7%

Vastgoed:

6,3%

Private equity:

6,8%

Real assets:

2,4%

Belegd vermogen:

54,1 miljard

Impact beleggen

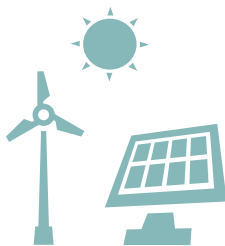
€ 146 miljoen

Innovatie in Nederland
en Europa

€ 901 miljoen

Betaalbare huisvesting

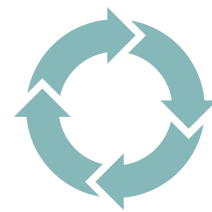
€ 1.226 miljoen

Energietransitie

€ 20 miljoen

Gezondheidszorg

€ 118 miljoen

Circulaire economie

Kerncijfers – meerjarenoverzicht

Werkgevers	2023	2022	2021	2020	2019
(aantallen per 31 december)					
Aangesloten werkgevers	1.533	1.527	1.466	1.432	1.393

Deelnemers en pensioengerechtigden	2023	2022	2021	2020	2019
(aantallen per 31 december)					
Deelnemers verplichte regeling (1)	183.003	174.425	168.639	165.852	164.501
- premiebetalend	175.068	166.408	160.799	158.002	156.512
- premievrij vanwege arbeidsongeschiktheid	7.935	8.017	7.840	7.850	7.989
Gewezen deelnemers (2)	272.917	270.087	270.973	294.422	294.270
Pensioengerechtigden (3)	168.012	168.054	168.356	166.987	167.036
Ouderdomspensioen (incl. TOP-regeling)	113.940	113.875	113.061	111.328	110.611
Partnerpensioen	52.181	52.463	53.718	54.062	54.815
Wezenpensioen	1.891	1.716	1.577	1.597	1.610
Totaal deelnemers (1+2+3)	623.932	612.566	607.968	627.261	625.807
Gemiddeld salaris actieve deelnemers (in €)	56.000	51.600	49.900	50.300	46.100
Gemiddelde leeftijd actieve deelnemers	45,8 jaar	46,0 jaar	45,8 jaar	45,8 jaar	46,1 jaar

Premies	2023	2022	2021	2020	2019
Premiepercentages					
Premie ouderdoms- en partnerpensioen	27,98%	27,98%	27,59%	22,7%	22,7%
Premie overgangsregeling VPL	-	-	-	3,712%	2,32%
Premiebijdragen (Bedragen x € 1 miljoen)					
Premie ouderdoms- en partnerpensioen	1.973	1.740	1.619	1.310	1.164
Premie overgangsregeling VPL	-	-	-	207	115
Vrijwillige verzekeringen en koopsommen	57	52	54	93	53
Premie-inkomen totaal	2.030	1.792	1.673	1.610	1.332
Premievorderingen (Bedragen x € 1 miljoen)					
Te vorderen premiebijdragen	390	344	22	25	25
Te vorderen premiebijdragen in % van het totale premie-inkomen	19,2%	19,2%	1,3%	1,6%	1,9%

Overig (Bedragen x € 1)	2024	2023	2022	2021	2020	2019
Salarisgrens	89.382	86.202	81.010	79.719	78.348	74.327
Maximumloon	137.800	128.810	114.866	112.189	110.111	107.593
Franchise	17.545	16.322	14.802	14.554	14.554	14.554

Uitkeringen	2023	2022	2021	2020	2019
Uitkeringen (Bedragen x € 1 miljoen)					
Uitkeringen ouderdomspensioen	1.176	1.070	1.031	993	958
Uitkeringen partnerpensioen	279	255	250	245	242
Uitkeringen wezenpensioen	4	3	3	3	3
Uitkeringen inzake Anw-pensioen	4	4	4	4	4
Afkopen	5	5	10	9	7
Uitkeringen totaal	1.468	1.337	1.298	1.254	1.214
Gemiddelde uitkeringen (Bedragen x € 1)					
Uitkeringen ouderdomspensioen	10.331	9.428	9.227	8.982	8.695
Uitkeringen partnerpensioen	5.402	4.873	4.632	4.497	4.403
Uitkeringen wezenpensioen	2.286	2.118	1.992	1.976	1.990
Afkopen	1.968	2.408	2.326	2.350	1.862

Waardeoverdrachten en afkopen	2023	2022	2021	2020	2019
(Bedragen x € 1 miljoen)					
Waardeoverdrachten inkomend	159	156	103	26	33
Waardeoverdrachten uitgaand	78	209	126	8	54
Afkopen (aantal)	2.204	2.213	4.336	3.918	3.602

Uitvoeringskosten	2023	2022	2021	2020	2019
(Bedragen x € 1 miljoen)					
Pensioenuitvoeringskosten regulier	34	31	37	40	39
Pensioenuitvoeringskosten eenmalig/project	2	3	9	-	-
Directe beleggingskosten	67	62	61	62	70
Totaal kosten in jaarrekening	103	96	107	102	109
Integrale vermogensbeheerkosten ¹ (Bedragen x € 1 miljoen)	208	262	352	276	216
- waarvan vermogensbeheerkosten	183	222	318	215	182
- waarvan transactiekosten	25	40	34	62	34
Integrale vermogensbeheerkosten ¹ (in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,404%	0,485%	0,572%	0,49%	0,41%
- waarvan vermogensbeheerkosten	0,355%	0,411%	0,517%	0,38%	0,35%
- waarvan transactiekosten	0,049%	0,074%	0,055%	0,11%	0,07%
Pensioenuitvoeringskosten (uitgedrukt in euro per deelnemer) ²					
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer	103	100	137	119	116
- waarvan incidenteel	6	10	27	0	0
Totale kosten ratio (totaal kosten excl. transactiekosten in % gem.belegd vermogen)	0,43%	0,47%	0,65%	-	-

¹ Dit zijn directe en indirecte beleggingskosten. De indirecte beleggingskosten zijn de kosten die verrekend zijn met het rendement op de beleggingen. Deze kosten worden niet apart in de jaarrekening gepresenteerd, maar worden wel toegelicht in het bestuursverslag. Er is sprake van afrondingsverschillen in de onderliggende specificatie van vermogensbeheer- en transactiekosten.

² Het aantal deelnemers is hierbij de som van de actieve en pensioengerechtigde deelnemers

Pensioenverplichtingen en pensioenvermogen	2023	2022	2021	2020	2019
(bedragen x € 1 miljoen)					
Pensioenverplichtingen					
Deelnemers	20.778	18.369	26.487	29.087	24.820
Gewezen deelnemers	10.592	9.833	13.340	14.079	12.167
Pensioengerechtigden	18.564	16.871	19.499	19.924	18.687
Gemoedsbezwaarden	5	4	4	4	4
Totaal pensioenverplichtingen (A)	49.939	45.077	59.330	63.094	55.678
Marktrente verplichtingen (UFR)	2,31%	2,55%	0,57%	0,20%	0,75%
Overige voorzieningen (VPL)	-	-	-	-	211
Algemene reserve (B)	4.707	4.670	4.953	(1.491)	(630)
Vermogen t.b.v. dekkingsgraad (C) (C=A+B)	54.646	49.747	64.283	61.603	55.048

Dekkingsgraad	2023	2022	2021	2020	2019
(per 31 december)					
Dekkingsgraad (D = C / A)	109,4%	110,4%	108,3%	97,6%	98,9%
Beleidsdekkingsgraad	113,3%	111,7%	103,2%	92,3%	96,9%
Reële dekkingsgraad	83,7%	84,7%	83,6%	75,7%	78,1%
Minimum vereiste dekkingsgraad	104,4%	104,3%	104,3%	104,3%	104,3%
Vereiste dekkingsgraad	119,1%	119,8%	118,2%	117,0%	118,5%

Beleggingen	2023		2022		2021		2020		2019	
Samenstelling portefeuille¹ (Bedragen x € 1 miljoen)		in %		in %		in %		in %		in %
Vastgoedbeleggingen	3.416	6,3%	3.322	6,7%	2.494	3,9%	2.238	3,7%	2.265	4,1%
Aandelen	17.717	32,7%	15.894	32,3%	24.503	38,3%	21.768	35,7%	20.614	37,5%
Vastrentende waarden	31.657	58,5%	27.803	56,4%	36.102	56,4%	36.409	59,7%	31.397	57,2%
Overige beleggingen	1.339	2,5%	2.253	4,6%	878	1,4%	562	0,9%	687	1,2%
Totaal belegd vermogen	54.129	100%	49.272	100%	63.977	100%	60.977	100,0%	54.963	100%
Totaal rendement per categorie¹ (Bedragen x € 1 miljoen)		in %		in %		in %		in %		in %
Vastgoedbeleggingen	(368)	(7,88%)	82	4,48%	255	11,3%	51	2,9%	179	8,5%
Aandelen	2.075	13,96%	(2.291)	(12,53%)	5.550	23,7%	2.010	12,0%	4.178	25,9%
Vastrentende waarden	2.522	8,01%	(12.830)	(31,13%)	(3.539)	(7,6%)	4.015	10,9%	4.199	15,2%
Overige beleggingen	71	9,40%	145	15,96%	129	11,3%	(62)	(13,4%)	(49)	(26,1%)
Totaal rendement belegd vermogen	4.300		(14.894)		2.395		6.014		8.507	
Rendement over totaal belegd vermogen										
Totaal rendement		8,7%		(23,3%)		3,9%		10,9%		18,3%
- waarvan direct rendement		1,86%		1,89%		2,0%		2,0%		2,4%
Z-score										
Z-score per jaar		-0,81		0,57		0,87		0,38		0,33
Performancetoets		1,88		2,39		2,20		1,98		2,01

¹ In de kerncijfers en het bestuursverslag worden de beleggingscategorieën (samenstelling en rendement) gepresenteerd conform de wijze waarop het (strategisch) beleggingsbeleid wordt vormgegeven. Het beleggingsbeleid is in hoofdstuk Duurzaam en verantwoord beleggen ader toegelicht.

Missie en visie

Missie

PME is het pensioenfonds voor mensen in de metaal- en techindustrie. Voor hen werken wij aan een waardevol pensioen. Wij kennen onze deelnemers en werkgevers, en staan naast ze. Wij helpen hen bij het maken van keuzes voor hun pensioen, een leven lang.

Visie

Onze visie is verwoord in 'Toekomstmakers'.
De visie is samengevat in vier pijlers:
goed, persoonlijk, betaalbaar en duurzaam.

Visie

Goed pensioen

Een goed pensioen regel je het beste met zoveel mogelijk mensen samen. Zo deel je risico's en profiteer je van betere rendementen. Tegelijkertijd is een pensioen iets heel persoonlijks. Het gaat om jouw leven en hoe jij dat invulling geeft, nu en straks. Op dat snijvlak, van samen en persoonlijk, zorgt PME al zo'n 80 jaar voor de grootste mogelijke opbrengst, financieel en maatschappelijk.

Duurzaam pensioen

Een pensioen is meer waard in een duurzame wereld. Vanuit die overtuiging zijn we al heel vroeg met deelnemers en werkgevers het gesprek aangegaan om fossielvrij te worden en onze beleggingsportefeuille te verduurzamen. We investeren in hernieuwbare energie, in ontwikkeling van circulaire bouw en materialen, en in toegankelijke zorg. Zo levert jouw premie veel meer op dan alleen een goed pensioen.

Betaalbaar pensioen

De mensen die werken in onze sector kunnen rekenen op een goed inkomen als ze met pensioen gaan. Die zekerheid bieden we door gedegen en verstandig met hun premie om te gaan, en tegelijkertijd voorop te lopen in de veranderingen die onze samenleving doormaakt. Daarbij letten we uiteraard op de kosten. Uit iedere ingelegde euro halen we zo veel mogelijk pensioen. Waarbij we een deel van de premie weer investeren in de techwereld waarvan we onderdeel zijn.

Persoonlijk pensioen

We zijn doorlopend met werkgevers en deelnemers in gesprek. Zodat we begrijpen wat hen beweegt. Waar ze kansen zien en waar zorgen zitten. Zelf onderdeel zijn van hun wereld. En we bieden hen de dienstverlening die ze mogen verwachten. Met eenvoudige antwoorden, heldere adviezen en slimme tools die inzicht geven in het inkomen voor later. Want wie werkt in de sector die de toekomst maakt, moet ook z'n eigen toekomst kunnen maken.

Verslag van het bestuur

Voorwoord

Opnieuw verhoging van de pensioenen

In 2023 besloten we de pensioenen van iedereen met 3,26% te verhogen. Drie keer achter elkaar kunnen verhogen, na veertien jaar niet de mogelijkheid te hebben gehad, is heel mooi. In totaal hebben we in anderhalf jaar tijd de pensioenen met zo'n 11% verhoogd. Tegelijkertijd beseffen wij dat die verhogingen niet de gehele inflatie over die periode compenseren. Wel heeft PME iedere keer geprobeerd om het maximaal haalbare te doen zonder onnodige risico's te nemen. Want met deze verhoging behouden we een reële kans op een gezonde dekkingsgraad om in 2026 in te varen.

Nieuwe regels voor pensioen bekend

In juni 2023 werd de Wet toekomst pensioenen aangenomen door de Eerste Kamer. Dat betekent dat alle kaders voor de toekomstige pensioenregeling definitief bekend zijn en sociale partners in onze sector en wij als pensioenfonds aan de slag kunnen. De uitslag van de verkiezingen later in het jaar, waarbij de winnende partijen sceptisch zijn over de nieuwe regels, zorgt wel voor nieuwe onzekerheid. Onzekerheid waar we als pensioensector niet op zitten te wachten. Dat geeft onrust. Niet alleen bij de sociale partners en onze uitvoerders, er wordt tenslotte al volop gewerkt aan de implementatie van de nieuwe wet, maar bovenal bij onze deelnemers en werkgevers. Mensen willen weten waar ze aan toe zijn. Het weer ter discussie stellen van de nieuwe regels is niet in het belang van onze deelnemer. Met de nieuwe regels is de verwachting dat we straks vaker en eerder de pensioenen kunnen verhogen. Verplichte grote reserves zijn verleden tijd. De verhogingen van de pensioenen van onze deelnemers de afgelopen 1,5 jaar zijn hier een direct resultaat van. Terugverlangen naar het oude stelsel of sleutelen aan de basis van het nieuwe stelsel is wat ons betreft niet de oplossing. Laten we ons richten op de toekomst, dat is tenslotte waar pensioen over gaat. De voorbereidingen voor de overgang naar de nieuwe regels zijn in volle gang en vragen focus van iedereen.

Goed pensioen in een stabiele leefbare wereld

2023 gaat de boeken in als het heetste en natste jaar dat Nederland tot nu toe gekend heeft. Tot nu toe, want ook wereldwijd was 2023 het warmste jaar ooit gemeten. Klimaatverandering zal in de toekomst steeds vaker weersextremen opleveren. Het bedreigt daarmee onze manier van leven, maakt beleggen onzeker en raakt dus ook ons rendement. In 2023 werd een historisch akkoord gesloten op de klimaattop in Dubai. Voor het eerst werd gesproken over het afbouwen en het einde van fossiele brandstoffen om klimaatverandering tegen te gaan. En er werden afspraken gemaakt om de investeringen in duurzame energie te verdrievoudigen. Wij zijn blij met deze afspraken in Dubai. Bij PME hebben wij de afgelopen jaren afstand gedaan van onze beleggingen in fossiele brandstofproducenten en herbeleggen we de vrijgekomen middelen met een positieve impact op de energietransitie. En hebben we een ambitieus klimaatbeleid geformuleerd, waarmee we verantwoordelijkheid nemen voor onze beleggingen. In 2023 breidden wij dit klimaatbeleid voor enkele beleggingscategorieën verder uit. Want onze deelnemers verdienen het om met pensioen te gaan in een stabiele leefbare wereld met een goed pensioen.

Ons werk bij PME is betekenisvol. Onze blik is niet alleen gericht op vandaag, maar ook op morgen en overmorgen. Ieder besluit is een bouwsteen voor de toekomst.

Eric Uijen, voorzitter uitvoerend bestuur

Nicole Beuken, onafhankelijk voorzitter

Onze strategische koers

In ons strategisch meerjarenplan 2023-2027 hebben wij onze strategische koers en prioriteiten voor de komende jaren bepaald. Want als werknemer in de metaal- en techindustrie bouw je mee aan de toekomst van Nederland én van jezelf. Daar hoort een pensioenuitvoerder bij die meebouwt. Samen zijn wij de toekomstmakers.

Goede invoering van de nieuwe pensioenregeling heeft de hoogste prioriteit

In onze strategie wordt prioriteit gegeven aan de invoering van de nieuwe pensioenregeling. Hiervoor is een programma ingericht voor een beheerste, tijdige en evenwichtige overgang naar het nieuwe stelsel. Zodat onze deelnemers krijgen waar ze recht op hebben en dat iedereen zich voldoende geïnformeerd voelt. Dat is cruciaal voor het vertrouwen en het draagvlak dat nodig is bij een grote verandering als deze.

De komst van het nieuwe pensioenstelsel is daarnaast een natuurlijk moment waarop gedispenseerde ondernemingen en werkgevers die vrijwillig bij PME zijn aangesloten hun relatie met ons opnieuw tegen het licht zullen houden. Wij zorgen ervoor dat zij goed geïnformeerd zijn over wat ons fonds ook in de toekomst voor hen te bieden heeft.

Inspelen op wensen van deelnemers, gepensioneerden en werkgevers

Wij zijn er voor onze deelnemers, gepensioneerden en werkgevers. Wij willen hen op maat bedienen. Daarvoor is het nodig dat wij naast hen staan en hun zorgen en wensen kennen. Dat doen we via onderzoek en data-analyse, maar ook door middel van dialoog. We zoeken deelnemers, gepensioneerden en werkgevers proactief op, zodat we nog beter begrijpen hoe onze tools en ons klantcontact voor hen van waarde kunnen zijn.

Om onze positieve zichtbaarheid in de pers te vergroten formuleren we een proactief mediabeleid, met als doel dat we door onze stakeholders worden herkend als een fonds dat vooroploopt in innovatie en expertise en daarmee van waarde is voor de maatschappij. Een pensioenfonds waar je als betrokkene, van deelnemer tot medewerker, trots op kunt zijn. Zo vergroten we op allerlei manieren de verbinding met de mensen waarvoor we het doen.

Beleggen met financieel én maatschappelijk rendement

Een goed pensioen begint bij een goed financieel rendement in een leefbare wereld. Daarvoor beleggen we op een verantwoorde en duurzame manier. Ook in Nederland en onze eigen sector. De metaal- en techindustrie zit in het hart van de grote transities van onze tijd. We gaan onderzoek doen naar de mogelijkheden om onze investeringen in de eigen sector uit te breiden.

Met onze beleggingen willen we bijdragen aan een betere wereld. Bijvoorbeeld aan de energietransitie, de vernieuwing van de zorg en de verduurzaming van de industrie. Thema's die aansluiten bij de voorkeuren van onze deelnemers en gepensioneerden. De komende periode gaan we door op de ingeslagen weg, waarbij we onze impact nog meer aantoonbaar maken.

Stevige organisatie om ambities waar te maken

Onze ambities kunnen we alleen waar maken met een stevige organisatie die zich blijft ontwikkelen. Daarom investeren we in onze medewerkers en bestuurders, in ons vermogen om te leren en door samen telkens weer te zoeken naar manieren waarop we ons werk nóg beter kunnen doen. We willen meer grip op onze eigen processen. Om dit aantoonbaar te maken, werken we toe naar een in control statement. Onze uitvoering moet voldoen aan de hoogste standaarden, dat geldt ook voor onze uitbestedingspartners. Door goede samenwerking maken we elkaar beter en wordt onze band sterker.

Tot slot denken we na over de risico's van de toekomst. Daarvoor ontwikkelen we scenario's op alle vlakken van onze bedrijfsvoering. Een in te stellen strategic advisory board gaat ons hierbij helpen. Met frisse en deskundige blikken die vanuit een veelheid aan invalshoeken en disciplines, perspectieven gaan aanreiken op onze toekomst.

Met onze strategie pakken we de uitdagingen van vandaag de dag aan en treden we met vertrouwen de toekomst tegemoet.

Bij de uitvoering van onze strategie hanteren wij verschillende leidende principes. Deze principes vormen de leidraad voor de manier waar op we willen werken en handelen:

Deelnemers en werkgevers staan voorop

We dragen bij aan een betere wereld

Streven naar eenvoud

Openheid en ambassadeur-schap

Ontwikkelingen om ons heen

2023 is het tweede jaar van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne, met onbeschrijflijk veel leed voor de bevolking. Maar ook het jaar van een nieuwe bloedige confrontatie tussen Israël en Hamas. Twee conflicten die zorgen voor onrust, zowel internationaal als op nationaal niveau. En daarbij gaat het niet alleen om financiële of economische onrust. Deze situatie versterkt ook negatieve gevoelens in een jaar waarin veel mensen al boos, bang en bezorgd waren.

Buitenlandse conflicten, Europese regels, klimaatverandering, komst van asielzoekers zorgen er voor dat mensen het gevoel krijgen dat hun manier van leven wordt bedreigd. Tegelijkertijd voelen mensen zich niet meer of onvoldoende beschermd door de overheid. Na de val van het kabinet Rutte IV op 7 juli 2023 verhardde de toon van het maatschappelijke debat en discussies; op straat, in de media en in de politieke arena. Tot aan de verkiezingen gingen VVD, PVV en GL-PvdA gelijk op in de peilingen. De PVV werd op 22 november 2023 uiteindelijk met afstand de grootste partij. Voor veel Nederlanders was dit een overwinning die eindelijk recht deed aan hun gevoel, maar veel andere mensen voelden zich verslagen. Voor velen was dit toch wel een ongekende verrassing.

Net voor de val van het kabinet werd de Wet toekomst pensioenen aangenomen in de Eerste Kamer. Direct na de installatie van de nieuwe Tweede Kamerleden werd een spoeddebat aangevraagd door NSC, omdat zij zorgen hebben over een aantal essentiële onderdelen van de wet. Dit debat vond plaats op 17 januari 2024. Onze afdrank na afloop van dit debat is dat op korte termijn geen grote wijzigingen aan het nieuwe pensioenstelsel te verwachten zijn. Met name een meerderheid in de Kamer is van mening dat fundamentele wijzigingen een zorgvuldig wetgevingsproces moeten doorlopen. Wat er aan de formatietafel wordt afgesproken, kan vanzelfsprekend impact hebben. Die ontwikkelingen volgen wij met belangstelling. Net als alle andere nationale en internationale wet- en regelgeving die zich nog ergens in de politieke pijplijn bevindt: waaronder bedrag ineens, Wet pensioenverdeling bij scheiding, Wet eigen strategie ppensioenfondsen en diverse duurzaamheidsregelgeving.

Belangrijkste bestuursbesluiten en activiteiten

Vorbereidingen voor een nieuwe pensioenregeling

Een groot deel van onze tijd werd in 2023 besteed aan de voorbereidingen op een nieuwe pensioenregeling in het nieuwe pensioenstelsel. De projectorganisatie binnen PME regisseert deze activiteiten in verschillende werkstromen naar aandachtsgebied, zoals de toekomstige regeling, uitvoering, communicatie, governance en vermogensbeheer. Na de zomer van 2023 startten de (onderhandelings-) gesprekken tussen sociale partners over de nieuwe pensioenregeling. Vertegenwoordigers van PME zijn hierbij aanwezig. En ook voorafgaand aan de onderhandelingen spraken wij regelmatig met sociale partners over de nieuwe regels voor pensioen.

De verschillende onderdelen van de nieuwe pensioenregeling en de toekomstige financiële opzet kwamen aan de orde tijdens reguliere bestuursvergaderingen. Maar ook diverse themadagen van het bestuur werden besteed aan financiële analyses en de beeldvorming en oordeelsvorming op onderwerpen als de solidariteitsreserve, beschermings- en overrendement, vulling van reserves en evenwichtige transitie.

In 2023 stelden wij criteria vast voor solidariteit, deelnemersgerichtheid, uitvoerbaarheid, begrijpelijkheid en kostenniveau, die wij hanteren bij de beoordeling van de afspraken van sociale partners en bij onze eigen besluitvorming in het kader van de nieuwe pensioenregeling. Bij het omzetten van de oude aanspraken en rechten moet sprake zijn van evenwichtigheid. Voor het evenwichtig invaren stelden wij principes en uitgangspunten vast. Deze principes en uitgangspunten hanteren wij voor (de beoordeling van) een evenwichtige overgang. Tot slot werd in 2023 op basis van een vastgesteld kader de voorlopige risicohouding bepaald. De definitieve risicohouding wordt medio 2024 vastgesteld.

We actualiseerden eerder uitgevoerde risicoanalyses, waarin we de belangrijkste risico's identificeerden en mogelijke aanvullende beheersmaatregelen overwogen. We identificeerden het risico op vertraging van wet- en regelgeving en vertraging bij sociale partners als belangrijke risico's voor PME. Mede ter beheersing van de operationele risico's intensiveerden wij in 2023 onze overleggen met onze uitvoerders MN en TKP. Met beide partijen bereiden we de overgang naar het nieuwe stelsel voor. Ook zijn gezamenlijke afspraken gemaakt om de datastromen tussen de vermogensbeheer- en pensioenadministratie in het nieuwe pensioenstelsel te regelen.

De Pensioenwet kent sinds 1 juli 2023 een nieuwe open norm voor pensioenfondsen ten aanzien van de zorgplicht. Begin 2023 startten we het project Keuzebegeleiding, waarbij we nauw samenwerken met TKP. Doel van dit project is om op 1 juli 2023 minimaal te voldoen aan de wettelijk eisen rond de keuzebegeleiding en bij de start van de nieuwe pensioenregeling (in 2026) de keuzebegeleiding naar het ambitieniveau van PME te hebben gebracht. Dit ambitieniveau werd in 2023 bestuurlijk vastgesteld, waarbij wij ook vaststelden dat de zorgambitie en de invulling daarvan bij keuzebegeleiding een continu proces is, waarbij ervaringen worden geëvalueerd en ambities kunnen worden bijgesteld. Ook in 2024 staat dit onderwerp op de bestuurlijke agenda. In de loop van 2023 concludeerden wij dat wij voldoen aan de wettelijke eisen voor keuzebegeleiding (zorgplicht). Deze conclusie werd getrokken na een juridische en operationele toets van verschillende processen bij onze uitvoerder TKP (op basis van vooraf geformuleerde toetscriteria).

Zie paragraaf 'Op weg naar de nieuwe pensioenregeling' in dit jaarverslag voor meer informatie.

ESG-raamwerk voor de Portefeuille van morgen

Onder de werktitel 'Portefeuille van morgen' startten wij in 2022 een proces om te komen tot een nieuwe aanpak om bedrijven te selecteren die wij in de beleggingsportefeuille willen opnemen. Het doel is om beleggingskeuzes te maken die passen bij onze identiteit, waarbij we kijken naar een goede verhouding tussen risico, rendement en duurzaamheid. Iedere belegging in onze portefeuille zou uitlegbaar moeten zijn en moeten bijdragen aan verduurzaming van de economie en maatschappij. Oftewel, een portefeuille voor vandaag, voor morgen en voor overmorgen. Daarbij streven wij naar een beleggingsportefeuille met focus; een portefeuille met een beperkter aantal beleggingstitels dan gangbaar is, waardoor we juist een betere verhouding tussen risico, rendement en duurzaamheid kunnen nastreven.

In 2022 hebben we ons gericht op de uitwerking van de voor het bestuur relevante ESG thema's en bijbehorende ambities. In 2023 hebben wij deze thema's en ambities vertaald in een ESG-raamwerk voor selectie van aandelen die passen binnen onze portefeuille. Dit heeft geleid tot de bestuurlijke vaststelling van specifieke ESG indicatoren, die wij als voldoende passend en meetbaar beoordelen en bovendien goed toepasbaar zijn op aandelen. Daarnaast zijn voor deze indicatoren voldoende data beschikbaar. Door de vaststelling van drempelwaarden zorgen we ervoor dat we niet beleggen in de achterblijvers.

Het ontwikkelen van een selectieraamwerk is een eerste stap van het proces om te komen tot de Portefeuille van morgen. Een volgende stap is de constructie van de aandelenportefeuille, bestaande uit een ESG-indexportefeuille en een focusportefeuille. Eind 2023 stelden wij een risico- en doelstellingenkader vast voor de constructie van de aandelenportefeuille, inclusief een beoogd ingroeipad. We kiezen er bewust voor om een kwalitatieve toets op bedrijven toe te voegen aan het selectieproces, bovenop de bestaande kwantitatieve screenings. Met name voor duurzaamheidsdata geldt namelijk dat deze

vaak terugkijkend zijn, maar niet altijd iets zegt over toekomstige doelstellingen of strategieën van ondernemingen. Wij verwachten in 2024 de ESG-indexportefeuille te implementeren en een beheerder voor de focusportefeuille te selecteren die past bij de beleggingsovertuigingen en identiteit van PME.

Vaststellen strategische meerjarenplan

Een heldere en doordachte strategie draagt bij aan het realiseren van de doelstellingen van PME. Daarvoor is nodig dat de strategie periodiek wordt vernieuwd als gevolg van veranderende omstandigheden, wensen en eisen. Gedurende het jaar 2023 werkten wij aan de totstandkoming van een nieuw strategisch meerjarenplan 2023-2027.

We deden dit systematisch. De volgende figuur toont het strategisch raamwerk van PME. De basis van de strategie wordt gevormd door het bovenste venster met "Het Verhaal". Dit verhaal bevat de identiteit en het waarom van PME, oftewel onze visie. Ons jaarverslag start ook met ons verhaal: Toekomstmakers. Samen met de missie vormt dit de leidraad voor PME.

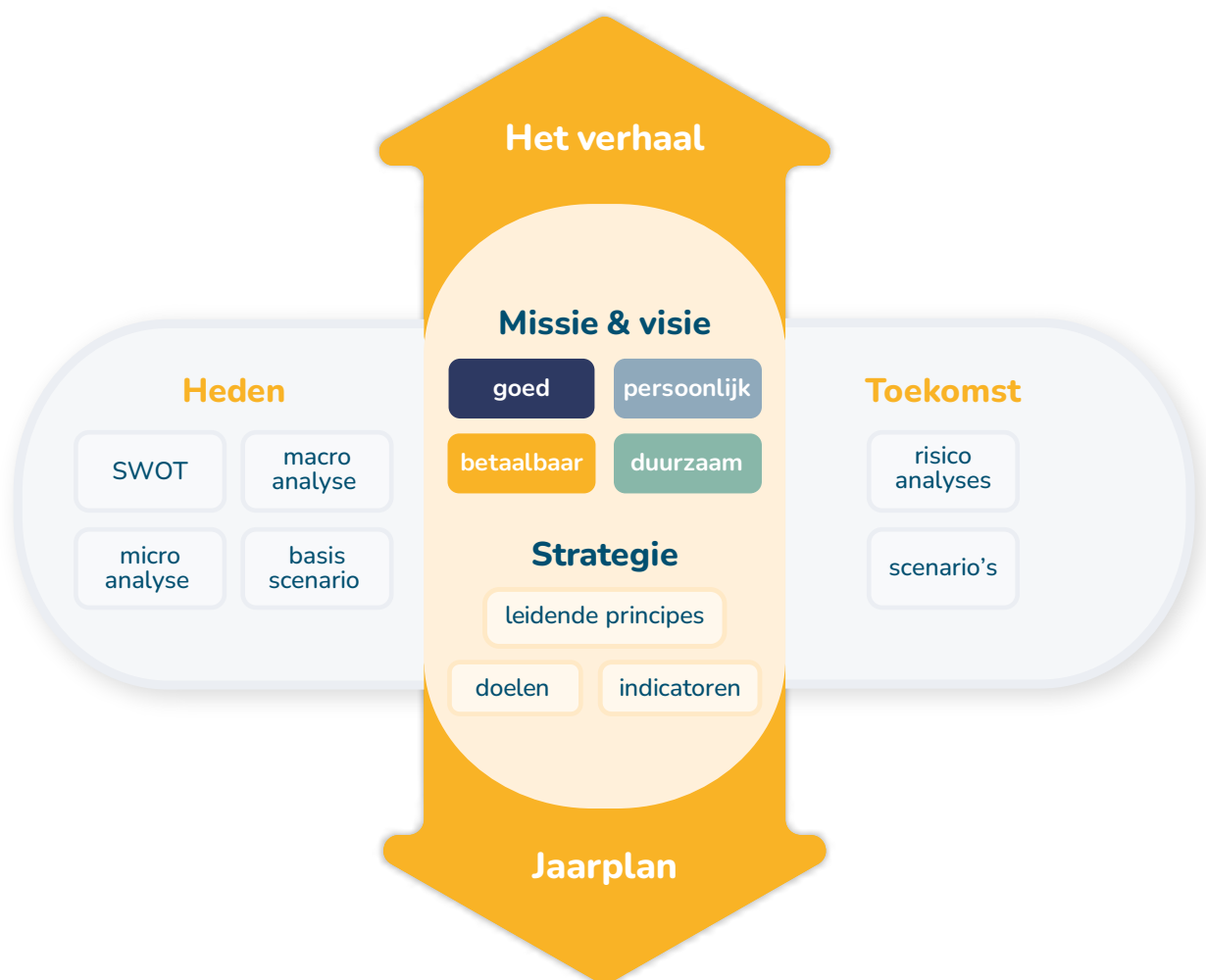
Het linker venster "Heden" bevat analyses en beschrijvingen van de werkelijkheid zoals deze nu om ons heen is. Dit zijn feiten, standen, breed gedragen duidingen, alsook trends. Het rechter venster "Toekomst" betreft onzekere ontwikkelingen die de werkelijkheid in het heden kunnen beïnvloeden met een onzekere uitkomst. Risico- en scenario-analyses zijn onderdeel van dit venster.

In 2023 analyseerden we allereerst de externe omgeving van PME met behulp van de DESTEP-methode (dit is een acroniem en staat voor demografisch, economisch, sociaal/cultureel, technologisch, ecologisch en politiek/juridisch). Ook voerden we een analyse op de interne omgeving uit, volgens het 7S-model. Deze analyse heeft tot doel om verschillende elementen van een organisatie te beoordelen en om sterkten en zwaktes te identificeren. Er zijn 7 elementen, die ieder met een 's' beginnen

(significante waarden, strategie, systemen, stijl van management, staf, sleutelvaardigheden, structuur). De uitkomsten van deze analyses verwerkten wij in een matrix met sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen (SWOT).

Het hart van het raamwerk wordt gevormd door de strategie zelf: ons concrete plan van handelen. Daarbij hebben we verschillende strategische doelstellingen bepaald en concrete activiteiten uitgewerkt om deze doelen te bereiken. Een samenvatting hiervan is in dit jaarverslag te vinden in paragraaf 'Onze strategische koers'. Voor de manier waarop we daarbij willen werken, stelden we in 2023 leidende principes vast. Vuistregels die richting geven aan ons handelen en sturend zijn in besluitvorming.

De feitelijke activiteiten op korte termijn om de strategie uit te voeren, en bijbehorende prestatie-indicatoren, nemen we op in het jaarplan. Dit is een apart plan dat ieder jaar door het bestuur wordt vastgesteld, en waarvoor dit strategisch plan de komende jaren het uitgangspunt is.

Financiële situatie en resultaten 2023

Dekkingsgraad

Totaal vermogen / totaal verplichtingen = dekkingsgraad

De actuele dekkingsgraad is de financiële graadmeter van een pensioenfonds. Het is de verhouding tussen het pensioenvermogen en de pensioenverplichtingen van een fonds.

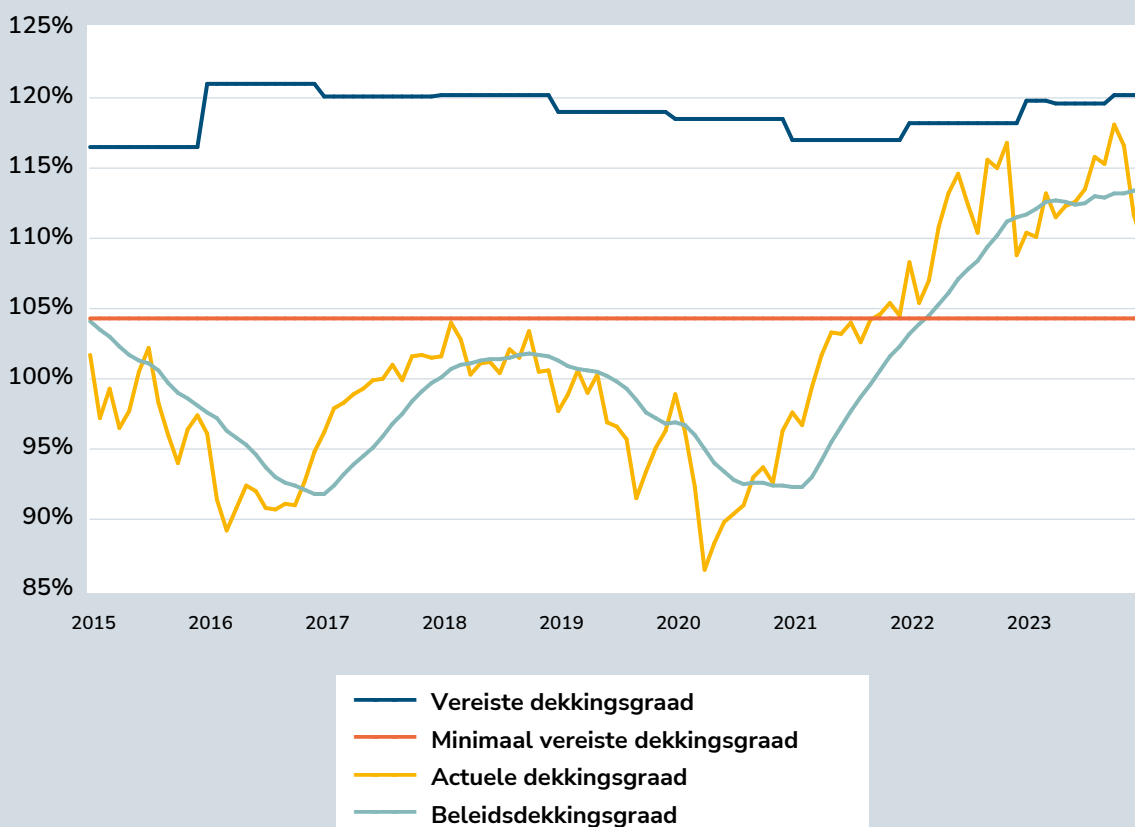
De waarde van de verplichtingen – berekend op basis van de door DNB voorgeschreven rentetermijnstructuur (RTS) – is het bedrag dat wij nu in kas moeten hebben om de toegezegde pensioenen nu en in de toekomst te kunnen uitkeren. Voor beleidsbeslissingen over de renteaf-

dekking of bij collectieve waardeoverdrachten is deze dekkingsgraad een belangrijke graadmeter. Op 31 december 2023 was onze actuele dekkingsgraad 109,4% (31 december 2022: 110,4%).

Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de actuele dekkingsgraden per maandeinde over de laatste twaalf maanden. Deze beleidsdekkingsgraad is leidend bij verschillende beleidsbeslissingen, zoals voor het wel of niet uitvoeren van individuele waardeoverdrachten, voor de bepaling of er voldoende buffers zijn of voor toelagverlening. De beleidsdekkingsgraad steeg van 111,7% eind 2022 naar 113,3% eind 2023.

Ontwikkeling dekkingsgraad 2015-2023

Reële dekkingsgraad

Naast de actuele dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad kent een pensioenfonds een reële dekkingsgraad. De reële dekkingsgraad geeft aan of een pensioenfonds in de toekomst de pensioenen kan verhogen op basis van een verwachte prijsindex. De verhoging is bedoeld om de koopkracht van de pensioenen te behouden. Een reële dekkingsgraad van 100% betekent dat een fonds voldoende middelen heeft om de nominale pensioenen te kunnen verhogen met de verwachte prijsindex. De reële dekkingsgraad van PME eind 2023 bedraagt 83,7% (2022: 84,7%). Wij concluderen dat wij hiermee onvoldoende middelen hebben om in de toekomst de verwachte prijsindex als toeslag te kunnen verlenen.

Ontwikkeling dekkingsgraad 2015 – 2023

Reservetekort en herstelplan

Onze beleidsdekkingsgraad is sinds 1 januari 2015 lager dan de vereiste dekkingsgraad. Op 31 december 2023 is de vereiste dekkingsgraad 119,1% (2022: 119,8%). Daarmee is sprake van een reservetekort en moeten wij een herstelplan opstellen. Zolang sprake is van een reservetekort, wordt het herstelplan jaarlijks geactualiseerd.

Ook in 2023 actualiseerden wij het herstelplan. DNB keurde dit plan ongewijzigd goed op 23 mei 2023. Uit het herstelplan blijkt dat wij binnen de gestelde maximale termijn van tien jaar beschikken over de vereiste dekkingsgraad. Wij rekenen in het herstelplan met de maximale wettelijk

toegestane rendementparameters. DNB beoordeelde het herstelplan als concreet en haalbaar en stemde met het plan in. Aangezien eind 2023 de dekkingsgraad nog steeds onder het vereiste niveau van 119,1% ligt, wordt in 2024 het herstelplan van PME opnieuw geactualiseerd en uiterlijk op 1 oktober 2024 bij DNB ingediend.

Geen dekkingstekort

Vanaf begin 2015 beschouwd, is onze beleidsdekkingsgraad voor het eerst sinds februari 2022 weer hoger dan de minimaal vereiste dekkingsgraad van 104,4%. Er is daarmee geen sprake meer van een dekkingstekort.

Analyse van de actuele dekkingsgraad 2015 – 2023

In ons jaarverslag geven wij een analyse van het verloop van onze dekkingsgraad vanaf het moment van invoering van het financieel toetsingskader op 1 januari 2015. In deze analyse tonen wij het cumulatieve effect van verschillende elementen op de dekkingsgraad. Op 31 december 2014 was de actuele dekkingsgraad 101,7% en de beleidsdekkingsgraad 104,1%.

De dekkingsgraad is in deze negen jaar met 7,7 procentpunt van 101,7% eind 2014 naar 109,4% eind 2023 gestegen. In de volgende tabel laten wij zien hoe in de afgelopen negen jaar verschillende elementen de dekkingsgraad van ons fonds positief dan wel negatief hebben beïnvloed. Alle elementen lichten wij daarna toe.

	premie	uitkering	toeslag/ verlaging	rente	rendement	overig	totaal
31-12-2015	-0,4%	-0,1%	0,0%	-5,9%	1,0%	-0,2%	-5,6%
31-12-2016	-0,2%	-0,2%	0,0%	-8,4%	9,2%	-0,3%	0,1%
31-12-2017	-0,5%	-0,1%	0,0%	1,3%	4,6%	0,1%	5,4%
31-12-2018	-0,5%	0,0%	0,0%	-4,3%	-0,8%	1,7%	-3,9%
31-12-2019	-0,5%	-0,1%	0,0%	-14,1%	16,0%	-0,1%	1,2%
31-12-2020	-1,1%	-0,1%	0,0%	-11,8%	9,9%	1,8%	-1,3%
31-12-2021	-1,0%	-0,1%	0,0%	7,5%	4,1%	0,2%	10,7%
31-12-2022	-1,1%	0,2%	-5,8%	49,2%	-24,6%	-15,8%	2,1%
31-12-2023	0,4%	0,3%	-3,7%	-3,6%	5,6%	0,0%	-1,0%
Totaal	-4,9%	-0,2%	-9,5%	9,9%	25,0%	-12,6%	7,7%

Premie:

Over de hele periode van negen jaar bezien heeft de inkoop van pensioenaanspraken een negatief effect op de dekkingsgraad gehad van 4,9 procentpunt. In 2023 had de premie een positief effect van 0,4 procentpunt op de dekkingsgraad. De premiedekkingsgraad van PME voor de pensioenopbouw in 2023 bedraagt 121,0% (2022: 73%). Bij een premiedekkingsgraad boven 100% is de feitelijke premie voldoende om de pensioenopbouw te financieren. Zie paragraaf Premiedekkingsgraad voor een uitgebreidere toelichting op de premiedekkingsgraad.

Uitkering:

Bij een dekkingsgraad lager dan 100% heeft het uitbetalen van de uitkeringen een negatief effect op de dekkingsgraad. Bij een dekkingsgraad hoger dan 100% is er een positief effect. Omdat de dekkingsgraad van begin 2015 tot maart 2021 vrijwel de gehele periode onder de 100% lag, heeft het betalen van de pensioenuitkeringen over die hele periode een negatief effect op de financiële positie gehad. Sinds maart 2021 heeft PME een dekkingsgraad hoger dan 100% en is er een positief effect. De uitkeringen in 2023 hebben een positief effect op de dekkingsgraad van ongeveer 0,3 procentpunt.

Verhoging / verlaging van de pensioenen:

Vanwege de financiële positie van het fonds heeft PME in de periode 2015 t/m 2021 de pensioenen niet kunnen verhogen (indexatie / toeslagverlening) en niet hoeven te verlagen. De toegekende toeslagen in 2022 en 2023 hebben een negatief effect gehad op de dekkingsgraad. In 2023 zijn de pensioenen verhoogd per 1 januari 2024 (3,26%). Dit heeft een negatief effect op de dekkingsgraad van 3,7 procentpunt.

Rente:

De negatieve impact van de rentetermijnstructuur (RTS) op de dekkingsgraad tot en met 2021 was 35,7 procentpunt. De marktrente daalde in de periode 2015 t/m 2021 van 1,93% (eind 2014) naar 0,57% (eind 2021). Nadat de rente in 2022 fors steeg naar 2,55% (en daarmee een positief effect had op de dekkingsgraad van

49,2 procentpunt) is de rente in 2023 weer licht gedaald naar 2,31% eind 2023. Hierdoor is er meer geld nodig voor de (toekomstige) pensioenen. De rentedaling in 2023 heeft daarom een negatief effect op de dekkingsgraad van ongeveer 3,6 procentpunt.

De RTS wordt bepaald door de marktrente en de ultimate forward rate (de UFR, de op lange termijn verwachte rente).

Rendement:

De beleggingsportefeuille heeft in de afgelopen negen jaar een positieve impact op de financiële positie van PME gehad. Het beleggingsrendement leidde in deze periode tot een stijging van de dekkingsgraad met 25,0 procentpunt. Het doel van de beleggingsportefeuille is om gemiddeld ten minste extra rendement van 1,5% te behalen boven op de stijging van de waarde van de toekomstige pensioenverplichtingen. In 2023 heeft de beleggingsportefeuille een positief rendement van 8,7% behaald. Dit leidt in 2023 tot een stijging van de dekkingsgraad van 5,6 procentpunt.

Overig:

De overige mutaties bestaan uit wijzigingen van grondslagen en methoden voor de berekening van de voorziening voor de pensioenverplichtingen, individuele waardeoverdrachten, overige oorzaken en kruiseffecten. Kruiseffecten ontstaan omdat verschillende resultaten gedurende het jaar door elkaar heen lopen. Deze mutaties hebben per saldo de afgelopen negen jaar een negatieve invloed op de dekkingsgraad van 12,6 procentpunt gehad. De grootste positieve effecten deden zich voor in 2018 en 2020, en werden veroorzaakt door de overgang op de Prognosetafel AG2018 (1,0 procentpunt) respectievelijk de AG2020 (2,1 procentpunt). Het negatieve effect in 2022 werd veroorzaakt door de overgang op AG2022 (0,6 procentpunt) en een negatief kruiseffect vanwege de forse rentestijging in 2022. In 2023 is het resultaat door overige effecten nihil.

Verhoging van het pensioen

Verhoging van de pensioenen op 1 januari 2024

Vanaf 1 juli 2022 is het pensioenfondsen onder voorwaarden toegestaan om de pensioenen te verhogen bij een beleidsdekkingsgraad vanaf 105%. Pensioenfondsen die voornemens zijn over te gaan naar het nieuwe pensioenstelsel en daarbij de huidige pensioenen omzetten naar een nieuwe pensioenregeling (invaren) kunnen gebruikmaken van deze versoepelde regels. Deze versoepelde regels gelden tot 1 januari 2024. Pensioenfondsen moeten hierbij hun eigen fondsbeleid volgen en onderbouwen dat een dergelijk besluit om gebruik te maken van deze versoepelde regels past bij een evenwichtige besluitvorming, mede vooruitlopend op de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel. Op grond van deze versoepelde regels hebben wij in 2023 besloten alle opgebouwde en ingegane pensioenen op 1 januari 2024 te verhogen met 3,26%.

Eerder besloten wij op grond van deze versoepelde regels al om alle pensioenen per 1 juli 2022 met 1,29% te verhogen en per 1 januari 2023 met 6,2%. Voor de vaststelling van de verhoging op 1 januari 2024 hebben wij, conform ons reglement, de stijging van de prijzen in de periode juli 2022 – juli 2023 beschouwd, die 3,26% bedroeg. De verhoging van de pensioenen met 3,26% is dus een volledige compensatie voor de prijsstijging in 2023.

We realiseren ons goed dat we voorzichtig moeten zijn, omdat het ook nog onzekere economische tijden zijn. Zit het straks tegen? Dan is het fijn als we nog een buffer hebben. Zo verkleinen we namelijk de kans dat we de pensioenen in de toekomst moeten verlagen. Verder willen we de overstap naar het nieuwe pensioenstelsel goed regelen voor iedereen. Door nu een reserve aan te houden, zorgen we ervoor dat we met meer zekerheid de toekomst ingaan.

Bij de besluitvorming over de verhoging vond afstemming met het verantwoordingsorgaan en de sociale partners plaats. De belangen van alle deelnemers met het oog op de gevolgen op de korte én lange termijn werden hierbij goed afgewogen. Het verhogen van de pensioenen pakte in 2023 voor iedereen positief uit. Het pensioen van iedereen ging namelijk omhoog. Met het verhogen van de pensioenen daalde wel onze dekkingsgraad, die van belang is op het moment dat we overgaan naar het nieuwe pensioenstelsel. Bij een lagere dekkingsgraad krijgt een jongere deelnemer op het overgangsmoment relatief minder vermogen toegedeeld. Voor een oudere deelnemer pakt dit juist relatief gunstig uit.

Verlies van koopkracht

De verhoging van de pensioenen heeft de achterstand die is ontstaan sinds 2009 ten opzichte van de toeslagambitie niet doen oplopen en die achterstand voor deelnemers blijft eind 2023 31,06% (vorig jaar: 31,06%) en voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden 26,52% (vorig jaar: 26,52%). Hierin zijn de verlagingen uit 2012 en 2013 van 5,1% respectievelijk 0,5% niet inbegrepen.

Er zit verschil tussen de achterstand voor deelnemers en die van de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden. Tot 2016 was de toeslagambitie voor de actieve deelnemers gelijk aan de loonindex. Vanaf 2016 is de toeslagambitie van de actieve deelnemers gelijk aan die van de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden, namelijk de prijsindex. De versoepelde regels gaven meer mogelijkheden om pensioenen eerder te verhogen, al is het niet de verwachting dat achterstanden kunnen worden ingelopen.

Indexatieperspectief komende jaren

Onze financiële situatie was de afgelopen twee jaar goed genoeg om de pensioenen weer te kunnen verhogen. En dat is goed nieuws. Heel lang is de dekkingsgraad namelijk te laag geweest, zo laag zelfs dat PME volgens de (FTK-)regels in 2020 en 2021 de pensioenen had moeten verlagen. Door gebruik te maken

van de vrijstellingsregeling, wegens bijzonder economische omstandigheden, is de verlaging in 2020 en 2021 niet doorgevoerd.

Vooruitlopend op de nieuwe Wet toekomst pensioenen waren er vanaf 1 juli 2022 tot 1 januari 2024 tijdelijk al versoepelde regels, waarbij pensioenfondsen in aanloop naar het nieuwe pensioenstelsel de pensioenen al mochten verhogen bij de beleidsdekkingsgraad vanaf 105%. Omdat de inflatie sinds 2022 erg hoog was en de dekkingsgraden bij pensioenfondsen vanwege de stijging van de rente waren gestegen, maakten veel pensioenfondsen, net als wij, gebruik van de versoepelde regels.

Vanaf 2024 kunnen pensioenfondsen gebruik maken van nieuwe regels voor het verhogen en verlagen van de pensioenen, het zogenoemde transitie-FTK. Pensioenfondsen die daarvoor kiezen maken gebruik van dit transitie-FTK tot het moment van de overstap naar een nieuwe pensioenregeling en het omzetten van de bestaande pensioenen in deze nieuwe regeling (invaren). PME heeft niet gekozen voor het transitie-FTK. Het bestuur acht het risico op het moeten verlagen van de pensioenen in aanloop naar de nieuwe pensioenregeling, onder het transitie-FTK, te groot.

Tot het moment van de overstap overwegen wij ieder jaar aan de hand van de financiële situatie van het fonds of het verhogen van de pensioenen verantwoord kan. Een besluit daartoe moet aan allerlei voorwaarden voldoen en daarbij houden we dan opnieuw rekening met toekomstige ontwikkelingen, zoals een benodigde invaardekkingsgraad.

Sociale partners verzoeken ons om het vermogen van de huidige pensioenregeling om te zetten naar de nieuwe pensioenregeling in het nieuwe pensioenstelsel (invaren). Op basis van de afspraken, die zij maken over de nieuwe pensioenregeling, over het aanhouden en vullen van reserves en over compensatiemaatregelen voor bepaalde groepen, wordt een benodigde invaardekkingsgraad vastgesteld. Wij gaan er voorlopig van uit dat deze tussen de 106% en 110% ligt.

Eén van de doelstellingen van het nieuwe pensioenstelsel is dat de nieuwe pensioenregeling beter perspectief biedt op een koopkrachtig pensioen. In het nieuwe pensioenstelsel heeft iedereen een eigen aandeel in het pensioenvermogen van het fonds, ofwel een eigen kapitaal voor pensioen. De nieuwe pensioenregeling is een premieregeling. Dat betekent dat de sociale partners afspraken hebben gemaakt over de hoogte van de inleg voor het pensioen (de premie). Het kapitaal voor pensioen groeit door de inleg en door het rendement op de beleggingen. Het rendement op beleggingen kan ook negatief zijn en de kapitalen voor pensioen kunnen dus ook dalen. Het rendement op de beleggingen wordt per leeftijdsgroep toebedeeld (beschermings- en overrendement). De toedeelregels worden voor langere periode vastgelegd in het pensioenreglement. Er wordt dan niet meer jaarlijks door het bestuur een besluit genomen over het verhogen of verlagen van de pensioenen. Dit geldt ook voor ingegane pensioenen.

Premie

Werkgevers betalen pensioenpremie aan PME. Een deel van deze premie mogen zij inhouden op het salaris van de werknemers. De pensioenpremies worden belegd om rendement te behalen. Want de premies alleen zijn niet voldoende om alle toegezegde pensioenen nu en in de toekomst te kunnen betalen.

Opgelegde en geïncasseerde premies

In 2023 is de premie voor de basispensioenregeling 27,98% van de pensioengrondslag. Van de premie wordt maximaal 10,89% van de pensioengrondslag ingehouden op het salaris van de werknemer.

In totaal werd in 2023 € 2,03 miljard premie in rekening gebracht (2022: € 1,792 miljard). Het betreft hier de premie voor de basisregeling, de aanvullende regelingen en (in 2020 voor het laatst) de premie voor de VPL-regeling. De premie is in 2023 gestegen door het groeiend aantal actieve deelnemers en de cao-stijging van de lonen.

De openstaande premies zijn vanaf 2022 hoger dan daarvoor vanwege een gewijzigde factureringsystematiek. Vanaf 2022 leveren werkgevers gegevens aan via de Uniforme Pensioenaangifte (UPA) waardoor premies achteraf worden opgelegd. Tot en met 2021 werden premies vooraf in rekening gebracht. De openstaande premies eind 2023 betreffen voornamelijk geschatte premies voor de periode november en december 2023 die in 2024 zijn gefactureerd.

Wij hanteren een strikt incassobeleid, omdat werkgevers een deel van de verschuldigde premie inhouden op het salaris van de werknemer en er ook pensioenaanspraken worden opgebouwd. Wordt de premienota niet op tijd

betaald, dan ontvangt de werkgever een herinnering, gevolgd door een aanmaning. Bij het uitblijven van de betaling na een aanmaning kan de vordering overgedragen worden aan de gerechtsdeurwaarder of het incassobureau. Werkzaamheden in dit kader worden door onze uitvoerder en een incassobureau uitgevoerd, waarbij wij toezien op deze uitbestede werkzaamheden.

Wij monitorden het verloop van de premiebetalingen in 2023 nauwlettend en constateerden dat werkgevers in de sector in 2023 goed in staat waren aan hun verplichtingen te voldoen. Eind 2023 had PME van 7 werkgevers (eind 2022: 3) de premievordering overgedragen aan een deurwaarder voor een totaalbedrag van € 482 duizend (eind 2022: € 6 miljoen). De overgedragen dossiers hebben betrekking op vorderingen uit 2021 t/m 2023.

Premiedekkingsgraad

De pensioenpremie 2023 is bestemd voor de inkoop van de pensioenaanspraken over het jaar 2023. Bij het vaststellen van de gedempte kostendekkende premie wordt gerekend met een verwacht rendement ter grootte van 1,57%. De daadwerkelijke inkoop van pensioenaanspraken vindt plaats op basis van de door DNB voorgeschreven rentetermijnstructuur (RTS). Als de premieopbrengsten en de kosten van pensioenaanspraken gelijk aan elkaar zijn, is er een premiedekkingsgraad van 100%. De kosten voor de pensioenopbouw betreffen de actuariel benodigde premie voor de opbouw van aanspraken en de risicopremies.

De feitelijke premie van de verplichte regeling bedraagt 27,98% van de pensioengrondslag voor 2023. De gedempte kostendekkende premie (ex-ante) voor 2023 bedraagt 27,88%

	2023	2022	2021	2020	2019
Premiepercentages					
Premie basispensioenregeling	27,98%	27,98%	27,59%	22,7%	22,7%
Premie overgangsregeling VPL	-	-	-	3,712%	2,32%
Premiebijdragen (Bedragen x € 1 miljoen)					
In rekening gebrachte premie	2.030	1.792	1.673	1.610	1.332
Openstaande premies ultimo jaar	390	344	22	25	25

van de pensioengrondslag, waardoor € 7 miljoen ten gunste van het eigen vermogen van het pensioenfonds komt. De gedempte kostendekkende premie is hoger dan de benodigde kostendekkende premie, hetgeen wordt veroorzaakt door de hogere gemiddelde rente van 2,55% (primo 2023). Aangezien het premiebeleid gebaseerd is op de gedempte kostendekkende premie (ex-ante), voldoet de feitelijke premie ter dekking van pensioenopbouw aan het vastgestelde premiebeleid in de actuariële bedrijfstechische nota (ABTN).

Omdat de RTS hoger is dan het verwacht rendement, ligt de premiedekkingsgraad voor 2023 boven de 100%. De premiedekkingsgraad 2023 wordt berekend per 31 oktober 2022 (het toetsmoment dat voorafgaande het jaar plaats vindt) en bedraagt 121% (premiedekkingsgraad 2022 berekend per 31 oktober 2021: 73%).

In het premiebeleid 2024 – 2026 is bepaald dat de premiedekkingsgraad in 2024 minimaal 90%, in 2025 minimaal 95% en in 2026 minimaal 100% moet zijn. Voor het vaststellen van de gedempte kostendekkende premie vanaf 2024 wordt gerekend met een verwacht rendement ter grootte van 2,09%.

(Bedragen x € 1 miljoen)	2023		2022	
	Benodigde DNB-RTS	gedempte 1,57% vast	benodigde DNB-RTS	gedempte 1,57% vast
Kosten pensioenopbouw	1.625	1.999	2.277	1.749
Opslag uitvoeringskosten	17	17	15	15
Solvabiliteitsopslag	322	-	414	-
Totaal kostendekkende premie	1.964	2.016*	2.706	1.764*
Premie t.g.v. eigen vermogen		7		19
Feitelijke premie ter dekking van pensioenopbouw	2.023	2.023	1.783	1.783

* dit bedrag is gelijkgesteld aan de gedempte kostendekkende premie (ex-ante).

Risicohouding en haalbaarheidstoets

Op grond van het Financieel Toetsingskader (FTK) leggen pensioenfondsen hun risicohouding vast. Deze geeft aan in hoeverre het pensioenfonds risico's kan en wil lopen. De risicohouding van PME is zowel kwalitatief als kwantitatief beschreven. Jaarlijks beoordelen wij via de zogenoemde haalbaarheidstoets in hoeverre de doelstellingen van PME (het pensioenresultaat) realiseerbaar zijn. De vastgestelde premiekaders en de ambitie van sociale partners worden hierbij betrokken.

Kwalitatieve risicohouding

Wij voeren de door sociale partners overeengekomen pensioenregelingen uit. Vanuit de vastgestelde premie streven wij naar een stabiele opbouw van de pensioenaanspraken. Wij zeggen een nominaal pensioen toe en hebben de ambitie een waardevast pensioen uit te voeren. Om deze gecombineerde doelstelling te realiseren, beleggen wij in een zorgvuldig gekozen combinatie van veilige beleggingen en risicovolle beleggingen. Door de combinatie van het streven naar een stabiele pensioenopbouw met het behoud van koopkracht wordt beleggingsrisico gelopen. Mede als gevolg daarvan bestaat het risico op het verlagen van de pensioenen. Wij zetten het verlagen van de pensioenen alleen in als noodmaatregel.

Kwantitatieve risicohouding

Wij concretiseren de risicohouding in kwantitatieve zin als volgt. De ondergrens voor het pensioenresultaat is 80% van een pensioenresultaat bij volledige pensioenopbouw en volledige toeslagverlening. In slechtweersscenario's mag het pensioenresultaat hier niet meer dan 37,5% onder liggen.

Haalbaarheidstoets

In 2023 voerden wij de jaarlijkse haalbaarheidstoets uit. Met deze toets wordt bepaald of de verwachte pensioenresultaten worden behaald in de verschillende door DNB voorgeschreven economische scenario's. Worden de vastgestelde grenzen van de risicohouding overschreden, dan moeten wij met sociale partners in overleg treden over eventuele maatregelen, zoals een lagere opbouw en/of een hogere premie.

Uit de haalbaarheidstoets in 2023 blijkt dat het verwachte pensioenresultaat in het gemiddelde economische scenario over een periode van 60 jaar uitkomt op 85,0% (2022: 89,7%). Dit pensioenresultaat ligt boven de grens van 80%. De spreiding tussen het verwachte pensioenresultaat in het gemiddelde – en het slechtweersscenario blijft met 26,4% (2022: 28,7%) ook binnen de grens van maximaal 37,5%. De uitkomsten van de haalbaarheidstoets geven op zich geen aanleiding om in gesprek te gaan met sociale partners over de financiële opzet van de pensioenregeling en er hoeven geen maatregelen getroffen te worden.

Beleggingsresultaten

Rendement 2023	Portefeuille	Benchmark	Out- / onder performance*
Rendement inclusief renteaftdekking	8,7%	10,1%	-1,4%
* Er is sprake van afrondingsverschillen			
Vastrentende waarden, matchingportefeuille	7,2%	7,2%	0,1%
Returnportefeuille	9,5%	11,9%	-2,5%
Aandelen	17,1%	15,9%	1,3%
Hoogrentende waarden	9,8%	9,7%	0,1%
Vastgoed	-10,5%	-7,8%	-2,6%
Private equity	3,0%	23,0%	-20,0%
Real assets	6,9%	9,3%	-2,4%

Beleggingsresultaat 2023

Het rendement van de beleggingsportefeuille van PME over 2023 is uitgekomen op 8,7%. De totale relatieve performance ten opzichte van de benchmark komt uit op -1,4%.

Voor 2023 geldt dat de matchingportefeuille een rendement heeft gerealiseerd in lijn met de benchmark. De returnportefeuille heeft een lager rendement gerealiseerd. Het lagere rendement van de returnportefeuille ten opzichte van de benchmark komt vooral voort uit private equity. Sinds 2022 maken wij voor private equity gebruik van de MSCI Net Total Return World index (euro, unhedged) plus 200 basispunten. Waarbij wij beseffen dat dit voor vergelijking op jaarbasis geen goede benchmark is, maar wel voor de lange termijn. Terwijl deze benchmark in 2023 een hoog, op aandelen gebaseerd, rendement liet zien, behaalde onze private equity portefeuille een bescheiden rendement. En bleef hiermee fors achter op de benchmark. Ook vastgoed en real assets hebben een lager rendement gerealiseerd dan de benchmark. Over de gehele portefeuille kan worden opgemerkt dat voor alle beleggingscategorieën in de benchmark geen beleggingskosten verwerkt zijn, terwijl in de behaalde portefeuillerendementen de vermogensbeheerkosten wel zijn verwerkt.

Ontwikkelingen per beleggingscategorie / toelichting op behaalde rendementen

Na een historisch negatief 2022 waarin bijna

alle categorieën in waarde daalden, maar de rente flink steeg, was 2023 het jaar van herstel voor zakelijke waarden door de afnemende inflatie en verwachtingen over renteverlagingen.

Matchingportefeuille

Lange rentes (30 jaars swap rente) eindigden het jaar 20 basispunten lager dan waar we het jaar begonnen. Dit wil niet zeggen dat 2023 een rustig jaar was, de rentebewegelijkheid was het gehele jaar hoog met een piek in de 30 jaars swap rente van 3,2%. Dit werd gedreven door onzekerheid rondom lange termijn inflatie trends enerzijds en onzekerheid over overheidsfinanciën anderzijds; de schulduitgifte van met name de Verenigde Staten is zeer hoog en dit is ongebruikelijk in economisch goede tijden.

De beweeglijkheid op de markt voor bedrijfsobligaties nam in 2023 flink af in vergelijking met 2022. Na het herstel van eind 2022 bleef de gemiddelde spread ruwweg het hele jaar binnen een beperkte bandbreedte rondom 80 basispunten boven de swapcurve. Zowel marktwerking en liquiditeit als de ontwikkeling van kredietkwaliteit was stabiel. Hypotheken lieten een rendement zien van 3,9%.

Over heel 2023 behaalde de matchingportefeuille een positief rendement van 7,2%.

Returnportefeuille

Aandelenmarkten hebben enorm geprofiteerd van het positieve sentiment. Ondanks een slecht

jaar voor winstgroei (de Europese markt rapporteerde zelfs een winstdaling), hebben beleggers het volste vertrouwen in een economisch herstel. Dit blijkt uit het feit dat een groot deel van de koersstijging gedreven werd door stijgende waarderingen. De technologie sector – die in de Verenigde Staten de “Magnificent Seven” genoemd wordt - heeft in 2023 hoge rendementen behaald. Deze sector is de grootste bijdrager geweest aan het rendement op de aandelenmarkt.

In de opkomende markten was er veel aandacht voor China. De Chinese economie kampt met veel structurele problemen en dit reflecteert zich in de aandelenmarkt. De waardering van de Chinese markt leidde zelfs tot het laagste niveau in 25 jaar. Vanwege het gewicht van Chinese aandelen in de opkomende markten index, werd de rest van de markt daarin meegetrokken.

Over heel 2023 was het rendement op aandelen uit ontwikkelde landen 19,4% en voor opkomende landen 6,4%.

Hoogrentende leningen (hoogrentende bedrijfsobligaties, staatsobligaties van opkomende landen en infrastructuur leningen) hebben een goed jaar achter de rug. De spreads van deze asset classes waren begin 2023 nog aan de hoge kant, maar zij profiteerden van het positieve risk sentiment. Terwijl bepaalde segmenten van de high yield markt betalingsproblemen rapporteerden, en de faillissementen licht stegen, bleef het ordelijk verlopen. Doordat dit met name in het hoogste risicosegment plaatsvond, dat is uitgesloten uit onze portefeuilles, werd de portefeuille van PME hierdoor niet geraakt. Over heel 2023 kwam het rendement voor hoogrentende bedrijfsobligaties uit op 8,7%.

PME belegt in verschillende soorten laag-risico vastgoed. De Nederlandse woning portefeuille heeft flinke afwaarderingen laten zien door de stijgende rente. De huren hebben zich (deels) kunnen aanpassen aan de inflatie en dit zorgde voor een stabiliserende factor. In Europa hebben de afwaarderingen zich met name in de eerste helft van 2023 voorgedaan. We zien echter nog

wel lage transactievolumes waardoor de prijsvorming minder is dan in andere tijden. In de Verenigde Staten zien we dat circa 75% van de verwachte afwaarderingen zijn gerealiseerd. Daar wordt nog een verdere afwaardering van ca. 5-6% verwacht.

2023 was al met al een moeilijk jaar voor onze vastgoedportefeuilles, resulterend in een negatief rendement van -9,8% voor de Nederlandse vastgoedportefeuille en -11,5% voor de internationale portefeuille.

Voor private equity was er geen sprake van herstel. Het ophalen van gelden en het verkopen van ondernemingen was ook in 2023 een langzaam proces, mede omdat beursnoteringen bijna niet mogelijk waren door wisselvallige financiële markten. Ook het verkopen aan strategische of financiële partijen was lastig omdat er grote verschillen waren in de verlangde prijzen. Onder andere door het faillissement van de Silicon Valley Bank, een belangrijke speler voor Fintech bedrijven, bleven de waarderingen voor veel Fintech onder druk staan. Ook de gestegen rentekosten remden de winstgevendheid van deze bedrijven. Het rendement van private equity over 2023 bedroeg 3,0% en lag daarmee dit jaar ruim onder het rendement van beursgenoteerde aandelen.

De real assets portefeuille van PME bestaat uit infrastructuur equity en bosbouw. Infrastructuur heeft zich evenmin kunnen onttrekken aan de gestegen rente. Ondanks de langjarige financieringen bij infrastructuur begon de sterke rentestijging van de laatste twee jaar door te werken. Het rendement van infrastructuur kwam over 2023 uit op 5,1%. Voor de bosbouwsector heeft de gestegen hypotheekrente en de afname van nieuwbouwprojecten geleid tot een verminderde vraag naar hout. Daarnaast blijft de krapte op de arbeidsmarkt, wat resulteert in hogere loonkosten, de komende tijd een uitdaging. Desondanks lijkt het zuiden van de Verenigde Staten op de langere termijn, mede door een verwachte toename van zagerijen in de regio, gunstig gepositioneerd te zijn voor de bosbouwsector. Over 2023 heeft bosbouw een positief rendement

Rendementen PME 2009 - 2023

behaald van ruim 8%. De gehele real assets portefeuille van PME heeft over heel 2023 een rendement gerealiseerd van 6,9%.

Lange termijn resultaten

Het rendement in 2023 komt uit op 8,7%. Het gemiddelde beleggingsrendement van PME over de afgelopen vijf jaar is gestegen van 0,7% (stand eind 2022) naar 2,6%.

Het gemiddelde beleggingsrendement van PME over de afgelopen tien jaar steeg van 3,7% (stand eind 2022) naar 4,5%.

Het gemiddelde beleggingsrendement van PME over de afgelopen vijftien jaar steeg van 4,2% (stand eind 2022) naar 6,1%.

Over de afgelopen jaren was het beleggingsresultaat als volgt:

Z-score

De z-score laat zien of een pensioenfonds de normportefeuille al dan niet heeft verslagen. De maatstaf voor de performancetoets, de gemiddelde z-score over vijf jaar, is 0 of hoger. De z-score van PME in 2023 bedraagt -0,81. De score voor de performancetoets in 2023 is 1,88, de score komt ruim boven de minimumscore van 0 uit.

Z-score	2023	2022	2021	2020	2019
Feitelijk rendement	8,7%	-23,3%	3,9%	10,9%	18,3%
Normrendement	10,1%	-24,1%	4,4%	11,2%	17,8%
Z-score	-0,81	0,57	0,87	0,38	0,33
Performancetoets*	1,88	2,39	2,20	1,98	2,01

* De gerapporteerde performancetoets 2022 van 1,11 is gecorrigeerd naar 2,39. In 2022 is de correctiefactor 1,28 niet bij de performancetoets opgeteld.

CO₂-voetafdruk PME

Doelstelling en rapportage

Sinds 2015 meten we de CO₂-voetafdruk (CO₂-uitstoot) van onze aandelenportefeuille, sinds 2021 wordt ook de CO₂-voetafdruk van de bedrijfsobligatieportefeuille gemeten. Dit jaar rapporteren we voor het eerst over de CO₂-voetafdruk van de vastgoedportefeuille. Vanwege de in 2022 vastgestelde nieuwe reductiedoelstellingen van PME wordt sinds vorig jaar het basisjaar 2019 gehanteerd voor de berekening van de CO₂-voetafdruk. Als onderdeel van de klimaatactieplannen heeft PME in 2022 zich als doel gesteld om per 2030 de absolute uitstoot van zowel de aandelen- als bedrijfsobligatiebeleggingen met 50% te reduceren ten opzichte van 2019. In onze vastgoedportefeuille willen wij in 2030 de CO₂-uitstoot per m² met 40% omlaag hebben gebracht ten opzichte van 2020.

In de volgende tabellen wordt gerapporteerd over de CO₂-voetafdruk van de aandelen-, bedrijfsobligatie- en vastgoedportefeuilles. In de TCFD-rapportage (bijlage 4) rapporteren we in meer detail over de uitstoot. In bijlage 5 geven we meer informatie over de onderliggende methode van de CO₂-voetafdruk.

Beursgenoteerde aandelen

Wij verwachten via de beleggingen in aandelen een belangrijke indirecte bijdrage te leveren aan de wereldwijd benodigde reductie van de CO₂-uitstoot. We kunnen namelijk als aandeelhouder stemmen voor een klimaatvriendelijk beleid, in dialoog met ondernemingen aandringen op CO₂-reductie en niet investeren in bedrij-

ven die onvoldoende bijdragen aan het beperken van klimaatverandering. Ook kunnen we de energietransitie stimuleren door juist te investeren in bedrijven die een positieve bijdrage leveren. We beleggen niet in producenten van steenkool. Ook producenten van fossiele olie en gas hebben we in de ban gedaan.

Voor de beursgenoteerde aandelen portefeuille hebben we ons ten doel gesteld dat onze beleggingen in 2030 50% (absoluut gemeten) minder CO₂ uitstoten dan in 2019. De volgende tabel laat zien dat de uitstoot van de aandelenportefeuille per eind 2023 447.226 tCO₂-eq was. De uitstoot van de aandelenportefeuille was eind 2023 8,4% lager dan eind 2022. Deze daling wordt voornamelijk verklaard door de gedaalde weging van de drie meest uitstoot-intensieve sectoren. Het totale gewicht van de Basic Materials, Industrial en Utilities sector is met 2,2% afgenomen van 20,8% naar 18,6%. Ook de uitsluiting van het Zuid-Koreaanse staalbedrijf POSCO had een relatief grote invloed op de uitstoot van de aandelenportefeuille. Ten opzichte van 2019 is de uitstoot met 65,8% gedaald. Daarmee hebben we onze doelstelling voor 50% reductie behaald.

Bedrijfsobligaties

Via onze beleggingen in bedrijfsobligaties kunnen we invloed uitoefenen op de CO₂-uitstoot. Dat doen we door bedrijven te financieren die een positieve bijdrage leveren aan het beperken van klimaatverandering. En door juist niet te beleggen in bedrijven die niet willen veranderen. Binnen de bedrijfsobligatieportefeuilles werken we met beheerders die klimaataspecten meewe-

Uitstoot van de aandelenportefeuille (o.b.v. EVIC¹)

CO ₂ eq reductie aandelenportefeuille	31-12-2023	31-12-2022	31-12-2021	31-12-2020	31-12-2019
Waarde aandelen (x € 1 miljoen)	14.009	12,409	21,461	19,782	19,074
CO ₂ eq-uitstoot (in ton)	447.226	488,313	739,354	1,056,962	1,309,412
Vermindering CO ₂ eq-uitstoot in % t.o.v. vorige meting	-8,4%	-34.0%	-30.0%	-19.3%	-
Vermindering CO ₂ eq-uitstoot in % t.o.v. basisjaar 2019	-65,8%	-62.7%	-43.5%	-19.3%	-
Benodigde reductie voor 2030	-	-	-11.4%	-38.1%	-50%

¹ EVIC staat voor enterprise value including cash (zie bijlage 5 voor meer toelichting)

gen in hun beleggingsbeslissingen. Zij worden mede op basis van de kwaliteit van hun ESG-beleid geselecteerd en beoordeeld. Onze grootste obligatieportefeuille, in Europese investment grade-bedrijfsobligaties, bestaat voor ruim 12 procent uit groene obligaties.

Voor de bedrijfsobligatieportefeuille hebben we ook het doel gesteld dat onze beleggingen in 2030 50% minder CO₂ uitstoten dan in 2019. De volgende tabel laat zien dat de uitstoot van

de bedrijfsobligatieportefeuille per eind 2023 623.847 tCO₂-eq was. De uitstoot van de bedrijfsobligatieportefeuille was eind 2023 13,8% lager dan eind 2022. Deze daling wordt voornamelijk verklaard doordat er minder belegd wordt in obligaties van de Duitse staalproducent Thyssenkrupp AG. Ten opzichte van 2019 is de uitstoot met 41,5% gedaald. Daarmee is per eind 2023 nog een reductie van 14,6% nodig om de doelstelling te behalen.

Uitstoot van de bedrijfsobligatieportefeuille (o.b.v. EVIC)

CO ₂ eq uitstoot bedrijfsobligaties	31-12-2023	31-12-2022	31-12-2021	31-12-2020	31-12-2019
Waarde (in miljoen €)	10.703	9,835	13,010	11,507	9,641
CO ₂ eq-uitstoot (in ton)	623.847	723,865	1,272,659	1,449,092	1,065,657
Vermindering CO ₂ eq-uitstoot in % t.o.v. vorige meting	-13,8%	-43,1%	-12,2%	+36,0%	-
Vermindering CO ₂ eq-uitstoot in % t.o.v. basisjaar 2019	-41,5%	-32,1%	+19,4%	+36,0%	-
Benodigde reductie voor 2030	-14,6%	-26,4%	-58,1%	-63,2%	-50%

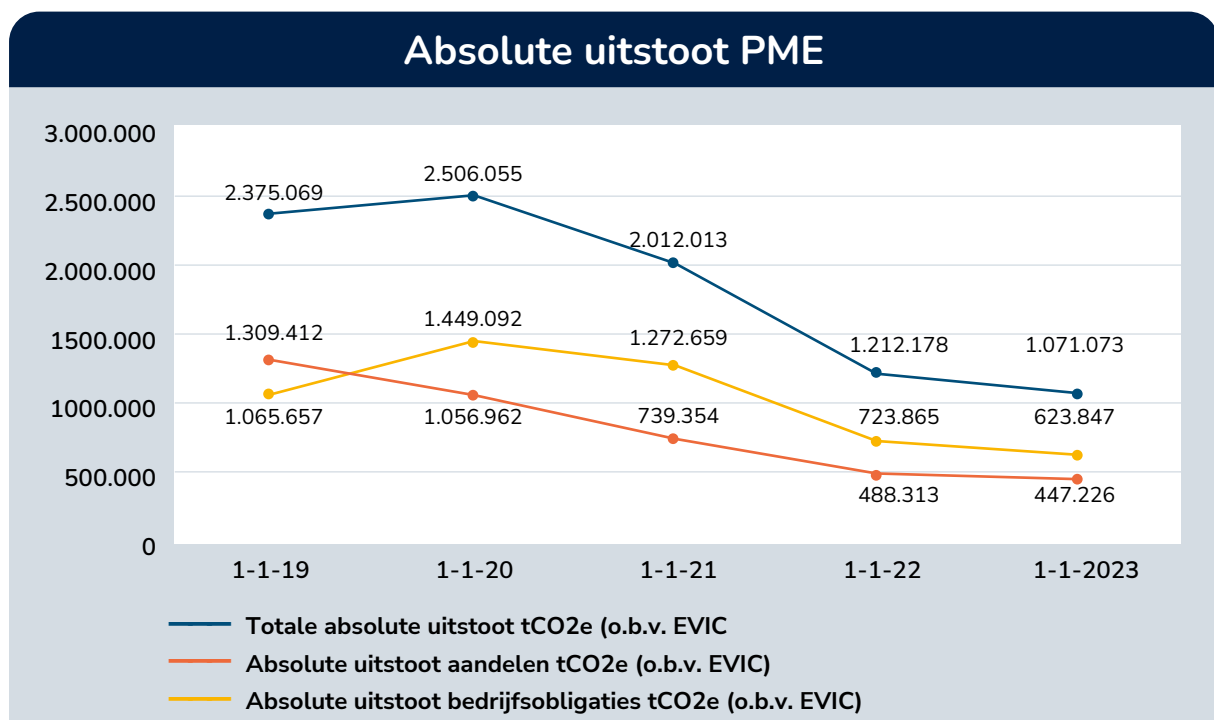
Aandelen en bedrijfsobligaties

Voor de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles kunnen we de voortgang op deze doelstellingen aggregeren.

De onderstaande grafiek laat zien dat de absolute CO₂-uitstoot van de aandelen- en obligatie-

portefeuille eind 2023 54,9% lager dan eind 2019. Dit is meer dan de reductiedoelstelling van 50%.

De absolute uitstoot van de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuille is 11,6% lager dan vorig jaar.

Uitstoot van de vastgoedportefeuille (o.b.v. GRESB¹)

CO ₂ eq reductie vastgoed	31-12-2022	31-12-2021
Waarde (x € 1 miljoen)	3.322,32	2.468,76
tCO ₂ eq-uitstoot (o.b.v. GAV)	18.661	18.182
Uitstoot per m ²	21,59	24,38
kgCO ₂ eq per 100EUR invested	0,700	0,748
Datadekking	90,8%	91,1%
Vermindering CO ₂ eq-uitstoot per m ² in % t.o.v. voorgaand jaar	-11,4%	-
Nog benodigde reductie voor 2030	-28,6%	-40%

¹ GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark) is een onafhankelijke benchmark die vastgoedfondsen en -portefeuilles wereldwijd beoordeelt en vergelijkt op hun duurzaamheidsprestaties

Vastgoed

PME heeft vastgoedbeleggingen in binnen- en buitenland. We willen via de vastgoedbeleggingen bijdragen aan een reductie van de CO₂-uitstoot. Dat doen we door bestaand vastgoed te renoveren. En bij investeringen in nieuwbouw rekening te houden met energie efficiëntie. In eigen land sturen we op een jaarlijkse verbetering van energie labels, bijvoorbeeld door in te zetten op duurzame renovatie (bijvoorbeeld isolatie) en zo veel mogelijk op energieneutrale nieuwbouw. En voor ons internationale vastgoed sturen we vooral op de aanstelling van de meest geschikte vastgoedmanagers.

Wij hebben een CO₂-reductiedoelstelling geformuleerd om de uitstoot per m² in 2030 met

40% omlaag te hebben gebracht ten opzichte van 2020. De tabel toont onze huidige inschatting van de uitstoot van ons vastgoed vanaf 2021 (het eerste jaar waarin de carbon footprint voldoende gemeten kon worden), op basis van de data van GRESB.

De uitstoot per m² is op basis van deze data tussen 2021 en 2022 met 11% afgenomen. De CO₂-uitstoot per m² is met name afgenomen in de Nederlandse woningportefeuille. Ook in de Europese portefeuille is de uitstoot per m² gedaald, dit is mede het gevolg van een verandering van portefeuillesamenstelling naar fondsen met een lagere uitstoot per m². Uitstootgegevens over 2023 worden pas in september 2024 verwacht en zijn daarom niet opgenomen

Verdeling vastgoed o.b.v. energie labels	2023	2022	2021
A++++	2,13%	1,68%	2,04%
A+++	11,79%	4,05%	0,00%
A++	7,83%	5,07%	0,00%
A+	15,50%	15,43%	6,84%
A	32,90%	28,03%	40,26%
B	9,82%	14,14%	18,07%
C	16,34%	24,91%	27,02%
D	1,79%	2,15%	1,60%
E	0,00%	0,32%	0,00%
F	0,00%	3,44%	4,16%
G	1,79%	0,71%	0,00%
Geen label	0,11%	0,00%	0,00%
Totaal waarde vastgoed (miljoen EUR)	1.839	1.865	1.396
A++++ t/m A	70,15%	54,27%	49,14%
A++++ t/m C	96,31%	93,32%	94,23%

in dit jaarverslag.

Wij sturen ook op een jaarlijkse verbetering van energie labels binnen ons Nederlandse vastgoed. Dit om een breder beeld te krijgen van en grip te krijgen op de energie-efficiëntie van ons vastgoed. In ons jaarverslag tonen we vanaf dit jaar ook de prestaties op basis van de energie labels.

Infrastructuur

Met de beleggingen in infrastructuur kunnen we een belangrijke bijdrage leveren aan de energietransitie. Dat doen we vooral door infrastructuur te financieren die nodig is voor hernieuwbare energie. In 2021 hebben we de beleggingen in primaire olie- en gasproducenten verkocht. Dat leverde € 1,2 miljard op. Dit bedrag willen we in 2025 hebben herbelegd in beleggingen met een positieve impact op de energietransitie. We investeren daarbij in infrastructuuraandelen en -leningen. Bijvoorbeeld in wind-, zon- en waterkracht. Uiterlijk 2040 willen we alle infrastructuurbeleggingen in lijn hebben gebracht met het Parijs Akkoord. We onderzoeken nog hoe we deze beleggingscategorie beter in kaart kunnen brengen, kunnen meten en sturen.

Eind 2023 is er circa € 950 miljoen van deze € 1,2 miljard gecommitteerd aan hernieuwbare energieprojecten in infrastructuuraandelen (infra equity) en in infrastructuurleningen (infra debt).

Eind 2023 is daadwerkelijk in totaal € 719 miljoen belegd binnen het thema Energietransitie via infra equity en infra debt.

Private Equity

Via beleggingen in private equity (directe beleggingen in een bedrijf buiten de beurs om) kunnen we invloed uitoefenen op de CO₂-uitstoot. Vooral door te investeren in bedrijven die zich inzetten om klimaatverandering tegen te gaan. Dat criterium weegt daarom zwaar mee bij de selectie van de beheerders van private equity. Uiterlijk in 2040 moeten al onze beleggingen in private equity in lijn zijn met het 1,5% pad uit het Parijs-akkoord.

Op basis van de huidige data is het nog niet mogelijk om een goede inschatting te maken van de mate waarin onze private equity beleggingen in lijn zijn met het 1,5% pad. We onderzoeken hoe we deze beleggingscategorie beter kunnen meten en sturen. Wel monitoren we periodiek de fondsbeheerders voor private equity op het gebied van ESG performance, en gaan we met beheerders in gesprek wanneer deze performance te laag is. Klimaat maakt een belangrijk onderdeel uit van deze monitoring.

Kosten

Wij zijn transparant over de kosten die wij maken. In het jaarverslag leggen wij uitgebreid verantwoording af. Dit gebeurt op basis van artikel 45a Pensioenwet en artikel 10a Besluit uitvoering Pensioenwet, de aanbevelingen uitvoeringskosten en het servicedocument beloningen van de Pensioenfederatie. We maken hierbij onderscheid tussen de kosten voor pensioenbeheer, vermogensbeheer en transactiekosten. De bestuurskosten, zoals hierna ook toegelicht – waaronder de vergoedingen van alle bestuurlijke organen van PME – worden voor de helft aan pensioenbeheer en voor de helft aan vermogensbeheer toegerekend.

Totale uitvoeringskosten

De totale uitvoeringskosten van PME dalen van € 295,7 miljoen (2022) naar € 244,2 miljoen (2023).

De daling wordt voornamelijk veroorzaakt door de kosten voor vermogensbeheer. In dit hoofdstuk wordt deze daling van de kosten voor vermogensbeheer verder toegelicht.

De absolute kosten voor pensioenbeheer zijn in 2023 ten opzichte van 2022 gestegen. In de paragraaf Kosten pensioenbeheer wordt deze stijging van de kosten toegelicht.

Totale kostenratio	2023		2022	
	x € 1 miljoen	% van gemiddeld belegd vermogen	x € 1 miljoen	% van gemiddeld belegd vermogen
Gemiddeld belegd vermogen	51.415		53.937	
Kosten pensioenbeheer (1)	36,2	0,07%	34,2	0,06%
Vermogenbeheerskosten (excl. transactiekosten) (2)	182,7	0,36%	221,8	0,41%
Totale kosten (exclusief transactiekosten) (1+2) (% = Totale kostenratio)	218,9	0,43%	256,0	0,47%
Transactiekosten	25,3	0,05%	39,7	0,07%
Totale kosten (inclusief transactiekosten)	244,2	0,47%	295,7	0,55%

Ratio's pensioenbeheer en vermogensbeheer	2023	2022
Aantal deelnemers (actieven en pensioengerechtigden)	351.015	342.479
Kosten pensioenbeheer per deelnemer	€ 103	€ 100
Rendement beleggingen vóór vermogensbeheerkosten	9,1%	-22,8%
Rendement beleggingen na vermogensbeheerkosten	8,7%	-23,3%

Kosten pensioenbeheer

De kosten van het pensioenbeheer bestaan uit:

- de kosten van de pensioenuitvoering, welke is uitbesteed aan (met name) TKP (werkgevers- en deelnemersadministratie, klantbediening, financieel en gegevensbeheer), inclusief de btw-lasten over de uitbestede diensten
- 50% van de algemene kosten voor het besturen van het pensioenfonds (bestuur, commissies, verantwoordingsorgaan, bestuursbureau, externe controle, adviseurs, toezichthouders, etc.)
- Incidentele project- en/of eenmalige kosten.

De kosten per deelnemer zijn voor het pensioenbeheer in 2023 gestegen van € 100 (in 2022) naar € 103.

De reguliere kosten pensioenbeheer zijn in 2023 gestegen naar € 34,1 miljoen (2022: € 31,0 miljoen). De kosten van de besturing van het pensioenfonds, die in de reguliere kosten zijn opgenomen, zijn gestegen naar € 9,7 miljoen (2022: € 7,8 miljoen). De stijging wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door hogere personeelskosten en hogere toezichtskosten. PME zet eigen pensioenconsulenten in om de goede verbinding

	Kosten		Kosten per deelnemer*	
	x € 1.000		x € 1	
	2023	2022	2023	2022
			# 351.015	# 342.479
Regulier				
Pensioenuitvoering	24.404	23.226	69	68
Besturing pensioenfondsen	9.671	7.790	28	22
Totale reguliere kosten pensioenbeheer	34.075	31.016	97	90
Incidenteel				
Eenmalige transitiekosten	345	1.585	1	5
Eenmalige implementatiekosten	-	301	-	1
Project nieuw pensioenstelsel (NPS)	1.764	1.325	5	4
Totale incidentele kosten	2.109	3.211	6	10
Totale kosten pensioenbeheer	36.184	34.227	103	100

met de deelnemers en aangesloten werkgevers te onderhouden. De kosten die hieraan zijn verbonden worden binnen de kosten van de besturing pensioenfondsen verantwoord.

De kosten voor de voorbereiding op de implementatie van het nieuwe pensioenstelsel (NPS) worden vanaf 2022 inzichtelijk gemaakt onder de incidentele kosten. In 2023 zijn de kosten, die verbonden zijn aan de implementatie NPS, gestegen van € 1,3 miljoen in 2022 naar € 1,8 miljoen in 2023. Deze kosten betreffen de kosten voor externe ondersteuning, onderzoeks- en toezichtskosten, alsmede de kosten die TKP specifiek voor de voorbereiding van NPS maakt. De kosten die verbonden zijn aan de eigen medewerkers alsmede aan NPS gerelateerde communicatie, veelal onderdeel van de algemene communicatie, zijn onderdeel van de reguliere kosten pensioenbeheer.

Het effect van de stijgende kosten op de kosten pensioenbeheer per deelnemer is ongeveer € 6 euro. Het totaal aantal (actieve en pensioenge-rechtigde) deelnemers is gedurende 2023 echter geleidelijk gestegen, waardoor per saldo de pensioenbeheerkosten per deelnemer in 2023 zijn gestegen met € 3 euro.

Wij verwachten dat vereenvoudiging van de regeling en de administratie hiervan en wellicht het minder behoefte hebben aan actuariële

werkzaamheden zal leiden tot een daling van de pensioenbeheerkosten. De mate van automatisering zal hier een belangrijke factor in zijn. De kosten voor communicatie en klantbediening nemen naar verwachting toe door nieuwe eisen die aan de communicatie en keuzebegeleiding worden gesteld in het nieuwe pensioenstelsel.

Kosten vermogensbeheer

Bij vermogensbeheer maken we altijd een integrale afweging tussen rendement, risico en kosten. Om die reden moeten de vermogensbeheerkosten altijd in relatie worden gezien tot het beoogde rendement en risico.

Het streven naar lage kosten en waar mogelijk verdere kostenverlagingen (in % van het gemiddeld belegd vermogen) komt tot uiting in ons beleggingsbeleid. Per beleggingscategorie verschillen de kosten sterk. Wij beleggen alleen in beleggingscategorieën met hoge kosten als hier naar verwachting een hoger nettorendement na kosten tegenover staat. De komende jaren zal het aandeel van de illiquide beleggingen in de portefeuille toenemen. Illiquide beleggingen, zoals vastgoed, private equity en real assets hebben hogere kosten, waardoor we verwachten dat het kostenniveau hierdoor zal toenemen.

In de volgende paragraaf en de tabellen worden de kosten verder toegelicht en gespecificeerd.

Ontwikkeling totale kosten vermogensbeheer

	2023		2022	
	x € 1 miljoen	% van beheerd vermogen	x € 1 miljoen	% van beheerd vermogen
Directe kosten (1)	49,9	0,097%	53,9	0,100%
Vaste beheerkosten	48,5	0,094%	52,9	0,098%
Prestatieafhankelijke kosten	0,0	0,000%	0,0	0,000%
Incidentele kosten	1,4	0,003%	1,0	0,002%
In fondsen verwerkte kosten (2)	103,7	0,202%	142,4	0,264%
Vaste beheerkosten	75,8	0,148%	71,2	0,132%
Prestatieafhankelijke kosten	27,9	0,054%	71,2	0,132%
Overige kosten (3)	9,9	0,019%	9,0	0,017%
Kosten custody, advies, controle, besturing fonds	9,9	0,019%	9,0	0,017%
Totaal beheerkosten (1+2+3)	163,5	0,318%	205,2	0,381%
Kosten in onderliggende beleggingsfondsen (4)	19,3	0,037%	16,5	0,031%
In fondsen verwerkte kosten	19,3	0,037%	16,5	0,031%
Vermogensbeheerkosten, excl. Transactiekosten (1+2+3+4)	182,7	0,355%	221,8	0,411%
Transactiekosten (5)	25,3	0,049%	39,7	0,074%
a.g.v. operationeel portefeuillebeheer	23,8	0,046%	35,2	0,065%
a.g.v. strategische herschikking	1,5	0,003%	4,6	0,008%
Integrale vermogensbeheerkosten (1+2+3+4+5)	208,0	0,404%	261,5	0,485%
Gemiddeld belegd vermogen en behaald netto rendement over kalenderjaar	51.415	8,7%	53.937	-23,3%

De integrale vermogensbeheerkosten kwamen in 2023 uit op € 208,0 miljoen (2022: € 261,5 miljoen).

Dit betekent een forse daling van de totale absolute kosten, hetgeen veroorzaakt wordt door:

- daling van de prestatieafhankelijke kosten
- daling van de transactiekosten

Uitgedrukt als percentage van het gemiddeld belegd vermogen gedurende het jaar zijn de integrale beheerkosten in 2023 0,404% (2022: 0,485%).

In 2023 zijn de absolute en relatieve vermogensbeheerkosten exclusief de transactiekosten (in euro's respectievelijk als percentage van het totaal belegd vermogen) gedaald ten opzichte van 2022. In 2023 bedroegen de absolute vermogensbeheerkosten exclusief de transactiekosten € 182,7 miljoen (2022: € 221,8 miljoen).

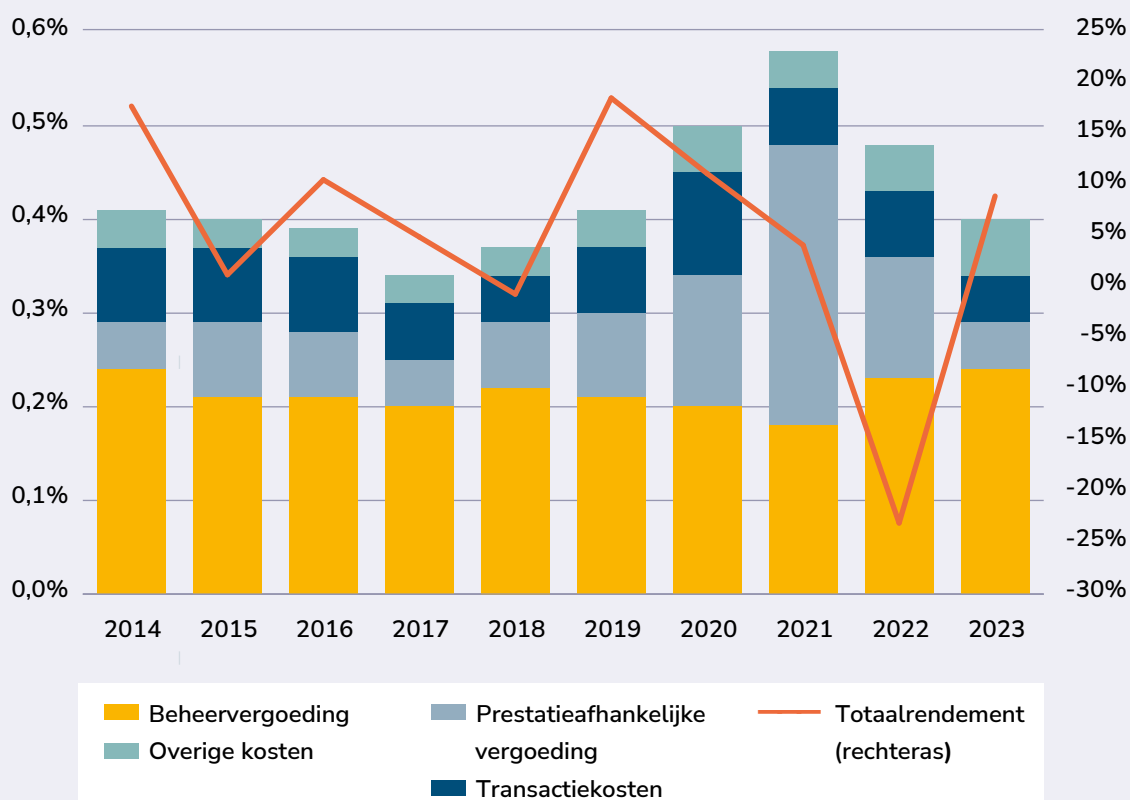
De afname wordt voornamelijk veroorzaakt door een daling van de (reservering voor te betalen) prestatievergoedingen, omdat de rendementen in de private equity portefeuille lager waren dan de rendementen in 2022.

In 2023 zijn de transactiekosten in totaal € 25,3 miljoen (2022: € 39,7 miljoen). De transactiekosten komen daarmee in 2023 overeen met 0,049% van het gemiddeld belegd vermogen (2022: 0,074%).

De vermogensbeheerkosten vormen samen met de transactiekosten de integrale beheerkosten.

Van de totale vermogensbeheerkosten heeft € 30,54 miljoen (excl. Btw) betrekking op uitvoeringsorganisatie MN (2022: € 29,68 miljoen).

Kosten vermogensbeheer en totaalrendement

Beheerkosten

Wij beleggen vrijwel volledig passief in de meest liquide beleggingscategorieën, zoals staatsobligaties en aandelen ontwikkelde landen. Deze beleggingscategorieën kennen hierdoor de laagste beheerkosten. Ook zorgt de hoge mate van liquiditeit van deze beleggingen ervoor dat de transactiekosten laag zijn. Actief beheer voor (hoogrentende) bedrijfsobligaties en emerging market debt leiden tot hogere beheerkosten in deze beleggingscategorieën. Ook zijn de transactiekosten voor deze categorieën hoger, omdat deze beleggingen iets minder liquide zijn.

Prestatievergoedingen

De prestatieafhankelijke vergoedingen voor private equity beleggingen zijn in 2022 en 2023 weer genormaliseerd, nadat deze in 2021 zeer hoog waren als gevolg van zeer hoge rendementen op de private equity beleggingen in het jaar 2021. De totale (reservering voor de te betalen) prestatieafhankelijke vergoedingen vormden in 2023 met € 27,9 miljoen (2022: € 71,2 en 2021: € 185,8 miljoen) circa 13% van de totale vermogensbeheer-kosten van PME (2022: ruim 27% en in 2021: circa 53%).

Private equity en prestatievergoedingen

Wij zijn geen voorstander van prestatievergoedingen. Echter, met het oog op het realiseren van een goed pensioen en om het rendement te halen dat past bij onze ambitie, is het nodig om te beleggen in beleggingscategorieën zoals private equity.

Binnen private equity zijn prestatievergoedingen de norm. Een norm die wij alleen niet kunnen veranderen. Daarnaast maken wij bij de beoordeling van het kostenniveau altijd een afweging tussen rendement, risico en kosten. De kosten van private equity staan in verhouding tot de verwachte meeropbrengsten.

In 2022 ontstond maatschappelijk en politiek een discussie over hoge prestatievergoedingen bij private equity. Deze waren uitzonderlijk hoog. Maar ook de rendementen waren over 2021 uitzonderlijk hoog (40,05% na aftrek van kosten). De prestatievergoedingen voor de private equity managers zijn in 2022 en 2023 weer lager, maar ook het rendement is lager (5,4% resp. 3,0% na aftrek van kosten).

Minister Carola Schouten werd in 2022 via een motie door de Tweede Kamer aangespoord om met de pensioensector in gesprek te gaan over deze hoge kosten. Dit gesprek, waaraan wij ook deelnamen, werd in september 2022 gevoerd. Wij lichtten toe waarom private equity ondanks de hoge kosten toch een aantrekkelijke beleggingscategorie kan zijn. Op 7 oktober 2022 stuurde de Pensioenfederatie de minister een brief, waarin ook concrete stappen werden aangekondigd; wij geven inzicht in onze private equity beleggingen en de bestuurlijke afwegingen daarbij wij verbeteren de communicatie hierover met onze deelnemers en de samenleving wij gaan het gesprek aan met andere institutionele (internationale) beleggers en belangenorganisaties over de hoogte van de vergoedingen.

Op 21 september 2023 stuurde de Pensioenfederatie, volgens afspraak, opnieuw een brief, waarin werd aangetoond welke stappen de pensioenfondsen hebben gezet en wat de voortgang is. Op 9 november 2023 informeerde de minister de Tweede Kamer hierover.

Private investeringen in bedrijven leveren een positieve bijdrage aan de economie en werkgelegenheid. Private equity geeft ons daarnaast goede mogelijkheden om te beleggen met positieve impact, zoals investeringen in de energietransitie, circulaire economie en innovatieve technologie. In paragraaf Beleggen met positieve impact geven we daar enkele voorbeelden van.

Transactiekosten

De totale transactiekosten liggen in 2023 wat lager dan in 2022. Dit is veroorzaakt door lagere transactievolumes, zowel vanuit verschuivingen tussen beleggingscategorieën als vanuit regulier portefeuillebeheer binnen de beleggingscategorieën.

De kosten van het vermogensbeheer zijn ook gerelateerd aan ons beleggingsbeleid en de daarbij gemaakte beleidskeuzes. Onze doelstellingen, ambities en beleidskeuzes voor ons beleggingsbeleid worden uitgebreid toegelicht in hoofdstuk Duurzaam en verantwoord beleggen.

Kosten vermogensbeheer en rendement per beleggingscategorie

De beleggingscategorieën private equity en real assets (zoals infrastructuur en bosbouw) kennen de hoogste relatieve kosten. Voor private equity bedroeg het totaal aan beheerkosten en prestatiegerichte beloningen 2,5% (2022: 3,5%) en voor real assets 0,7% (2022: 2,0%) van het gemiddeld in deze beleggingscategorieën belegde vermogen.

De langjarige opbouw van verschillende illiquide beleggingscategorieën, zoals private equity, real assets en onroerend goed wordt ook in 2024 en verder doorgezet. Omdat de kosten van deze categorieën hoger zijn dan die van liquide categorieën, zoals beursgenoteerde aandelen, nemen onze totale vermogensbeheerkosten naar verwachting verder toe in de komende jaren. Tegenover de hogere kosten staat een hoger verwacht nettorendement en een bijdrage aan de spreiding (diversificatie) over verschillende beleggingen.

De kosten in de gepresenteerde tabellen betreffen de integrale vermogensbeheerkosten exclusief de transactiekosten. De transactiekosten zijn in het bruto rendement verwerkt. Daarnaast is voor de categorie Liquide middelen en derivaten de bijdrage aan het totaalrendement weergegeven. Dit sluit beter aan bij het karakter van de categorie. Om dezelfde reden zijn het bruto rendement en de benchmarkgegevens niet opgenomen.

2023	Allocatie x € 1 mln	Allocatie in %	Bruto rendement	Kosten	Netto rendement	Benchmark	Netto performance
Staatobligaties	11.136	20,6%	7,87%	0,01%	7,86%	7,98%	-0,12%
Bedrijfsobligaties	9.155	16,9%	7,54%	0,07%	7,47%	7,13%	0,34%
Hypotheek	2.595	4,8%	4,19%	0,28%	3,91%	3,91%	0,00%
Liquide middelen en derivaten	2.034	3,7%			0,60%		0,60%
Hoogrentend bedrijfsobligaties	2.702	5,0%	8,92%	0,27%	8,65%	8,65%	0,00%
Hoogrentend obligaties EMD	3.343	6,2%	11,35%	0,18%	11,16%	10,66%	0,50%
Aandelen ontwikkelde landen	11.748	21,7%	19,40%	0,05%	19,35%	17,82%	1,53%
Aandelen opkomende landen	2.293	4,2%	6,41%	0,03%	6,37%	6,46%	-0,09%
Private equity	3.675	6,8%	5,57%	2,53%	3,04%	23,04%	-20,00%
Nederlands onroerend goed	1.720	3,2%	-9,25%	0,53%	-9,77%	-7,59%	-2,19%
Internationaal onroerend goed	1.659	3,1%	-10,96%	0,59%	-11,54%	-8,27%	-3,28%
Real assets	2.068	3,8%	7,62%	0,69%	6,93%	9,29%	-2,36%

2022	Allocatie x € 1 mln	Allocatie in %	Bruto rendement	Kosten	Netto rendement	Benchmark	Netto performance
Staatobligaties	13.923	28,3%	-36,3%	0,01%	-36,31%	-34,88%	-1,43%
Bedrijfsobligaties	8.599	17,5%	-12,4%	0,07%	-12,50%	-12,63%	0,13%
Hypotheken	2.489	5,1%	-18,2%	0,33%	-18,54%	-18,54%	0,00%
Liquide middelen en derivaten	-2.201	-4,5%			-10,28%		-10,28%
Hoogrentend bedrijfsobligaties	2.450	5,0%	-11,6%	0,34%	-11,97%	-11,97%	0,00%
Hoogrentend obli- gaties EMD	3.386	6,9%	-8,8%	0,23%	-9,01%	-7,47%	-1,54%
Aandelen ontwik- kelde landen	10.311	20,9%	-15,5%	0,04%	-15,55%	-15,08%	-0,46%
Aandelen opko- mende landen	2.113	4,3%	-14,9%	0,03%	-14,92%	-14,98%	0,05%
Private equity	3.444	7,0%	8,9%	3,48%	5,44%	-11,16%	16,59%
Nederlands onroerend goed	1.867	3,8%	4,5%	0,54%	3,98%	2,87%	1,11%
Internationaal onroerend goed	1.461	3,0%	4,1%	0,53%	3,57%	2,98%	0,59%
Real assets	1.432	2,9%	12,9%	2,04%	10,84%	-1,98%	12,81%

CEM-benchmark

Zoals in de afgelopen jaren gebruikelijk, is ook over het jaar 2022 door CEM-benchmarking (CEM) een analyse opgesteld voor PME. De CEM-benchmark wordt met een vertraging van een jaar gepubliceerd. Dit betekent dat de navolgende cijfers alleen betrekking hebben op onze beheerkosten over 2022. Deze kosten zijn door CEM vergeleken met een peer groep. CEM rapporteert jaarlijks vergelijkende analyses met betrekking tot kosten van vermogensbeheer, rendementen en risico's.

De totale beheerkosten, inclusief prestatievergoedingen en exclusief transactiekosten, bedroegen over 2022 voor ons 0,375% van het gemiddeld belegd vermogen. Een afname van 12,3 basispunten ten opzichte van 2021 (0,498%). De daling is vooral een gevolg van de hoge prestatievergoedingen in 2021. Een kostenniveau dat nog ver onder het niveau van de peer groep ligt (0,615% van het gemiddeld belegd vermogen). De belangrijkste reden voor de lagere kosten van ons ten opzichte van de peer groep is onze lagere allocatie naar vastgoed, infrastructuur en private equity.

Om een juiste vergelijking te maken, corrigeert CEM ook voor onze strategische keuzes en is er een specifieke CEM-benchmark samengesteld op basis van onze feitelijke beleggingsmix. Het vergelijkende kostenniveau van deze benchmark bedraagt 0,301% van het gemiddeld belegd vermogen over 2022. Onze kosten over 2022 waren dus 7,4 basispunten hoger dan de gecorrigeerde benchmark, voornamelijk als gevolg van vergoedingsafspraken en implementatiestijl. PME had in 2022 hogere performance fees, met name bij private equity, vanwege hogere rendementen. Exclusief deze performance fees lagen de kosten 1,7 basispunten onder die van de benchmark.

Uit de CEM analyse blijkt dat onze kosten voor illiquide categorieën als vastgoed en infrastructuur iets hoger zijn dan die van de peer groep, omdat wij deze categorieën volledig hebben uitbesteed. Ook zijn onze kosten hoger voor private equity, omdat er minder gebruik wordt gemaakt van co-investments. Deze hogere kosten worden grotendeels gecompenseerd door meer intern passief aandelenbeheer en het feit dat wij geen gebruik maken van duurdere structuren als fund of funds, partnerships en tactische asset allocatie overlay.

Beoordeling vermogensbeheerkosten door het bestuur

Wij beoordelen de vermogensbeheerkosten per beleggingscategorie altijd in relatie tot het (beoogde) rendement en het risico. Per beleggingscategorie streven wij, gegeven de gekozen beleggingsstijl, naar de laagste kosten. De CEM-benchmark geeft ons goed inzicht door de vergelijkingen die worden gemaakt op het totale kostenniveau en op de verschillende beleggingscategorieën. Wij zijn tevreden met de uitkomsten van de CEM-benchmark en daarmee met het kostenniveau van onze beleggingsportefeuille. Regelmatig evalueren en heronderhandelen wij opnieuw de overeenkomsten met en tarieven van onze vermogensbeheerder. Zo houden we onszelf en alle partijen betrokken bij ons vermogensbeheer scherp.

Vergoedingen bestuursleden en leden overige gremia

Leden van het niet-uitvoerend bestuur, onafhankelijke leden, adviseurs van een bestuurscommissie, sleutelfunctiehouders, de onafhankelijk voorzitter en leden van het verantwoordingsorgaan hebben recht op een vergoeding. Dit is vastgelegd in ons vergoedingenreglement. De vergoeding bestaat uit een vaste vergoeding per jaar en een reiskostenvergoeding. Leden van het uitvoerend bestuur zijn in dienst van het pensioenfonds, hebben dus een arbeidsovereenkomst en ontvangen een salaris. Ons vergoedingenreglement en de arbeidsovereenkomsten bij PME kennen geen variabele beloningen en bonussen.

De vergoedingen, zoals vastgelegd in het vergoedingenreglement, worden jaarlijks op 1 januari verhoogd met eenzelfde percentage als de lonen in de CAO Metalektro van het afgelopen jaar. Per 1 januari 2023 zijn de vergoedingen daarom verhoogd met zowel 3% die per februari 2022 als de 5,5% die per december 2022 in de CAO Metalektro zijn overeengekomen.

Per 1 augustus 2022 is een nieuw arbeidsvoorwaardelijk kader van toepassing op de leden van het uitvoerend bestuur. De remuneratiecommissie beziet periodiek of het kader nog passend is

binnen de algemene markt en Nederlandse financiële markt, of dat aanpassing hiervan wenselijk is, en of in het verlengde hiervan, de beloningen van specifieke leden van het uitvoerend bestuur geïndexeerd dienen te worden gelet op ontwikkelingen van soortgelijke posities binnen de markt. Iedere drie jaar wordt een nieuw benchmarkonderzoek uitgevoerd. Hiermee is het volgen van de CAO Metalektro als indexatiemethodiek voor de uitvoerend bestuurders in 2022 vervallen.

Niet-uitvoerende bestuursleden

DNB hanteert voor bestuursleden van grote pensioenfondsen een fte-norm van 0,4. Deze fte-norm komt overeen met de daadwerkelijk tijdsbesteding van de niet-uitvoerende bestuursleden van PME. De vergoeding is voor niet-uitvoerende bestuursleden daarom gebaseerd op een norm van 0,4 fte (2 dagen per week). De vergoeding voor niet-uitvoerende bestuursleden is in 2023 verhoogd van € 57.288 (niveau 1 januari 2022) naar € 62.252 (niveau 1 januari 2023). Dit is op fulltimebasis € 155.630 (2022: € 143.220).

Voor de onafhankelijk voorzitter is de gehanteerde fte-norm hoger, namelijk 0,6 fte (3 dagen per week). De vergoeding voor de onafhankelijk voorzitter is in 2023 verhoogd van € 107.415 (niveau 1 januari 2022) naar € 116.723 (niveau 1 januari 2023). Dit is op fulltimebasis € 194.538 (2022: € 179.025).

De vaste vergoedingen over 2023 van de niet-uitvoerende bestuursleden alsmede de onafhankelijk voorzitter zijn in de tabel opgenomen. Voor bestuursleden die lid zijn van een commissie, geldt dat de activiteiten hiervoor in de vaste vergoeding voor het bestuurslidmaatschap vallen. Er wordt dus geen extra vergoeding verstrekt voor deelname aan een commissie.

De totale kosten van het niet-uitvoerend bestuur waren in 2023 in totaal € 601.423,- (in 2022: € 568.198,-). Dit betreft vergoedingen voor bestuursleden en organisaties, alsmede reiskosten.

Naam	Functie	Vaste vergoeding in € (excl. btw)	
		2023	2022
Nicole Beuken (0,6 fte)	Onafhankelijk voorzitter Voorzitter remuneratie-commissie Voorzitter audit, risk en compliance commissie	116.723	107.415
Fridoline van Binsbergen (0,4 fte)	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid commissie pensioenbeleid en -communicatie Lid audit, risk en compliance commissie Lid remuneratie-commissie	62.252	57.288
Marlies van Boom (0,4 fte) – vanaf 25/4/2022	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid commissie balans- en vermogensbeheer	62.252	39.134
Theo Bruinsma (0,4 fte)	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid commissie balans- en vermogensbeheer Lid commissie pensioenbeleid en -communicatie	62.252	57.288
Susan Eijgermans (0,4 fte) *	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid commissie pensioenbeleid en -communicatie	62.252	57.288
Rik Grutters * (0,4 fte)	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid audit, risk en compliance commissie	62.252	57.288
Monique van der Poel (0,4 fte) *	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid commissie pensioenbeleid en -communicatie	62.252	57.288
Igor Vermeulen (0,4 fte)	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid audit, risk en compliance commissie Lid remuneratie-commissie	62.252	57.288
Peggy Wilson * (0,4 fte)	Niet-uitvoerend bestuurslid Lid commissie balans- en vermogensbeheer	62.252	57.288

* bestuursleden die in dienst zijn van een vakorganisatie of een werkgeversvereniging ontvangen de vergoeding niet zelf. Deze wordt afgedragen aan de betreffende organisatie.

Uitvoerende bestuursleden

De leden van het uitvoerend bestuur zijn in dienst van het pensioenfonds en ontvangen een salaris. In de tabel zijn de vergoedingen aan het uitvoerend bestuur in 2023 (en 2022) weergegeven.

De totale kosten van het uitvoerend bestuur waren in 2023 totaal € 946.637 (2022: € 889.456). Dit bedrag bestaat uit salaris, sociale lasten, pensioenlasten en overige personeelskosten.

Naam	Bruto jaarsalaris 2023**	Pensioen, sociale en overige lasten	Totaal 2023*	Totaal 2022*
Marcel Andringa (1 fte)	241.607	46.453	288.060	274.729
Alae Laghrich (1 fte)	233.749	40.990	274.739	259.469
Eric Uijen (1 fte)	271.868	48.179	320.047	290.765

* de vergoeding is exclusief de kosten van een leaseauto

** In het bruto jaarsalaris is naast de basisvergoeding tevens de compensatie afgetopt pensioen opgenomen.

Onafhankelijke commissieleden en adviseurs

De hoogte van de vaste vergoeding van de onafhankelijke leden en adviseurs van commissies bedraagt in 2023 € 20.624 (2022: € 18.979) per jaar (excl. btw). Is een onafhankelijk lid ook voorzitter van een commissie, dan ontvangt hij/zij een extra vergoeding van € 5.000 per jaar (excl. btw).

Sleutelfunctiehouders

De sleutelfunctiehouder interne audit ontving in 2023 een vergoeding van € 32.216 excl. btw (2022: € 29.647). De sleutelfunctiehouder actuariel vervult naast deze rol de functie van certificerend actuaris. Hiervoor zijn uurtarieven afgesproken. De rol van sleutelfunctiehouder risicobeheer wordt uitgeoefend door een van de uitvoerend bestuurders, waardoor geen additionele vergoedingen worden verstrekt.

Verantwoordingsorgaan

De hoogte van de vaste vergoeding voor leden van het verantwoordingsorgaan was in 2023 € 5.432 (2022: € 5.000). Voor de leden van het dagelijks bestuur van het verantwoordingsorgaan is er daarnaast nog een vergoeding van € 50 per maand. Aan leden van het verantwoordingsorgaan werd in 2023 in totaal € 94.164 uitbetaald (2022: € 95.759).

Resultaat boekjaar

Actuariële analyse

De actuariële analyse van het saldo van de “staat van baten en lasten” ziet er als volgt uit:

	2023	2022
Premie	380	-507
Rendement, rente	1.280	3.913
Toeslagen	-1.560	-3.369
Prudente grondslagen	-32	-341
Overig	-31	21
Totaal resultaat	37	-283

Vereist eigen vermogen en uitkomsten solvabiliteitstoets

Het “vereist eigen vermogen” is het vermogen dat hoort bij de zogeheten evenwichtssituatie van het fonds. In die evenwichtssituatie is het eigen vermogen zodanig dat met de wettelijk vastgestelde zekerheidsmaat van 97,5% wordt voorkomen dat het pensioenfonds binnen één jaar over minder middelen beschikt dan nodig om te kunnen voldoen aan de onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Met andere woorden, de kans dat de actuele dekkingsgraad van het pensioenfonds één jaar later onder 100% ligt is kleiner dan of gelijk aan 2,5%.

De toezichthouder, DNB, stelde een standaardmethode vast om te toetsen of er voldoende eigen vermogen aanwezig is: de solvabiliteitstoets. De solvabiliteitstoets meet voor een aantal risicofactoren het mogelijke (negatieve) effect (in euro's) op het eigen vermogen. Omdat de resultaten van de solvabiliteitstoets afhankelijk zijn van marktomstandigheden en het risico-profiel van de aanwezige beleggingen, fluctueren ze in de loop van de tijd. Wij hanteren bij de berekening van het vereist eigen vermogen het standaardmethode van DNB.

	2023	2022
Aanwezig eigen vermogen	4.707	4.670
Minimaal vereist eigen vermogen	2.175	1.958
Vereist eigen vermogen	9.523	8.947

Oordeel van de certificerend actuaris over de financiële positie

De certificerend actuaris heeft de opdracht om vast te stellen of PME voldoet aan de vereisten vanuit artikel 126 tot en met 140 PW. De certificerend actuaris oordeelt in zijn actuariële verklaring als volgt:

- *Overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten zijn toereikende technische voorzieningen vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen.*
- *Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.*

- *Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (vereist eigen vermogen). Hierbij merk ik op dat op grond van overgangsrecht de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet gelden, zoals deze tot de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen luiden. Hierbij is in aanmerking genomen dat het pensioenfonds gebruik maakt van de versoepelde toeslagregels opgenomen in het Besluit toeslag in bijzondere omstandigheden 2023, waardoor artikel 137, tweede lid, onderdelen a en b van de Pensioenwet niet van toepassing zijn. Het pensioenfonds heeft*

onderbouwd te hebben voldaan aan de in dat besluit gestelde voorwaarden voor het gebruik van de versoepelde toeslagregels.

- *De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch hoger dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.*
- *Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting PME Pensioenfonds is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.*

Goed pensioen; nu en in de toekomst

Pensioen bij PME

Levenslang ouderdomspensioen

Deelnemers bouwen bij ons een levenslang ouderdomspensioen op. Vanaf het moment van pensionering tot aan het overlijden ontvangen gepensioneerden bovenop hun AOW-uitkering van ons een ouderdomspensioen.

In de basisregeling bouwen deelnemers verplicht pensioen op tot de salariscap € 86.202 (2022: € 81.010). Zij bouwen 1,815% (2022: 1,815%) op over het salarisdeel boven de franchise van € 16.322 (2022: € 14.802).

Deelnemers kunnen ook voor het salaris boven de salariscap van de basisregeling nog pensioen opbouwen als de werkgever hiervoor een overeenkomst met ons heeft afgesloten. De werkgever heeft daarbij de keuze voor een regeling met een hoog opbouwpercentage van 1,746% (2022: idem) of een regeling met een laag opbouwpercentage 1,31% (2022: idem).

Er zijn in 2023 in totaal 10.675 deelnemers (2022: 10.383 deelnemers) die pensioen opbouwen in deze aanvullende regeling.

Uitkering bij overlijden

Deelnemers bouwen bij ons ook nabestaandenpensioen op (partner- en wezenpensioen). Als een deelnemer overlijdt dan ontvangt de partner een levenslang partnerpensioen. Een deel van het partnerpensioen wordt opgebouwd (50%) en een deel van het partnerpensioen is verzekerd op risicobasis (20%). Kinderen van deelnemers die overlijden ontvangen van ons een wezenpensioen tot hun 25ste levensjaar.

Bij pensionering kunnen deelnemers kiezen voor een hogere pensioenuitkering door een deel van het partnerpensioen uit te ruilen. Of vice versa. Dan verlagen ze hun ouderdomspensioen om het verzekerd partnerpensioen te verhogen.

Deelnemers kunnen ook kiezen om een tijdelijk extra partnerpensioen (het Anw-hiaatpensioen) bij ons te verzekeren. Deze extra uitkering vult het levenslang partnerpensioen aan tot de partner de AOW-gerechtigde leeftijd bereikt. Alle nieuwe deelnemers die gehuwd zijn of een geregistreerd partnerschap hebben, krijgen automatisch een offerte van ons. Ook besteden onze pensioenconsulenten aandacht aan het partnerpensioen in hun presentaties en gesprekken met de deelnemers.

Enkele feiten:

	2023	2022	2021	2020
Hoeveel mensen gingen er met pensioen?	6.370	6.522	6.954	9.035
Wat was hun gemiddelde leeftijd?	66,2 jaar	66,0 jaar	65,7 jaar	66 jaar
Hoe hoog is de gemiddelde ouderdomspensioenuitkering per jaar?	€ 10.331	€ 9.428	€ 9.227	€ 8.982
Hoeveel gepensioneerden overleden er?	5.399	5.443	6.233	5.517
Hoe oud is de oudste gepensioneerde met een ouderdomspensioen?	106 jaar	105 jaar	105 jaar	104 jaar
Hoeveel geld keerde PME uit aan ouderdomspensioen?	€ 1.176 miljoen	€ 1.070 miljoen	€ 1.031 miljoen	€ 993 miljoen

Enkele feiten:

	2023	2022	2021	2020
Aan hoeveel partners werd een nieuw partnerpensioen toegekend?	4.519	4.566	4.729	4.465
Hoeveel nieuwe wezenpensioenen werden er toegekend?	437	500	502	440
Hoe hoog is de gemiddelde partnerpensioenuitkering per jaar?	€ 5.402	€ 4.873	€ 4.632	€ 4.497
Hoe hoog is de gemiddelde wezenpensioenuitkering per jaar?	€ 2.286	€ 2.118	€ 1.992	€ 1.976
Hoe oud is de oudste pensioengerechtigde met een partnerpensioen?	107 jaar	106 jaar	105 jaar	107 jaar
Hoeveel geld keerde PME uit aan partnerpensioenen?	€ 279 miljoen	€ 255 miljoen	€ 250 miljoen	€ 245 miljoen

Eerder stoppen met werken

De gemiddelde leeftijd waarop mensen in onze bedrijfstak met pensioen gaan loopt de afgelopen jaren geleidelijk op en lag in 2023 op 66,2 jaar. Inmiddels gaat driekwart van onze deelnemers met een dienstverband op de AOW-leeftijd met pensioen. De stijgende pensioenleeftijd bij PME sluit aan bij de landelijke trend.

Deeltijdpensioen

In de pensioenregeling is het mogelijk om met deeltijdpensioen te gaan. Je gaat dan minder werken en laat voor dat deel het pensioen al ingaan. Er wordt maar weinig gebruik gemaakt van deze mogelijkheid. De ervaring is dat veel werknemers liever in één keer volledig willen stoppen met werken.

Generatiepact

Verder hebben werknemers in de Metalektro sinds 2019 ook de mogelijkheid om gebruik te maken van de generatiepactregeling. Met deze regeling kunnen werknemers van 60 jaar of ouder minder gaan werken (70% of 80%) tegen 85% resp. 90% salaris en 100% pensioenopbouw. Ca. 21% van de doelgroep (2022: 12%) maakt gebruik van de generatiepactregeling. De deelnemers vinden het fijne van deze regeling dat ze parttime kunnen gaan werken tegen een beperkte teruggang van het inkomen met behoud van hun pensioenopbouw. Dat laatste punt is een belangrijk verschil met deeltijd-pensioen, waar het pensioen wordt

gebruikt om minder te gaan werken. Sociale partners besloten in 2022 de generatiepactregeling te verlengen tot en met 31 december 2028.

Regeling Vervroegd Uittreden (RVU)

Daarnaast hebben sociale partners in 2022 de Regeling Vervroegd Uittreden (RVU) afgesproken. Deze regeling geeft werknemers de mogelijkheid om drie jaar voor hun AOW-datum te stoppen met werken. De regeling is toegankelijk voor werknemers met een salaris tot € 4.220 bruto per maand of werknemers die in de ploegendienst hebben gewerkt. Wanneer zij stoppen met werken krijgen zij tot de AOW-datum een RVU-uitkering van € 2.037 (2022: € 1.874) bruto per maand. Voor veel werknemers is dit bedrag overigens te laag om rond te kunnen komen. Zij kunnen naast hun RVU-uitkering hun pensioen bij PME aanvragen, zodat zij met beide uitkeringen tezamen voldoende inkomen hebben.

Een belangrijke taak van onze pensioenconsulenten is deze werknemers te begeleiden bij het maken van een goede keuze bij het (gedeeltelijk) stoppen met werken of vervroegd met pensioen gaan. De pensioenconsulenten maken berekeningen van de financiële gevolgen en brengen de voor- en nadelen van de verschillende regelingen onder de aandacht.

Arbeidsongeschikt

Werknemers die (gedeeltelijk) arbeidsongeschikt (meer dan 35%) worden, ontvangen een WIA-uitkering van UWV. Bij ons blijven deze (ex-)werknemers pensioen opbouwen voor het deel dat zij arbeidsongeschikt zijn. De pensioenopbouw bedraagt bij volledige arbeidsongeschiktheid 70% van de oorspronkelijke pensioenopbouw. Bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid wordt het percentage naar rato verlaagd. Het fonds betaalt de premie voor de pensioenopbouw.

Eind 2023 zijn er 7.935 deelnemers (2022: 8.017) met premievrije deelname vanwege arbeidsongeschiktheid.

Arbeidsongeschikte werknemers hoeven zich niet te melden bij PME. Sinds 2014 ontvangen wij de melding van de arbeidsongeschiktheid, de wijzigingen hierop en de benodigde gegevens van het UWV. Vóór die tijd was dat niet het geval. Wij gaan soepel om met aanmeldingen van (ex-)deelnemers die tijdens deelname aan PME vóór 2014 (deels) arbeidsongeschikt zijn geraakt en waar (nog) geen premievrije voortzetting van hun pensioenopbouw plaatsvindt. Op onze [website](#) is informatie te vinden hoe zij zich alsnog kunnen aanmelden.

Werkgevers kunnen daarnaast ook nog een WIA-excedentpensioen afsluiten voor werknemers waarvan het salaris hoger is dan het maximumsalaris waarover de overheid de WIA-uitkering berekent. Eind 2023 zijn er 6.480 deelnemers met een WIA-excedentpensioen (2022: 6.804).

Wij hebben besloten om de regeling voor het WIA-excedentpensioen bij PME te beëindigen uiterlijk per 1 januari 2026. In onze sector wordt het WIA-excedentpensioen door ons aangeboden en overige WIA-verzekeringen via een mantelcontract van de sociale partners (WIA-metalektro). Wij hebben de afgelopen jaren regelmatig signalen van werkgevers gekregen dat zij het lastig vinden dat de WIA-verzekeringen niet via één loket worden aangeboden. Daarnaast is het binnen het nieuwe pensioen-

stelsel voor een pensioenfonds niet goed mogelijk om de WIA-excedentverzekering in de huidige vorm aan te bieden. Daarom hebben wij besloten de regeling voor het WIA-excedentpensioen te beëindigen. De werkgevers zijn hier in september 2023 schriftelijk over geïnformeerd. Voor de werkgevers eindigt de regeling op de expiratedatum van hun lopende WIA-excedentcontract. Voor circa 70% van de contracten is dat 1 april 2024. De overige contracten eindigen in de meeste gevallen later in 2024 en in 2025.

Werkloos of zelfstandig

Als deelnemers werkloos worden of als zelfstandige gaan werken kunnen zij er voor kiezen om de pensioenopbouw zelf vrijwillig voort te zetten. Zij betalen dan zelf de pensioenpremie. Voor werklozen met een WW-uitkering neemt het fonds de helft van de pensioenpremie voor de rekening. Eind 2023 zijn er 137 deelnemers (2022: 314) die hun pensioenopbouw vrijwillig bij ons voortzetten. Het overgrote deel daarvan zijn werkloze deelnemers.

Nieuw of gewijzigd beleid

Naar aanleiding van periodieke evaluatie van beleid, als gevolg van actuele ontwikkelingen of nieuwe wetgeving, passen wij regelmatig de pensioenreglementen en het pensioen- en uitvoeringsbeleid aan.

Premiebeleid 2024-2026

Sinds 1 juli 2023 zijn nieuwe parameters 2022 van kracht. Deze parameters zijn van belang voor pensioenfondsden die gebruik maken van rendementsdemping in de kostendekkende premie. Fondsen hebben in 2023 eenmalig de mogelijkheid om het verwachte rendement tussentijds te herijken. Deze herijking heeft gevolgen voor het premiebeleid en het opbouwpercentage vanaf 2024. Een ongewijzigd premiebeleid zou met de toepassing van de nieuwe parameters 2022 een verlaging betekenen van het verwachte rendement naar 1,27% en een verlaging van een pensioenopbouw van 1,65% per jaar. Dit is echter niet in lijn met de ambitie die sociale partners en PME zijn overeengekomen.

Wij besloten daarom in het najaar van 2023 om gebruik te maken van de mogelijkheid om het verwachte rendement te herijken. In het premiebeleid 2024-2026 gaan we uit van een verhoogd verwacht rendement op basis van de nieuwe parameters 2022 en de actuele rentetermijnstructuur (rts) op 30 september 2023. Hierdoor komt het verwachte rendement (incl. een prudentie-afslag van 0,1%) uit op 2,09%. Als gevolg hiervan is het mogelijk om met de premie van 27,98% de pensioenopbouw in 2024 naar 1,875% te verhogen. Een hogere opbouw betekent iets minder winst op de premie en dit heeft dus een klein negatief effect op de dekkingsgraad. Omdat wij in het premiebeleid een minimaal niveau van de premiedekkingsgraad voor 2024 t/m 2026 hebben bepaald, vinden wij het risico op een te lage dekkingsgraad voldoende beheerst.

Stop op collectieve waardeoverdrachten

In 2023 werd duidelijk dat DNB stelt dat bij een collectieve waardeoverdracht voor de groep over te dragen deelnemers inzichtelijk moet worden gemaakt wat de impact van de collectieve waardeoverdracht zal zijn op de resultaten van de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel. Wij concludeerden dat het onmogelijk is om deelnemers nu al volledig te informeren over de impact van een collectieve waardeoverdracht. In het vierde kwartaal 2023 besloten wij daarom om tijdens de transitiefase naar het nieuwe pensioenstelsel:

- niet meer mee te werken aan een verzoek tot collectieve waardeoverdracht (cf. artikel 83 Pensioenwet) en
- rond 1 januari 2026 het beleidskader voor collectieve waardeoverdrachten voor de periode tussen 1 januari 2026 en 1 januari 2028 opnieuw vorm te geven.

We werken nog wel mee aan een collectieve waardeoverdracht bij liquidatie van de pensioen-uitvoerder, bijvoorbeeld een ondernemingspensioenfonds (cf. artikel 84 Pensioenwet).

Explicitering beleid inhaaltoeslag

Tot dit jaar hadden wij geen expliciet beleid rondom inhaaltoeslagen en herstel van kortingen. Een inhaaltoeslag is een compensatie van

een in het verleden niet toegekende (dus gemiste) toeslag of een doorgevoerde korting van het pensioen. Een inhaaltoeslag is alleen mogelijk als de beleidsdekkingsgraad boven de toeslaggrens ligt. Dat is de grens waarbij een volledige toeslag volgens de ambitie van het fonds kan worden toegekend. De toeslaggrens per 31 oktober 2023 bedraagt ca. 142%. PME gaat naar verwachting per 1 januari 2026 over naar het nieuwe pensioenstelsel. Tijdens de transitiefase naar het nieuwe stelsel blijven dezelfde wettelijke regels voor het verlenen van een inhaaltoeslag van toepassing. De kans dat PME in het huidige stelsel in de transitiefase tot 2026 de toeslaggrens kan bereiken en dan een inhaaltoeslag kan geven, is daarom erg klein. Het beleid voor inhaaltoeslagen is wel nodig voor netto profijt berekeningen voor het nieuwe pensioenstelsel.

Wij stelden in 2023 drie uitgangspunten voor de inhaaltoeslag vast:

- Hanteren van een gesloten systeem (conform de wet).
- Toekenning volgens het lifo-systeem: dus de laatste gemiste toeslag als eerst compenseren. De deelnemers die in het fonds zitten, worden dan gecompenseerd voor de meest recente gemiste toeslag. Een korting wordt gezien als een gemiste toeslag en wordt ook behandeld volgens het lifo-systeem.
- Geen beperking aan de termijn voor het vaststellen van de gemiste toeslagen.

Wijziging pensioenreglement

Ten gevolge van de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen per 1 juli 2023 is het pensioenreglement op een drietal punten aangepast:

- Dekking risicopartnerpensioen ook bij uitkering ingevolge de Ziektewet: in het pensioenreglement is opgenomen dat het risicopartnerpensioen in stand blijft wanneer de deelnemer na einde van de deelname recht heeft op een Ziektewet-uitkering. Deze bepaling sluit aan bij artikel 55 lid 4 Pensioenwet, waarin de voortzetting van de risicodekking is geregeld. Tot 1 juli 2023 betrof dat alleen voortzetting tijdens de WW.

- Aanvang vrijwillige voortzetting ook binnen drie jaar voor de pensioenrichtdatum: de fiscale beperking dat vrijwillige voortzetting niet kan starten binnen drie jaar voor de pensioenrichtdatum, is komen te vervallen.
- Intentieverklaring bij vervroegd met pensioen gaan alleen nog nodig bij ingang meer dan tien jaar voor de verwachte AOW-leeftijd: de fiscale bepaling op grond waarvan een deelnemer bij vervroeging van de pensioendatum een intentieverklaring moet tekenen, is gewijzigd. Vanaf 1 juli 2023 is géén intentieverklaring meer nodig bij vervroeging tot 10 jaar voor de AOW-datum.

Op weg naar de nieuwe pensioenregeling

In onze strategie wordt prioriteit gegeven aan de invoering van de nieuwe pensioenregeling. Hiervoor is al in 2021 een programma ingericht voor een beheerste, tijdige en evenwichtige overgang naar het nieuwe stelsel. Zodat onze deelnemers krijgen waar ze recht op hebben en dat iedereen zich voldoende geïnformeerd voelt. Dat is cruciaal voor het vertrouwen en het draagvlak dat nodig is bij een grote verandering als deze.

In 2023 informeerden wij op verschillende momenten onze deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers over de actualiteiten ten aanzien van het nieuwe pensioenstelsel en de gevolgen voor hen. Direct na het aannemen van de wet in de Eerste Kamer verstuurden wij een brochure, waarin de focus lag op wat hetzelfde blijft en wat verandert. Verder ging aandacht naar het hoorrecht voor verenigingen van gepensioneerden en/of gewezen deelnemers en werd een tijdlijn gegeven van de belangrijkste stappen. In PME Magazine, de website, digitale nieuwsbrieven, webinars en een bijeenkomst voor gepensioneerden van PME besteedden wij aandacht aan de aankomende nieuwe regels voor pensioen. Verder is in het najaar een eerste kennismeting uitgevoerd onder een groep deelnemers en gepensioneerden. Door deze meting regelmatig te herhalen, meten we de effectiviteit van onze communicatie.

In 2023 stelden wij criteria vast voor solidariteit, deelnemersgerichtheid, uitvoerbaarheid, begrijpelijkheid en kostenniveau, die wij hanteren bij de beoordeling van de afspraken van sociale partners en bij onze eigen besluitvorming in het kader van de nieuwe pensioenregeling. Daarnaast moeten de nieuwe regeling en de financiële opzet uiteraard voldoen aan wet- en regelgeving en moet sprake zijn van een beheerste en integere bedrijfsvoering. Bij het omzetten van de oude aanspraken en rechten naar de nieuwe regeling moet sprake zijn van evenwichtigheid. Voor het evenwichtig invaren stelden wij, samen met het verantwoordingsorgaan, principes en uitgangspunten vast. Deze principes en uitgangspunten hanteren wij voor (de beoordeling van) een evenwichtige overgang. Tot slot werd in 2023 op basis van een vastgesteld kader de voorlopige risicohouding bepaald. De definitieve risicohouding wordt medio 2024 vastgesteld.

In september 2023 startten sociale partners in onze sector de onderhandelingen over een nieuwe pensioenregeling. Voorafgaand daaraan informeerden wij de sociale partners over de verschillende onderdelen van de nieuwe wetgeving en de uitkomsten van onderzoeken en analyses. Bij deze onderhandelingsgesprekken zijn wij als toehoorder aanwezig. Verdieping en voorbereiding van de gesprekken vindt plaats in een technische commissie, waarin ook vertegenwoordigers van PME zitting hebben.

Synchroon aan de gesprekken tussen sociale partners namen wij al voorlopige besluiten op verschillende onderdelen van de financiële opzet. Op basis van analyses zijn voorlopige keuzes gemaakt in:

- Het beleggingsbeleid; methode beschermingsrendement, toedeelregels voor beschermings- en overrendement
- Het uitkeringsbeleid; gelijke aanpassingen voor alle pensioengerechtigden, hoogte projectierendement, spreidingstermijn
- Het solidariteitsbeleid; vul- en uitdeelregels reserve, maximum voor reserve.

Een stresstest en pre-mortem analyse maakten onderdeel uit van het besluitvormingsproces.

Samen met onze uitvoerders MN en TKP maakten we in 2023 afspraken over de 'connectiviteit' tussen de organisaties en de gegevensuitwisseling. Beide partijen hebben zich gecommitteerd aan de SIVI standaard. MN en TKP rapporteren maandelijks gezamenlijk over de voortgang van implementatie en (de beheersing van) de risico's die hiermee samenhangen.

De kwaliteit van de data in de systemen van onze uitvoerders moet uiteraard goed zijn. Wij moeten ook aantoonbaar beschikken over een adequate beheersing van de kwaliteit van alle data die relevant zijn voor de uitvoering, waaronder deelnemersdata, werkgeversdata, vermogensbeheerdata en rapportagedata. Data moeten, in meer of mindere mate, kunnen worden getoetst op juistheid, tijdigheid en volledigheid. In 2023 stelden wij het datakwaliteitsraamwerk vast, zijnde het geheel aan systemen, processen en voorschriften om de kwaliteit van data aantoonbaar te kunnen borgen.

Aan het einde van het eerste kwartaal 2024 bereikten sociale partners een hoofdlijnenakkoord voor een nieuwe pensioenregeling vanaf 1 januari 2026. De afspraken over de overgang naar de nieuwe pensioenregeling worden uitgewerkt in het nog op te stellen transitieplan. De vereniging van gepensioneerden van PME (VGPME) maakt gebruik van het hoorrecht op het concept transitieplan. De verschillende achterbannen van sociale partners worden daarna nog geraadpleegd.

Sociale partners kiezen voor een solidaire premieregeling. De belangrijkste kenmerken van de nieuwe regeling zijn:

- Werknemers bouwen een pensioenpot op waarin kapitaal zit dat gereserveerd is voor hun pensioen.
- Die pensioenpot groeit door de jaren heen door de inleg (premie) en door beleggingsrendementen.
- De hoogte van het kapitaal in de pensioenpot en de rente bepalen uiteindelijk de hoogte van het pensioen als mensen met pensioen gaan.
- Ontvang je eenmaal een pensioen, dan is dat een variabele pensioenuitkering. Om te voor-

komen dat de pensioenen te veel schommelen, bevat de nieuwe pensioenregeling verschillende maatregelen die zorgen voor de stabilisering van de pensioenuitkering.

Overige relevante (ontwikkelingen in) wet- en regelgeving

Bedrag ineens opnieuw uitgesteld in 2023

De Wet bedrag ineens, RVU en verlofsparen is al in januari 2021 aangenomen, maar tegelijkertijd werd bepaald dat het onderdeel Bedrag ineens nog werd aangehouden, omdat er uitvoeringstechnisch nogal wat haken en ogen aan zitten. Er is inmiddels een herzieningswet bedrag ineens, waarin verschillende aanpassingen zijn gedaan. PME is voorzichtig positief over bedrag ineens. Het bedrag ineens voorziet in een behoefte van (sommige) deelnemers aan meer financiële keuzevrijheid. Het is goed om aan deze wens te voldoen. En het voldoet aan de voorwaarde in het door sociale partners afgesloten Pensioenakkoord in 2019 om tot meer maatwerk / flexibilisering rondom pensionering te komen.

Wij willen deelnemers zes tot negen maanden voorafgaand aan hun pensioendatum informeren over hun aankomende pensioen en wij leggen aan hen dan voor welke keuzes er te maken zijn. Wij hebben in 2022 en 2023 daarom een ingangsdatum van het wetsvoorstel herziening bedrag ineens bepleit van negen maanden na de publicatie van de wet in het Staatsblad. In de loop van 2023 werd duidelijk dat behandeling van de herzieningswet niet tijdig kon plaatsvinden in de Tweede Kamer voor een inwerking-treding per 1 januari 2024, hetgeen opnieuw zorgde voor verder uitstel. Ook in de eerste maanden van 2024 werd de herzieningswet niet behandeld in de Tweede Kamer, waardoor het keuzerecht bedrag ineens naar verwachting ook niet op 1 januari 2025 in werking kan treden.

Wet pensioenverdeling bij scheiding

Ook over de inwerkingtreding van de Wet pensioenverdeling bij scheiding en het overgangsrecht is nog onduidelijkheid. Op 30 maart 2022 diende de minister voor Armoedebeleid, Participatie en Pensioenen het wetsvoorstel Wet toekomst pensioenen in bij de Tweede Kamer.

Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid liet in dit wetsvoorstel weten, naar aanleiding van het advies van de Raad van State, dat de inwerkingtredingsdatum van de Wet pensioenverdeling bij scheiding op 1 januari 2027 wordt gesteld.

In januari 2024 maakte de minister per brief bekend dat de regering voornemens is om de inwerkingtreding van de Wet pensioenverdeling bij scheiding op te schuiven naar het einde van de transitieperiode, vanwege de inhoudelijke samenhang met de Wet toekomst pensioenen. Dit uitstel van de inwerkingtreding betekent dat het beoogde doel van dit wetsvoorstel, namelijk het verbeteren van de bescherming van de scheidende partners, pas later bereikt zal worden. De regering zal daarom bij nota van wijziging overbruggingsmaatregelen voorstellen waardoor de verdeling van pensioen bij scheiding al eerder in de geest van het wetsvoorstel kan plaatsvinden. Deze nota van wijziging zal ook noodzakelijke (technische en redactionele) wijzigingen bevatten als gevolg van de Wet toekomst pensioenen. Omdat deze wijzigingen substantiëler zijn dan eerder verwacht, zal de nota van wijziging een volledig wetgevingsproces (inclusief internetconsultatie en advies Raad van State) doorlopen. De minister is voornemens om de nota van wijziging rond de zomer van 2024 te publiceren voor internetconsultatie.

Aanpak schijnzelfstandigheid

In 2023 presenteerde minister Van Gennip een conceptwetsvoorstel om schijnzelfstandigheid tegen te gaan; de Wet verduidelijking beoordeling arbeidsrelaties en rechtsvermoeden. De achtergrond van deze wet is dat het kabinet niet wil dat zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) ingehuurd worden, terwijl er eigenlijk sprake is van een arbeidsovereenkomst. Het kabinet wil

hierover duidelijke regels opstellen en strak naleven op de handhaving daarvan. Deze wet kan voor pensioenfondsen grote risico's met zich meebrengen.

Het conceptwetsvoorstel houdt onvoldoende rekening met de gevolgen van de vaststelling van een arbeidsovereenkomst met terugwerkende kracht en legt de regie in handen van de individuele (schijn)zelfstandige om zich te beroepen op een arbeidsovereenkomst. Dit kan leiden tot onvoorziene aantallen en hoogoplopende pensioenclaims over het verleden.

De Pensioenfederatie heeft namens de pensioensector de zorgen met de minister gedeeld. Wij blijven de ontwikkelingen op dit dossier volgen.

Duurzaam en verantwoord beleggen

Ambities en doelen

PME betaalt het grootste deel van de pensioenen uit beleggingsopbrengsten. Wij willen onze financiële doelstellingen in het vermogensbeheer realiseren op een manier die bijdraagt aan een wereld die toekomstbestendig, rechtvaardig en leefbaar is. Bijvoorbeeld in een wereld die niet verder opwarmt. In een wereld waar mensen niet op de vlucht zijn voor droogte, overstromingen of honger. Een stabiel en goed rendement vraagt om een stabiele wereld.

De financiële doelstelling van ons beleggingsbeleid wordt concreet gemaakt in een benodigde lange termijn overrendement van ten minste 1,5% per jaar. Dit is onderbouwd met een ALM-studie. Dit betekent dat het gemiddelde rendement op de beleggingen op lange termijn jaarlijks tenminste gemiddeld 1,5% per jaar hoger moet zijn dan het rendement op de pensioenverplichtingen. Deze overrendementsdoelstelling voor de beleggingen is uitgewerkt naar specifieke overrendementsdoelstellingen per beleggingscategorie, voor aandelen is deze bijvoorbeeld ten minste 3%.

Wij maken beleggingskeuzes die passen bij onze identiteit. We kijken naar een goede verhouding tussen risico, rendement, kosten, complexiteit, illiquiditeit en duurzaamheid. Iedere belegging in onze portefeuille zou uitlegbaar moeten zijn en moeten bijdragen aan verduurzaming van de economie en maatschappij. Daarom streeft PME naar een beleggingsportefeuille met een beperkter aantal beleggingstitels dan gangbaar is. De portefeuille houdt daarbij rekening met de opvattingen en voorkeuren van deelnemers.

Het beperken van klimaatverandering en het bevorderen van de energietransitie vinden wij van groot belang. Nu en in de toekomst. Dit sluit aan bij de wensen van onze deelnemers en werkgevers. Zij zijn zich ervan bewust dat de sector alleen kan floreren bij een betrouwbare en duurzame energievoorziening. Juist uit onze sector komen veel technologische innovaties voort die bijdragen aan een leefbaar klimaat.

In het Klimaatplan PME legden wij de volgende doelstellingen vast:

- In 2030 is de absolute CO₂ uitstoot van zowel onze beleggingen in aandelen als bedrijfsobligaties 50 procent minder dan in 2019. We kijken hierbij naar de absolute scope 1- en scope 2-uitstoot op basis van EVIC.
- In 2050 heeft de beleggingsportefeuille netto-nul CO₂-uitstoot.
- Ruim voor 2030 zijn alle vastgoedbeleggingen in lijn met de afspraken van Parijs om de opwarming van de aarde tot 1,5 graad te beperken.
- Eind 2030 ligt de CO₂-uitstoot per vierkante meter vastgoed 40 procent lager dan in 2020.
- In 2025 heeft PME 3 miljard euro aan impact-investeringen.
- In 2025 hebben we 1,2 miljard euro – het bedrag dat vrijkwam door de verkoop van beleggingen in producenten van olie en gas – opnieuw belegd in investeringen met een positieve impact op de transitie naar duurzame energie.
- Uiterlijk in 2040 zijn alle infrastructuurbeleggingen en private-equity-beleggingen in lijn met de afspraken van Parijs om de opwarming van de aarde tot 1,5 graad te beperken.

Duurzaam beleggen heeft niet alleen betrekking op klimaat, maar ook op andere onderwerpen. Afname van biodiversiteit bijvoorbeeld, die sterk samenhangt met klimaatverandering. Maar ook met land- en oceaangebruik, overexploitatie van natuurlijke hulpbronnen, vervuiling en invasieve exoten. Naast deze ecologische onderwerpen kijkt PME ook naar sociale uitdagingen. Het respecteren van mensenrechten bijvoorbeeld en het belang van een leefbaar loon.

Met de keuzes die wij maken op het gebied van duurzaam beleggen willen wij daadwerkelijk impact hebben. Dat doen we onder meer met impactinvesteringen. Het doel daarbij is om met deze investeringen een positieve, meetbare impact op het gebied van milieu- en sociale factoren te bewerkstelligen, samengaand met een adequaat financieel rendement. Hierbij gaat het zowel om (een bijdrage aan) oplossingen voor maatschappelijke problemen, alsook om het voorkomen daarvan.

Wij stellen hoge eisen aan de mate waarin beleggingen en de uitvoering ervan beheerst worden. Wij willen het overrendementsdoel realiseren op een manier die uitlegbaar en transparant is, tegen een acceptabel kostenniveau en met niet meer risico en complexiteit dan nodig is. Het nemen van bewuste en beheersbare risico's die voldoende gecompenseerd worden, is hierbij leidend.

Uitvoeringskosten dienen in verhouding te staan tot de meerwaarde van de verwachte opbrengsten. Wij stimuleren verantwoorde beloningsstructuren bij marktpartijen waaraan wij uitbesteden.

Strategische kaders en beleid

Strategische beleggingskaders

Onze strategische beleggingskaders zijn het uitgangspunt voor het beleggingsbeleid. De beginselen en uitgangspunten vormen een toetssteen voor elke beleggingsbeslissing. De beleggingsbeginselen, de beschrijving van de doelstelling

en de uitgangspunten voor de uitvoering en risicomanagement zijn te vinden op onze [website](#).

Om onze financiële ambitie te realiseren wordt de manier waarop wij beleggen gekaderd door:

- **Beleggingsbeginselen** (ook wel investment beliefs genoemd): hierin is vastgelegd waar en op welke wijze wij rendement willen en denken te kunnen halen. Het zijn de overtuigingen die wij hanteren over de werking van de economie en financiële markten in relatie tot onze doelstelling. De beleggingsbeginselen zijn te vinden op onze [website](#).
- **Uitgangspunten voor de uitvoering:** deze leggen de organisatie en praktische uitvoering van het beleggingsproces vast.
- **Uitgangspunten voor het risicomanagement:** dit zijn de uitgangspunten voor het evalueren en bijsturen van het risicoprofiel van de beleggingsportefeuille en het (strategische) beleggingsbeleid.

Om invulling te geven aan deze maatschappelijke rol zetten wij verschillende middelen in om verantwoord beleggen volledig te integreren in ons beleggingsbeleid. Dit hebben wij vastgelegd in ons [Verantwoord beleggen beleid](#):

- Wij nemen ESG factoren mee in alle beleggingsbeslissingen.
- Wij zien betrokken aandeelhouderschap (dialogo en stemmen) als belangrijk middel om invloed uit te oefenen op de bedrijven waarin wij beleggen.
- Wij dragen met gerichte impact beleggingen bij aan oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen terwijl wij tegelijk financieel rendement behalen.
- Wij kiezen via uitsluiting ervoor om niet in specifieke landen, ondernemingen, producten, diensten en sectoren te beleggen die volgens ons niet bijdragen aan het algemene welzijn in de samenleving.

Strategisch beleid

Wij hebben een strategische portefeuillesamenstelling (SAA) vastgesteld per 2025. De strategische beleggingsportefeuille is onderbouwd met een door ons uitgevoerde ALM-studie in

2019. In 2021 is opnieuw een ALM-studie uitgevoerd en is de SAA 2025 herbevestigd. In verband met de snel gewijzigde economische omstandigheden, besloten wij om in 2022 opnieuw een (verkorte) ALM-studie uit te voeren. In deze studie is getoetst of de veranderende omstandigheden (zoals de hogere rente, inflatie en dekkingsgraad) tot andere conclusies zouden leiden dan in de ALM-studie van 2021. Dit bleek niet het geval te zijn.

In 2023 zijn we daarom doorgegaan met het verhogen van de renteafdekking richting de

60%, in combinatie met het ophogen van de returnportefeuille naar 60%. Binnen de returnportefeuille wordt een betere diversificatie aangebracht door uitbreiding van hoogrentende categorieën, onroerend goed en real assets (bosbouw en infrastructuur). Dit in aanvulling op de gerealiseerde uitbreiding van private equity. Deze uitbreidingen gaan ten laste van de categorie aandelen.

In de volgende tabel(len) staat het strategisch beleggingsbeleid eind 2025 weergegeven.

Strategisch beleggingsbeleid

Rente en valuta afdekking	Strategische omvang	Bandbreedte
Renteafdekking (marktrente)	60%	40% - 60%
Valuta afdekking		
US Dollar	75%	50-100%
Britse pond	100%	
Japanse yen	100%	

Beleggingscategorieën	Strategische portefeuille 2025
Vastrentende waarden, matchingportefeuille	40,0%
Aandelen	25,0%
Vastrentende waarden, hoogrentend	15,0%
Vastgoed	10,0%
Private equity	5,0%
Real assets	5,0%
	100%

Beleggingsplan 2023

De strategische kaders en het strategisch beleggingsbeleid vormen de basis voor ons jaarlijkse beleggingsplan. Hierin leggen wij de normportefeuille voor dat jaar vast alsmede de afspraken met MN voor het portefeuillebeheer. Het beleggingsplan 2023 hield rekening met de opbouw van de renteafdekking. Voor 2023 is de renteafdekking vastgesteld op 57,5%.

Het beleggingsplan 2023 gaat uit van uitbreiding van illiquide beleggingen (vastgoed, real assets, hoogrentende private bedrijfsleningen). Daarnaast is voorzien in de evaluatie en updates van verschillende strategieën en beleid, waaronder verantwoord belastingbeleid, wijziging strategie infrastructuur equity, evaluatie De Betrokken Belegger (DBB)-strategie, strategie bewuste selectie aandelen opkomende landen en de strategie particuliere hypotheek.

Normportefeuille en feitelijke portefeuille

Strategische beleggingsportefeuille 2025 en normportefeuille begin en eind 2023

Renteafdekking	Normportefeuille eind 2023	Normportefeuille begin 2023	Strategische portefeuille 2025
Omvang renteafdekking	57,5%	55,0%	60,0%
Beleggingscategorieën	Normportefeuille eind 2023	Normportefeuille begin 2023	Strategische portefeuille 2025
Vastrentende waarden, matchingportefeuille	43,5%	45,0%	40,0%
Aandelen	29,6%	26,9%	25,0%
Vastrentende waarden, hoogrentend	11,5%	12,5%	15,0%
Vastgoed	6,2%	6,1%	10,0%
Private equity	6,8%	7,0%	5,0%
Real assets	2,4%	3,3%	5,0%
	100%	100%	100%

De feitelijke beleggingsportefeuille eind 2023 en de verschuiving ten opzichte van eind 2022 is als volgt:

Feitelijke beleggingsportefeuille begin en eind 2023

Renteafdekking	Feitelijke portefeuille eind 2023	Feitelijke portefeuille eind 2022	Verschuiving*
Omvang renteafdekking	56,7%	53,2%	3,5%
Omvang valuta afdekking			
US dollar	74,6%	74,9%	
Britse pond	98,4%	102,1%	
Japanse yen	101,5%	100,0%	
Beleggingscategorieën * er is sprake van afrondingsverschillen	Feitelijke portefeuille eind 2023	Feitelijke portefeuille eind 2022	Verschuiving*
Vastrentende waarden, matchingportefeuille	45,6%	45,3%	0,3%
Returnportefeuille	54,4%	54,7%	-0,3%
Aandelen	26,2%	25,7%	0,5%
Vastrentende waarden, hoogrentend	12,7%	12,6%	0,1%
Vastgoed	6,3%	6,9%	-0,6%
Private equity	6,8%	7,1%	-0,3%
Real assets	2,4%	2,4%	0,0%
	100%	100%	

Verantwoord belastingbeleid

In 2017 formuleerde het bestuur van PME een aantal uitgangspunten. Daarnaast werden beleggingskaders gehanteerd die in ons strategisch beleggingskader waren beschreven. In 2023 hebben wij een zelfstandig verantwoord belastingbeleid bestuurlijk verankerd met zeven fiscale principes:

- 1 In het belang van de deelnemer:** het afdragen van een redelijk deel aan belastingen draagt bij aan een stabiele economie en maatschappij. Wij betrekken belastingen bij het beleggingsbeleid en de uitvoering ervan, als onderdeel van de afweging tussen risico, rendement, kosten, beheersbaarheid en duurzaamheid.
- 2 Minimale erosie van beleggingsrendementen:** wij minimaliseren uitholling van beleggingsrendementen door belastingheffing door de toepassing van structuren die nodig zijn om via fondsen te kunnen beleggen in onderliggende activa. Wij streven er op die manier naar om bij fondsbeleggingen de belastingdruk van een directe investering zoveel mogelijk te benaderen.
- 3 Logische fiscale structuren:** wij beleggen via fiscale structuren die een logische en functionele opbouw hebben in relatie tot beleggen en beheer. Managers die afwijken van een dergelijke logische structuur zijn verplicht hun beslissing te onderbouwen.
- 4 Transparante jurisdicties:** wij maken gebruik van transparante jurisdicties. Dit betekent dat wij geen investeringen doen in landen die door de OESO zijn beoordeeld als 'Partially Compliant', 'Non-Compliant' of die geen rating hebben.
- 5 Voldoen aan wet- en regelgeving:** we voldoen te allen tijde aan de geldende wet- en regelgeving en de relevante internationale richtlijnen ten aanzien van belasting (bijvoorbeeld de OESO-richtlijnen). Hiermee anticiperen we op toekomstige wet- en regelgeving en maatschappelijke ontwikkelingen. Desgevraagd zullen we, op basis van wettelijke gronden, volledige openheid geven aan de belastingautoriteiten. Wij zorgen ervoor dat dit ook geldt voor onze vermogensbeheerders.

6 Transparant: we zijn transparant over de fiscale uitgangspunten en de uitvoering daarvan. Periodiek leggen wij verantwoording af over de naleving van de uitgangspunten in het belastingbeleid.

7 Commitment van vermogensbeheerders en dienstverleners: wij vragen van vermogensbeheerders en dienstverleners om zich te committeren aan onze fiscale uitgangspunten.

Strategie bewuste selectie aandelen opkomende landen

In 2023 evalueerden wij de strategie bewuste selectie aandelen opkomende landen. De evaluatieperiode had betrekking op de periode juli 2020 – juli 2023. In die periode hebben wij enkele aanpassingen in de strategie doorgevoerd, die invloed hebben gehad op de evaluatie, zoals de uitsluiting van olie- en gasbedrijven (in september 2021), de uitsluiting van Rusland (in mei 2022) en de uitsluiting van aandelen in bedrijven die meer dan 30% van hun omzet behalen uit het opwekken van energie uit thermische kolen (in mei 2022). Uit de evaluatieperiode van 36 maanden blijkt dat de doelstellingen grotendeels zijn behaald:

- de overrendementsdoelstelling van ten minste 400 basispunten is gerealiseerd
- de customized benchmark heeft beter gepresteerd dan de brede markt
- de ESG-doelstellingen zijn gehaald (CO₂-uitstootintensiteit nam met 63,7% af t.o.v. 2015, de achterblijvers zijn volgens de ESG-rating uitgesloten en het SDI percentage is licht gestegen)

De uitvoeringsdoelstelling is niet gehaald. De kosten van de transitie naar deze strategie in 2020 zijn (nog) niet goedge maakt. Dit houdt ook verband met de relatief korte evaluatieperiode.

De timing van deze evaluatie komt goed uit, omdat de bevindingen direct kunnen worden betrokken bij de verder uitwerking van de strategie voor de Portefeuille van morgen.

Strategie particuliere hypotheek

In 2022 vond de driejaarlijkse evaluatie van de strategie particuliere hypotheek plaats. In 2023 werden de bevindingen hiervan verwerkt in de strategie. Zo werd onder meer het klimaatplan hypotheek verwerkt in de strategie:

- verkrijgen CO₂-data en inzichtelijk maken van klimaatrisico's
- informeren en faciliteren van consumenten over mogelijkheden om woning te verduurzamen en
- stimuleren van het gebruik van bouwdepots voor verduurzaming.

Verder wordt meer ingezet op sociaal incasseren, oftewel bij signalering van betalingsproblemen wordt vroegtijdig het gesprek aangegaan met consumenten om gedegen maatregelen te treffen en tijd te gunnen. Verder is de benodigde risico-premie opnieuw berekend en hoger vastgesteld, en is de doelstelling voor het percentage NHG Hypotheek verlaagd van 35% naar 25%.

Portefeuille van morgen

In 2022 hebben wij de eerste stappen gezet naar een nieuwe aanpak om bedrijven te selecteren die in de beleggingsportefeuille worden opgenomen. Het doel is om beleggingskeuzes te maken die passen bij onze identiteit. We kijken hierbij naar een goede verhouding tussen risico, rendement en duurzaamheid. In onze keuzes houden wij rekening met de opvattingen en voorkeuren van deelnemers. Iedere belegging in onze portefeuille zou uitlegbaar moeten zijn en moeten bijdragen aan verduurzaming van de economie en maatschappij. Oftewel, een portefeuille voor vandaag, voor morgen en voor overmorgen. Daarbij streven wij naar een beleggingsportefeuille met focus; een portefeuille met een beperkter aantal beleggingstitels dan gangbaar is, omdat we hiermee op een betere manier een goede verhouding tussen risico, rendement en duurzaamheid kunnen nastreven.

In 2022 hebben we ons gericht op de uitwerking van de voor PME relevante ESG thema's en bijbehorende ambities. In 2023 hebben wij deze thema's en ambities vertaald in een ESG-raamwerk voor selectie van aandelen die passen binnen onze portefeuille.

Selectieraamwerk aandelen

Het selectieraamwerk aandelen is ontwikkeld en ingestoken vanuit onze wens om de portefeuille te verduurzamen. Daarom kiezen we voor bedrijven die op de goede weg zijn, maar die nog een duwtje in de rug nodig hebben. Dat betekent dus niet dat alle bedrijven in de portefeuille op dit moment al volledig duurzaam zijn, maar dat deze bedrijven de juiste intenties hebben en niet ondermaats scoren op relevante ESG-thema's. Daarnaast is de wens om minder te leunen op generieke ESG-ratings en de screening meer te laten aansluiten bij onze eigen relevante ESG-thema's en bijbehorende ambities.

Dit heeft geleid tot de keuze van specifieke ESG indicatoren. Deze indicatoren beoordelen wij als voldoende passend en meetbaar, en zijn bovendien goed toepasbaar op aandelen. Daarnaast beoordelen we deze indicatoren als voldoende ten aanzien van databeschikbaarheid en data-kwaliteit. De gekozen drempelwaarden zorgen ervoor dat achterblijvers op belangrijke en meetbare thema's worden uitgesloten. En er wordt minder gestuurd op de totale ESG score; een slechte performance op de voor ons relevante thema's kan niet meer gecompenseerd worden met een goede performance op andere thema's.

Het ontwikkelen van een selectieraamwerk is een eerste stap van het proces om te komen tot de Portefeuille van morgen. Een volgende stap is de constructie van de aandelenportefeuille, bestaande uit een ESG-indexportefeuille en een focus-portefeuille. Eind 2023 stelden wij een risico- en doelstellingenkader vast voor de constructie van de aandelenportefeuille, inclusief een beoogd ingreepad. Dit resulteert onder meer in een uitvoeringsbenchmark, een set aan bedrijven waaruit de beheerder van de focus-portefeuille op basis van een grondige kwalitatieve analyse de beste namen selecteert. De geselecteerde bedrijven vormen gezamenlijk de uiteindelijke focus-portefeuille.

Kwalitatieve analyses in de focus-portefeuille

Wij kiezen er bewust voor om in de focus-portefeuille een kwalitatieve toets op bedrijven

toe te voegen aan het selectieproces, bovenop de bestaande kwantitatieve screenings. Met name voor duurzaamheidsdata geldt namelijk dat deze vaak terugkijkend zijn, maar niet altijd iets zegt over toekomstige doelstellingen of strategieën van ondernemingen. Daarnaast zijn er voor sommige thema's nog onvoldoende data beschikbaar, waardoor een gedegen kwantitatieve screening op basis van ESG-data niet altijd mogelijk is. PME heeft al ervaring met dergelijke kwalitatieve beoordelingen door beheerders. Zo wordt dit in de bestaande DBB-portefeuille (De Betrokken Belegger-portefeuille) reeds toegepast.

Voor elk aandeel in de focus-portefeuille moet de beheerder dus duidelijk gaan onderbouwen waarom het bedrijf past bij de overtuigingen en ambities van PME. Hierbij wordt zowel gekeken naar het duurzaamheidsprofiel van bedrijven, als het bedrijfseconomisch profiel.

Met betrekking tot duurzaamheid gaat de beheerder bedrijven beoordelen op de impact die ze met hun activiteiten hebben op economie en maatschappij, én op de mate waarin bedrijven hun activiteiten uitvoeren op een wijze die bijdraagt aan het bereiken van de ESG ambities en doelstellingen van PME. De beheerder maakt hierbij de aansluiting met de ESG thema's en ambities van PME, zoals deze in het selectieraamwerk zijn gedefinieerd. Met andere woorden: bedrijven worden niet alleen geselecteerd op basis van wat ze doen, maar ook op basis van hoe ze dit vervolgens uitvoeren. Bedrijven worden ook via de as van het bedrijfseconomisch profiel beoordeeld. Daarmee kan de beheerder een inschatting maken hoe bedrijven scoren op onderwerpen als de financiële prestaties,

schuldpositie en liquiditeitspositie, en of er sprake is van een bedrijfsmodel dat houdbaar is en kansen biedt voor de lange termijn. Indien een bedrijf aan alle richtlijnen voldoet, zowel op het gebied van duurzaamheid als bedrijfseconomische, kan de beheerder ervoor kiezen om het bedrijf op te nemen in de focus-portefeuille.

Eind 2023 is deze strategie voor deze focusportefeuille vastgesteld. Op dit moment zijn wij op zoek naar een beheerder van de portefeuille, die past bij de beleggingsovertuigingen en identiteit van PME. Wij verwachten in de loop van 2024 dit selectieproces af te ronden.

Onze beleggingsportefeuille ingezoomd

Beleggen wereldwijd

We beleggen in een groot deel van de wereld, in verschillende soorten beleggingen. Daarmee spreiden we de risico's die bij beleggen horen. En als het even kan, investeren we ook graag dicht bij huis.

Beleggen in Nederland

Wij staan positief tegenover het beleggen in Nederland om bij te dragen aan het economisch en maatschappelijk klimaat. Dit is goed voor bedrijven en de werkgelegenheid en daarmee voor de aangesloten werkgevers en deelnemers. Uiteraard blijft ook bij het beleggen in Nederland een goede verhouding tussen risico, rendement en duurzaamheid voorop staan.

In de tabel zijn onze beleggingen in Nederland opgenomen. Eind 2023 is ongeveer 14,6% van de beleggingsportefeuille in Nederland belegd.

Beleggingen wereldwijd naar continent	In % van totaal belegd vermogen	
	2023	2022
Noord-Amerika	31,7%	30,5%
Zuid-Amerika	3,3%	4,0%
Europa	56,6%	55,3%
Afrika	0,9%	1,3%
Azië	6,4%	7,6%
Oceanië	1,1%	1,3%
Totaal	100,0%	100,0%

Beleggingen Nederland naar beleggingscategorie	Bedragen (x € 1 miljoen)	In % van totaal belegd vermogen	Bedragen (x € 1 miljoen)	In % van totaal belegd vermogen
	2023	2023	2022	2022
Staatsobligaties	1.749	3,2%	1.834	3,7%
Bedrijfsobligaties	1.532	2,8%	1.418	2,9%
Hypotheken	2.593	4,8%	2.487	5,0%
Aandelen	210	0,4%	157	0,3%
Vastgoed	1.413	2,6%	1.513	3,1%
Overig	418	0,8%	379	0,8%
Totaal in Nederland	7.915	14,6%	7.788	15,8%

Dit is een daling ten opzichte van eind 2022 toen ongeveer 15,8% van de beleggingsportefeuille in Nederland was belegd.

Wij beleggen in Nederlandse staatsobligaties en aandelen en obligaties van Nederlandse bedrijven. De aandelen en bedrijfsobligaties in onze portefeuille zijn onder andere van de bedrijven ASML Holding NV, Koninklijke Ahold Delhaize NV, Wolters Kluwer NV, Heineken NV, Koninklijke Philips NV, Koninklijke KPN NV, TenneT Holding BV, Alliander NV en ING Groep NV.

Andere voorbeelden van beleggingen in Nederland zijn de Nederlandse woningenmarkt en Nederlandse hypotheek. Binnen de Nederlandse woningenmarkt richten wij ons op het thema betaalbare huisvesting, waarbij voornamelijk in het middelhoge huursegment wordt geïnvesteerd

Beleggen in innovatieve technologie

We investeren een deel van de premies terug in de techwereld waarvan we onderdeel zijn. We helpen ecosystemen te ontwikkelen waarbinnen bedrijven kunnen samenwerken aan nieuwe technologieën en nieuwe oplossingen.

Hierbij zetten we in op Nederlandse startende technologiebedrijven en scale-ups met groeipotentieel. Door te beleggen in Innovation Industries en DeepTechXL zijn wij in staat om een impuls te geven aan de eigen sector. Het investeringsfonds Innovation Industries werkt bijvoorbeeld samen met drie technische universiteiten in Nederland en een aantal Nederlandse hightech bedrijven uit onze achterban. En bedrijven zoals ASML en Philips, kennisinstelling TNO

en de Brabantse Ontwikkelings Maatschappij dragen, net als wij, bij aan DeepTechXL. De geselecteerde bedrijven in nieuwe technologie krijgen door deze investeringsfondsen toegang tot financiering waardoor zij de kans krijgen uit te groeien tot succesvolle bedrijven die zorgen voor economische groei en werkgelegenheid in Nederland. In 2024 starten wij een onderzoek naar de mogelijkheden en de wenselijkheid van het uitbreiden van beleggingen in de eigen sector.

Klimaat

Klimaatverandering brengt grote risico's met zich mee voor onze beleggingen. Tegelijkertijd kunnen beleggingen ook positieve impact hebben op de beperking van klimaatverandering en de maatschappij. De risico's voor onze beleggingen, de toenemende wet- en regelgeving (zoals de SFDR en de richtlijnen van DNB op het gebied van milieu en klimaatrisico's), het belang dat onze stakeholders hechten aan dit onderwerp en onze eigen visie onderstrepen de urgentie voor de brede aanpak voor het beperken van klimaatverandering.

Klimaatplan PME, er is geen planeet B

Wij willen bijdragen aan het beperken van klimaatverandering en het behalen van de doelstellingen van het klimaatakkoord van Parijs. Daarom hebben wij, met ruim 50 andere financiële instellingen, het Nederlandse Klimaatcommitment van de financiële sector ondertekend. In lijn met de afspraken uit het Nederlandse Klimaatcommitment hebben wij eind 2022 ons Klimaatplan PME bekend gemaakt. Hierin stellen we doelstellingen om

de CO₂-uitstoot van onze portefeuille te verminderen en laten we zien hoe we dat de komende jaren doen voor alle relevante beleggingen.

Relevante beleggingen

Alle beleggingscategorieën in onze beleggingsportefeuille van PME zijn relevant voor ons klimaatbeleid. Via elke beleggingscategorie kunnen we invloed uitoefenen op de CO₂-uitstoot. We besteden de meeste aandacht aan de meest relevante beleggingen. De mate van relevantie is afhankelijk van:

- De mogelijkheden die we hebben om invloed uit te oefenen op de CO₂-uitstoot van deze beleggingen
- De mogelijkheden die we hebben om te meten welke bijdrage de beleggingen leveren aan de energietransitie; en
- De omvang van de beleggingscategorie in onze beleggingsportefeuille.

De beleggingen in aandelen, vastgoed, private equity en infrastructuur zien we als meest relevant. Via aandelen is het mogelijk om invloed uit te oefenen als aandeelhouder, en binnen vastgoed en infrastructuur zijn er volop mogelijkheden om investeringen te doen die bijdragen aan de energietransitie. Maar ook in andere beleggingscategorieën ondernemen we actie. Voor vrijwel alle beleggingen is een klimaatactieplan opgesteld. In 2023 zijn voor de categorieën hypotheek en staatsobligaties de ambities concreet uitgewerkt, waarna ze zijn toegevoegd aan

het Klimaatplan PME. Daarnaast is besloten ook bosbouw toe te voegen aan het klimaatplan. De ambities voor deze categorie worden in 2024 uitgewerkt. Vanaf volgend jaar wordt in het jaarverslag ook gerapporteerd over de voortgang op deze laatste drie beleggingscategorieën.

Lange termijn doel

Op de lange termijn is ons doel duidelijk: in 2050 heeft onze beleggingsportefeuille netto-nul CO₂-uitstoot. We werken daarnaartoe op een manier die past bij het pad naar maximaal 1,5 graden opwarming. Dat betekent dat we gemiddeld minimaal 7 procent CO₂-reductie per jaar willen bereiken, zoals vastgelegd in internationale afspraken. Dit is een gemiddelde, de reductiepaden gaan nooit in een rechte lijn.

Korte en middellange termijn doelen

Voor onze wereld is de weg naar een klimaatneutrale economie nog lang. Om ons doel voor de lange termijn te halen, stellen we voor de komende jaren een aantal belangrijke doelen vast. We richten ons op de hiervoor relevante genoemde beleggingscategorieën waarbij we de meeste kansen zien om de wereldwijde CO₂-uitstoot te beïnvloeden. In ons [Klimaatplan](#) lichten we onze doelen voor de relevante beleggingscategorieën toe en vertalen we deze doelen in actieplannen. Die doelen en de behaalde resultaten tot nu toe lichten we (op hoofdlijnen) toe in de paragraaf 'CO₂-voetafdruk PME' in het hoofdstuk 'Financiële situatie en

.Bedragen x € miljoen ¹	Omvang relevante beleggingen	Omvang van de beleggingen waarvoor de carbon footprint wordt gemeten
		per eind 2023
Beursgenoteerde aandelen	13.975	14.009
Bedrijfsobligaties	12.390	10.703
Vastgoed	3.411	3.322
Infrastructuur	1.641	
Private equity	3.680	
Staatsobligaties	12.877	11.723
Hypotheek	2.595	
Bosbouw	507	
Overig	4.023	
	55.100	39.757

¹ De waarde van de omvang van relevante beleggingen naar beleggingscategorieën sluit aan met de waarde in de jaarrekening en niet met de waarde in de kerncijfers en de rest van het bestuursverslag. Het verschil betreft de toerekening van derivaten, liquide middelen en vorderingen. In de jaarrekening wordt dit nader toegelicht.

resultaten 2023' en (uitgebreid) in onze klimaatrapportage in 'Bijlage 4: Rapportage Taskforce on Climate-related Financial Disclosures'.

Actieplannen

In de actieplannen in het [Klimaatplan](#) beschrijven we hoe we concreet gaan werken aan het leveren van een bijdrage aan het beperken van klimaatverandering. En hoe we bijdragen aan de financiering van de energietransitie. We beschrijven hoe we verschillende instrumenten inzetten om onze doelstellingen te halen. Het gaat om instrumenten waarmee PME druk uitoefent op bedrijven waarin we beleggen. Bijvoorbeeld door in gesprek te gaan en door te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. In de afgelopen jaren hebben we regelmatig consequenties verbonden aan onvoldoende klimaatactie. We expliciteren dit de komende tijd verder en leggen daarover ook verantwoording af aan de buitenwereld, bijvoorbeeld via ons jaarverslag. Daarnaast maken we natuurlijk keuzes waarin we beleggen. We stappen uit beleggingen die het relatief slecht doen op het gebied van klimaatverandering. En we investeren juist meer in beleggingen met een positieve impact. Om onze doelstellingen te bepalen en de instrumenten op een effectieve manier in te zetten, hebben we data en informatie nodig. Ook dat aspect komt daarom terug in de actieplannen.

Betrokken aandeelhouder

Voor ons is betrokkenheid bij de ondernemingen waarin we beleggen een fundamenteel uitgangspunt bij het invullen van onze taak als belegger. Als betrokken aandeelhouder gebruiken we onze invloed om belangrijke ESG (environmental, social en governance) onderwerpen te agenderen bij de ondernemingen waarin we belegd zijn. Zo vragen we een steeds grotere verantwoordelijkheid van bedrijven bij de aanpak van onderwerpen zoals klimaatverandering, biodiversiteit, ondernemingsbestuur en arbeidsomstandigheden.

Ook verwacht steeds meer wet- en regelgeving dat wij ons als een betrokken aandeelhouder opstellen, zoals de EU-richtlijn lange-termijn-

betrokkenheid van aandeelhouders en de Nederlandse Stewardship Code. Voor ons vormt de Nederlandse Stewardship Code het belangrijkste kader om invulling te geven aan betrokken aandeelhouderschap. Deze code bevat 11 principes rond engagement en stewardship, en is op 1 januari 2019 in werking getreden. Verdere intensivering en verbreding van onze betrokkenheid bij ondernemingen zien we als fundamenteel uitgangspunt van onze rol bij de verduurzaming van de economie en maatschappij. Wij proberen bedrijven binnen de portefeuille te beïnvloeden met twee elementen:

- Het voeren van dialoog (engagement) met ondernemingen
- Het gebruiken van ons stemrecht op aandeelhoudersvergaderingen

We lichten deze elementen hierna toe.

Het voeren van dialoog

Ons dialoogprogramma is erop gericht ESG risico's in de portefeuille te mitigeren, potentiële en daadwerkelijke negatieve effecten van activiteiten van bedrijven op de maatschappij en op het beleggingsresultaat te voorkomen, stoppen of te beperken. Binnen het engagement met bedrijven worden verschillende doelstellingen nagestreefd per thema. Ook stimuleren we bedrijven binnen het engagement om herstel en verhaal te bieden aan benadeelden van de negatieve effecten van hun activiteiten. Wanneer de dialoog niet tot voldoende resultaat leidt volgens de gestelde doelstellingen, kunnen we besluiten om het bedrijf uit te sluiten op basis van een onsuccesvolle dialoog.

Vaak gaan we samen met andere investeerders het gesprek aan met bedrijven, om zo onze invloed te bundelen en de dialoog kracht bij te zetten. In 2023 werkte we samen met Eumedion, Climate Action 100+, Nature Action 100 en Platform Living Wage Financials. Wel beoordelen we de voortgang en de resultaten van engagement op basis van onze eigen doelen en tijdlijnen.

Ons dialoogprogramma bestaat uit drie typen dialoog die elk bestaan uit een of meerdere onderliggende programma's:

- Thematisch engagement via MN
- Engagement via EOS - Federated Hermes
- Doorlopend programma Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen in Eumedion-verband

Thematisch engagement

Ons thematisch engagementprogramma richt zich op drie thema's; Energietransitie, Leefbaar loon en inkomen en Biodiversiteit. Een volledig overzicht van alle dialogen is te vinden in de [Engagementlijst 2023](#) op onze website.

In 2023 evalueerden we de resultaten van de programma's Biodiversiteit en Leefbaar loon en inkomen. De voortgang op het programma biodiversiteit is heel wisselend. Het programma is in 2021 gestart. Er zijn bedrijven die slechts beperkte progressie laten zien, maar er zijn ook bedrijven die juist voorop lopen in het programma. Op het programma leefbaar loon en inkomen hebben wij zorgen over de voortgang. Dit heeft ertoe geleid dat aan het engagementkader een escalatiestrategie is toegevoegd. Deze wordt toegepast om de engagement effectiever te maken.

De escalatiestrategie kent 6 stappen:

- 1 Formeel onvrede uiten richting het bedrijf
- 2 Adresseren van doelstellingen op de Algemene vergadering van Aandeelhouders
- 3 Onvrede publiekelijk uiten
- 4 Last warning letter
- 5 Uitsluiten na onsuccesvolle dialoog
- 6 Persbericht na uitsluiting

Energietransitie

In 2023 vervolgden we onze dialoog over de energietransitie met 10 bedrijven uit de nuts- en industrie sector. Van nutsbedrijven verwachten we dat zij een strategie hebben om kolen uit te faseren op een manier die past bij het behalen van de 1,5 graden doelstelling van het Akkoord van Parijs. Van de industrie sector verwachten we dat zij doelen stellen om hun emissies omlaag te brengen, in lijn met een 1,5 graden pad, en een bijpassende strategie communiceren.

In 2023 hebben we verschillende instrumenten

ingezet om bedrijven te motiveren verandering te verwezenlijken in lijn met onze verwachtingen. Zo spraken we zelfstandig en in (internationale) samenwerkingsverbanden zoals Climate Action100+ met bedrijven over hun strategie, bijbehorende investeringen, en kansen en risico's van de transitie. Hierbij gebruiken we internationale standaarden (IIGCC, TPI)¹ om bedrijven te beoordelen en vergelijken.

Waar we ontevreden waren over de voortgang van bedrijven zetten we 'escalatiemiddelen' in. Denk hierbij aan het stemmen tegen de herbenoeming van bestuurders of het indienen van een aandeelhoudersresolutie waarmee we de druk op bedrijven opvoeren (zie casus Engie). In het uiterste geval, wanneer een bedrijf de dialoog niet aangaat of we er geen vertrouwen in hebben dat een bedrijf de juiste stappen zet in de energietransitie, kunnen we er toe besluiten om het bedrijf uit te sluiten uit onze portefeuille (zie casus Evergy).

Leefbaar loon en leefbaar inkomen

Wij willen met onze beleggingen bijdragen aan gelijkheid en voorspoed voor zoveel mogelijk mensen. We vragen daarom aan bedrijven in de textielsector om hun werknemers een leefbaar loon te betalen en gaan in gesprek met bedrijven in de voedsel- en landbouwsector over het betalen van een leefbaar inkomen voor boeren. Hierbij gaat het specifiek over de inkomens van koffie- en cacao-boeren in internationale toeleveringsketens. Een leefbaar loon of inkomen is een loon/inkomen waarmee iemand kan voorzien in de basisbehoeften van zichzelf en zijn of haar gezin.

MN is namens PME één van de oprichters van het Platform Living Wage Financials (PLWF), een samenwerkingsverband tussen investeerders. Het samenwerkingsverband telt inmiddels 20 leden uit binnen- en buitenland met een geschat beheerd vermogen van € 6,9 miljard. Gezamenlijk voeren de leden van het platform engagement met meer dan 50 bedrijven uit de textielsector en voedingsindustrie. Wij voeren

¹ IIGCC = Institutional Investors Group on Climate Change
TPI = Transition Pathway Initiative

samen met andere aandeelhouders binnen het Platform Living Wage Financials (PLWF) gesprekken met ondernemingen in de textielsector en de agrarische sector om hun werknemers in lagelonenlanden een leefbaar loon te betalen. Door samen op te trekken met andere aandeelhouders, en door met alle grote bedrijven in de sector het gesprek aan te gaan, vergroten we de kans op verbetering. Een belangrijk onderdeel hiervan is dat bedrijven jaarlijks worden gescoord op hun voortgang aan de hand van de PLWF-methodes, waarna bedrijven worden gecategoriseerd ter indicatie van de fase waarin bedrijven zich bevinden waar het gaat om het implementeren van leefbare lonen en leefbare inkomens in toeleveringsketens.

De uitkomsten van de 2023 analyses zijn gepubliceerd in het jaarverslag van het PLWF.

In 2023 zette PME extra drukmiddelen in bij de bedrijven die na meerdere jaren engagement nog onvoldoende progressie laten zien. We stuurden formele brieven uit en stemden tegen de herbenoeming van bestuurders, goedkeuring van het jaarverslag, en/of het beloningsrapport bij vijf kleding- en voedselbedrijven die door het PLWF als grootste achterblijvers worden geïdentificeerd. Bij drie bedrijven stelden we tijdens de aandeelhoudersvergadering bovendien vragen.

Leefbaar loon in de textielsector

In 2023 voerden wij de dialoog met zes bedrijven in de textielsector (TJX, Adidas, Inditex, Primark, VF en H&M) en werd voor de zesde keer op rij de voortgang van de textielbedrijven gemeten. Toen wij in 2018 de dialoog met kledingbedrijven startten was het merendeel van de bedrijven al bezig met het verbeteren van lonen voor productiewerkers. In de loop der jaren is er steeds meer aandacht voor het onderwerp gekomen, beleid geformuleerd, processen ingericht en samenwerking gezocht. Hoewel het voor kledingbedrijven lastig blijft om aan te tonen dat deze inspanningen daadwerkelijk leiden tot hogere lonen voor productiemedewerkers, zien we dat kledingbedrijven in toenemende mate overgaan van beleid tot actie. Zo hebben zowel Primark als H&M impactstudies uitgevoerd die aantonen dat hun beleid op leefbare lonen tot positieve resultaten leidt, zoals een hoger salaris of een betere medewerkers-tevredenheid.

Afgelopen jaar hebben wij intensiever engagement gevoerd met TJX omdat het bedrijf nog steeds geen aandacht geeft aan leefbare lonen. Omdat we weinig tot geen vooruitgang zien bij TJX over een engagementperiode van meer dan 3 jaar, zijn we eind 2023 overgegaan tot uitsluiting van het bedrijf.

Ook dit jaar werd voor de textielbedrijven de voortgang gemeten. De volgende figuur geeft de resultaten hiervan weer. Het enige bedrijf dat is gewijzigd in categorie is Adidas, namelijk van 'maturing' naar 'advanced'. De verbetering in categorie is onder andere toe te schrijven aan dat het bedrijf voor het eerst rapporteert over de salarissen van fabrieksarbeiders van hun strategische toeleveranciers ten opzichte van belangrijke (waar mogelijk leefbare lonen) benchmarks zoals de Global Living Wage Coalition. TJX boekte ook dit jaar geen progressie ondanks de intensivering van de dialoog. Daarom is het bedrijf per einde 2023 uitgesloten van de beleggingsportefeuille van PME.

Leefbaar loon in de voedsel- en landbouwsector

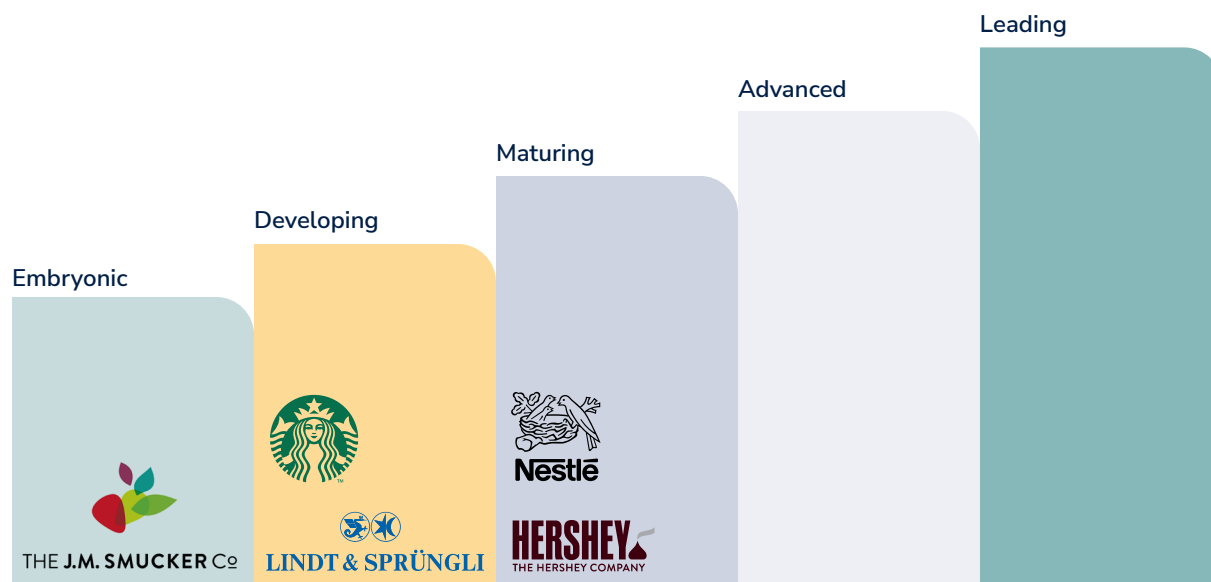
In 2023 spraken we met vijf bedrijven uit de voedsel- en landbouwsector: Nestle, Hershey, Chocoladefabriken Lindt & Sprüngli, Starbucks en J.M. Smucker Companies. Van hen wordt verwacht dat zij maatregelen nemen om leefbare inkomens voor boeren in de toeleveringsketen te faciliteren. De meeste bedrijven zetten hier actief op in, bijvoorbeeld door het bieden van directe steun aan boeren in de vorm van trainingen, financiële steun of toegang tot inputs, zoals toegang tot financiële middelen maar ook mest en pesticiden. We vinden het positief om te zien dat alle bedrijven waarmee we spreken dit werk ook afgelopen jaar uitbreidden. Ook betalen verschillende bedrijven boeren een premium en wordt er

in de industrie samenwerking gezocht om tot een oplossing te komen. We erkennen deze inspanningen, maar concluderen ook dat deze vaak nog te beperkt en gefragmenteerd zijn om dit systemische probleem echt aan te pakken.

Voor de zesde keer op rij werd de voortgang van deze bedrijven gemeten; het volgende figuur geeft de resultaten voor 2023 van deze bedrijven weer. Drie van de vijf bedrijven zijn in dezelfde categorie gebleven, en twee bedrijven (J.M. Smucker en Lindt) zijn een categorie gedaald. De belangrijkste reden hiervoor is een grondige aanscherping van de PLWF methodologie. Hoewel de verlaging en stagnatie vooral te maken hebben met de veranderde methodologie, erkent PME dat J.M. Smucker en Starbucks achterblijven. Zij geven geen expliciete aandacht aan leefbare inkomens.

Biodiversiteit

Het verlies van biodiversiteit brengt net als klimaatverandering risico's met zich mee. We zijn in 2023 begonnen met het in kaart brengen van de blootstelling van ons beleggingsportefeuille aan biodiversiteitsrisico's, en het verminderen van de negatieve impact van onze beleggingen op natuur en biodiversiteit. Engagement is een van de instrumenten die we gebruiken om bedrijven aan te sporen te verduurzamen en hun biodiversiteit footprint te verminderen.

Sinds 2021 werken wij samen met andere beleggers binnen het Cardano (voorheen ACTIAM) initiatief “Satellite-based engagement towards zero-deforestation”. Hierin voeren wij de dialoog met Unilever PLC, The Hershey Company, BASF SE, PepsiCo Inc. en Nestlé SA. De gesprekken richten zich voornamelijk op het bereiken van ontbossingsvrije toeleveringsketens. Een belangrijke ontwikkeling is de komst van de Europese ontbossingswetgeving (EUDR), waarbij bedrijven vanaf 2024 verplicht zijn om de locatie van ingekochte producten te achterhalen en te rapporteren.

Alle bedrijven binnen het dialoogprogramma hebben in verschillende mate voortgang geboekt op het stellen van doelstellingen voor biodiversiteit. Bedrijven werken voornamelijk aan het verbeteren van traceerbaarheid in de keten en het stellen van zero-deforestation doelstellingen. Ondanks deze doelstellingen blijft ontbossing wereldwijd onverminderd hoog. De activiteiten van bedrijven en overheden liggen dan ook achter op schema om de doelstellingen uit de Glasglow Declaration voor 2030 te behalen.

Biodiversiteit komt steeds hoger op de agenda bij bedrijven. Dit proces wordt versneld door de komst van richtlijnen vanuit de Taskforce for Nature-Related Financial Disclosures (TNFD) en de ontwikkeling van science-based targets for nature in 2023. Eind 2023 is het engagement op biodiversiteit uitgebreid via het Nature Action 100 initiatief en het FAIRR samenwerkingsverband¹.

---

¹ Nature Action 100 is een sector-overstijgend initiatief dat aan de hand van zes focus gebieden bedrijven vraagt actie te ondernemen op het onderwerp biodiversiteit, bijvoorbeeld door het uitvoeren van impact en risico assessments op basis van TNFD richtlijnen, of het zetten van targets in lijn met het Global Biodiversity Framework voor 2030. Via FAIRR gaat PME in gesprek met retailers over hun rol in het versnellen van de eiwittransitie, een transitie die noodzakelijk is in het behalen van zowel klimaat als biodiversiteit doelstellingen.

Thematisch engagement in de praktijk

Energietransitie

Evergy

In februari 2023 vroegen we Evergy een doelstelling af te geven voor het uitfaseren van kolen voor 2030 (volgens de richtlijnen van de PCCA) en hier per faciliteit een gedetailleerd plan voor te publiceren. De vraag, of het bedrijf er voor open stond om zich te committeren aan een kolen-uitfaseringsplan, hebben wij op de aandeelhoudersvergadering van Evergy herhaald. Evergy reageerde hierop ontwijkend en gaf geen direct antwoord op de vraag. Gedurende het jaar 2023 werd op schriftelijke vragen consequent afwijkend gereageerd. Dit leidde eind 2023 tot het besluit om Evergy uit te sluiten van onze beleggingsportefeuille.

ENGIE

In 2023 zetten we het gesprek voort met het Franse nutsbedrijf ENGIE, gezamenlijk met andere investeerders, op onderwerpen als het afgeven van een net zero commitment, het uitfaseren van elektriciteitsproductie door middel van kolen, de lobbyactiviteiten van het bedrijf, en het klimaatbeleid als prominenter onderdeel van de bedrijfsvoering. ENGIE heeft een klimaatstrategie in lijn met de 'well below 2 degrees' doelstelling van het Parijsakkoord. We vinden het belangrijk om de implementatie van deze strategie goed te kunnen beoordelen. Dit vereist transparantie en complete rapportage van ENGIE op relevante onderwerpen, zoals investeringen die de transitie mogelijk maken. Daarnaast willen we dat aandeelhouders de mogelijkheid hebben zich via een adviserende stem over de strategie en de implementatie van de strategie uit te spreken, een

zogenoemde 'Say on Climate'. Naar aanleiding van de dialoog publiceerde het bedrijf, in aanloop naar de aandeelhoudersvergadering in april 2023, een uitgebreidere rapportage die ten dele tegemoetkwam aan de vraag van de aandeelhouders, en gaf ENGIE aan open te staan voor een driejaarlijkse 'Say on Climate'. Ondanks deze stappen besloten we toch een aandeelhoudersresolutie mede in te dienen, om de druk op het bedrijf voor een jaarlijkse Say on Climate verder op te voeren. De resolutie werd tijdens de aandeelhoudersvergadering verworpen, maar er was veel steun vanuit een brede groep investeerders. Naar aanleiding van de uitslag heeft het bedrijf aangegeven op korte termijn de jaarlijkse 'progress vote' te overwegen en de dialoog met de coalitie voort te willen zetten, om haar klimaatbeleid en klimaatrapportage verder te versterken.

Leefbaar loon in de textiel

Primark

Wij beleggen in Associated British Foods, het moederbedrijf van Primark en spreken met dit bedrijf over de betaling van leefbare lonen aan medewerkers in de productieketen. In 2022 stelde het bedrijf het doel dat Primark ervoor wil zorgen dat alle productiemedewerkers in de ketens in 2030 een leefbaar loon verdienen. Afgelopen jaar heeft het bedrijf voor het eerst gerapporteerd over de voortgang op deze doelstelling. Zo rapporteerde Primark over hoe het opzetten van efficiënte trainingsprogramma's in Bangladesh, heeft geleid tot hogere medewerkerstevredenheid, betere levenskwaliteit, hogere lonen en verbeterde werkprestaties.

Een belangrijk moment dit jaar was de herziening van het minimum loon van fabrieksarbeiders in de kledingsector in Bangladesh. Hoewel het minimum loon flink is verhoogd, is het alsnog lang niet hoog genoeg om van te leven. Daarom voert PME volgend jaar onder andere met Primark gesprekken over hoe het bedrijf invloed heeft uitgeoefend op de onderhandeling in de hoogte van het minimum loon. Ook wordt het bedrijf bevraagd of ze garanties kunnen geven op het betalen van hogere productieprijzen aan de fabrieken om te compenseren voor het hogere minimum loon dat uitbetaald moet worden.

Leefbaar loon in de voedsel- en landbouwsector

Starbucks

Het Amerikaanse bedrijf Starbucks geldt wereldwijd als een van de grootste inkoopers van koffie en erkent het belang om de wereldwijd verspreide armoede onder koffieboeren aan te pakken. Het bedrijf gebruikt hierbij termen als 'goede' of 'eerlijke' lonen en inkomens, zonder een definitie te geven van wat hieronder wordt verstaan. Er is nog geen expliciet commitment op leefbare inkomens en wordt geen inkomensdata verzameld van boeren in de eigen keten om het gat tot een leefbaar inkomen te meten. Na enkele jaren engagement vinden we dit onvoldoende. Daarom stelden we vragen tijdens de aandeelhoudersvergadering van het bedrijf, stemden we tegen de herbenoeming van bestuurders en gingen we verder met Starbucks in gesprek. Eind 2023 publiceerde het bedrijf de uitkomsten van een nieuwe studie naar haar grootste mensenrechtenrisico's. We vinden het teleurstellend dat hierbij opnieuw geen aandacht is voor leefbare inkomens en zullen de dialoog in 2024 daarom intensiveren. We hopen dat leefbare inkomens hierna meer expliciete aandacht zullen krijgen en blijft hier bij het bedrijf aandacht voor vragen. In 2023 besteedden we daarbij ook aandacht aan de rechten van eigen werknemers van Starbucks. Specifiek ging dit over de vakbondsrechten van Amerikaanse werknemers.

Biodiversiteit

PepsiCo

PME voert dialoog met PepsiCo, een Amerikaans internationaal voedings- en drankbedrijf, als onderdeel van het samenwerkingsverband "Satellite-based engagement towards zero deforestation". Aan de hand van satellietbeelden (geleverd door het bedrijf Satelligence) bevragen we PepsiCo over beleid en processen die het bedrijf heeft geïmplementeerd om ontbossing in de toeleveringsketen te voorkomen. PepsiCo heeft als doelstelling gezet om in 2030 100% duurzaam-geproduceerde ingrediënten te gebruiken voor haar producten. Het bedrijf richt zich hierbij op de inkoop van producten met een duurzaamheidslabel, zoals Bonsucro voor suikerriet of RSPO (Roundtable for Sustainable Palm Oil) voor palmolie. Wij willen graag dat een bedrijf zich niet enkel

baseert op certificering, maar definieert wat 'zero-deforestation' in de toeleveringsketen betekent en ook beschrijft hoe ze actief werken met toeleveranciers om ontbossing te voorkomen. In de dialoog met PepsiCo gaat PME in op mogelijke gevallen van ontbossing geïdentificeerd door Satelligence, in hoeverre PepsiCo deze incidenten onderzocht heeft en welke acties het bedrijf heeft ondernomen richting toeleveranciers die niet voldoen aan PepsiCo's standaarden. Ook spreken we met PepsiCo over de voortgang op de doelstelling die het bedrijf heeft gezet om in 2025 140.000 hectare land te beschermen. Het gaat hierbij om het herbebossen van gedegradeerde gebieden en het beschermen van bestaande bossen.

Casus uit het doorlopend programma Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen

Aegon

Op 29 en 30 september 2023 is er tijdens de Buitengewone Vergadering van Aandeelhouders van Aegon met overgrote meerderheid gestemd voor de verplaatsing van de 'legal seat' van Nederland naar Bermuda, een beslissing die belangrijke implicaties heeft voor het bedrijf en zijn aandeelhouders. De verhuizing naar Bermuda werd door Aegon als noodzakelijk beschouwd vanwege de samenvoeging van Aegon's Nederlandse activiteiten op het gebied van pensioenen, levensverzekeringen, schadeverzekeringen, bankieren en hypotheek met die van a.s.r. Als gevolg hiervan heeft Aegon geen bedrijfsactiviteiten meer in Nederland en komt het niet langer in aanmerking voor toezicht door de Nederlandsche Bank.

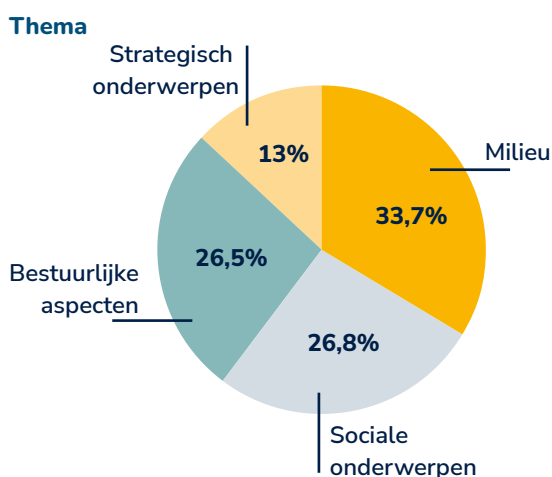
In het oorspronkelijke voorstel van Aegon zouden aandeelhouders een aanzienlijk aantal rechten verliezen, waaronder het recht om eens in de vier jaar te stemmen over het beloningsbeleid en het recht om al dan niet decharge te verlenen aan het bestuur. Wij spraken onze zorgen uit over het verlies van deze rechten. Uiteindelijk heeft Aegon enkele van de rechten hersteld via een amendement op de nieuwe statuten van de Bermuda-entiteit.

Engagement via EOS - Federated Hermes

Equity Ownership Services (EOS, onderdeel van Federated Hermes) voerde ook in 2023 namens ons engagement met 580 bedrijven in onze beleggingsportefeuille. Daarmee wenden we nog nadrukkelijker onze invloed aan als aandeelen obligatiehouder, naast de engagement die MN voor ons uitvoert.

EOS richt zich op een breed aantal onderwerpen dat voor ondernemingen en hun beleggers van belang is, afhankelijk van de aard van de onderneming en de diensten of producten die een onderneming levert. Naast de bestuurlijke aspecten van ondernemingen kijkt EOS ook naar milieu, sociale en strategische onderwerpen. Goed engagement gaat namelijk verder dan de bestuurskamer, ondernemingen hebben grote impact op de maatschappij.

Het meest in het oog springende thema waarop in 2023 engagement is gevoerd is milieu en dan specifiek klimaatverandering. Met name in Europa is klimaatverandering voor bijna iedere onderneming relevant. De aandacht hiervoor kan worden verklaard door de merkbaar stijgende temperaturen, de toename van weersextremen, droogte, en de economische gevolgen hiervan.

In de Verenigde Staten is klimaatverandering ook een belangrijk onderwerp, maar daar spelen arbeidsrechten een belangrijkere rol. Werknemers willen een goede beloning voor hun werk, en het recht om een CAO af te sluiten waarmee zij hun werkomstandigheden kunnen verbeteren.

Doorlopend programma Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen

Wij zijn deelnemer van Eumedion, de Nederlandse belangenbehartiger van institutionele beleggers. Wij trekken in dat verband gezamenlijk op met andere Nederlandse institutionele beleggers om invloed uit te kunnen oefenen tijdens de Algemene Vergaderingen van Aandeelhouders (AVA's) van Nederlandse beursgenoteerde bedrijven. De belangrijkste doelstelling van Eumedion is de bevordering van goed ondernemingsbestuur en duurzaamheidsbeleid bij Nederlandse beursvennootschappen, en de bevordering van betrokken en verantwoord aandeelhouderschap. Wij waren in 2023 vertegenwoordigd in zowel de juridische als de beleggingscommissie van Eumedion. Vanuit die rol leidde PME in Eumedion-verband de dialoog met JDE Peet's.

In het samenwerkingsverband Eumedion gaan we samen met andere beleggers in gesprek met Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen. In dit dialoogprogramma wordt met name aandacht besteed aan onderwerpen als bestuursamenstelling en beloningsbeleid. Daarnaast wordt de bedrijven gevraagd rekenschap te geven van hun impact op maatschappij en milieu.

In 2023 spraken wij met AkzoNobel over het beloningsrapport voor 2022, en met DSM en Aegon over respectievelijk een fusie en verhuizing waarbij gekozen werd voor een andere juridische zetel. Bij het wijzigen van de juridische zetel van DSM naar Zwitserland hebben we gepleit voor het behouden van standaarden uit de Nederlandse Corporate Governance Code. Het ging hierbij met name over het stemrecht op belangrijke wijzigingen in de bedrijfsvoering zoals overnames en afsplitsingen. Daarnaast zijn we de dialoog aangegaan met AkzoNobel over belastingtransparantie, en met Unilever over het nieuwe beloningsbeleid dat in 2024 ter stemming wordt voorgelegd.

Met Heineken werd in de eerste helft van 2023 gesproken over de status van de activiteiten die Heineken heeft in Rusland. Op 17 juli 2023

besteedde het actualiteitenprogramma EenVan-daag aandacht aan Nederlandse bedrijven, waaronder Heineken en Unilever, die nog steeds in Rusland actief zijn en het feit dat grote Nederlandse pensioenfondsen nog steeds in deze bedrijven beleggen. Eric Uijen, voorzitter van het uitvoerend bestuur van PME, lichtte tijdens de uitzending toe dat wij in gesprekken aandringen op vertrek uit Rusland en hoe wij ons stemrecht op aandeelhoudersvergaderingen inzetten om druk uit te oefenen.

Gebruik maken van ons stemrecht

Het stemrecht is één van de belangrijkste zeggenschapsrechten van een aandeelhouder. Het stemrecht is een mogelijkheid voor PME om eraan bij te dragen dat een onderneming zich houdt aan goede bestuurspraktijken.

Maatschappelijk gezien komen er ook steeds meer stempunten op de agenda van de jaarvergadering van ondernemingen. Deze stempunten gaan bijvoorbeeld over het klimaatbeleid van een onderneming en over het behoud van biodiversiteit.

Stembeleid

In 2022 hebben wij ons stembeleid herzien. Het beleid is vereenvoudigd en is meer richtinggevend op duurzaamheidsonderwerpen. Op die manier is het stembeleid beter in lijn met ons beleggingsbeleid. Daarnaast geeft het beleid ook ruimte om invulling te geven aan stemmen op aandeelhoudersresoluties.

Deze stempunten, geagendeerd door aandeelhouders van de onderneming, komen steeds vaker voor en hebben meestal tot doel om een maatschappelijk onderwerp onder de aandacht te brengen bij het bestuur. Voor het uitvoeren

van het stembeleid maken we gebruik van Institutional Shareholder Services (ISS).

Op onze website is per jaar, per sector, per thema informatie te vinden over hoe we hebben gestemd tijdens de algemene vergaderingen.

Stemgedrag

Wij hebben in 2023 bij 1.735 (buitengewone) algemene vergaderingen gestemd. Op die manier hebben we onze invloed uitgeoefend bij de bedrijven waar we aandeelhouder zijn. Naast de algemene stempunten op de agenda van de algemene vergadering, zoals het jaarverslag, het beloningsverslag en de samenstelling van het bestuur, staan er ook steeds meer aandeelhoudersresoluties geagendeerd. Deze gaan vaak over uiteenlopende maatschappelijke onderwerpen, en dwingen ons als pensioenfonds om daarop een standpunt te bepalen.

Op 16,2% van de stempunten hebben we anders dan de mening van het bestuur van de onderneming gestemd. Bijvoorbeeld vanwege een meningsverschil over de handelswijze van het bestuur, de beloning van het bestuur, of een aanpassing van de statuten van de onderneming.

Hierna worden een aantal belangrijke agendapunten, waarop wij in 2023 hebben gestemd, toegelicht.

Stemming in de praktijk

Philips

In mei stemden we tegen de decharge van het bestuur van Philips. Het optreden van voormalig CEO Frans van Houten in relatie tot de apneu-affaire, met de teleurstellende resultaten voor het bedrijf als gevolg, is de voornaamste oorzaak hiervan. Daarnaast heeft Van Houten, in tegenstelling tot de duidelijke wens van de aandeelhouders, vastgehouden aan een hoge bonus. PME vond dit niet in lijn met de belangen van zowel

Philips als haar aandeelhouders. Ook dit heeft eraan bijgedragen dat wij tegen de decharge van het bestuur hebben gestemd. In totaal stemde 76,4% tegen de decharge van het bestuur.

BlackRock

Bij BlackRock hebben we voor een aandeelhoudersresolutie gestemd die de Amerikaanse vermogensbeheerder oproept om te rapporteren over de mogelijkheden hoe het de rendementen voor pensioenfondsklanten kan verbeteren door een betrokkenheidsbeleid te voeren dat gefocust is op klimaat. Gesprekken met ondernemingen en het stemgedrag door BlackRock dienen daarbij gestoeld te zijn op het realiseren van CO₂-reductie in de reële economie, om daarmee toekomstige kosten als gevolg van klimaatverandering te voorkomen. De oproep van deze resolutie is in lijn met het MVB-beleid van PME, vandaar dat wij, in tegenstelling tot het advies door het bestuur van BlackRock, voor hebben gestemd. In totaal heeft 9,4% van de aandeelhouders voor deze resolutie gestemd.

The Hershey Company

Op de jaarvergadering van The Hershey Company, een Amerikaanse chocoladeproducent, hebben we voor een aandeelhoudersresolutie gestemd die het bedrijf oproept om concretere plannen te maken voor het vergroten van ketentransparantie en het verbeteren van leefbare lonen en -inkomens. Deze oproep is ondersteunend aan het engagement dat wij voeren met Hershey's, en kaart precies de problematiek aan die met een leefbaar inkomen moet worden teruggedrongen. Wij blijven het bedrijf op dit punt aanspreken. Helaas heeft slechts 3,6% van de aandeelhouders voor deze resolutie gestemd.

Voeren van procedures

Als er sprake is van fraude of misleiding bij bedrijven waarin we beleggen en het fonds daarvan financiële schade ondervindt, nemen wij deel aan juridische procedures. Met juridische procedures proberen wij de verliezen terug te halen. Tegelijkertijd streven wij daarbij ook naar verbetering van het ondernemingsbestuur en het risicomanagement bij beursgenoteerde ondernemingen.

In actieve zaken nemen wij als eisende partij deel aan de aangespannen rechtszaken wanneer mogelijk. In dergelijke zaken leveren wij een bijdrage aan het aansturen van advocaten en het nemen van tactische en strategische beslissingen. Ook leveren wij informatie en documentatie aan om de zaak te onderbouwen en de claims te bewijzen.

Wij zijn betrokken bij twee actieve zaken: Volkswagen/Porsche en sinds het vierde kwartaal van 2023 ook bij Verizon. Wij nemen tevens deel aan 15 zaken als passieve participant. Wij doen geen uitspraken over lopende procedures.

Beleggen met positieve impact

Impactinvesteringen zijn naast uitsluiting, ESG-integratie en betrokken aandeelhouderschap één van de instrumenten waarmee ons verantwoord beleggingsbeleid wordt vormgegeven. Impactinvesteringen zijn investeringen waarbij het doel om positieve, meetbare impact op het gebied van milieu- en sociale factoren te bewerkstelligen, samengaand met een adequaat financieel rendement. Het betreft zowel (een bijdrage aan) oplossingen voor maatschappelijke problemen als het voorkomen van maatschappelijke problemen.

Ons doel is om in 2025 € 3 miljard aan investeringen met positieve impact te hebben. PME heeft voor deze impactinvesteringen de volgende impactthema's gedefinieerd:

- 1 Klimaat en natuur: energietransitie en circulaire economie

- 2 Innovatie en werk: innovatie in Nederland en Europa
- 3 Huisvesting en gezondheid: betaalbare huisvesting en gezondheidszorg

In 2023 pasten wij ons impactinvesteringsbeleid op enkele onderdelen aan:

- Binnen het thema Energietransitie is Bosbouw toegevoegd als mogelijke investering, inclusief de daarbij behorende KPI's 'hoeveelheid opgeslagen CO₂' en 'hoeveelheid vermeden CO₂-uitstoot'.
- Binnen het thema Energietransitie is Houtbouw/biobased bouwen toegevoegd als mogelijke investering, inclusief de daarbij behorende KPI 'hoeveelheid lange termijn opslag van CO₂ (opgeslagen in houtbouwprojecten)'.
- Binnen het thema Circulaire economie is Houtbouw/biobased bouwen toegevoegd als mogelijke investering, inclusief de daarbij behorende KPI 'vermeden CO₂-uitstoot door gebruik bio-based materialen versus traditionele bouw'.
- Binnen het thema Gezondheidszorg zal de beleggingscategorie Private Equity worden toegevoegd aan het universum van mogelijke investeringen die kunnen bijdragen aan 'toegang tot gezondheidszorg'.

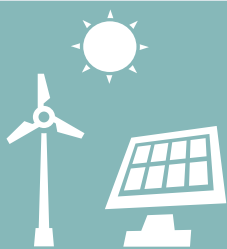
Impactinvesteringen eind 2023

In 2023 had PME voor € 2.411 miljoen (2022: € 2.005 miljoen) aan impactinvesteringen in de beleggingsportefeuille.

Voorbeelden van impactinvesteringen in 2023

Luxcara Flaveo IV: In 2023 zegden wij een extra bedrag van € 50 miljoen toe aan Luxcara Flaveo IV. In 2022 hadden wij al € 150 miljoen gecommiteerd aan dit fonds. Het fonds belegt in schone energie en richt zich daarbij hoofdzakelijk op windmolenparken en zonneparken. Daarnaast is er ruimte om te investeren in gerelateerde technologieën, zoals bijvoorbeeld batterijopslag, laadpaalinfrastuctuur. Ook heeft het fonds recent twee investeringen in waterstof gedaan. Met deze fondsbelegging geven wij invulling aan het thema energietransitie binnen het impactbeleid.

Klimaat en natuur

€ 1.226 miljoen

Energietransitie

Met investeringen in de energietransitie is in 2023 voor ca. **840.000 MWh** aan hernieuwbare energie geproduceerd en is ca. **189.000 tCO₂** uitstoot vermeden. Vergelijkbaar met het jaarlijks energieverbruik van ca. **336.000 NL** huishoudens dan wel de jaarlijks directe CO₂ uitstoot van ca. **10.000 NL** huishoudens. Ca. **240.000 tCO₂** is voor lange termijn opgeslagen, dit is te vergelijken met de jaarlijkse uitstoot van ca. **12.500 NL** huishoudens.

€ 118 miljoen

Circulaire economie

Met investeringen in de circulaire economie is in 2023 ca. **19.000 ton** afval gerycled. Dit is vergelijkbaar met de jaarlijkse afvalproductie van ca. **18.000 NL** huishoudens. Ca. **354.000 tCO₂** uitstoot is hierdoor vermeden. Dit is vergelijkbaar met de jaarlijkse uitstoot van **18.500 NL** huishoudens.

Impactthema's

Innovatie en werk

€ 146 miljoen

Innovatie in Nederland en Europa

Eind 2023 heeft PME **16 leningen** verstrekt aan Nederlandse ondernemingen die via de conventionele routes geen toegang tot benodigd kapitaal hebben. Eind 2023 heeft PME **49 bedrijfsobligaties** in Nederlands ondernemingen die via conventionele routes geen toegang tot benodigd kapitaal hebben.

Huisvesting en gezondheid

€ 901 miljoen

Betaalbare huisvesting

In 2023 heeft PME 3.054 huishoudens van een betaalbare huurwoning voorzien (74,6% van de huurwoningenportefeuille van PME). Het gaat om huurwoningen in Nederland die vallen binnen het middelhoge huursegment, met huurprijzen tot maximaal € 786 voor 1-persoonshuishoudens en maximaal € 1.178 voor meerpersoonshuishoudens.

€ 20 miljoen

Gezondheidszorg

In 2023 heeft PME **15 bedrijfsparticipaties** in ondernemingen die bijdragen aan de toegang tot zorg en/of ontwikkeling van medische technologieën of medicijnen.

Mirova Energy Transition 6: Wij hebben in 2023 € 100 miljoen toegezegd aan het zesde energie transitiefonds van Mirova. Dit fonds belegt in schone energie. De focus van Mirova Energy Transition 6 ligt op zonne- en windmolenparken. Daarnaast is er ook ruimte voor gerelateerde technologieën, zoals bijvoorbeeld batterijopslag, laadpaalinfrastuctuur en waterstof. Een innovatieve investering betreft een commitment aan productiefaciliteit van e-brandstoffen.

Met beleggingen in Luxcara Flavea IV en Mirova Energy Transition 6 geven wij invulling aan het thema Energietransitie binnen het impactbeleid.

Forbion VI: In 2023 investeerden we € 40 miljoen in het nieuwe investeringsfonds Forbion VI. Dit fonds richt zich op durfkapitaal-investeringen in innovatieve start-up ondernemingen binnen het Life Sciences segment. Door het financieren van klinische studies willen we bijdragen aan een betere zorg door de ontwikkeling van nieuwe medicijnen.

Gilde Healthcare VG VI: In 2023 investeerden we € 40 miljoen in het nieuwe investeringsfonds Gilde Healthcare Venture & Growth VI. De strategie van dit fonds is gericht op minderheidsinvesteringen in veelbelovende innovatieve Healthcare ondernemingen. Het fonds beoogt een goed rendement te combineren met sociale impact, door te investeren in jonge ondernemingen die bijdragen aan een betere en/of goedkopere zorg.

De beleggingen in Forbion VI en Gilde Healthcare VG VI sluiten aan bij ons impactbeleid op het thema Gezondheidszorg.

Ara Fund 3: In 2023 investeerden we \$ 65 miljoen in het nieuwe investeringsfonds Ara Fund III. De strategie richt zich op ondernemingen in Noord-Amerika en Europa die bijdragen aan een circulaire economie en/of het verlagen van de CO₂-uitstoot binnen de industriële sector. Dit zijn ondernemingen die zich bijvoorbeeld richten op het recyclen van organisch afval, recycling van chemicaliën, conversie van afval naar brandstof, productie van duurzame chemicaliën, plastic-

recycling, energieopslag, energieconsultancy en services en de toegang tot schone energie.

De belegging in het fonds sluit met name aan bij ons impactbeleid op het thema Circulaire economie.

Impact maken zonder te investeren

Als grote belegger met een sterke maatschappelijke betrokkenheid willen we bijdragen aan relevante maatschappelijke uitdagingen. Als belegger kunnen we op deze ambities sturen door weloverwogen en gerichte beleggingskeuzes te maken. Op die manier kunnen we zorgen dat ons vermogen bijdraagt aan een goed rendement en tegelijkertijd bijdraagt aan de oplossingen van maatschappelijke problemen.

De maatschappelijke uitdagingen waar Nederland voor staat vragen om actie van veel verschillende partijen. Wij laten onze betrokkenheid bij deze uitdagingen steeds vaker horen door een eigen visie en inhoudelijke boodschap uit te dragen via verschillende (media-)kanalen. Daarbij brengen we focus aan en kiezen we maatschappelijk relevante thema's die aansluiten bij onze identiteit en impact hebben op onze eigen deelnemers en werkgevers. Zo laten we zien waar we voor staan en delen we onze kennis en visie met anderen vanuit de gedachte dat dit anderen kan helpen, of kan inspireren. En om beweging op gang te brengen, of dat nu in de politiek, de maatschappij of bij onze eigen stakeholders is.

Zo schreef voorzitter van het uitvoerend bestuur, Eric Uijen, in maart 2023 een opinie in [Trouw](#) over het feit dat fossiele subsidies het rendement van pensioenfondsen onderdrukken en ondertekenden wij in mei 2023 een [brandbrief](#) aan het kabinet 'Stop fossiele subsidies'. Een unieke coalitie van financiële instellingen, bedrijven en (klimaat)organisaties, waaronder ABP, ASN en Triodos, vakbond FNV, Fastned en Greenchoice, voegden zich met deze brandbrief bij de steeds luidere roep om het snel afschaffen van fossiele subsidies.

Wij lieten ons publiekelijk positief uit over de huurplannen en het concept wetsvoorstel Betaalbare huur van minister Hugo de Jonge. We zijn namelijk wel blij met de regulering van de middenhuur. Het zorgt voor een gelijk speelveld onder beleggers en voor een duidelijke definitie van betaalbare huur. In maart 2023 schreef Marcel Andringa, uitvoerend bestuurder balans- en vermogensbeheer, een [blog](#), waarna hij werd [geïnterviewd](#) door het FD. Eric Uijen reageerde in november in [Trouw](#) positief op de aanpassingen die de minister doorvoerde in het wetsvoorstel.

Innovatieve startups leveren een belangrijke bijdrage aan het bevorderen van kennis en innovatiekracht in Nederland. Ze helpen daarmee om cruciale technologie en patenten in Nederland te houden. Wij vinden ook dat Nederlandse pensioenfondsen meer in deze innovatieve startups en scale-ups moeten investeren. Marcel Andringa lichtte in een interview in [PensioenPro](#) toe dat beleggen in dergelijke investeringsfondsen een nieuwe kijk op durfkapitaal en impactbeleggingen vereist. En hij ging in op hoe de strategie van PME hierbij is. Regelmatig maken wij bekend dat we nieuwe investeringen doen in innovatieve techbedrijven en laten we zien welke jonge innovatieve bedrijven succesvol bezig zijn.

Samen met Achmea Real Estate (ARE) zetten wij ons in voor het gebruik van meer natuurlijke bouwmaterialen, waaronder vlas, hennep en hout. Deze materialen zijn niet alleen een stuk beter voor het milieu; ook de gezondheid van bewoners vaart er wel bij. Daarnaast is bouwen met hout veel sneller en is er minder zwaar materieel en vervuilend vervoer nodig om te kunnen bouwen. Deze boodschap bracht Eric Uijen in een interview met [Financial Investigator](#) in juli vorig jaar en werd ook verkondigd tijdens een [inspiratiebijeenkomst](#) met bewindslieden Hugo de Jonge, Piet Adema en Vivianne Heijnen. Om de kennis over het ontwerpen van gebouwen met hout en andere biobased materialen werd, mede door de steun van PME en Achmea Real Estate, op 1 november 2023 Alex de Rijke

benoemd tot hoogleraar Timber Architecture bij de faculteit Bouwkunde aan de [TU Delft](#).

Sustainable Development Investments (SDI's)

Met impactinvesteringen leveren we een meetbare bijdrage aan de Sustainable Development Goals (SDG's) van de Verenigde Naties. Daarnaast monitoren wij over de gehele beleggingsportefeuille de voortgang van de zogenaamde Sustainable Development Investments (SDI's), beleggingen in ondernemingen die met hun producten of services één of meerdere SDG's van de Verenigde Naties raken.

Wij hebben geen expliciete doelstellingen gesteld voor de SDI's, omdat we hiermee niet de daadwerkelijke impact van de beleggingen kunnen meten. De SDI's vormen een lens op de portefeuille. Toch blijven we onverminderd streven naar het in lijn brengen van de beleggingen met de SDG's via alle verschillende instrumenten, zoals betrokken aandeelhouderschap, ESG-integratie, beleggen met positieve impact en uitsluiting. Door het jaarlijkse toetsen van de volledige beleggingsportefeuille aan de SDG's van de VN maken we nadrukkelijk wel de voortgang van de verduurzaming van de volledige portefeuille inzichtelijk.

De meting eind 2023 toont aan dat 18,5% van de totale beleggingsportefeuille geclassificeerd wordt als SDI (2022: 19,4%). De lagere SDI-exposure score is met name te herleiden naar een relatieve daling van de SDI-exposure als resultaat van de toename van het totaal belegd vermogen van PME. De SDI-exposure is in absolute omvang namelijk toegenomen naar € 10,1 miljard (2022: € 9,5 miljard euro).

Duurzaam beleggen onder de SFDR

Vanaf 1 januari 2023 gelden aanvullende transparantie- en rapportagevereisten voor pensioenfondsen op basis van de Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR). De SFDR schrijft onder andere voor om informatie te publiceren over het aandeel 'duurzame beleggingen' van onze hele beleggingsportefeuille. In de SFDR is een duurzame belegging gedefinieerd als een

belegging in een economische activiteit die bijdraagt aan het bereiken van een milieu- of sociale doelstelling enerzijds, en geen 'ernstige afbreuk' doet aan andere ecologische of sociale doelstellingen anderzijds.

Om het percentage duurzame beleggingen te berekenen over onze portefeuille wordt de SDI-meting als basis gebruikt. Het SDI percentage geeft invulling aan het eerste deel van de definitie: het meet de bijdrage aan ecologische en sociale doelstellingen. Voor de 'geen ernstige afbreuk toets' wordt er een aanvullende screening toegepast die gelinkt is aan de Principal Adverse Impact indicatoren en naleving van de OESO-richtlijnen. De Principal Adverse Impact indicatoren zijn door de Europese regelgever geclassificeerd als de belangrijkste indicatoren op ecologische en sociale thema's die negatieve impact kunnen hebben op onze maatschappij.

PME streeft ernaar om minstens 10% van zijn totale beleggingen te investeren in 'duurzame beleggingen' zoals gedefinieerd in de SFDR. In 2023 bedroeg dit percentage 18,2%. Meer informatie over duurzame beleggingen onder SFDR is te vinden in bijlage 6 van dit verslag.

Uitsluiting

Uitsluiting van bedrijven

Sommige producten en diensten passen niet bij onze uitgangspunten of bij de overtuigingen van onze deelnemers. Ook geldt er een wettelijk verbod op beleggen in sommige activiteiten.

Om deze redenen sluiten we bedrijven uit die betrokken zijn bij controversiële wapens (productie), kernwapens, tabak (productie), handvuurwapens voor civiel gebruik (productie en verkoop), adult entertainment (productie), bont (productie), teerzandolie en steenkool, olie en gas (productie). Wij kunnen er ook toe besluiten om een onderneming uit te sluiten wanneer de dialoog niet het vooraf beoogde resultaat heeft bereikt of wanneer een onderneming niet bereid is tot een dialoog.

Eind 2023 sloten wij op basis van de uitsluitingscriteria 632 bedrijven uit, in 2022 waren dit 612 bedrijven. De volledige lijst met uitgesloten bedrijven is te vinden op onze website.

Uitsluiting van landen

We beleggen niet in staatsobligaties van landen die onderhevig zijn aan internationale sancties, waaronder een reisverbod, wapenembargo of handelsverbod.

Eind 2023 sloten we op basis van deze uitsluitingscriteria in totaal 16 landen uit (2022: 16 landen). De volledige lijst van uitgesloten landen is te vinden op onze website.

Benchmarks

VBDO

De Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) beoordeelt jaarlijks de 49 grootste Nederlandse pensioenfondsen op het gebied van verantwoord beleggen. Het onderzoek van VBDO heeft betrekking op de verankering van verantwoord beleggen in de categorieën: governance, beleid, implementatie en verantwoording.

In 2023 behaalde PME wederom een goede score in dit jaarlijkse onderzoek. Ook dit jaar staat PME op de derde plaats in de ranglijst.

De score van PME is dit jaar gestegen met 0,7 punten naar een score van 4,5 punten op een 5 puntenschaal. Voor het eerst kreeg PME 4 sterren, wat inhoudt dat wij op alle hiervoor genoemde categorieën minimaal een 4,0 behalen.

Principles for Responsible Investment (PRI)

Sinds 2006 zijn wij al ondertekenaar van de Principles for Responsible Investment (PRI), omdat wij de overtuiging hebben dat een goed pensioen meer waard is in een wereld die toekomstbestendig, rechtvaardig en leefbaar is. In ons beleggingsbeleid worden de zes principes

van PRI gehanteerd. In lijn met de PRI sluiten wij in ons beleggingsbeleid aan bij verschillende internationale verbanden en richtlijnen, zoals United Nations Principles for Responsible Investment (UN PRI), United Nations Global Compact, OESO-richtlijnen voor Multinationale ondernemingen (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling), International Corporate Governance Network (ICGN) en kernstandaarden International Labour Organisation (ILO).

Als onderdeel van het ondertekenen van de Principles for Responsible Investment (PRI) rapporteert PME over haar voortgang op verantwoord beleggen en ontvangt hiervoor jaarlijks een score van de PRI ter reflectie.

PME heeft in 2023 wederom hoog gescoord voor de integratie van ESG-aspecten in de beleggingsportefeuille. In alle beleggingscategorieën scoorde PME 80 van de 100 punten voor het verantwoord beleggen beleid. Dit is voor alle categorieën ruim boven de mediaan score van alle PRI ondertekenaars. Met name voor factoren zoals klimaat integratie en actief aandeelhouderschap wordt PME positief beoordeeld door de PRI. De survey van PRI heeft ook geleid tot inzichten voor verbeteringen. Zo kan er meer aandacht besteed worden aan het controleren en evalueren van het verantwoord beleggen beleid en de uitvoering hiervan bij externe managers. Daarnaast ziet de PRI nog ruimte voor verbetering op het onderdeel 'Maatregelen voor het opbouwen van vertrouwen'. Hier kan invulling aan worden gegeven door bijvoorbeeld het versterken van de interne review of ESG-informatie. In 2024 onderzoeken wij daarom in hoeverre wij ESG datakwaliteit nog beter kunnen waarborgen.

Relevante (ontwikkelingen in) wet- en regelgeving

Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR) en Taxonomy Regulation

Eind 2019 heeft de Europese Unie (EU) de Europese Green Deal vastgesteld. Dit beleidsprogramma moet de EU helpen om in 2050 onder andere klimaatneutraal te zijn. Onderdeel hiervan is nieuwe regelgeving met het doel om één standaard voor de Europese Unie te creëren rondom duurzaam beleggen. Dit betreft de Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR) en de Taxonomy Regulation.

In maart 2021 zijn de eerste verplichtingen onder de SFDR in werking getreden. Hiervoor hebben wij informatie gepubliceerd over onze visie op duurzaamheidsrisico's, duurzame kenmerken van de pensioenregeling en de ongunstige effecten van beleggingsbeslissingen op duurzaamheidsfactoren.

Naast de SFDR is sinds 1 januari 2022 ook de Taxonomy Regulation op ons van toepassing. Wij hebben in het Pensioen 1-2-3 aangegeven dat wij vooralsnog geen commitment opnemen naar duurzame beleggingen met een milieudoelstelling afgestemd op de Taxonomy Regulation.

Per 1 januari 2023 is SFDR level 2 in werking getreden. Wij hebben op meer gedetailleerde manier informatie verschaft over de duurzame kenmerken van de pensioenregeling en hoe PME rekening houdt met de belangrijkste ongunstige effecten van beleggingsbeslissingen op duurzaamheidsfactoren.

De volgende documenten zijn opgenomen in de Pensioen 1-2-3 en/of gepubliceerd op de website:

- Het [precontractueel informatie template](#) over de ecologische en sociale kenmerken van de pensioenregeling.
- Aanvullende informatie over de [integratie van duurzaamheidsrisico's](#)
- Aanvullende [duurzaamheidsinformatie](#) over de beleggingen, gehanteerde data en methodes

- De Verklaring Ongunstige Effecten op Duurzaamheidsfactoren conform het SFDR level 2 template. Uiterlijk 30 juni 2024 zal voor het tweede jaar gerapporteerd worden over deze ongunstige effecten indicatoren, en zal er voor het eerst een vergelijking kunnen plaatsvinden hoe de indicatoren hebben gescoord ten opzichte van het voorgaande jaar.

Sinds vorig jaar rapporteren we bij ons jaarverslag conform het SFDR verplichte rapportage template. Deze is opgenomen in bijlage 6.

De regelgeving op dit vlak is voortdurend in ontwikkeling en op onderdelen ook nog niet altijd even duidelijk. Gedurende dit jaar zijn er meerdere consultaties geweest over potentiële aanpassingen in de SFDR. Wij hebben, in samenwerking met andere pensioenfondsen en de Pensioenfederatie, gereageerd op deze consultaties. Wij volgen deze ontwikkelingen en geven waar nodig opvolging hieraan bij aanpassing of verheldering van de regelgeving.

Begin 2023 ontvingen wij een norm informerende brief van AFM in het kader van de implementatie van de SFDR en de Taxonomy Regulation. AFM heeft bij 20 pensioenfondsen onderzoek gedaan naar de publieke informatievoorzieningen op het gebied van duurzaamheid en daar waar nodig aandachtspunten meegegeven. AFM gaf ons twee aandachtspunten. Deze hebben betrekking op de verplichtingen op hoofdlijnen (de zogeheten level 1-verplichtingen). De level 2 vereisten die vanaf 1 januari 2023 zijn ingegaan zijn dus buiten scope van het onderzoek van AFM gebleven.

Naar aanleiding van de brief van AFM hebben wij in ons beloningsbeleid verduidelijkt dat dit niet aanzet tot het nemen van buitensporige risico's, waaronder duurzaamheidsrisico's. Wij keren geen variabele beloning uit. Daarmee worden perverse prikkels, die mogelijk aanzetten tot het nemen van onder andere duurzaamheidsrisico's, weggenomen. Het beloningsbeleid van PME is na deze aanpassing integraal op de website van PME gepubliceerd.

Het tweede aandachtspunt betrof het inzicht bieden aan deelnemers in de waarschijnlijke effecten van duurzaamheidsrisico's op het rendement. Vanuit de Pensioenfederatie is getracht hier meer guidance op te krijgen vanuit AFM. Dit is echter niet gelukt. Om invulling te geven aan dit tweede aandachtspunt hebben wij daarom het document op de website met de aanvullende informatie over de integratie van duurzaamheidsrisico's uitgebreid en geconcretiseerd.

het IMVB-convenant en de European Corporate Sustainability Due Dilligence Directive (CSDDD)

In 2018 ondertekenden wij het IMVB-convenant van de pensioensector, waarin pensioenfondsen, NGO's, vakbonden en de overheid samenwerken om verantwoord beleggen te bevorderen en risico's en misstanden in de toeleveringsketen te voorkomen.

Het convenant omvatte twee onderdelen: het 'Brede Spoor' en het 'Diepe Spoor'. Binnen het Brede Spoor - waar 79 pensioenfondsen aan deelnamen - stond de implementatie van ESG due diligence centraal, zoals vastgelegd in de OESO-richtlijnen en de UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGP's). In het Diepe Spoor werkten 12 pensioenfondsen aan engagementtrajecten op specifieke thema's, zoals mijnbouw en platformeconomie. PME nam deel aan zowel het Brede als het Diepe Spoor.

Het IMVB-convenant had een looptijd van 4 jaar en is daarmee eind 2022 tot een einde gekomen. In 2023 is de implementatie van het convenant voor de laatste keer extern beoordeeld. Begin 2024 zijn de resultaten van de gehele looptijd van het convenant gepubliceerd in een eindrapportage door een monitoringscommissie.

Van de 79 deelnemende pensioenfondsen hebben 5 pensioenfondsen aan alle convenant verplichtingen voldaan. Alhoewel de monitoringscommissie geen formele uitspraken doet over behaalde scores op individueel niveau, is de volledige beantwoording van PME bij de laatste beoordeling akkoord bevonden. Hiermee kan worden geconcludeerd dat wij volledig voldoen

aan de convenant vereisten, en daarmee voorloper zijn qua implementatie van de OESO richtlijnen en UNGP's in beleggingsactiviteiten. Wij hebben in 2022 een volledige implementatie van het IMVB-convenant bereikt. Dit betekent dat de OESO-richtlijnen en het daarin vastgelegde due diligence proces volledig door ons zijn geïmplementeerd.

Als vervolg op het IMVB-convenant is in 2023 het Platform Maatschappelijke Dialoog Pensioenfondsen opgericht – een initiatief dat wij van harte ondersteunen. In dit platform blijven pensioenfondsen onderling met elkaar in contact en wordt de dialoog met stakeholders (alle maatschappelijke partijen die belangen vertegenwoordigen van en/of specifieke kennis bezitten over mensenrechten, arbeidsrechten, klimaatverandering, natuur, corruptiebestrijding, gezondheid en dierenwelzijn) gevoerd.

Het convenant is voor ons een goede aanloop geweest naar de verwachte wetgeving op het gebied van due diligence en het naleven van de OESO-richtlijnen, de Europese Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD). De CSDDD zet minimum standaarden op Europees niveau met betrekking tot due diligence verplichtingen in de waardeketen van bedrijven. Eind 2023 bereikten het Europese Parlement, lidstaten en de Europese Commissie een akkoord over de CSDDD. Echter, in maart 2024 kwamen sommige lidstaten hier op terug en vonden er opnieuw onderhandelingen plaats. Op 15 maart 2024 werd er in de Europese Raad overeenstemming bereikt over de Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD). Deze Richtlijn gaat bedrijven verplichten om duurzaamheids-due-diligence uit te voeren om mensenrechtenschendingen en milieuschade in hun keten te voorkomen. De wetgeving gaat gelden voor grote bedrijven, met meer dan 1.000 werknemers en 450 miljoen euro omzet. Dat betekent dat er minder bedrijven onder de CSDDD vallen dan eerder was afgesproken met het Europees Parlement, namelijk slechts 0,1% van alle bedrijven in de EU (een krimp van 70% ten opzichte van het oorspronkelijke akkoord). Het akkoord moet nu door het Europees Parle-

ment goedgekeurd worden. De kans daarop lijkt groot. Na formele adoptie zal de Richtlijn omgezet worden in Nederlandse wetgeving.

De financiële sector zelf is vooralsnog uitgesloten. Wij vinden dit een gemiste kans, aangezien de financiële sector een belangrijke rol kan spelen in het terugdringen van mensenrechtenschendingen en het aanpakken van milieuproblemen. Door de verschillende lidstaten de keuze te geven om de financiële sector binnen de werkingssfeer te laten vallen of niet, ontstaat het risico van een lappendeken aan regels binnen Europa. Bovendien leert de ervaring dat investeerders meer impact kunnen maken wanneer ze samen met bedrijven in dialoog gaan. Een internationale aanpak is daarom cruciaal. De Europese Commissie zal binnen twee jaar opnieuw naar de rol van de financiële sector gaan kijken.

Internetconsultatie klimaatmaatregelen financiële sector

Als samenleving staan we voor de grote opgave om onze economie te verduurzamen. Het ministerie van Financiën verkent samen met het ministerie van Economische Zaken en Klimaat of klimaatwetgeving of andere maatregelen voor financiële ondernemingen hierbij kan helpen. En zo ja, hoe dit het beste vormgegeven kan worden. Net voor de kerst opende het Ministerie van Financien de internetconsultatie klimaatmaatregelen financiële sector.

De denkrichtingen voor wetgeving sluiten inhoudelijk deels aan bij de inhoud van het vrijwillige Nederlandse Klimaatcommitment voor de financiële sector, dat wij in 2019 ondertekenden.

Samen met andere pensioenfondsen en de Pensioenfederatie hebben wij gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te reageren op de internetconsultatie. De Pensioenfederatie laat weten dat wij niet onwelwillend staan tegenover de mogelijkheid om het Klimaatcommitment via aanvullende klimaatwetgeving nationaal wettelijk te borgen. Wel benoemt de Pensioenfederatie nog enkele voorwaarden en nadere uitzoekpunten.

Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD)

De Europese Commissie publiceerde op 21 april 2021 het voorstel voor de CSRD. De invoering van de CSRD verplicht grote ondernemingen om transparanter te rapporteren over de impact van hun beleid en activiteiten op mens en milieu. Pensioenfondsen zelf vallen niet onder de reikwijdte van de CSRD. Wel is de verplichting van toepassing op een groot aantal bedrijven waar wij in beleggen. Wij zijn hoopvol dat de CSRD zowel leidt tot meer data als tot betere data. Dit helpt ons om betere analyses te maken over deze bedrijven.

EMIR

Vanaf 19 juni 2023 is de clearingvrijstelling voor pensioenfondsen komen te vervallen. Voor ons had dit geen directe impact, omdat wij, door de komst van de EMIR bilaterale initial margin vereisten (in werking getreden voor PME vanaf 1 september 2022), al besloten hadden vanaf deze datum rentederivaten alleen nog maar centraal af te wikkelen via een clearing house. Dit doen wij via twee clearing houses. Inmiddels is er ook meer duidelijkheid gekomen over de positie van de London Clearing House (LCH). Ondanks dat LCH zich niet op het Europese vaste land bevindt, zal LCH als clearing house wel toegestaan blijven. In de EMIR wetgeving worden nog wel voorwaarden aan het gebruik verbonden. We verwachten hier in de loop van 2024 meer duidelijkheid over.

In verbinding met onze stakeholders

Onze deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers staan voorop. We willen hen een waardevolle pensioenregeling bieden. Om dienstverlening te leveren die onze deelnemers en werkgevers op prijs stellen is het nodig dat wij onze deelnemers en werkgevers kennen en weten wat hen beweegt.

We willen de komende jaren de verbinding met onze primaire stakeholders (deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers) vergroten door persoonlijke en relevante communicatie, constructieve dialoog met werkgevers en interactie. Maar ook door de verwachtingen te overtreffen. Dit moet leiden tot een gedeeld gevoel van waarde, merkbeleving, een hoge mate van vertrouwen in PME en klanttevredenheid. Om te begrijpen wat onze deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers willen en verwachten, zijn we doorlopend met hen in gesprek. Deze gesprekken leiden tot verbetering en aanpassing van onze dienstverlening. Hiervoor kijken we ook naar (innovatieve) ontwikkelingen in de pensioensector waarmee wij ons voordeel kunnen doen, want we willen het beste voor onze klanten realiseren.

Als één van de grootste pensioenfondsen van Nederland staat PME vanzelfsprekend in de belangstelling van de media, belangengroepen,

et cetera. Media-uitingen over PME hebben invloed op de reputatie van en het vertrouwen in PME, in het algemeen en bij onze (primaire en secundaire) stakeholders in het bijzonder.

Wij willen om voorgaande reden onze (positieve) zichtbaarheid vergroten en daarmee tevens invulling geven aan de nagestreefde openheid en het ambassadeurschap. Wij willen een uitstraling hebben van een innovatief en vooroplopend fonds op uiteenlopende thema's over pensioen, vermogensbeheer en maatschappij, aansluitend op de visie en ambitie van PME, het pensioenfonds van en voor toekomstmakers.

In verbinding met deelnemers en pensioengerechtigden

Maatwerk in dienstverlening

Wij helpen deelnemers en pensioengerechtigden zowel digitaal als persoonlijk. Met digitale middelen kunnen we onze deelnemers beter en sneller van informatie voorzien en kunnen ze ook zelf online hun pensioenzaken regelen. In de praktijk merken we dat onze deelnemers naast goede digitale middelen ook behoefte hebben aan persoonlijk contact over hun pensioen en een hoge waardering geven aan persoonlijk

Persoonlijke contacten met deelnemers / pensioengerechtigden	2023	2022	2021	2020	2019
Telefonisch contact met klantenservice	49.238	47.559	32.971	37.293	38.359
E-mail contact met klantenservice	21.851	21.723	30.248	33.987	28.537
Persoonlijk gesprek met consultant	3.262	2.475	836	2.382	4.448
Telefonisch contact met consultant	3.608	4.522	5.138	4.680	4.515
E-mailcontact met consultant	5.856	10.076	9.299	8.428	6.472
Video- en chatgesprek met consultant	1.099	2.470	2.430	1.349	-

advies. Met name in situaties waar ze belangrijke en ingewikkelde keuzes moeten maken zoals bij een pensioenaanvraag of na een scheiding of overlijden van een partner.

Persoonlijk contact

Onze klantenservice staat dagelijks voor (ex-) deelnemers en pensioengerechtigden klaar om vragen via de telefoon, per e-mail of chat te beantwoorden. Daarnaast bieden wij voor deelnemers die meer willen weten over hun persoonlijk pensioen gratis gesprekken aan met onze pensioenconsulenten.

In 2023 zijn er minder gesprekken via video en chat geweest en weer meer persoonlijke gesprekken gevoerd met de consulenten. Deelnemers hebben voor een uitleg over hun pensioen de voorkeur voor het persoonlijk contact met de consulenten. Verder wordt de laatste jaren wat minder gebruik gemaakt van e-mail en wordt meer via MijnPME gecommuniceerd.

Digitaal contact en tools

Daarnaast komt onze digitale dienstverlening naar voren op de website (pmepensioen.nl) en kunnen (ex-) deelnemers en pensioengerechtigden inloggen op MijnPME voor informatie op maat en een pensioenplanner.

Met deze planner zijn deelnemers ook direct in staat om volledig geautomatiseerd en gedigitaliseerd hun pensioen aan te vragen. Daarnaast zijn enkele andere processen geautomatiseerd, zoals het verwerken van afkopen en van waardeoverdrachten. Samen met onze uitvoeringsorganisatie wordt gekeken naar uitbreiding en/of verfijning van deze processen, waarbij we continu rekening houden met signalen van deelnemers en werkgevers.

In 2020 werd tijdens de Pensioen3daagse de Pensioenchecker app geïntroduceerd. Deze gratis app biedt een totaaloverzicht van je toekomstige netto pensioen, inclusief AOW. Je kunt ook

zien wat er gebeurt met je pensioen als je eerder of later met pensioen gaat, en welke voordelen sparen kan opleveren. Voor meer informatie verwijst de app naar de Mijnomgevingen van de pensioenfondsen en naar MijnPensioenOverzicht (MPO). Inloggen is veilig en wordt gedaan via DigiD. Veel mensen hebben de app ontdekt, in 2023 tikte de teller 200.000 downloads aan. Sinds de lancering eind 2020 wordt de Pensioenchecker erkend als een 'best practice' voor samenwerking in de pensioensector.

Wij zijn, als één van de 'founding fathers' van de Pensioenchecker app, lid van de Stuurgroep Pensioenchecker. In 2023 is verder gesproken over de strategie voor de toekomst van de app, mede in het licht van het nieuwe pensioenstelsel. Ook in het nieuwe pensioenstelsel is er een rol voor de Pensioenchecker app. Belangrijk is dat eenvoud van de app voorop moet blijven staan.

Nieuwe financieringsafspraken tussen het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de pensioensector én onze ambitie om de communicatiekanalen verder uit te breiden, waren in 2023 aanleiding om (opnieuw) gebruik te gaan maken van de Berichtenbox voor de wettelijke verplichte communicatie. Daarbij worden zowel de Berichtenbox, e-mail en post ingezet om te voldoen aan de brengplicht voor wettelijk verplichte uitingen.

In 2019 introduceerden wij, samen met Pensioenfonds Zorg & Welzijn (PfZW) de Toekomstverkenner-app. De Toekomstverkenner gaf inzicht in alle inkomsten en uitgaven na pensionering als je niets extra's deed of als je eerder wilde stoppen met werken. De Toekomstverkenner haalde data uit diverse bronnen, zodat de klant binnen een kwartier inzicht kreeg. In 2023 werd echter bekend dat de Toekomstverkenner niet meer doorgaat in de huidige vorm en dat daarmee het beheer en doorontwikkeling voor ons vanaf medio 2023 ook stopte. Het

Digitale contacten met deelnemers / pensioengerechtigden	2023	2022	2021	2020	2019
Bezoekers MijnPME	226.720	190.255	245.652	236.377	178.692

gebruik van de Toekomstverkenner-app werd door de gebruikers toch als te ingewikkeld ervaren. Daarnaast gaan nieuwe tools in het kader van wettelijke keuzebegeleiding gelijksoortige inzichten bieden als de Toekomstverkenner.

Webinars en bijeenkomsten

Tot maart 2020 organiseerden wij jaarlijks verschillende bijeenkomsten voor gepensioneerden in theaters door het hele land. De coronapandemie gooide de roet in het eten, vanaf maart 2020 zijn er geen theaterbijeenkomsten meer geweest. De (vervangende) webinars worden zeer goed bekeken en scoren een hoge waardering. Het bereik van een dergelijke uitzending is groter dan een bijeenkomst in het theater.

Webinars zijn voor ons inmiddels een belangrijk middel geworden om grote groepen deelnemers en gepensioneerden te informeren over actuele onderwerpen. Op 7 december 2023 was er een webinar, waarin Eric Uijen en Susan Eijgermans een toelichting gaven op de verhoging van de pensioenen per 1 januari 2024, de nieuwe regels voor pensioen en vragen beantwoordden van kijkers.

Toch besloten we om in 2023 ook weer 'het land in te gaan'. Er is met name een behoefte om persoonlijk tekst en uitleg te geven aan een breder publiek over het nieuwe pensioenstelsel, waarbij ook interactiviteit volop mogelijk is. Dit gaat het best tijdens een fysieke bijeenkomst. Bij deze bijeenkomsten is meer ruimte voor diepgang en beantwoording van kritische vragen. Op 18 december 2023 vond een drukbezochte middag voor gepensioneerden plaats in het Evoluon in Eindhoven. Bestuurders en medewerkers van PME gingen in gesprek met de gepensioneerden en hun partners over de verhoging van hun pensioen, de nieuwe regels voor pensioen en duurzaam beleggen. Op de website is een compilatie van deze dag terug te kijken. In 2024 organiseren we meer van dit soort bijeenkomsten.

PME Magazine en digitale nieuwsbrieven

Naast het persoonlijke contact informeren wij onze deelnemers en pensioengerechtigden ook

regelmatig via nieuwsbrieven en PME Magazine. In 2023 brachten wij 4 (2022: 4) digitale nieuwsbrieven uit voor deelnemers en pensioengerechtigden. In deze nieuwsbrieven houden wij iedereen op de hoogte van de financiële situatie van het fonds, actualiteiten rondom het nieuwe pensioenstelsel en duurzame beleggingen. Daarnaast zoomen we vaak in op een specifiek onderwerp dat aandacht vraagt; bijvoorbeeld het aanmelden van partners, arbeidsongeschiktheid, eerder stoppen met werken. Deze nieuwsbrieven bevatten een mix aan need to know en nice to know informatie.

We brachten in 2023 1 PME Magazine uit voor deelnemers en pensioengerechtigden. In juli 2023 verscheen het PME Magazine voor actieve deelnemers en ook voor de pensioengerechtigden. Op papier worden er ca. 230.000 magazines verstuurd. Ook stellen we een onlineversie beschikbaar. Ca. 60.000 actieve deelnemers en ca. 65.000 pensioengerechtigden ontvangen een e-mail met de link naar het online magazine.

Keuzebegeleiding

De Pensioenwet kent sinds 1 juli 2023 een nieuwe open norm voor pensioenfondsen ten aanzien van de zorgplicht. Pensioenfondsen moeten hun deelnemers op 'adequate wijze' begeleiden bij het maken van een keuze binnen de pensioenregeling en daarbij een keuzeomgeving aanbieden en zodanig inrichten dat deelnemers in staat worden gesteld om een 'passende' keuze te kunnen maken.

In 2023 is het project Keuzebegeleiding uitgevoerd waarbij we samen optrokken met onze pensioenuitvoerder TKP. Doel van dit project was om vanaf 1 juli 2023 minimaal te voldoen aan de wettelijk eisen rond de keuzebegeleiding (zorgplicht), hetgeen ook gerealiseerd is, en de formulering van het ambitieniveau van de keuzebegeleiding (zorgambitie) bij de start van de nieuwe pensioenregeling (in 2026). Bij aanvang van het project werd een Risk Self Assessment (RSA) uitgevoerd. Belangrijkste risico's rondom dit project zijn het niet tijdig voldoen aan wet- en regelgeving en (de onderschatting van) het aansprakelijkheidsrisico. Om deze risico's te

mitigeren is het project strak gestuurd en gemonitord, werd de Leidraad Keuzebegeleiding van AFM nauwlettend gevolgd, zijn juridische toetsen uitgevoerd en zijn verdiepende risicoanalyses uitgevoerd per keuzemoment.

Onze ambitie bij keuzebegeleiding is helder. Met een mix aan middelen helpen wij de deelnemer om op relevante momenten bewust passende keuzes te maken voor het pensioen bij PME. We bieden daarbij inzicht in de gevolgen van die keuzes. De deelnemer kiest zelf de middelen die bij hem of haar passen (post, digitaal, persoonlijk). De (innovatieve) middelen die de deelnemer tot zijn of haar beschikking heeft, bieden gemak en houvast. Eenduidigheid in pensioenbedragen is daarbij van belang. Wij bevestigen gemaakte keuzes, of wijzen de deelnemer op keuzes die mogelijk beter passen. Zo bieden we rust en creëren we meerwaarde voor de deelnemer. De zorgambitie en de invulling daarvan bij keuzebegeleiding is een continu proces waarbij ervaringen worden geëvalueerd en ambities worden bijgesteld. Ook in de komende jaren staat dit onderwerp op de bestuurlijke agenda in samenhang met de overgang naar de nieuwe pensioenregeling.

Metten is weten

Tevredenheid over klantcontacten en tooling

Via de rapportages van onze uitvoerder TKP krijgen we inzicht in de bezoeken aan de website, de MijnPME omgeving en de activatie naar aanleiding van campagnes. Met behulp van deze informatie zijn we in staat ons communicatiebeleid aan te passen en bij te sturen in de uitvoering waar nodig.

Verder ontwikkelde TKP de Klantbelevingsmonitor. Dit is een meetinstrument dat structureel en doorlopend de klantbeleving van deelnemers meet tijdens een klantreis. Zo'n klantreis beschrijft hoe deelnemers een bepaalde gebeurtenis beleven. De klantbelevingsmonitor combineert kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Dit maakt het gevoel dat deelnemers ervaren bij het doorlopen van een bepaalde klantreis heel con-

creet. Het gevoel dat deelnemers tijdens een proces ervaren wordt uitgedrukt in 4 universele eindbehoefes: vertrouwen, erkenning, gemak en zekerheid. Deze eindbehoefes vormen het fundament van de monitor. Via een online dashboard kunnen we continu meten hoe deelnemers onze dienstverlening ervaren. En zijn we in staat eventueel bij te sturen en onze dienstverlening te optimaliseren. In 2023 is de klantreis 'met pensioen gaan' voor ons uitgerold. We scoren hierop goede cijfers (overall rapportcijfer 7,8). Verder is in 2023 de klantreis 'Nieuw in dienst' ontwikkeld. De resultaten hiervan kunnen we vanaf het eerste kwartaal van 2024 via het dashboard monitoren. De eerstvolgende klantreis die wordt geïmplementeerd is 'van aanleveren tot betalen' (voor werkgevers).

Tot slot voeren we doorlopend onderzoek uit naar de waardering en klanttevredenheid van deelnemers en werkgevers na contact met de klantenservice van PME (telefonisch of per mail).

MVB-deelnemersonderzoek en focusgroepen

Wij doen regelmatig onderzoek naar de opvattingen en voorkeuren van deelnemers ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen en duurzaamheid. Op die manier toetsen wij of ons beleid in lijn is met wat deelnemers van ons verwachten.

De onderzoeken worden in drie vormen uitgevoerd;

- Kwantitatief onderzoek uitgevoerd in de vorm van een digitale uitvraag onder een representatief deel van de deelnemers, gepensioneerden en gewezen deelnemers.
- Kwalitatief onderzoek met focusgroepen waarin we met een besloten groep deelnemers en gepensioneerden MVB- en duurzaamheidsonderwerpen bespreken.
- Kwalitatief onderzoek, waarbij we één-op-één interviews houden met vertegenwoordigers van bij PME aangesloten werkgevers.

De kwalitatieve onderzoeken zijn belangrijk voor ons. In gesprekken is er ruimte voor verdieping die een online vragenlijst niet biedt.

In het derde kwartaal van 2023 hebben wij online onderzoek gedaan naar de mening en wensen van (gewezen) deelnemers en gepensioneerden. Over het algemeen laten de uitkomsten van het onderzoek een consistent beeld zien vergeleken met het onderzoek uit december 2021. Een opzienbarend verschil is het algemene beeld van PME. Had in 2021 nog 36% van alle respondenten (deelnemers, gepensioneerden en gewezen deelnemers) een positief beeld van PME, is dat percentage in 2023 gestegen naar 46%.

Het overgrote deel van de respondenten vindt aandacht voor maatschappelijke verantwoordelijkheid en duurzaamheid (heel) belangrijk. 78% is deze mening toegedaan (tegenover 82% in 2021). Ook maatschappelijk verantwoord beleggen vindt tweederde van de respondenten belangrijk (tegenover 70% in 2021). We zien wel een daling van het percentage van deelnemers dat bekend is met het feit dat wij maatschappelijk verantwoord beleggen. Van 39% in 2021 naar 31% in 2023.

Ruim de helft, 54%, veronderstelt dat verantwoord beleggen beter rendeert. 25% van de respondenten stelt dat PME zo verantwoord mogelijk moet beleggen, ook als dat zorgt voor een lager financieel rendement (in 2021 was dit 21%). 15% is het (zeer) oneens met deze stelling.

Ook in het laatste onderzoek is de vraag voorgelegd of respondenten het eens zijn met de stap van PME om meer te beleggen in de energietransitie in plaats van fossiele olie- en gasbedrijven. 64% is het (zeer) eens met deze stap (in 2021 was dit 67%). Dat is een kleine daling ten opzichte van het vorige onderzoek, maar nog steeds een belangrijke bevestiging dat een ruime meerderheid van de achterban de ontwikkeling steunt.

Naast dit kwantitatieve MVB-deelnemersonderzoek deden we eind 2023 ook nog twee andere onderzoeken in de vorm van focusgroepen met deelnemers en gepensioneerden en interviews met vertegenwoordigers van werkgevers die bij

PME zijn aangesloten. De uitkomsten van de drie onderzoeken geven ons in 2024 (en verder) richting voor het te ontwikkelen beleid. Zowel op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen als op communicatie.

Kennismeting over de nieuwe regels voor pensioen

In aanloop naar het nieuwe pensioenstelsel communiceren wij steeds intensiever over de nieuwe regels voor pensioen en de gevolgen daarvan voor de deelnemer. Om inzicht te krijgen in de effectiviteit van onze communicatie voeren wij periodiek een kennismeting uit.

Met deze periodieke kennismeting:

- Krijgen we inzicht in de ontwikkeling van de kennis en opvattingen van deelnemers op weg naar het nieuwe pensioenstelsel.
- Monitoren we de effectiviteit van onze communicatie over dit onderwerp.
- Kunnen we tijdig bijsturen waar nodig (bijvoorbeeld middels aanvullende communicatie over specifieke deelonderwerpen).
- Geven we invulling aan de verwachting van de AFM op het gebied van tussentijdse evaluatie zoals omschreven in de Leidraad Communicatieplan.
- Verzamelen we nuttige inzichten waarmee we de ambitie van onze communicatie-doelstellingen nauwkeuriger kunnen bepalen.

In het 4e kwartaal 2023 voerden wij voor het eerst een kennismeting over de nieuwe regels voor pensioen uit. Van de ondervraagden weet 86% dat Nederland nieuwe regels voor pensioen heeft. Twee derde weet dat door de nieuwe regels ook het pensioen bij PME gaat veranderen. Ruim een kwart heeft informatie gelezen of opgezocht over de nieuwe regels voor pensioen. Ruim de helft heeft dit nog niet gedaan, maar is het wel van plan. Onze website wordt hierbij gezien als veruit de belangrijkste bron, gevolgd door algemene media (krant, tv, tijdschrift), andere websites, e-mails of digitale nieuwsbrieven en het magazine van PME.

Er is twijfel over het waarom voor de nieuwe regels. Het vaakst wordt genoemd dat de

pensioenen onder de oude regels niet altijd omhoog konden, terwijl daar soms wel geld voor was. Dat de nieuwe regels beter passen bij hoe we nu leven en werken is een stuk minder bekend.

Men blijkt goed op de hoogte van de dingen die hetzelfde blijven onder de nieuwe regels. Zo weet 87% dat men nog steeds pensioen krijgt van PME en AOW van de overheid zolang men leeft. Een overgrote meerderheid weet ook dat werkgever en werknemer samen geld opzij blijven zetten voor het pensioen. En dat PME het pensioengeld blijft beleggen. Het minst bekend is dat we mee- en tegenvallers met elkaar blijven delen.

Minder zeker is men over wat er verandert met de nieuwe regels. Dat men straks een eigen pensioenpot krijgt en dat het pensioen makkelijker gaat meebewegen met de economie is bij ruim 55% van de ondervraagden bekend. Het minst bekend (28%) is dat er straks regels zijn die ervoor zorgen dat het pensioen van gepensioneerden niet te veel schommelt.

Van de ondervraagden denkt 43% dat hun pensioen ongeveer gelijk zal blijven als PME overstapt. 23% verwacht erop achteruit te gaan, 18% denkt erop vooruit te gaan. Opvallend is dat gepensioneerden optimistischer gestemd zijn dan actieven en slapers.

Er is redelijk wat vertrouwen dat PME de pensioenen zorgvuldig omzet naar de nieuwe regels voor pensioen. Gemiddeld wordt er een score van 7,1 gegeven (op een schaal van een tot tien). Gepensioneerden geven een 7,3, actieven een 6,9 en slapers een 6,8.

Tot slot is gevraagd waaraan men het meeste behoefte heeft. 85% van de ondervraagden geeft aan te willen weten wat er voor hen persoonlijk gaat veranderen. 56% wil graag op hoofdlijnen weten wat er gaat veranderen voor de pensioenen bij PME. 6% heeft helemaal geen behoefte aan informatie over de nieuwe regels voor pensioen.

Klachten

Klachten

Met het van kracht worden van de Wet toekomst pensioenen zijn de wettelijke regels over de behandeling van klachten en geschillen aangescherpt. Op hoofdlijnen houden deze wettelijke regels in:

- Klachten moeten adequaat worden behandeld aan de hand van een interne regeling.
- Er moet een algemene beschrijving van de klachtenprocedure beschikbaar zijn op de website.
- Er moet een behoorlijke klachtenadministratie zijn.
- De klachten moeten binnen een redelijke termijn van (in beginsel) 12 weken worden afgehandeld.
- Er is een nieuwe externe geschilleninstantie waar deelnemers terecht kunnen als hun klacht is afgewezen. Deze Geschillen Instantie Pensioenfondsen (GIP) is sinds 1 januari 2024 operationeel.

De Pensioenfederatie heeft in september 2023 een geactualiseerde versie van de Gedragslijn Goed omgaan met klachten gepubliceerd om in de pas te blijven lopen met de Wet toekomst pensioenen.

Vanwege deze punten is het klachtenreglement PME aangepast. De volgende wijzigingen zijn doorgevoerd:

- Er is geen onderscheid meer tussen 'klacht' en 'geschil'. Alle uitingen van ongenoegen worden nu 'klacht' genoemd. Het kan daarbij gaan om zowel klachten over bejegening als klachten over de toepassing en uitvoering van het pensioenreglement. Een 'klacht' is dus een 'interne' aangelegenheid. Van een 'geschil' is sprake als de klacht wordt afgewezen en de deelnemer GIP om een uitspraak vraagt. Een geschil is een 'externe' aangelegenheid. Het onderscheid tussen klacht (intern) en geschil (extern) is in lijn met de nieuwe definities van de Pensioenwet.
- Er is duidelijker beschreven dat er 2 type fases zijn in de klachtenbehandeling. Een eerste fase klacht is een klacht die zonder tussenkomst van

het bestuur wordt afgehandeld (via onze uitbestedingspartij TKP). Deze fase duurt in beginsel maximaal 3 weken (van de ontvangst van de klacht tot de reactie). Een tweede fase klacht is een klacht die in behandeling wordt genomen door het uitvoerend bestuur. Dit kan als de deelnemer zich niet kan vinden in onze eerste reactie. Deze fase duurt in beginsel maximaal 6 weken.

- In het reglement is toegevoegd dat de deelnemer zich kan wenden tot GIP als de klacht door het uitvoerend bestuur is afgewezen.
- Het klachtenreglement geldt niet meer voor klachten van werkgevers. Klachten van werkgevers werden in de praktijk al niet via het klachtenreglement afgehandeld. Daarnaast wil het klachtenreglement aansluiten bij de wettelijke regels over klachtbehandeling. Die regels zijn geschreven voor aanspraak- en pensioengerechtigden; niet voor werkgevers. Klachten van werkgevers worden uiteraard wel in behandeling genomen, maar op basis van maatwerk.

Eerste fase klachten

In totaal zijn er in 2023 34 nieuwe schriftelijke klachten (in 2022: 141 klachten) ingediend door (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. In totaal zijn in 2023 39 schriftelijke klachten afgehandeld (waarvan 6 ingediende klachten van vorig jaar. 1 klacht stond eind 2023 nog open). Het aantal klachten lag in 2022 aanzienlijk hoger dan in 2023. Dit kwam door de overgang van de pensioenadministratie van PME per 1 januari 2022 van MN naar TKP. In het eerste deel 2022 waren er opstartproblemen – met name langere wachttijden voor het afhandelen van verzoeken en aanvragen en beantwoorden van vragen – wat leidde tot klachten. In 2023 waren deze opstartproblemen voorbij.

De onderwerpen van de klachten zijn ingedeeld op basis van de rubrieken die AFM hanteert:

- Service en klantgerichtheid (4 klachten)
- Behandelingsduur (4)
- Informatieverstrekking (6)
- Deelnemersportaal (2)
- Pensioenberekening en -betaling (18)
- Registratie werknemersgegevens / datakwaliteit (1)

- Toepassing wet- en regelgeving: algemeen (3)
- Toepassing wet- en regelgeving (1)

Daarnaast is in 2023 580 keer telefonisch een uiting van ongenoegen geuit. De aard van de telefonische uitingen van ongenoegen loopt uiteen. Bijvoorbeeld:

- Het niet ontvangen van een UPO
- Onduidelijkheid rondom het recht op partner- en wezenpensioen
- Communicatievoorkeur voor post i.p.v. digitaal
- Proces rondom het bewijs van in leven zijn
- Onbegrip voor opgenomen QR-code in brief
- Doorlooptijd waardeoverdracht
- Storing op de website, waardoor berekeningen van toekomstig pensioen tijdelijk niet mogelijk waren
- Bijeenkomst voor gepensioneerden in Eindhoven reeds volgeboekt
- Complex proces in het portaal om e-mailadres aan te passen
- Onduidelijkheid over deelname aan Anw-hiaatregeling

Werkgevers hebben 2 schriftelijke klachten ingediend en er zijn 22 klantsignalen van werkgevers genoteerd in 2023. Een schriftelijke klacht ging over het ten onrechte verzenden van welkomstbrieven aan een groep werknemers. De andere klacht ging over het aanleveren van loongegevens van stagiaires. Beide klachten zijn naar tevredenheid afgehandeld.

Tweede fase klachten

In 2023 zijn er 22 klachten voorgelegd aan het uitvoerend bestuur. In 5 gevallen was dat een bezwaar over de afhandeling van een door de deelnemer ingediende klacht. De overige 17 gevallen betroffen bijzondere situaties waarin de toepassing van het reglement zou leiden tot een onredelijke uitkomst. Deze verzoeken zijn in de meeste gevallen direct door de pensioenadministrateur aan het bestuur voorgelegd.

In 3 van de gevallen heeft het bestuur de klacht (of het verzoek) afgewezen. Dit betreft een verzoek om schadevergoeding, een verzoek om

wijziging van de pensioenkeuzes na ingang van het pensioen en een bezwaar tegen de vaststelling van de hoogte van de pensioenuitkering. In 19 gevallen is de deelnemer in het gelijk gesteld en is het bezwaar of het verzoek gehonoreerd.

Deze klachten hebben betrekking op de volgende categorieën:

- Pensioenberekening en -betaling (21), waaronder o.a.:
  - Hervatten wezenpensioenen na onderbreking studie
  - Het niet voldoen aan de voorwaarden voor premievrije deelname bij arbeidsongeschiktheid
  - Deelname aan de Anw-hiaatregeling na te late aanmelding
  - Recht op partnerpensioen
  - Aanpassen uitruilkeuzes na pensioeningangsdatum
- Toepassing wet en regelgeving (1)

Naast de tweede fase klachten behandelt het uitvoerend bestuur ook terugvorderingen van ten onrechte uitgekeerde uitkeringen die zijn ontstaan door fouten in de pensioenadministratie. PME heeft het beleid om in beginsel alleen terug te vorderen wanneer de fout kenbaar was voor de deelnemer of de fout aan de deelnemer te wijten was. In dat geval wordt de terugvordering altijd ter beoordeling voorgelegd aan het uitvoerend bestuur. In 2023 zijn er 43 gevallen voorgelegd, waarvan het bestuur in 23 gevallen het teveel betaalde bedrag heeft kwijtgescholden. In 20 gevallen heeft het bestuur besloten het teveel betaalde terug te vorderen, omdat er duidelijk sprake was van kenbaarheid van de fout. Dit betrof onder meer gevallen waarbij door een administratieve fout van het pensioenfonds de door de deelnemer zelf bij de pensioenaanvraag gemaakte keuzes niet correct waren uitgevoerd. Een voorbeeld is het te laat doorvoeren van een verlaging van het pensioen bij het bereiken van de AOW-datum.

Verder heeft het uitvoerend bestuur ook 4 verzoeken van werkgevers behandeld tot vrijstelling van deelname aan de PME-regeling.

Het uitvoerend bestuur heeft deze verzoeken gehonoreerd.

Leren van klachten

Naar aanleiding van klantsignalen is een aantal processen in de pensioenuitvoering aangepast. Zo versturen we de jaaropgave en het uniform pensioenoverzicht komend jaar per post aan gepensioneerden die geen communicatievoorkeur hebben geregistreerd. Afgelopen jaar gebeurde dat via de digitale weg en dat leverde veel reacties op. Daarnaast ontvingen wij veel signalen van gepensioneerden die graag de gepensioneerdenbijeenkomst in Eindhoven hadden willen bijwonen, maar bij aanmelding hiervoor het bericht kregen dat de bijeenkomst al vol was. Dit leidde ertoe dat er voor volgende bijeenkomsten gekeken wordt naar locaties waar meer personen kunnen deelnemen. Ook maakten klantsignalen duidelijk dat het goed is om het proces rondom het aanleveren van het 'bewijs van in leven zijn' nog een keer te doorlopen om te kijken of en hoe dit mogelijk aangepast kan worden. Dit wordt door onze pensioen-uitvoerder opgepakt

'Bezwaarmakers'

In de opsomming van klachten zijn niet opgenomen de 314 'bezwaarmakers' die in 2023 - meestal via een standaardbrief van een belangenorganisatie - pro forma bezwaar maakten op een besluit tot invaren van de bestaande pensioenaanspraken en -rechten naar een nieuwe pensioenregeling. Wij hebben deze mensen laten weten dat de wet geen mogelijkheid bevat voor de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden om bezwaar in te dienen tegen een besluit tot invaren. Ook hebben wij toegezegd dat wij hen informeren zodra er meer duidelijkheid is over de nieuwe regeling.

Volwassenheidsscan klachtenmanagement

Een onderdeel van de in 2023 geactualiseerde gedragslijn 'Goed omgaan met klachten' van de Pensioenfederatie is een volwassenheidsscan van het klachtenmanagement. Deze scan is ontwikkeld samen met de Stichting Gouden Oor. In het najaar 2022 heeft een nulmeting van de volwassenheidsscan plaatsgevonden om te

bepalen in hoeverre de pensioenfondsen aan de gedragslijn voldoen. In deze nulmeting scoorde PME 61% (voldoende). In oktober 2023 is de éénmeting van de volwassenheidsscan uitgevoerd. PME scoorde in die meting 79%. Dat is ruim voldoende en daarmee beter dan de meting van 2022, maar nog niet gelijk aan de ambitie van PME om ten minste 84% (goed) te scoren. De vragenlijst voor de éénmeting is door het bestuursbureau (in overleg met de uitvoerend bestuurder) prudent ingevuld, wat wil zeggen dat is geantwoord op basis van de huidige stand van zaken en dus zonder vooruit te lopen op de ambities van 2024.

In oktober 2024 wordt de volwassenheidsscan opnieuw uitgevoerd. De ambitie van PME is, om in die scan tenminste het niveau 'goed' te scoren (84%). In 2024 meten wij ook de beleving bij en de tevredenheid over de klachtafhandeling.

Doorkijk op langere termijn naar Gouden Oor

Wij hebben de ambitie uitgesproken om op termijn te kwalificeren voor het Gouden Oor. Opgaan voor de kwalificatie van het Gouden Oor past in onze ambitie om doorlopend in gesprek te zijn met werkgevers en deelnemers, omdat wij willen begrijpen wat hen beweegt, waar ze kansen zien en waar zorgen zitten.

Ombudsman Pensioenen

Er zijn in 2023 3 deelnemers (2022: 3) die zich hebben gewend tot de Ombudsman Pensioenen. In alle gevallen (2022: 2) heeft de Ombudsman PME in het gelijk gesteld en in geen geval (2022: 1) heeft de Ombudsman PME en de deelnemer het advies gegeven om in overleg te treden om tot een schikking van het geschil te komen.

Daarnaast heeft de Ombudsman Pensioenen een verzoek aan PME gedaan om een klacht van een deelnemer die 15 jaar geleden door de PME en de Ombudsman is behandeld, opnieuw in behandeling te nemen. Dit betrof een deelnemer met een progressieve medische aandoening die zich destijds pas na zijn ontslag had ziek gemeld en niet tijdig de vrijwillige voortzetting had aan-

gevraagd. Hierdoor kon de deelnemer ook geen aanspraak maken op premievrije voortzetting vanwege arbeidsongeschiktheid. Het bestuur zag destijds geen reden om de deelnemer op basis van hardheid tegemoet te komen. De deelnemer gaat nu met pensioen en heeft zich na jaren nogmaals gewend tot de ombudsman. Deze is van mening dat de opstelling van PME in dit geval erg 'formalistisch' was en heeft PME gevraagd de zaak opnieuw te beoordelen. Het uitvoerend bestuur heeft positief gereageerd op het verzoek van de ombudsman en is tot de conclusie gekomen dat het verzoek weliswaar op reglementaire juiste gronden is afgewezen, maar dat onverkorte toepassing van de reglementaire bepalingen tot een onredelijke uitkomst leidt. De deelnemer was tijdens zijn laatste dienstverband al ziek en heeft alles in het werk heeft gesteld om zijn baan te behouden. Mede om die reden heeft hij zich pas na zijn ontslag ziek gemeld en daardoor kon hij niet meer in aanmerking komen voor premievrijstelling. Het uitvoerend bestuur heeft daarom de deelnemer alsnog met terugwerkende kracht premievrije deelname toegekend. De ombudsman heeft PME complimenten gemaakt en schriftelijk laten weten "deze uitkomst als een 'best practice' te zien hoe de menselijke maat het wint van formele regels".

Nieuwe geschilleninstantie pensioenfondsen (GIP)

Vanaf 1 januari 2024 zijn pensioenfondsen verplicht zich bij een geschilleninstantie aan te sluiten. Ter uitvoering van deze verplichting is Geschillen Instantie Pensioenfondsen (GIP) opgericht, die uitsluitend tot doel heeft geschillen tussen deelnemers en pensioenfondsen te behandelen. De Ombudsman Pensioenen gaat vanaf deze datum deel uitmaken van GIP.

De deelnemer kan zich tot GIP wenden wanneer de interne klachtenprocedure van het fonds volledig is doorlopen. Binnen GIP kan de deelnemer kiezen voor bemiddeling door de Ombudsman Pensioenen of een bindend advies van de geschillencommissie. Op een uitspraak van de geschillencommissie is hoger beroep mogelijk bij de commissie van beroep. Daarnaast

Contacten met werkgevers	2023	2022	2021	2020	2019
Telefonisch contact met klantenservice	3.954	3.916	4.918	6.240	15.920
E-mail contact met klantenservice	3.490	6.918	9.306	16.958	12.169
Werkbezoeken door werkgeversconsulent	291	293	231	186	334
Telefonisch contact met werkgeversconsulent	615	865	1.026	793	912
E-mailcontact met werkgeversconsulent	3.298	3.457	3.083	2.249	2.706
Videogesprek met werkgeversconsulent	58	92	98	29	-

kan een deelnemer zich in iedere fase tot de rechter wenden.

In verbinding met werkgevers

Maatwerk in dienstverlening

Ook voor werkgevers bieden we dienstverlening op maat. Onze afdeling klantenservice staat dagelijks voor werkgevers klaar om vragen via de telefoon, per e-mail of per chat te beantwoorden. Wij bieden hen ook persoonlijke ondersteuning aan in de vorm van spreekuren en presentaties voor werknemers op locatie en hulp bij financiële fitheid van werknemers. In 2023 organiseerden wij daarnaast 10 cursusdagen verspreid over het hele land voor met name HR-functionarissen bij aangesloten werkgevers.

Om onze dienstverlening verder te verbeteren en om de wensen van werkgevers te verzamelen zijn we in 2022 gestart met het voeren van individuele gesprekken met onze werkgevers. Verschillende bestuursleden en medewerkers van ons bestuursbureau gingen met werkgevers in gesprek. In 2023 zijn we deze gesprekken blijven voeren, om zo uit de eerste hand hun kijk op pensioen en onze dienstverlening te vernemen.

Ons doel hierbij is om een beter beeld te krijgen van de (pensioen)wensen en uitdagingen bij de werkgevers om hier uiteindelijk zo goed mogelijk op in te kunnen spelen. Zo hebben we met werkgevers gezocht naar oplossingen om het percentage Engelstalige communicatie te verhogen, zodat het beter aansluit op de werknemerspopulatie bij de werkgevers. Tevens onderzoeken we mogelijkheden om communicatiekanalen/-middelen bij werkgevers te gebrui-

ken voor communicatie over pensioenen. Voor deze verschillende punten maken we gebruik van een nieuw ontwikkeld werkgeversdashboard dat inzicht geeft in de samenstelling van de deelnemerspopulatie per werkgever. De input uit deze gesprekken resulteerde eind 2023 ook in een vernieuwd klantbedieningsconcept voor werkgevers en het aantrekken van een extra werkgeversconsulent.

Wij bezochten in 2023 ook gedispenseerde werkgevers. Naast de jaarlijkse informatiesessie worden zij nu ook individueel bezocht om wederzijds het transitieproces richting het nieuwe pensioenstelsel af te stemmen. Ook organiseerden wij in 2023 voor het eerst weer een werkgeverstafel, waarbij we met een groep werkgevers informeel beelden en wensen uitwisselen over de actuele ontwikkelingen en dienstverlening bij PME.

Ook voor werkgevers gebruiken we webinars om hen te informeren over actuele onderwerpen. Op 7 december 2023 was er een [webinar](#), waarin Eric Uijen en Rob Dingemans (manager pensioenbeheer en -uitvoering) een toelichting gaven op de verhoging van de pensioenen per 1 januari 2024, de actuele rekencijfers voor 2024 en duurzaam beleggen. Vanuit de werkgevers was Jaap Hoogland daarbij te gast. Hij is pension & reporting specialist bij Canon Production Printing. Met hem spraken we onder andere over de dienstverlening van PME en de nieuwe regels voor pensioen.

In 2023 verschenen er 4 [digitale nieuwsbrieven](#) voor werkgevers (2022: 5).

Overige stakeholders

Sociale partners

PME is van en voor de werknemers, werkgevers en gepensioneerden in de metaal- en technologische industrie. Onze sociale partners, verenigd in de Raad van Overleg Metalektro (ROM), zijn als vertegenwoordiger van werkgevers, werknemers en pensioengerechtigden dus een belangrijke stakeholder. Wij gaan regelmatig met hen in gesprek.

Alle afspraken tussen sociale partners en PME voor de financiering en uitvoering van de pensioenregeling liggen vast in de bedrijfstak-uitvoeringsovereenkomst (BUO). Eind 2022 liep de oude BUO af. Een nieuwe BUO ging op 1 januari 2023 in, nadat in 2022 een evaluatie was uitgevoerd en met sociale partners, verenigd in de Raad van Overleg Metalektro (ROM), verschillende bestuurlijke overleggen over deze evaluatie hadden plaatsgevonden. De nieuwe BUO loopt tot uiterlijk 2026, of een eerdere datum bij overgang naar een nieuwe pensioenregeling. In de BUO werd een premiepercentage van 27,98% vastgelegd en een opbouwpercentage van 1,815%.

In de tweede helft van 2023 vond afstemming met sociale partners plaats over onze besluitvorming rondom de verhoging van de pensioenen op 1 januari 2024 en de afwegingen die we daarbij maakten. En we bespraken met sociale partners in die periode onze voornemens voor herziening van het verwachte rendement in ons premiebeleid. Dit vanwege de nieuwe parameters die sinds 1 juli 2023 van kracht zijn. Een ongewijzigd premiebeleid zou leiden tot een verlaging van een pensioenopbouw van 1,65% per jaar, wat niet in lijn ligt met de ambitie van sociale partners. Met de herijking van het verwachte rendement is een hogere pensioenopbouw mogelijk. Wij besloten daarom in het najaar van 2023 om in ons premiebeleid 2024-2026 uit te gaan van een verhoogd verwacht rendement op basis van de nieuwe parameters 2022. Als gevolg hiervan besloten we om, gegeven de premie van 27,98%, de pensioenopbouw in 2024 naar 1,875% te verhogen.

In september 2023 startten de (onderhandelings-) gesprekken tussen sociale partners over de nieuwe pensioenregeling. En ook voorafgaand aan de onderhandelingen spraken wij regelmatig met sociale partners over de nieuwe regels voor pensioen. Vertegenwoordigers van PME zijn bij alle gesprekken aanwezig geweest. Ook participeerden wij in een technische werkgroep, die de onderhandelingsgesprekken voorbereidde. Wij constateren dat we in dit proces zeer constructief en prettig met elkaar hebben samengewerkt.

Toezichthouders

Met onze toezichthouder De Nederlandsche Bank is zeer regelmatig overleg. In de paragraaf Extern toezicht gaan we hier op in. Met de AFM zijn geen periodieke één op één gesprekken. Samen met de Pensioenfederatie en de pensioenfondsen ABP, PFZW, PMT en BpfBOUW voeren we sinds 2022 wel regelmatig overleg met AFM. En ook met DNB. Dit om relevante actuele en eventuele fondsoverstijgende knelpunten in toezicht of uitvoering te bespreken.

PME neemt ook deel aan het Toezichtsplatform Pensioentransitie, een initiatief van DNB en AFM. Het doel van dit platform is het tijdig signaleren en bespreken van sectorbrede aandachtspunten en dilemma's in de pensioentransitie. Naast DNB en AFM nemen ook de brancheorganisaties uit de sector, de Pensioenfederatie en het Verbond van Verzekeraars, deel. Bestuurders van zes pensioenfondsen, waaronder PME, nemen deel. Deze zes pensioenfondsen variëren in omvang qua deelnemers, technische voorziening, soort pensioenfonds (bedrijfstak-, ondernemings-, beroeps- en algemeen pensioenfonds), voorgenomen moment van invaren en wel of niet de pensioenadministratie uitbesteed.

Verenigingen van gepensioneerden

De vereniging van gepensioneerden PME (VG PME) benoemt leden in ons verantwoordingsorgaan en draagt kandidaten voor verkiezingen van bestuursleden namens gepensioneerden voor. Wij hebben periodiek overleg met het bestuur van de VG PME. We bespreken over en weer de thema's die voor ons actueel zijn en lichten (voorgenomen) beleidslijnen toe. Maar ook

tijdens bijeenkomsten van de verenigingsraad of tijdens de algemene ledenvergadering van VG PME geven wij acte de présence.

Tijdens de bijeenkomst voor gepensioneerden van PME op 18 december 2023 in Eindhoven vertelde de voorzitter van VG PME, de heer Arie Kaandorp, over de werkzaamheden van VG PME en de rol van VG PME bij het hoorrecht op het transitieplan van sociale partners.

De verenigingen van gepensioneerden van de ondernemingen Océ (VG Océ) en Siemens (VG Siemens) trekken – waar gewenst – met de VG PME op, maar hebben ook hun eigen activiteiten en bijeenkomsten. In 2023 bestond VG Océ 25 jaar. Tijdens de ALV in november heeft Eric Uijen de leden toegesproken en onder meer geïnformeerd over de besluitvorming rondom het verhogen van de pensioenen, de financiële situatie van het fonds en de voorbereidingen op de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel en de gevolgen hiervan voor gepensioneerden.

Koepels en peers

Pensioenfederatie

Wij werken op vele vlakken samen met andere partijen. Wij zijn een actief lid van de Pensioenfederatie, de overkoepelende belangenbehartiger van bijna alle Nederlandse pensioenfondsen. De Pensioenfederatie vertegenwoordigt 156 pensioenfondsen en de belangen van in totaal 6,2 miljoen deelnemers, 3,8 miljoen pensioengerechtigden en 9,1 miljoen gewezen deelnemers. De pensioenfondsen die aangesloten zijn bij de Pensioenfederatie beheren samen ongeveer € 1.400 miljard. Wij hebben zitting in verschillende commissies en werkgroepen van de Pensioenfederatie.

Met onze uitvoeringsorganisaties TKP en MN Vermogensbeheer trekken wij samen op bij onder meer het reageren op consultaties van nationale en internationale wet- en regelgeving. Ook zoeken wij – indien nodig – afstemming met andere klanten van onze uitvoeringsorganisaties bij uitvoeringstechnische issues.

Grote pensioenfondsen (G5)

Verder hebben wij veelvuldig contact met andere grote pensioenfondsen, zoals ABP, PFZW, BPF Bouw en PMT. Informatie en kennis worden uitgewisseld en indien gewenst met anderen gedeeld. In 2023 hielden we elkaar goed op de hoogte van de voorbereidingen op de nieuwe pensioenregelingen en de financiële opzet van de regelingen in het nieuwe pensioenstelsel, de behandeling van de Wet toekomst pensioenen in de Tweede Kamer en bereidden we de agendapunten voor de gezamenlijke overleggen met de toezichthouders voor.

We spraken ook af dat de verschillende vermogensbeheerspecialisten van onze fondsen en de Pensioenfederatie maandelijks overleg met elkaar voeren, waarbij het doel is om meer coördinatie, afstemming en – zo mogelijk – samenwerking te vinden bij de verschillende overheidsinitiatieven waarbij onze fondsen worden betrokken. Bijvoorbeeld bij de uitnodigingen en oproepen om meer te investeren in de realisatie van warmte- en elektriciteitsnetwerken, verduurzaming schoolgebouwen, innovaties in Nederland, defensie, woningbouw, etc..

Contacten met andere fondsen

Ook via andere platforms hebben we regelmatig contact met andere fondsen over onderwerpen op het gebied van pensioen en vermogensbeheer. Zo hebben we via de klantenraad van TKP contact met andere klanten van TKP en kunnen we gezamenlijk invloed uitoefenen op de (beleids- en uitvoerings-)keuzes van de TKP-directie. Wij zijn aangesloten bij het initiatief 'Pensioen Doen', waarin verschillende pensioenfondsen met elkaar best practices uitwisselen op het gebied van de dienstverlening. Verder worden nieuwe innovatieve toepassingen in dit platform met elkaar gedeeld.

Onderzoek en wetenschap

Tot medio 2022 hadden wij via onze uitbestedingspartij MN een partnerschap met Netspar, een denktank en onderzoeksnetwerk op het gebied van pensioenen en vergrijzing. In 2023 zijn gesprekken met Netspar gestart om

opnieuw een partnerschap aan te gaan. Wij willen namelijk als groot pensioenfonds onze maatschappelijke taak mede invulling geven door (financiële en/of praktische) bijdragen te leveren aan onderzoek op het gebied van pensioenen. In 2023 spraken wij de intentie uit om vanaf 1 oktober 2024 partner te worden van Netspar. In de loop van 2024 besluiten wij of deze intentie wordt omgezet in een overeenkomst tussen PME en Netspar.

Voor onze vastgoedportefeuille onderzoeken we hoe we de bouw van woningen duurzamer kunnen maken en hoe we woningen het beste kunnen verduurzamen. Een van de manieren daarvoor is bouwen met hout en andere biologische materialen zoals plantaardige vezels. Die biologische materialen slaan CO₂ op, in tegenstelling tot bijvoorbeeld beton en cement, die bij de productie ervan juist veel CO₂ uitstoten. Om meer te kunnen beleggen in gezond en klimaatvriendelijk vastgoed, is meer kennis nodig. Daarom ondersteunt PME samen met Achmea Real Estate (de Nederlandse vastgoedbelegger van PME) wetenschappelijk onderzoek naar bouwen met natuurlijke materialen. Niet alleen met financiële steun, maar ook met kennis en ervaring uit de praktijk. Samen met de faculteit Bouwkunde van de TU Delft werken we zo aan de kennis die nodig is voor het bouwen van de toekomst. Het Biobased Design Team aan de TU Delft werd eind 2023 versterkt met een hoogleraar. Alex de Rijke werd benoemd tot professor Timber Architecture.

Politiek en overheid

Regelmatig worden in de politiek onderwerpen en issues benoemd, waarbij de overheid en andere instellingen pensioenfondsen vragen om (mede-) te financieren. Bijvoorbeeld voor de financiering van warmtenetten, groene waterstof, biobased bouwen, venture capital, innovatieve technologie, verduurzaming van schoolgebouwen, woningmarkt, stimuleren circulaire economie en defensie.

Vanuit de verschillende ministeries worden gesprekken, expertsessies, rondetafelgesprekken, werkgroepen geïnitieerd, waarbij regel-

matig ook de ministers of staatssecretarissen aanwezig zijn. Het afgelopen jaar zijn er dergelijke initiatieven en gesprekken geweest vanuit de ministeries van Economische Zaken en Klimaat, van Financiën, van Onderwijs, van Binnenlandse zaken (incl. Volkshuisvesting), van Infrastructuur en Waterstaat, van Defensie en van Landbouw.

PME staat open om samen met de overheid te onderzoeken waar pensioenfondsen een (financiële) bijdrage kunnen leveren bij maatschappelijke vraagstukken. Wel moet een goed rendement voor deze financiële bijdragen gerealiseerd kunnen worden. In 2023 namen we samen met de Pensioenfederatie, ABP, PFZW, PMT en BpfBOUW het initiatief om de verschillende gesprekken en initiatieven aan de kant van de pensioenfondsen te coördineren, zodat we kennis kunnen delen en meer gezamenlijk kunnen optrekken richting de politiek en overheid.

De organisatie van PME als stevig fundament

Onze ambities kunnen we alleen waarmaken met een stevige organisatie die zich blijft ontwikkelen. Daarom investeren we in onze mensen, in ons vermogen om te leren en door samen telkens weer te zoeken naar manieren waarop we ons werk nóg beter kunnen doen. We willen nog meer grip op onze eigen processen. Om dit aantoonbaar te maken, werken we toe naar een in control statement. Onze uitvoering moet voldoen aan de hoogste standaarden, dat geldt ook voor onze uitbestedingspartners. Door goede samenwerking maken we elkaar beter en wordt onze band sterker.

Governance

Als bestuur zijn wij verantwoordelijk voor een verantwoorde en evenwichtige uitvoering van de pensioenregeling voor alle belanghebbenden en voeren wij de regie over alle werkzaamheden van het fonds. Het vermogensbeheer en de pensioenuitvoering zijn door ons uitbesteed. Wij dragen zorg voor een beheerste en integere bedrijfsvoering en een adequate werking van het bestuursmodel. Periodieke (zelf-) evaluatie van het bestuur en naleving van de Code Pensioenfonds dragen hieraan bij.

Bestuurlijke organisatie

Onze bestuurlijke organisatie is ingericht volgens het omgekeerd gemengd bestuursmodel. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen:

- de bestuurlijke taak, ingevuld door het algemeen bestuur (AB) en het uitvoerend bestuur (UB)
- de interne toezichtstaak, door het niet-uitvoerend bestuur (NUB)
- verantwoording en advies, respectievelijk aan en door het verantwoordingsorgaan (VO)
- beleidsadvies door de bestuurlijke commissies

Bestuur

Het algemeen bestuur bestaat uit een onafhankelijk voorzitter, vier niet-uitvoerend bestuurders vanuit de werkgevers, twee niet-uitvoerend bestuurders vanuit de werknemers, twee niet-uitvoerend bestuurders namens de pensioengerechtigden en drie onafhankelijke uitvoerend bestuurders. Ons bestuur bestaat eind 2023 uit zes vrouwen en zes mannen, allen ouder dan 40 jaar.

Wij hebben de verantwoordelijkheid voor taken en bevoegdheden als volgt verdeeld.

Het algemeen bestuur stelt het strategisch beleid en de strategische uitgangspunten van PME vast. Ook is het verantwoordelijk voor alle besluiten waarvoor een belangenafweging moet plaatsvinden, het vaststellen van het bestuursverslag en de jaarrekening. In vergaderingen staan daarnaast niet-reguliere zaken, actuele ontwikkelingen, toekomstscenario's, ontwikkelingen en vereisten vanuit de toezichthouders, begroting en strategie op de agenda. En komen alle onderwerpen aan de orde waarvan het algemeen bestuur heeft bepaald dat onderlinge afstemming gewenst is. Sinds medio 2022 heeft de onafhankelijk voorzitter na een statutenwijziging stemrecht verkregen.

Het uitvoerend bestuur is belast met het dagelijks besturen van PME en het opstellen en uitvoeren van het beleid, met inachtneming van de strategische kaders zoals vastgesteld door het algemeen bestuur. Verder voert het uitvoerend bestuur de regie over alle uitbestedingspartners (onderhandelen en sluiten, monitoren en evalueren van overeenkomsten). In de vergadering van het uitvoerend bestuur werden in 2023 ook beslissingen genomen over specifieke individuele zaken.

De uitvoerend bestuurders zijn in dienst van het fonds. Zij geven leiding aan het bestuursbureau dat de ondersteuning van het bestuur vanuit verschillende specialismen verzorgt.

Herbenoemingen

Medio 2023 verliep de tweede benoemingsstermijn van Eric Uijen, voorzitter uitvoerend bestuur. Hij gaf aan beschikbaar te zijn voor een volgende periode. Als uitvoerend bestuurder kan hij statutair onbepaald worden herbenoemd, maar zoals vastgelegd in het bestuursreglement moet hiervoor wel een procedure met een toetsingscommissie worden doorlopen. Het niet-uitvoerend bestuur stelde een toetsingscommissie in, die adviseerde Eric Uijen voor een volgende termijn als voorzitter van het uitvoerend bestuur te benoemen. Aldus besloot het niet-uitvoerend bestuur. Op 9 mei 2023 ging DNB akkoord.

Op 1 januari 2024 verliep de eerste benoemingsstermijn van Nicole Beuken, de onafhankelijk voorzitter. In die rol vervult zij het voorzitterschap van het algemeen bestuur, het niet-uitvoerend bestuur en de audit risk & compliance commissie (ARC). In 2023 stelde het bestuur een evaluatiecommissie in, bestaande uit uitvoerende en niet-uitvoerende bestuursleden. De evaluatiecommissie sprak met ieder bestuurslid afzonderlijk over de gedachten die zij hebben omtrent het functioneren en de herbenoeming van de onafhankelijk voorzitter. De evaluatiecommissie adviseerde positief aan het niet-uitvoerend bestuur over de herbenoeming van Nicole Beuken als onafhankelijk voorzitter van PME. Aldus besloot het niet-uitvoerend bestuur. Op 16 oktober 2023 liet DNB weten akkoord te zijn.

Op 1 januari 2024 verliep de eerste benoemingsstermijn van Susan Eijgermans. Ook daar doorliep het niet-uitvoerend bestuur de vastgestelde herbenoemingsprocedure. In november 2023 werd Susan Eijgermans door de gezamenlijke sociale partners in de ROM voorgedragen voor herbenoeming en ging het niet-uitvoerend bestuur over tot herbenoeming van Susan Eijgermans. Op 5 december 2023 gaf DNB hiervoor akkoord.

Alle betreffende (her)benoemingen binnen het PME bestuur gelden voor een periode van 4 jaar.

Intern toezicht

Het niet-uitvoerend bestuur is verantwoordelijk voor het intern toezicht. In dit kader heeft het niet-uitvoerend bestuur vier keer per jaar overleg met het uitvoerend bestuur. In het kwartaaloverleg wordt de verantwoordingsrapportage van het uitvoerend bestuur besproken. Ook vindt overleg plaats over onderwerpen waarvan het niet-uitvoerend bestuur of het uitvoerend bestuur heeft bepaald dat afstemming of overleg gewenst is. Tussen de niet-uitvoerende bestuursleden is een portefeuilleverdeling naar de verschillende aandachtsgebieden gemaakt.

Verantwoording en advies

Het uitvoerend bestuur legt, onder andere met een verantwoordingsrapportage, verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan. Verder worden iedere vergadering van het verantwoordingsorgaan actuele onderwerpen toegelicht en komen in de vergadering van het verantwoordingsorgaan alle onderwerpen aan de orde waarover het verantwoordingsorgaan advies uitbrengt. In 2023 gaf het verantwoordingsorgaan advies over het uitvoeringsreglement, het herstelplan, de statuten, het premiebeleid 2024-2026, toeslagverlening, het functieprofiel niet-uitvoerend bestuur, het strategisch meerjarenplan 2023-2027 en de klachten- en geschillenregeling. Daarnaast is het verantwoordingsorgaan uitgebreid betrokken bij het kader voor opdrachtaanvaarding voor een nieuwe pensioenregeling en het kader voor beoordeling van een evenwichtige overgang naar het nieuwe pensioenstelsel.

Het niet-uitvoerend bestuur legt eveneens verantwoording af over de uitvoering van zijn taken aan het verantwoordingsorgaan. Tijdens het periodieke overleg wordt gesproken over de ontwikkelingen bij het fonds en de voortgang in de toezichtswerkzaamheden van het niet-uitvoerend bestuur.

De statutair bij PME betrokken verenigingen benoemen de leden van het verantwoordings-

orgaan. Het verantwoordingsorgaan bestaat momenteel volledig uit mannen, allen ouder dan 40 jaar. In het eerste kwartaal van 2023 is afscheid genomen van Jan Willem Thirkow en Rudie Weima. Beide heren worden bedankt voor hun inzet voor het verantwoordingsorgaan. Op 1 januari 2024 traden de heren Jos Broeren en Eric Cols aan als nieuw lid van het verantwoordingsorgaan. Op dit moment heeft het verantwoordingsorgaan nog twee openstaande vacatures aan de zijde van de deelnemers.

Beleidsadvies

Wij kennen de volgende bestuurscommissies:

- de commissie pensioenbeleid en -communicatie (PB&C-commissie)
- de commissie balans- en vermogensbeheer (B&V-commissie)
- de commissie audit, risk en compliance (ARC-commissie)
- de remuneratie-commissie.

De commissies zijn verantwoordelijk voor de advisering aan het uitvoerend en/of algemeen bestuur over (het risicomanagement in relatie tot) hun aandachtsgebied. De commissies fungeren daarnaast als klankbord voor het uitvoerend bestuur en het algemeen bestuur voor hun deskundigheidsgebieden en de monitoring van de uitbestede diensten.

De ARC-commissie houdt eveneens toezicht op de integrale risicobeheersing, het beleggingsbeleid en de financiële informatieverstopping door het fonds. Dit gebeurt ter voorbereiding van de uitoefening van het intern toezicht door het niet-uitvoerend bestuur.

In de ARC-commissie en de B&V-commissie hebben, naast de bestuursleden, ook onafhankelijke leden zitting. In 2022 is de wens ontstaan om de ARC-commissie te versterken met een extern lid met het deskundigheidsgebied IT, informatiebeveiliging en innovatie. Een functieprofiel werd vastgesteld en een selectiecommissie, bestaande uit één UB-er en twee NUB-ers voerden gesprekken met verschillende kandidaten. Dit resulteerde begin 2023 in de benoeming van Mirjam Verhoeven als extern lid van de ARC-commissie.

Alfred Slager was tot eind 2023 als extern lid betrokken bij de B&V-commissie. Eind 2023 namen wij afscheid van Alfred Slager als onafhankelijk lid van de commissie. Wij zijn hem zeer erkentelijk voor zijn deskundige inbreng in de afgelopen jaren. In de zomer van 2023 startte een selectiecommissie, bestaande uit twee UB-ers en twee NUB-ers, de werving en selectie van een nieuw onafhankelijk lid in de B&V-commissie vanwege het aankomende vertrek van Alfred Slager. De commissie voerde gesprekken met verschillende kandidaten. Op 21 november 2023 benoemde het niet-uitvoerend bestuur op voorstel van de selectiecommissie Roel Mehlkopf als onafhankelijk lid van de B&V-commissie vanaf 1 januari 2024.

Trudy van der Kloet is als sleutelfunctiehouder interne audit vaste deelnemer aan de vergadering van de ARC-commissie. Ook de sleutelfunctiehouder risicobeheer Alae Laghrich is als vaste deelnemer aanwezig bij de vergadering van de ARC-commissie. Naar aanleiding van de zelfevaluatie door de ARC-commissie in november 2023 is nog aandachtiger gekeken naar haar rol en taken. De commissie concludeert dat zij een voorbereidende toezichthoudende rol heeft en daarnaast kan adviseren aan het niet-uitvoerend bestuur, het algemeen bestuur en het uitvoerend bestuur. Daarnaast evalueerde de commissie de combinatie van functies van de heer Laghrich en concludeerde dat zij de combinatie van sleutelfunctiehouder risicobeheer en lid van het uitvoerend bestuur wil handhaven.

De remuneratie-commissie monitort het kader van arbeidsvoorwaarden en de beloningen van het uitvoerend bestuur en de leden van de bestuurlijke organen. Zij adviseert hierover aan het niet-uitvoerend en het algemeen bestuur. De remuneratie-commissie is verder betrokken bij de werving en selectie van de (niet-) uitvoerend bestuurders.

Bij de samenstelling van de commissies wordt rekening gehouden met geschiktheidseisen op het gebied van deskundigheid, competenties en ervaring van de leden. Iedere commissie moet uiteraard beschikken over de benodigde

inhoudelijke expertise. Daarnaast moet iedere commissie ook voldoende kennis en ervaring op het gebied van risicomanagement in relatie tot het domein van de commissie bevatten. Tot slot wordt rekening gehouden met een evenwichtige verdeling van taken tussen de bestuursleden. De samenstelling van commissies per 31 december 2023 is opgenomen in bijlage 1 bij dit jaarverslag. De verdeling op het gebied van expertises, ervaring en anciënniteit binnen het bestuur en geledingen is met deze commissie-indeling geborgd.

Overige functies

Het algemeen bestuur is verder verantwoordelijk voor de benoeming van:

- de actuariële sleutelfunctiehouder
- de sleutelfunctiehouder interne audit
- de sleutelfunctiehouder risicobeheer.

In juni 2023 benoemde het algemeen bestuur op voordracht van de ARC-commissie Rob Schilder AAG van Willis Towers Watson tot actuariële sleutelfunctiehouder, als opvolger van Hamadi Zaghdoudi AAG van Willis Towers Watson. Op 7 september 2023 ging DNB hiermee akkoord.

Het algemeen bestuur is ook verantwoordelijk voor de aanstelling van de certificerend actuaaris en de waarmede accountant. Sinds verslagjaar 2016 was Hamadi Zaghdoudi AAG van Willis Towers Watson de certificerend actuaaris van het fonds. In 2023 benoemde het bestuur Rob Schilder AAG van Willis Towers Watson tot zijn opvolger.

Tot slot benoemt het algemeen bestuur, op voordracht van het uitvoerend bestuur, een privacy officer, een compliance officer en een vertrouwenspersoon. In 2023 waren hier geen wijzigingen in.

De personalia van de verschillende functionarissen zijn opgenomen in bijlage 1 bij dit jaarverslag.

Onderzoek naar toekomstbestendigheid van de governance

In 2024 starten wij een onderzoek naar de toekomstbestendigheid en de passendheid van

onze governance. Dit onderzoek staat mede in relatie met de gewijzigde wetgeving en de gekozen pensioenregeling. In het onderzoek worden onder meer het bestuursmodel, de samenstelling en taken van de verschillende gremia, benoemingstermijnen, diversiteitsdoelen betrokken. In 2023 ontvingen wij van de Vereniging van Gepensioneerden PME (VGPME) al een schriftelijk verzoek om de huidige samenstelling van de diverse organen binnen PME, in het licht van de nieuwe pensioenregeling, te toetsen aan de doelstellingen van de Pensioenwet. Hierbij deed de VGPME een voorstel voor een gewijzigde zetelverdeling in het verantwoordingsorgaan en een voorstel tot wijziging van de samenstelling van het niet-uitvoerend bestuur. Wij hebben de vereniging laten weten signalen en wensen van VGPME en van andere stakeholders in het onderzoek mee te wegen.

Geschiktheidsbeleid en -bevordering (deskundigheid en bestuurlijke effectiviteit)

Wij hebben een geschiktheidsbeleid voor bestuurders en permanente aandacht voor de geschiktheidsbevordering van de verschillende bestuursleden. Bij de voordracht en de benoeming van bestuursleden spelen kwaliteit, kennis en ervaring een hoofdrol. Aangezien diversiteit gezien kan worden als een integraal onderdeel van collectieve geschiktheid hebben wij ervoor gekozen om het diversiteitsbeleid te integreren in het geschiktheidsbeleid.

Onze bestuursleden volgen regelmatig opleidingen, cursussen en seminars om de al aanwezige kennis aan te scherpen en actueel te houden. Waar nodig bieden wij het bestuur opleidingen op maat. Zo worden er jaarlijks meerdere themadagen en conferenties georganiseerd.

In 2023 vonden er meerdere themasessies voor het algemeen bestuur plaats over het nieuwe pensioenstelsel, pensioencommunicatie, klimaatrisico's, beleggen in de sector en specifiek in innovatieve startups, awareness integriteit en cultuur, cybersecurity (o.a. een crisisoefening), mediabeleid, de Portefeuille van morgen (ESG focusportefeuille).

In het vierde kwartaal 2022 maakten alle bestuursleden een individuele drijfveren analyse in voorbereiding op een plenaire bestuursevaluatie die in 2023 onder begeleiding van een externe partij plaatsvond. De conclusie was dat het de implementatie van de Wet toekomst pensioenen de komende tijd de hoogste prioriteit heeft op de bestuurstafel en op het bestuursbureau.

Ook faciliteerden wij het verantwoordingsorgaan in 2023 in hun opleidingsbehoefte. Het verantwoordingsorgaan streeft voor alle leden een deskundigheidsniveau A na.

In 2023 werd het geschiktheidsbeleid, dat voor het laatst in 2019 was vastgesteld, geactualiseerd. Met de actualisatie werd gewacht op de publicatie van het Servicedocument Besturen van een pensioenfonds 2023 en de actualisatie van de Beleidsregel Geschiktheid van DNB. Tevens is bij de actualisatie gebruikgemaakt van het SER-rapport Diversiteit in de top (uit 2019). In het geactualiseerde beleid is de verantwoordelijkheid van de onafhankelijk voorzitter voor de geschiktheidsbevordering explicieter vastgelegd. Verder wordt een toetsing van geschiktheid een standaardonderdeel van de bestuurlijke zelfevaluatie en wordt een jaarlijks overleg georganiseerd tussen de onafhankelijk voorzitter, de voorzitter van het uitvoerend bestuur en de voorzitter van het verantwoordingsorgaan om de samenwerking tussen gremia te evalueren en te bespreken wat de leden van het verantwoordingsorgaan nodig hebben om hun rol te vervullen.

Systematische Integriteitsrisicoanalyse (SIRA)

Op grond van de Pensioenwet moet een pensioenfonds zorgen voor een beheerste en integere bedrijfsvoering en deze waarborgen. Los van deze wettelijke eis hechten wij hoge waarde aan het hebben van een beheerste en integere bedrijfsvoering. Net als in voorgaande jaren geldt dat wij in hoge mate een zogeheten risico-averse positie innemen met betrekking tot integriteitsrisico's. Dit betekent concreet dat wij integriteitsrisico's zoveel als mogelijk willen

voorkomen en veel belang hechten aan de beheersing van deze risico's en de voorkoming ervan. Het uitgangspunt is, teneinde onze reputatie en goede naam te beschermen, een lage risicobereidheid ten aanzien van risico's die betrekking hebben op integriteit.

Een SIRA is een instrument dat organisaties, waaronder financiële instellingen zoals pensioenfondsen, kunnen gebruiken om integriteitsrisico's te identificeren en te beoordelen. Deze risico's hebben betrekking op zaken als fraude, witwassen van geld, financiering van terrorisme en andere vormen van financiële criminaliteit.

Mede naar aanleiding van de uitgevoerde uitgebreide SIRA in 2021 en 2022 én de lessons-learned van de Nebu-casus (datalek in maart 2023) stond 2023 in het teken van de versterking en versteviging van de IT-infrastructuur en cyberbeveiliging en -weerbaarheid. Daarnaast werd de compliance- en privacy functie in de eigen organisatie en richting de uitvoeringsorganisaties verstevigd door de aanstelling van een persoon in de functie van tweede lijns compliance- en privacy officer die dedicated deze functie vervult. Ook bij de uitvoeringsorganisaties is de compliancefunctie het afgelopen jaar verstevigd en vernieuwd op noodzakelijke punten.

Het uitvoeren van de SIRA conform een vastomlijnd proces is belangrijk. Wij wisselen hierbij een periodieke reguliere versie van de SIRA af met een periodieke light versie SIRA. In het derde kwartaal van 2023 werd, volgens planning, besloten tot het uitvoeren van een SIRA-light. Deze wordt in 2024 bestuurlijk afgerond. In de SIRA worden de ingezette ontwikkelingen op de hiervoor genoemde gebieden zichtbaar en het effect ervan op de integriteitsrisico's qua mitigering en beheersing.

Wet eigen strategie pensioenfondsen (WESP)

De initiatiefwet Wet eigen strategie pensioenfondsen (WESP) stamt al uit 2018 (ingediend door D66 lid Van Weyenberg) en ging eerst om (1) een goedkeuringsrecht van het verantwoor-

dingsorgaan op het uitsluitingsbeleid van het fonds en (2) een adviesrecht van het verantwoordingsorgaan op het MVB-beleid. In 2022 werd de initiatiefwet aangepast:

- het goedkeuringsrecht op het uitsluitingsbeleid is helemaal komen te vervallen
- adviesrecht op het MVB-beleid is blijven staan
- afwijkingen van het advies van het VO moeten door het bestuur in het jaarverslag worden toegelicht
- minimaal één keer in de vijf jaar moet er een evaluatie en actualisatie van het MVB-beleid plaatsvinden.

Er heeft hierover een plenair debat in de Tweede Kamer plaatsgevonden op 29 maart 2023. Dat heeft daarna echter niet geleid tot agendering van de initiatiefwet om tot stemming te brengen. Op 23 oktober 2023 bracht D66 lid Warmerdam opnieuw een nota van wijziging in, waarin een verplichte verkiezing voor leden van het verantwoordingsorgaan en het belanghebbendenorgaan aan dit initiatiefwetsvoorstel wordt toegevoegd. Een plenaire behandeling van het gewijzigde initiatief-wetsvoorstel in de Tweede Kamer heeft daarna niet meer plaatsgevonden. Wij volgen de ontwikkelingen op deze initiatiefwet en de bijbehorende gevolgen voor de governance van PME.

Beheerste en integrale bedrijfsvoering

De basis van PME moet op orde zijn. Dat lijkt vanzelfsprekend maar vraagt voortdurende aandacht en ontwikkeling. Onze kernactiviteiten moeten goed worden uitgevoerd, zowel door onszelf als door onze uitvoerende organisaties en andere dienstverleners. Wij streven er naar om effectief en efficiënt te zijn, in lijn met onze leidende principes. Het is onze ambitie dat onze uitvoering voldoet aan de hoogste standaarden in de sector. Dat geldt voor onze interne processen, maar ook ten aanzien van de processen die aan externe partijen zijn uitbesteed.

De complexiteit van de omgeving waarin wij opereren neemt al jaren toe door interne en

externe ontwikkelingen. Binnen PME bestaan verschillende teams en functies die zich bezighouden met deelaspecten van de interne beheersing: interne controle, risicomanagement, business continuity management, compliance, juridisch, IT en cybersecurity, planning en control en interne audit. Al deze functies vervullen een belangrijke rol, maar wel elk op hun eigen aandachtsgebied met eigen specifieke kenmerken. We willen de effectiviteit van de interne beheersing vergroten, de snelheid en effectiviteit en efficiency van rapportering verbeteren, en het aantoonbaar in control zijn vergemakkelijken. Om dit te bereiken is er eind 2023 voor gekozen om te gaan werken met de GRC-tooling van Cerrix. Eveneens is in 2023 een plan van aanpak opgesteld voor de implementatie van de GRC-tooling in 2024. De GRC-tooling wordt in 2024 eerst technisch geïmplementeerd (basis inrichting) en beheerders van de GRC-tooling worden opgeleid. Later in 2024 start de inrichting van de GRC-tooling met de opzet van het interne controle raamwerk en de key processen.

Bij een stevige basis hoort adequaat risicomanagement. Bij alles wat we doen is risicomanagement een onlosmakelijk onderdeel. Dat begint bij cultuur. Wij streven naar een open cultuur waarin iedereen risico's en incidenten durft te benoemen. Waarbij het bestuur het belang van integraal risicomanagement uitdraagt in woord en daad. Risicomanagement is op alle niveaus geïntegreerd in de werkzaamheden. De taken en rollen zijn daarbij helder vastgelegd. Op die manier borgen wij dat voor alle organisatieonderdelen (bestuur, bestuursbureau en bij de uitvoeringorganisaties) en door de gehele keten sprake is van alignment met onze strategische doelstellingen. Ter bevordering van het risicomanagement binnen de hele organisatie, hebben we een risicobeheerfunctie (RBF) ingericht. De RBF bestaat uit de sleutfunctiehouder risicobeheer (SFH RB) en de risicomangers. Met de RBF wordt beoogd dat PME een objectief, eerlijk en onafhankelijk totaalbeeld heeft van de verschillende risico's waaraan PME wordt blootgesteld. De activiteiten van de RBF zijn essentieel voor een beheerst en integer fundament van PME en komen met name tot uiting in:

- initiëren van en geven van adviezen over (de toepassing van) het informatiebeleid, continuïteits- en weerbaarheidsbeleid en het integraal risicomanagement (IRM); en
- afgeven van risico-opinies bij o.a. eerstelijns risicobeoordelingen, beleidsvoorstellen en (risico)rapportages.

Informatiebeleid

Wij zijn in 2021 gestart met het project verbeteren informatiebeheer om de opzet en uitvoering van ons informatiebeleid op een hoger niveau te brengen. In 2022 hebben we onze uitgangspunten met betrekking tot het informatiebeleid vastgesteld. Daarmee is een kader neergezet voor het toetsen van de wijze waarop informatiebeheersing wordt vormgegeven, zowel voor PME zelf als voor de uitvoeringsorganisaties en hun onderaannemers.

In 2023 is nog een aantal thema's voor het informatiebeleid nader uitgewerkt. Het betreft het vaststellen van beleid, specifieke werkafspraken, workshops en bevordering van awareness ten aanzien van:

- dataclassificatie (via een workshop),
- datakwaliteit (start van nieuw project in het kader van implementatie nieuwe pensioenregeling en invaren),
- logische en fysieke toegangsbeveiliging (vaststelling van richtlijnen en toepassing daarvan),
- beschikbaarheid van bedrijfskritische processen en data (via vaststelling van kaders en uitgangspunten continuïteit en weerbaarheid),
- informatiebeveiliging (via interne communicatie van 10 gouden regels om PME veilig te houden op het gebied van informatiebeveiliging),
- artificial intelligence (via vaststelling voorlopige richtlijnen voor gebruik en besluit tot onderzoek in 2024 naar toepasbaarheid van op AI gebaseerde toepassingen die waarde kunnen toevoegen).

Verder besloten wij in 2023 gebruik te gaan maken van de tooling van Zivver om beveiligd te e-mailen en bestanden te versturen.

Continuïteit en weerbaarheid

In 2023 stelden wij voor het eerst kaders en uitgangspunten vast ten aanzien van continuïteit en weerbaarheid. Continuïteit ziet toe op de voortgang van de beheerste uitvoering. Weerbaarheid ziet toe op het detecteren en herstellen van verstoringen in de uitvoering. Het gaat hierbij niet alleen om IT-systemen, maar ook om mensen en gebouwen. Het vastgestelde beleid is van toepassing op PME zelf, maar ook op de organisaties waaraan wij de uitvoering hebben uitbesteed. Deze uitvoerende organisaties zijn nadrukkelijk betrokken bij het op te stellen beleid. Zij (inclusief de onderaannemers) zijn gehouden om (soort-)gelijke standaarden te hanteren die aantoonbaar in lijn zijn met onze gestelde kaders en uitgangspunten.

De door ons vastgestelde kaders en uitgangspunten voor continuïteit en weerbaarheid sluiten aan bij de nieuwe DORA regelgeving, die wij op 17 januari 2025 moeten hebben geïmplementeerd.

In 2023 hebben wij zelf ook een operationeel crisismanagementplan vastgesteld en een crisisoefening gedaan.

Integraal risicomanagement

Het doel van risicomanagement is het realiseren van een beheerste en integere bedrijfsvoering die bijdraagt aan het realiseren van onze missie, visie, ambitie en strategische doelstellingen. Wij hebben daarom aantoonbaar aandacht voor de impact van de verschillende risico's op het realiseren van de doelstellingen, de onderlinge samenhang van de risico's, de mogelijkheden voor beheersing van de risico's en de effectiviteit van de beheersmaatregelen. Hierbij geldt dat de risico's zodanig worden gemanaged dat deze binnen de tolerantiegrenzen van onze risicobereidheid blijven of worden gebracht. Pas nadat een integrale risico-afweging is gemaakt, gaan wij over tot besluitvorming.

Het integraal risicomanagementbeleid is vastgelegd in een beleidsdocument. In 2023 zijn de volgende beleidsstukken hierin geïntegreerd:

- Risicobereidheidsverklaring (RBV);

- Procedure uitvoeren Risk Self Assessments (RSA's); en
- Beleid eigenrisicobeoordeling (ERB).

Daarnaast is een aantal redactionele en praktische verbeteringen doorgevoerd in het beleidsdocument.

Risicostrategie, risicoprincipes en risicobereidheid

Onze risicostrategie heeft als doel de realisatie van de missie, visie en ambitie van het fonds te ondersteunen. De risicostrategie is daarmee direct verbonden aan de strategie van het fonds en omvat onder andere:

- een beschrijving van de risicobereidheid van de risico's waaraan PME onderhevig is, en in welke mate het fonds bereid is deze risico's te nemen of wenst te beperken bij het nastreven van de missie, visie en de daarvan afgeleide (strategische) doelstellingen;
- risicoafwegingen en risicoanalyses die betrokken worden in de strategische besluitvorming;
- processen en procedures ter ondersteuning van de beheersing van de (strategische) risico's.

Risicoprincipes zijn gedeelde uitgangspunten op het gebied van risico's en risicomangement en vormen de waarden en overtuigingen die richtinggevend zijn voor beleid. Wij onderkennen de volgende risicoprincipes:

- Wij maken bij risicobeheersing een onderscheid tussen risico's die strategisch worden opgezocht en risico's die ontstaan doordat het pensioenfonds haar kerntaken uitvoert.
- Wij streven naar een cultuur waarin risicobeheersing tot zijn recht kan komen en we bepalen als bestuur door middel van ons gedrag de 'tone at the top'.
- Een adequate risico-inschatting dient ten grondslag te liggen aan besluitvorming.
- Risicomangement is een onlosmakelijk onderdeel van de primaire processen.
- Bij het nemen van beheersmaatregelen houden wij rekening met het proportionaliteitsprincipe.
- Wij acteren op nieuwe en veranderende risico's.

Een belangrijk fundament van IRM is het vaststellen van de risicobereidheid op een consistente, samenhangende en doeltreffende wijze. De risicobereidheid beschrijft in welke mate PME bereid is risico's te nemen of wenst te beperken bij het nastreven van de missie, visie en de daarvan afgeleide strategische doelstellingen. Wij hanteren een driepuntsschaal voor risicobereidheid (laag, gemiddeld, hoog). Het definiëren van de risicobereidheid is een bestuurlijke aangelegenheid ('top-down') waarbij het algemeen bestuur in gezamenlijkheid de risicobereidheid opstelt voor ieder van de risico's uit de risicotaxonomie. De risicotaxonomie geeft het totaaloverzicht van de door PME onderkende belangrijkste risico's. Deze taxonomie en de bijbehorende risicobereidheid wordt in bijlage 2 van dit jaarverslag weergegeven. Wij evalueren de risicotaxonomie en de risicobereidheid ten minste iedere twee jaar. De huidige taxonomie en risicobereidheid zijn op 31 maart 2022 vastgesteld.

Inrichting van het integraal risicomangement

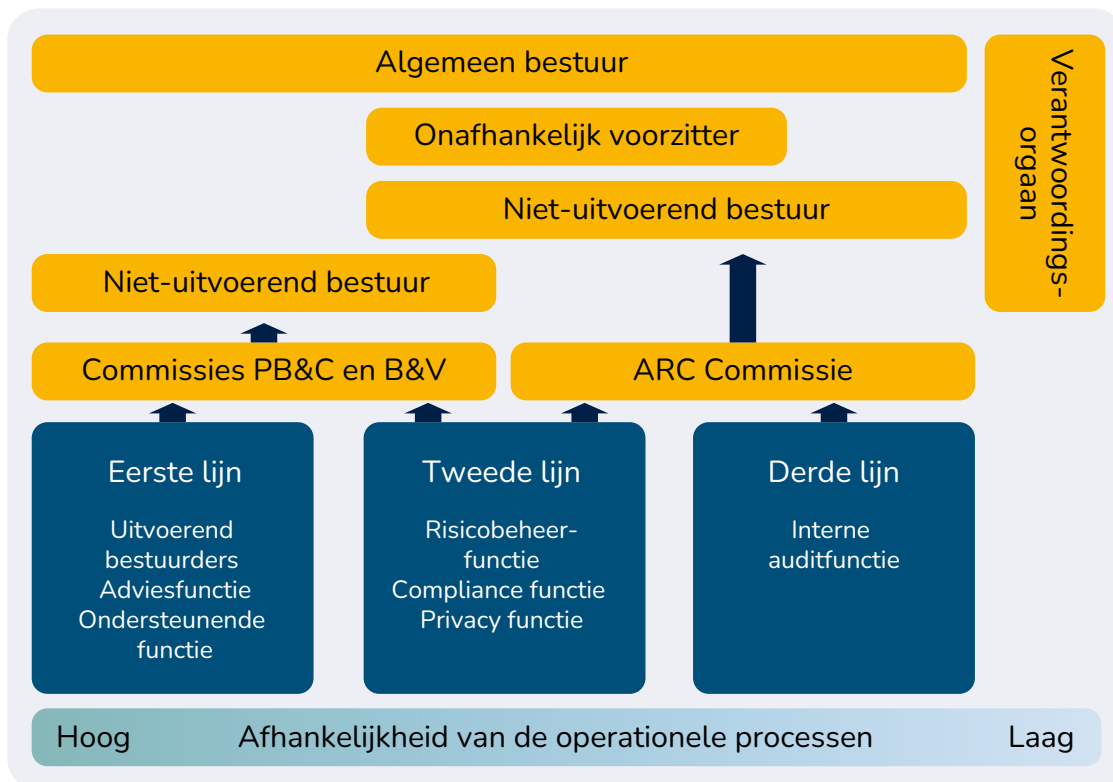
Wij hechten belang aan een sterke risicocultuur gecombineerd met een scherpe focus op adequate checks en balances. Wij hebben daarbij gekozen voor het zogenaamde 'three-lines-model'. De sleutelfuncties van PME zijn geïntegreerd in dit model.

Eerste lijn

Het uitvoerend bestuur is primair verantwoordelijk voor de sturing van acties en de inzet van middelen om de doelstellingen te realiseren inclusief het risicomangement. Deze eerste lijn draagt zorg voor het tijdig signaleren en het adequaat beheersen van risico's van de eigen processen en de risico's ten aanzien van de uitbestede processen bij de uitvoeringsorganisaties. Ook de aantoonbaarheid daarvan is een taak van de eerste lijn.

Tweede lijn

De tweede lijn bestaat uit de risicobeheerfunctie (sleutelfunctiehouder risicobeheer en risicomangers), compliance en privacy officer en de actuariële sleutelfunctiehouder. De tweede lijn

initieert de verbetercyclus van het beleid op hun aandachtsgebieden en bevordert de verbeteringshouding bij de eerste lijn. Daarnaast bewaakt de tweede lijn of de eerstelijns werkzaamheden aantoonbaar worden uitgevoerd conform vastgesteld beleid.

Derde lijn

De derde lijn bestaat uit de interne auditfunctie (sleutelfunctiehouder interne audit en interne auditors). Het doel van deze interne auditfunctie is het initiëren en uitvoeren van audits op onze bedrijfsvoering als (onderdeel van de) derdelijns risicobeheersing.

Een passende risicocultuur levert een belangrijke bijdrage aan de werking van ons risicomanagement. De effectiviteit van het risicomanagement wordt slechts ten dele bepaald door de opzet, maar voornamelijk door de betrokkenen die ermee werken in de organisatie. Het ontwikkelen en blijvend stimuleren van risicobewustzijn is doorslaggevend voor een effectief risicomanagementsysteem.

Wij zetten ons doorlopend in om communicatie over risico's binnen PME te bevorderen. Dat gebeurt onder meer door de organisatie van

awareness-, kennis- en oefensessies op het gebied van risicomanagement. Ook het zichtbaar maken van risicobeoordelingen door de 1e en 2e lijn creëert aantoonbare focus op de beheerste en integere uitvoering en de belangrijkste risico's en beheersmaatregelen.

Wij voeren het integraal risicomanagement uit volgens de volgende cyclus. Deze cyclus wordt iteratief doorlopen. Het draait daarbij om risico's die relevant zijn in de context van de realisatie

van onze strategische doelstellingen. Uitgangspunt bij de beoordeling en bijsturing van de risico's vormt de risicobereidheid die door ons top-down is vastgesteld.

Het identificeren en definiëren van risico's, dan wel bevestigen van eerder gedefinieerde risico's vindt doorlopend plaats. Alle beleidsvoorstellen en rapportages zijn voorzien van een voorlegger met een risico-opinie vanuit de eerste lijn en tweede lijn. Specifieke IRM-rapportages worden ieder kwartaal door de eerste lijn opgesteld en voorzien van een tweedelijns opinie door de risicobeheerfunctie.

Een risicobeoordeling is onderdeel van relevante besluitvorming. Enerzijds zoeken we risico's strategisch op omdat deze naar verwachting worden beloond, anderzijds worden we geconfronteerd met niet-beloonde risico's bij het uitvoeren van onze kerntaken. Bij het nemen van beheersmaatregelen houden wij rekening met het proportionaliteitsprincipe: de effectiviteit en efficiëntie van eventuele beheersmaatregelen.

Risk Self Assessments (RSA's)

Wij beoordelen periodiek of de beheersing van de risico's toereikend is. Dit doen wij onder meer door het zelf uitvoeren van Risk Self Assessments (RSA's). De gestructureerde aanpak voor het uitvoeren van een RSA heeft als doel:

- het verschaffen van een uniform proces om risico's en beheersmaatregelen te identificeren en te beoordelen;
- het verzorgen van een open discussie over risico's en beheersmaatregelen, wat leidt tot grotere transparantie en begrip voor risico's en risicobeheersing en de implicaties hiervan voor ons;
- het kweken van risicobewustwording (awareness) in de organisatie;
- het benoemen van vervolgacties voor risico's die zich buiten de risicobereidheid bevinden;
- het bewust aanvaarden van netto- of rest-risico's.

Een RSA is hiermee een hulpmiddel om een integere en beheerste bedrijfsvoering te realiseren.

De trigger voor het uitvoeren van een RSA kan

divers zijn. Er worden bij PME drie verschillende soorten RSA's onderscheiden:

- 1 Periodieke RSA gericht op onderdelen van de PME risicotaxonomie
- 2 Thematische RSA richt zich op een specifiek thema.
- 3 Project RSA wordt uitgevoerd vooraf en gedurende een project.

In 2023 werden de volgende RSA's uitgevoerd:

- Periodieke RSA 'strategisch meerjarenplan' (zie ook paragraaf Belangrijkste bestuursbesluiten en activiteiten)
- Periodieke RSA 'eigenrisicobeoordeling' (zie ook paragraaf Eigenrisicobeoordeling)
- Thematische RSA 'operationele risico's' (zie ook paragraaf Uitbesteding)
- Project RSA 'keuzebegeleiding' (bij start van het project, zie paragraaf Keuzebegeleiding)
- Project RSA 'nieuw pensioenstelsel' (zie ook paragraaf Belangrijkste bestuursbesluiten en Op weg naar een nieuwe pensioenregeling)

Integrale risicorapportage

Onze integrale risicorapportage bevat de beoordeling van alle risico's uit onze risicotaxonomie. In deze rapportage wordt zichtbaar gemaakt in hoeverre het actuele risicoprofiel nog in overeenstemming is met de gewenste risicobereidheid. De rapportage wordt opgesteld onder verantwoordelijkheid van de eerste lijn (uitvoerend bestuur) en de sleutelfunctiehouder risicobeheer geeft daarbij een risico-opinie. Deze rapportage wordt vier keer per jaar opgesteld en onder meer geagendeerd bij de vergaderingen van het uitvoerend bestuur, de ARC-commissie en het algemeen bestuur. Het algemeen bestuur stelt de risicorapportage vast.

In dit jaarverslag tonen we het risicobeeld uit de laatste integrale risicorapportage en lichten we de belangrijkste beoordelingen toe.

Bruto-risico's en het actuele risicoprofiel uit integrale risicorapportage

Hierna geven wij een toelichting op de onderkende (zeer) hoge bruto risico's op basis van onze risico taxonomie (voor toelichting zie bijlage 2 Risico taxonomie) en de risico's waarbij

het actuele risicoprofiel de risicobereidheid overschrijdt in het bijzonder. We maken hierbij onderscheid in strategische, financiële, operationele en compliance risico's.

Strategisch risico's

Binnen de strategische risico's onderkennen we het draagvlak bij zowel deelnemers en werkgevers als een (zeer) hoog bruto risico, waar wij de juiste maatregelen voor moeten inrichten om tot een risico te komen dat wij maximaal willen lopen. De wijze waarop we invulling hebben gegeven aan het beheersen van de onderkende (zeer) hoge risico's beschrijven we o.a. in hoofdstukken Goed pensioen, nu en in de toekomst, Duurzaam en verantwoord beleggen en In verbinding met onze stakeholders, waarin wij beschrijven hoe wij zorgdragen voor een goed, betaalbaar, duurzaam en persoonlijk pensioen.

Met de introductie van het nieuwe pensioenstelsel is ook het bruto risico dat is gerelateerd aan het draagvlak van sociale partners verhoogd en weer vaker op de agenda gekomen van het bestuur. Hetzelfde geldt voor het risico van veranderende wet- en regelgeving. De wijze waarop we invulling hebben gegeven aan het beheersen van de onderkende (zeer) hoge bruto risico's hebben we met name beschreven in paragraaf Op weg naar de nieuwe pensioenregeling en in hoofdstuk In verbinding met onze stakeholders. De bruto risico's zijn in 2023 opnieuw beoordeeld in een project RSA.

Daarnaast onderkennen wij ook een hoog bruto risico dat is gerelateerd aan het toezicht waar-

aan wij onderhevig zijn. We onderhouden daarom onder andere korte lijnen met toezichthoudende organen. De wijze waarop we verder invulling hebben gegeven aan het beheersen van deze onderkende (zeer) hoge risico's hebben we beschreven in met name paragraaf Extern toezicht en in hoofdstuk In verbinding met onze stakeholders.

Eind 2023 overschrijdt het actuele risicoprofiel van enkele risico's de risicobereidheid.

Wet- en regelgeving: Net voor de val van het kabinet werd de Wet toekomst pensioenen aangenomen in de Eerste Kamer. De winnaars van de verkiezingen (PVV, NSC en BBB) zijn critici van de WTP, hoewel zij onderling wel hele verschillende standpunten hebben. Het eerste debat over de stand van zaken van de implementatie van de WTP, aangevraagd door NSC, leidde vooralsnog niet tot gedragen wijzigingen van bestaande wetgeving. Het risico op wijzigingen, bijvoorbeeld door een initiatief- of verzamelwet, is wel aanwezig. Dit risico wordt – in samenwerking met de Pensioenfederatie – goed gevolgd. Net als alle andere nationale en internationale wet- en regelgeving die zich nog ergens in de politieke pijplijn bevindt: waaronder bedrag ineens, verdeling van pensioen bij scheiding, Wesp, CSDDD, etc..

Toezicht: Bij de implementatie van de wet blijkt de interpretatie van pensioenuitvoerders, uitvoeringsorganisaties en toezichthouders niet altijd synchroon loopt. PME neemt deel aan het Toezichtsplatform dat dit risico kan mitigeren. De

 INTEGRAAL RISICOMANAGEMENT DASHBOARD			Risicobeoordeling		
			Laag	Middel	Hoog
STRATEGISCHE RISICO'S	Omgeving	Draagvlak deelnemers		●	
		Draagvlak werkgevers		●	
		Draagvlak sociale partners	●		
		Wet- en regelgeving			●
		Toezicht			●
	Governance	Missie, visie, strategie en cultuur		●	
		Verandervermogen bestuur		●	
		Effectiviteit bestuur	●		

INTEGRAAL RISICOMANAGEMENT DASHBOARD			Risicobeoordeling		
			Laag	Middel	Hoog
FINANCIËLE RISICO'S	Vermogensbeheer	Balans		●	
		Rente		●	
		Markt			●
		Valuta		●	
		Krediet			●
		Tegenpartij	●		
		Liquiditeit	●		
		Concentratie		●	
		Actief		●	
		Inflatie		●	
	ESG	Governance		●	
		Klimaat (Environmental)		●	
		Overig (Environmental)		●	
		Social		●	
	Verzekeringstechnisch	Pensioenresultaat		●	
		Grondslagen	●		
		Premie		●	

enorme druk bij DNB en AFM om alle transitieplannen en communicatieplannen te beoordelen kan leiden tot vertraging van het proces van tijdige implementatie van de nieuwe pensioenregeling.

Financiële risico's

We beschouwen alle financiële bruto risico's als (zeer) hoge risico's, met uitzondering van het risico dat is gerelateerd aan het actief beleggen binnen vermogensbeheer en het risico dat onjuiste grondslagen worden gehanteerd onder verzekeringstechnisch risico. Om deze (zeer) hoge risico's te mitigeren is een heldere governance overeengekomen en zijn tal van (beheers) maatregelen ingericht om tot een risico te komen dat wij bereid zijn te lopen. In de beheersing van de financiële risico's maken we overigens een onderscheid tussen het fondsniveau en het niveau van de uitbesteding. Zo zoeken we het marktrisico en het kredietrisico strategisch op om onze financiële doelstelling te kunnen realiseren, echter in de uitvoering hanteren we strikte risicokaders en is de risicobereidheid laag.

Meer informatie over de wijze waarop we hier invulling aan geven, hebben we beschreven in met name hoofdstuk Duurzaam en verantwoord

beleggen, waarin achtereenvolgens een toelichting is opgenomen op onze beleggingsambitie en doel, strategische kaders en beleid, beleggingsplan, etc. In dit hoofdstuk hebben we ook een toelichting gegeven op de uitgevoerde evaluaties en welke aanpassingen er in ons beleid zijn doorgevoerd mede vanwege deze uitgevoerde evaluaties. Het verzekeringstechnische risico is nader toegelicht in hoofdstuk Financiële situatie en resultaten 2023. Daar geven we onder meer een toelichting op onze risicohouding en de uitgevoerde haalbaarheidstoets.

Er zijn eind 2023 geen financiële risico's, waarvan het actuele risicoprofiel de risicobereidheid overschrijdt.

De financiële risico's vallen binnen de risicobereidheid van PME, de bandbreedtes zijn vastgelegd in het beleggingsplan. In het beleggingsplan worden de geopolitieke risico's en (inflatie) scenario's beschreven, en wat de impact hiervan is op de beleggingskeuzes (normportefeuille) van PME. De normportefeuille, waaronder de ophoging van de renteafdekking wordt momenteel geïmplementeerd. In januari is het eindrapport van het IMVB Convenant gepubliceerd, en heeft PME een individuele terugkoppeling

			Laag	Middel	Hoog
OPERATIONELE RISICO'S	Uitbesteding	Gelijkgerichtheid met uitbestedingspartijen		●	
		Beoordeling uitbesteding (cf SLA)		●	
		Continuïteit dienstverlening	●		
		Afhankelijkheid		●	
		Wendbaarheid uitbestedingspartij			●
		Uitvoeringskosten	●		
	Operationeel	Kwaliteit/kwantiteit personele bezetting		●	
		Kwaliteit en naleving AO/IB processen		●	
		Continuïteit bedrijfsvoering (BCM)		●	
		Informatie t.b.v. sturing en besluitvorming		●	
		Communicatie		●	
		Kwaliteit dienstverlening		●	
		Advies		●	
		Onderuitbesteding		●	
		Data- en modelkwaliteit		●	
		IT	Cyber- en Information Security		
	IT Operations en Service Delivery				●
	Juridisch	Afdwingbaarheid contracten		●	
		Indekking van aansprakelijkheid	●		

ontvangen. Hieruit is gebleken dat PME volledig aan de Convenantsverplichtingen voldoet. Hieruit kan opgemaakt worden dat ESG due diligence goed geïntegreerd is in het beleggingsproces van PME, waarmee het ESG risico wordt gemitigeerd. De drie financieel - verzekeringstechnische risico's blijven binnen de risicobereidheid. De feitelijke premie van 27,98% van de pensioengrondslag bevat nog een flinke marge ten opzichte van de zuivere kostendekkende premie.

Operationele risico's

We beschouwen binnen de operationele risico's de risico's ten aanzien van de uitbesteding van onze activiteiten gerelateerd aan pensioenbeheer en vermogensbeheer aan TKP respectievelijk MN als (zeer) hoge risico's. Het betreft de risico's ten aanzien van het uitvoeren van de uitbestede activiteiten en de beoordeling van de uitbesteding (middels SLA), de beoordeling van de AO/IB binnen de uitbestedingspartner, de continuïteit van de dienstverlening en van de bedrijfsvoering alsmede de afhankelijkheid die is ontstaan vanuit ons richting onze uitbestedingspartner.

Dit betreffen risico's waar wij de juiste maatregelen voor moeten inrichten om tot een risico te komen dat wij maximaal willen lopen. De wijze waarop we daar invulling aan geven hebben we beschreven in paragraaf Uitbesteding.

Ten slotte beschouwen wij ook het cybersecurity en informatie risico als (zeer) hoog. Ook op deze risico's moeten we de juiste maatregelen inrichten om tot een risico te komen dat wij maximaal willen lopen. De wijze waarop we daar invulling aangeven met onze uitbestedingspartners hebben we beschreven in paragraaf Continuïteit en weerbaarheid en in paragraaf Uitbesteding.

Met de introductie van het nieuwe pensioenstelsel is ook het risico dat is gerelateerd aan de wendbaarheid van de uitbestedingspartij een risico dat inmiddels op een (zeer) hoog niveau wordt ingeschat. De wijze waarop we invulling geven aan de beheersing van dit risico, hebben we beschreven in met name paragrafen Belangrijkste bestuursbesluiten, De weg naar de nieuwe pensioenregeling en in de paragraaf Uitbesteding.

Bij de categorie Operationele risico's liggen 12 van de 19 onderdelen (risico's) buiten de risicobereidheid. De beoordeling van deze operationele risico's heeft in een belangrijke mate betrekking op de operationele risico's die zich bij de ketenpartners TKP en MN manifesteren. Wij beoordelen deze risico's op basis van informatie die we halen uit de ontvangen rapportages en gesprekken, die we voeren op de verschillende niveaus met TKP en MN, hetgeen ook is beschreven in hoofdstuk Uitbesteding. De verschillende risico's vanuit deze categorie kwalificeert PME als 'stapelrisico'.

Compliance risico's

We beschouwen de compliance risico's niet als (zeer) hoge bruto risico's.

De risico's waarbij het actuele risicoprofiel eind 2023 de risicobereidheid overschrijdt betreffen:

Naleving wet- en regelgeving: Bij MN loopt voor wat betreft de naleving van Wwft en de Sanctiewet een verbeterplan. Wij hebben inmiddels inzicht gekregen in het project, dat nagevoeg is afgerond en waar veel verbeteringen zijn doorgevoerd. Het risico is daarmee sterk gereduceerd. Wij hebben inmiddels inzicht gekregen in het belangrijkste openstaande punt, namelijk de planning en prioritering van de KYR dossiers bij de externe vermogensbeheerders. Het risicoprofiel blijft nog op midden totdat het dossier formeel is afgerond.

Ten tweede heeft PME een externe gespecialiseerde partij, te weten AF Advisors, ingeschakeld om duurzaamheidsclaims van PME in het kader van SFDR en het Klimaatplan te laten toetsen. De uitkomsten geven geen reden tot

urgente aanpassingen, maar bevatten wel een aantal verbeteringen die wij in onze communicatie uitingen kunnen doorvoeren. Deze verbeteringen hebben o.a. betrekking op het helder beschrijven van definities, verduidelijkingen in het SFDR-template en het rapporteren over de CO₂-uitstoot van alle relevante beleggingscategorieën.

Integriteit: Integriteitsrisico blijft onderdeel van de verbeterprogramma's op compliance (wetgevings- en informatiebeveiliging bij MN). Een nieuwe SIRA van MN is ontvangen en besproken, maar heeft nog niet geleid tot aanpassing van de risicobeoordeling.

Meting volwassenheid integraal risicomanagement PME

In 2020 zijn wij binnen PME gestart met het structureel en continue verbeteren van het integraal risicomanagement. In 2021 zijn, in opdracht van de (toenmalige) sleutelfunctiehouder interne audit, door BDO twee audits uitgevoerd naar de opzet en het bestaan van het integraal risicomanagementtraamwerk. In 2023 is een audit naar de werking van het risicomanagement binnen PME en de opvolging van de bevindingen uit de audit uit 2021 uitgevoerd. De focus van deze audit lag op de onafhankelijke validatie van het volwassenheidsniveau van het integraal risicomanagementtraamwerk op werking.

De interne auditfunctie (IAF) concludeert na de audit dat het risicomanagement binnen PME verbeterd is sinds de vorige audit in 2021 en dat het inmiddels een integraal onderdeel van de werkzaamheden binnen het fonds is. Het risicomanagement is de afgelopen jaren volwassener

 INTEGRAAL RISICOMANAGEMENT DASHBOARD			Risicobeoordeling		
			Laag	Middel	Hoog
COMPLIANCE RISICO'S	Compliance	(Financieel toezicht)		●	
		Naleving wet- en regelgeving		●	
		Naleving beleid, procedures en overeenkomsten	●		
	Integriteit	Integriteit		●	
		Beloning	●		

geworden en de kwaliteit van de rapportages is verbeterd. Tegelijkertijd wordt de werking van de risicomanagementcyclus door de IAF nog niet volledig effectief bevonden. De IAF deed in 2023 een zestal aanbevelingen (vier met prioriteit midden en twee met prioriteit laag). De aanbevelingen zien met name toe op het in de praktijk (tijdig) uitvoeren van evaluaties en updates waardoor aantoonbare structurele bijsturing kan plaatsvinden.

Eigenrisicobeoordeling (ERB)

Ten minste eenmaal per drie jaar moeten pensioenfondsen een eigenrisicobeoordeling (ERB) uitvoeren. Een ERB vergroot en verdiept het zicht op materiële risico's en de samenhang daartussen. In 2023 startten wij daarom een nieuw proces om te komen tot een nieuwe ERB. Eind 2020/begin 2021 voerden wij voor het eerst een ERB uit. Dit proces was pionieren en ontdekken. Er kon slechts in beperkte mate worden gesteund op uitgevoerde risicoanalyses. Het was een top-down-proces, waarbij vanaf het hoogste (strategische) niveau de risico's werden geïdentificeerd.

Bij de totstandkoming van de ERB in 2023 is een geheel ander proces gevolgd; met juist een bottom-up aanpak. In de afgelopen jaren zijn door ons verschillende (risico)analyses uitgevoerd op verschillende deelonderwerpen, hebben audits plaatsgevonden en is een periodieke risicorapportage ingesteld. Al deze documenten vormden de inbreng voor de ERB.

De ERB brengt de inzichten van verschillende analyses samen. De risico's die daarbij aan het licht komen, zijn reeds bekend. De risicoanalyses zijn eerder gedeeld met het algemeen bestuur en andere gremia van het fonds, ofwel er is over de opgedane inzichten gerapporteerd via risico- en verantwoordings-rapportages. Wel nieuw is dat alle risico's integraal worden samengebracht in één overzicht. Dit kan nieuwe inzichten geven over het totale risiconiveau en/of over de onderlinge samenhang van de risico's.

De overall conclusie van de ERB is dat PME de afgelopen jaren een (nog) beter zicht heeft

gekregen op de risico's waaraan het onderhevig is. Alles overziende zijn er veel risico's waarvan het netto risico hoger is dan de risicobereidheid. Met grote aantallen risico's schuilt het gevaar van een versterkend effect waarbij de manifestatie van het ene risico leidt tot de manifestatie van het andere risico. Dit 'stapelrisico' kan zorgen voor een 'manifestatielawine'. Het hoge risiconiveau is inherent aan de veranderingen die er thans zijn met de implementatie van een nieuw pensioenstelsel. Het zwaartepunt van de risico's heeft dan ook betrekking op de thema's 'Operationeel' en 'Wtp', en daarbij geldt dat veel risico's een relatie hebben met de uitbesteding van dienstverlening aan TKP en MN.

Met zoveel risico's is te verwachten dat risico's zich manifesteren. Niet alles zal goed gaan. Hiermee moet rekening worden gehouden. Er moet derhalve voldoende ruimte in de planning zijn om tegenvallers op te vangen. Om TKP, MN en onszelf in staat te stellen zoveel mogelijk energie te stoppen in de implementatie van het nieuwe pensioenstelsel stellen we vast dat wij voorlopig niet veel aanvullende wensen ('nice to have's') bij onze uitvoerders moeten beleggen en onze interne organisatie verder op orde moeten brengen en houden.

Met het actuele hoge risiconiveau is de kans groot dat niet alle strategische doelstellingen worden behaald. De netto risico's buiten de risicobereidheid zijn door het bestuur geaccepteerd. De mogelijkheden tot verdere beheersing van de risico's zijn beperkt. Als additionele activiteit wordt monitoring van de ontwikkelingen en risico's ingezet. Dit verlaagt de risico's niet, maar hiermee wordt wel een nadrukkelijke vinger aan de pols gehouden. Zo kan tijdig worden ingegrepen en/of bijgestuurd als dat nodig is.

De eindrapportage ERB is in het eerste kwartaal van 2024 afgerond en vastgesteld door het algemeen bestuur. DNB ontving de eindrapportage in maart 2024. De conclusies en aanbevelingen naar aanleiding van het opstellen van de ERB worden ook gedeeld met het verantwoordingsorgaan van PME. De ARC-commissie monitort de opvolging van de aanbevelingen.

Uitbesteding

Uitbestedingen vermogensbeheer

MN Vermogensbeheer

Het fiduciaire advies en fiduciair beheer zijn door ons uitbesteed aan MN Vermogensbeheer. Wij hebben als opdrachtgever nadrukkelijk de regie, stellen het beleggingsbeleid vast en besluiten zelf bij welke partij mandaten worden ondergebracht. Gestreefd wordt naar een voortdurende verbetering van de kwaliteit van de uitbestede dienstverlening.

Naast de monitoring van de dienstverlening via de maand- en kwartaalrapportages evalueren wij jaarlijks de dienstverlening van MN op basis van de SLA-afspraken voor het fiduciaire advies en het -beheer. Op basis daarvan worden resultaat-afspraken voor het komende jaar gemaakt. Daarnaast levert MN jaarlijks een ISAE 3402 verklaring. Over het jaar 2023 rapporteerde de accountant van MN een ISAE type 2 verklaring zonder beperkingen. De scope van het ISAE3402 rapport betreft de processen die betrekking hebben op de betrouwbaarheid van de financiële rapportages, waaronder de jaarrekening van PME. Voor zover relevant zijn eveneens de beheersingsdoelstellingen opgenomen voor het voldoen aan wet- en regelgeving. Dit is een gangbare en acceptabele afbakening voor PME. Daarnaast zijn de ICT-beheersingsmaatregelen in scope met betrekking tot de systemen en applicaties die voor de ondersteuning van processen zorgen. Ten opzichte van het voorgaande jaar hebben er aanpassingen en toevoegingen plaatsgevonden in de processen die betrekking hebben op het externe leveranciersmanagement voor IT service provider Schuberg Philis (per april 2023).

MN en PME zijn begin 2023 een traject gestart om te komen tot een ISAE 3000 (of een assurance van vergelijkbare aard) met betrekking tot de dienstverlening van MN aan PME. In 2023 is de scope en timing van de route naar een ISAE 3000 (of assurance van vergelijkbare aard) bepaald. Dit stelt MN in staat om te koersen op een ISAE 3000 type I per einde van 2023 en een type II verklaring over 2024 (op te leveren in

2025. Daarnaast willen wij in 2024 afspraken maken over de beheersing van en assurance op de dienstverlening van relevante onderaannemers, zoals IT partner Atos en Schuberg Philis.

In 2023 evalueerden wij, in lijn met onze eigen beleidscyclus, de dienstverlening van MN Vermogensbeheer in brede zin. Een gerenommeerde externe partij, deed grondig onderzoek en deelde hun resultaten en aanbevelingen voor de toekomst zowel met ons als met de directie van MN. De hoofdconclusie van het onderzoek is dat MN Vermogensbeheer in staat is de ambities van PME te realiseren. Om dit daadwerkelijk waar te maken moet nog aan enkele voorwaarden worden voldaan. Om opvolging te geven aan de aanbevelingen van het rapport is een gezamenlijk plan van aanpak uitgewerkt met onder meer aandachtsgebieden Governance, IT en strategische samenwerking.

In de tweede helft van 2023 voerden wij een omvangrijk risico self assessment (RSA) uit naar de operationele risico's binnen ons domein van balans- en vermogensbeheer. Uitgangspunt voor de RSA is onze bestaande risicotaxonomie. In totaal onderscheidt de PME risicotaxonomie 19 verschillende operationele risico's, verdeeld over de volgende vier subcategorieën: uitbesteding, operationeel, IT en juridisch. Voor ieder van de 19 gedefinieerde risico's zijn een of meerdere scenario's beschreven en onderzocht (34 in totaal). Hierbij is het belangrijk om te vermelden dat naast de eigen organisatie met name ook de uitbestedingspartij MN en/of de operationele vermogensbeheerders in scope waren van deze RSA. Uiteindelijk scoorden 9 van de 34 risicoscenario's buiten de risicobereidheid en zijn er aanvullende risico mitigerende beheersmaatregelen bepaald. Het bestuur concludeerde dat in het IT-domein de additionele beheersmaatregelen niet voldoende zijn. Vacatures op het gebied van VB informatiemanagement bij MN staan lang open en worden opgelost met externe inhuur. Wij monitoren deze ontwikkelingen. Daarnaast constateren wij dat de informatie met betrekking tot de niet-financiële risico's bij met name externe managers in de reguliere rapportages tekort schiet, waardoor PME deze risico's niet

aantoonbaar kan beheersen. PME wil voor de zomer van 2024 afspraken maken met MN over verbetering van de rapportages.

Onderuitbesteding Schuberg Philis

MN Vermogensbeheer heeft, met het oog op de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel en de impact hiervan op de bedrijfsvoering, een nieuwe beheerder van het IT-applicatielandschap geselecteerd, Schuberg Philis. Dit betreft een kritische (onder)uitbesteding voor ons, waarvoor ook expliciet instemming van PME is vereist en waarvan wij ook melding moeten maken bij DNB. Wij stelden een aantal voorwaarden alvorens wij definitief akkoord konden gaan met de voorgenomen uitbesteding. In het eerste kwartaal van 2023 gingen wij definitief akkoord en maakten wij melding bij DNB. De migratie naar Schuberg Philis is in het tweede kwartaal van 2023 succesvol verlopen.

Custodian

Northern Trust (NT) is onze custodian. Wij hebben een directe uitbestedingsrelatie met hen. De dienstverlening van Northern Trust omvat de bewaarneming van beleggingen, oftewel de administratie van de posities. Daarnaast levert NT dienstverlening op het gebied van het beheer van de beleggingen; o.a. settlement van effectentransacties, verzamelen en uitbetalen van dividenden en het verzorgen van het terugvorderen van dividendbelasting. De dienstverlening wordt op dagelijkse basis gemonitord door MN Vermogensbeheer. Periodiek wordt de dienstverlening van Northern Trust door ons geëvalueerd. In mei 2023 stelden wij de meest recente evaluatie vast op basis van de service-reviews van MN en de kredietbeoordeling NT. Eerder besprak het bestuur ook de SOC1 en SOC2 rapportages van NT. Uit de evaluatie zijn geen bijzondere aandachtspunten voortgekomen.

Uitvoering betrokkenheidsbeleid door EOS (Federated Hermes)

Met ingang van 2021 is EOS (Federated Hermes) aangesteld om het aantal engagements voor PME te verbreden. Ook voert EOS het stembeleid van PME uit. EOS voert voor PME

engagement met ongeveer 580 bedrijven uit de beleggingsportefeuille. De engagement door EOS wordt uitgevoerd langs de onderwerpen milieu, sociaal, ondernemingsbestuur en strategie.

Naast de reguliere engagement monitort EOS ook de portefeuille van PME op bedrijven die niet in lijn opereren met de UN Guiding Principles en de OECD-richtlijnen. Met deze bedrijven wordt engagement gevoerd.

Per kwartaal rapporteert EOS over de uitvoering van engagement en stemmen. Zo wordt PME op de hoogte gehouden van de inhoud van de gesprekken, de vorderingen en de resultaten.

Uitbesteding pensioenbeheer

TKP

Sinds 1 januari 2022 voert TKP in Groningen het pensioenbeheer voor ons uit. De basis voor de dienstverlening is vastgelegd in de pensioenbeheerovereenkomst, een Service Agreement (SA) en Service Level Agreement (SLA). Wij monitoren de uitbestede dienstverlening op continue basis en maken daarbij gebruik van de uitgebreide set aan rapportages die periodiek door TKP geleverd wordt, zoals de SLA- en risico-rapportage. Daarnaast maken wij gebruik van de externe assurancerapportages zoals de ISAE 3402 type 2, ISO 27001 en ISO 27017 rapporten en om te kunnen bepalen of ingerichte checks en balances (beheersmaatregelen) onze risico's binnen de uitbesteding in voldoende mate hebben gemitigeerd. Net als in 2022 was de ISAE 3402 rapportage over 2023 voorzien van een goedkeurende verklaring.

Onderuitbesteding door TKP

PME ontvangt ook de ISAE 3402 type 2 rapportages van partijen waar TKP activiteiten aan heeft uitbesteed (onderuitbesteding). In 2023 betreft dat de uitbestedingspartijen Vesting Finance (o.a. facturatie, debiteurenbeheer en incasso), Visma Idella (bruto-netto berekeningen in uitkeringen- en afkoopproces) en DataB (verzenden documenten en communicatie).

Bij de ISAE 3402 rapportage van Vesting Finance over 2022 was een afkeurende verklaring afgegeven door de externe accountant. Naar aanleiding van deze rapportage is additioneel onderzoek uitgevoerd. Dit additioneel onderzoek toonde aan dat er geen onacceptabel financieel risico is gelopen. Wel werden verbeterplannen opgesteld door Vesting Finance samen met TKP. De opzet en uitvoering van het gezamenlijk plan van aanpak was gericht op een sterke verbetering van de beheersingsmaatregelen bij Vesting Finance. Gedurende 2023 was er sprake van verscherpte dijkbewaking door TKP met nadrukkelijke betrokkenheid van de TKP-directie, monitoring van de implementatie van verbetermaatregelen en periodieke rapportage daarover aan de klanten bij TKP. De verbeteringen hebben geleid tot een ISAE 3402 rapport over 2023 waarbij de accountant een verklaring met beperkingen heeft afgegeven. Met name gedurende het eerste kwartaal 2023 zijn nog bevindingen geconstateerd in de uitvoering van de controlemaatregelen. Wel is geconstateerd dat deze bevindingen in de loop van 2023 sterk verminderd zijn. Door TKP zijn aanvullende beheersmaatregelen en controles uitgevoerd in 2023 waardoor er geen impact is op de PME jaarrekening 2023. Wij monitoren de effectiviteit van de verdere verbeteringen bij Vesting Finance ook in 2024, ook waar het de effectiviteit van de operationele uitvoering betreft.

Performancedialoog

De in 2022 geïntroduceerde Performancedialoog met de directie TKP is in 2023 gecontinueerd. Op deze manier geven we invulling aan het strategisch partnerschap tussen PME en TKP. Zo vindt eens per 6 weken overleg plaats tussen het uitvoerend bestuur van PME en de directie TKP (CEO, CCO en COO) waarbij de onderlinge samenwerking gericht op het realiseren van strategische doelstellingen centraal staat. Tijdens deze dialoog komen actuele ontwikkelingen in de markt, bij PME en bij TKP nadrukkelijk aan de orde en we bespreken wat nodig is om onze ambities te bereiken. Dit heeft o.a. geleid tot versterking van het PME-accountteam bij TKP, aanpassingen in de pensioenbeheerovereenkomst, de SA en de SLA en een beoordelingskader aan de hand waarvan de prestaties door TKP gemonitord

en besproken worden, zowel op kwantitatieve als kwalitatieve aspecten. Andere onderwerpen die besproken zijn betreffen o.a. de impact van de overname van Aegon door a.s.r, de transitie naar de Wet toekomst pensioenen en de herijking van het strategisch meerjarenplan van PME.

In 2023 vond maandelijks operationeel overleg plaats tussen het bestuursbureau van PME en de CCO en COO van TKP over de reguliere dienstverlening. De directe betrokkenheid van de TKP directie heeft ertoe geleid dat de operationele doelstellingen in 2023 nagenoeg volledig gerealiseerd zijn (KPI's op SLA-niveau) en dat het project 'bijzondere werkvoorraad' voortkomend uit de transitie naar TKP is afgerond. Via de Performancedialoog zijn we in staat de dienstverlening steeds meer in lijn te brengen met de verwachtingen en wensen van onze werkgevers en deelnemers. Daarbij kan gedacht aan de impact van nieuwe wetgeving op de gegevensuitwisseling en communicatie met deelnemers of de impact op gegevensaanlevering door werkgevers via de Uniforme Pensioenaangifte (UPA). In 2023 zijn de meeste van de operationele issues rondom de UPA-aanleveringen opgelost.

In 2023 gaven we bijzondere aandacht aan de ontwikkelingen op IT- gebied bij TKP. Gezien de vele ontwikkelingen op IT-gebied, zowel in de run als in de change is het initiatief genomen voor aanvullend periodiek overleg met de CTO van TKP om zodoende direct geïnformeerd te worden over de impact en risico's voortvloeiend uit deze ontwikkelingen. TKP voert activiteiten uit gericht op de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel waarbij een geheel nieuwe IT-architectuur wordt uitgerold met Plexus van leverancier Keylane als SaaS-oplossing voor de pensioenadministratie. Daarnaast vindt een transitie naar cloud-omgevingen plaats voor diverse (nieuwe) applicaties plaats. Dit vraagt veel verandervermogen van de TKP organisatie, dat samenkomt in het Wtp-programma. Parallel aan de bouw van het nieuwe IT-platform dienen de bestaande systemen ook in de komende jaren in de lucht gehouden te worden. Hiervoor wordt bij TKP het Life Cycle Management-programma

uitgevoerd. Beide programma's vragen veel van de TKP organisatie; de programma's zijn veelomvattend, complex en dienen binnen een korte tijdsspanne uitgevoerd te worden. Daarmee zijn deze op zichzelf al risicovol en er dient daarnaast ook rekening gehouden te worden met generieke IT-risico's zoals IT-security en cybercrime. Vanuit PME zien we er daarom op toe dat deze programma's op een beheerste en integere manier worden uitgevoerd. Daarbij baseren we ons op informatie in rapportages die TKP verstrekt, informatiesessies die TKP organiseert en uitkomsten van risico-assessments die door externe partijen worden uitgevoerd. Los daarvan voeren we vanuit PME indringende gesprekken met de CTO, programma- en projectmanagers. Daarbij wordt ook gesproken over de manier waarop TKP deze omvangrijke en complexe veranderingen organiseert, monitort en erover rapporteert aan PME.

Parallel aan de Performancedialoog wordt ook de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel gezamenlijk voorbereid. Met TKP vindt periodieke afstemming plaats over uitvoering-specifieke zaken waar bij de transitie naar een nieuwe regeling rekening mee gehouden dient te worden.

In 2023 is een risk self assessment (RSA) uitgevoerd gericht op de operationele uitvoering van de pensioenbeheer activiteiten. Bij deze RSA zijn nieuwe risicoscenario's geformuleerd vanuit de PME risicotaxonomie waarbij bruto risico's zijn gescoord en beheersmaatregelen zijn geïnventariseerd. Deze hebben geleid tot een netto risico score per risico scenario die vervolgens is getoetst aan de risicobereidheid zoals vastgesteld door het bestuur van PME. De uitkomsten van de RSA vormen input voor de Eigen Risicobeoordeling die in het eerste kwartaal 2024 is vastgesteld door het bestuur van PME.

Uitbesteding werkzaamheden handhaving werkingsfeer

In 2022 voerden wij een audit uit op de processen en de uitvoering van de handhaving van de werkingsfeer van de verplichte deelname aan PME. Deze activiteiten zijn door PME uitbesteed

aan de ROM. In 2023 is op basis van de aanbevelingen van de audit gewerkt aan het opstellen van een vernieuwd beleidskader voor deze werkzaamheden. Het concept beleidskader, dat de basis vormt voor de uitbestedingsovereenkomst tussen PME en de ROM, is in 2023 gedeeld met de ROM. Gezien de focus op de onderhandelingen over de nieuwe pensioenregeling en de voorbereidingen hiervoor is dit beleidskader niet in 2023 afgerond. Overigens worden de reguliere handhavingsactiviteiten naar tevredenheid uitgevoerd. Dat gebeurt in goede samenwerking, waarbij maandelijke overleggen waarin operationele zaken en individuele (risico)dossiers tussen PME en de ROM worden afgestemd.

Vooruitblik

Oog voor ontwikkelingen in de politiek en maatschappij

De verkiezingsuitslag van eind november 2023 heeft nog niet tot een nieuw kabinet geleid. Wel zijn PVV, NSC, VVD en BBB met elkaar in gesprek. Drie van de vier partijen zijn kritisch op de ingegane Wet toekomst pensioenen. Alhoewel de standpunten van partijen flink verschillen, is er mogelijk wel voldoende draagvlak om wijzigingen aan te brengen in de reeds per 1 juli 2023 ingegane Wet toekomst pensioenen. De pensioensector heeft bij de betrokken partijen en bij de verschillende informateurs aangedrongen op rust en ruimte om de nieuwe regels de komende jaren te implementeren. Wij zijn ook geen voorstander om nu nog substantiële wijzigingen door te voeren. Wij blijven de ontwikkelingen goed volgen.

De vijf grootste pensioenfondsen van Nederland, waaronder PME, hebben de informateurs eind maart 2024 laten weten dat wij als grote institutionele beleggers met een sterke maatschappelijke betrokkenheid graag willen bijdragen aan relevante maatschappelijke uitdagingen. Eén van die uitdagingen is de energietransitie. Wij zijn bereid onze krachten te bundelen met die van de overheid en hebben onze gezamenlijke (financierings-)kracht en expertises aangeboden om samen een belangrijke bijdrage te leveren aan de energietransitie in Nederland. Daarnaast wordt vanuit de politiek en de overheid steeds vaker een oproep aan pensioenfondsen gedaan om meer bijdragen te leveren aan andere maatschappelijke uitdagingen, zoals woningtekort en defensie. Wij zijn zeker bereid om hier invulling aan te geven, maar stellen hiervoor wel belangrijke voorwaarden. Zoals goede financieringsmogelijkheden (met gelijkwaardige risico/rendementsprofielen) en meer regie vanuit de overheid. Wij verwachten in 2024 concrete stappen hierin te zetten.

Uitvoering geven aan strategisch meerjarenplan

Met de vaststelling van het strategisch meerjarenplan 2024-2027 is richting gegeven aan de strategische koers voor de komende jaren. De hoogste prioriteit heeft de implementatie van de nieuwe pensioenregeling. Voorziene nieuwe activiteiten in 2024 op de andere thema's zijn de start van een onderzoek naar de mogelijkheden om onze investeringen in en voor de eigen sector uit te breiden. En de vormgeving en inrichting van een strategisch advisory board, waarin door experts op verschillende gebieden wordt nagedacht over toekomstige scenario's

Opvolging geven aan aanbevelingen Eigen Risico Beoordeling (ERB)

De ERB die in 2023 is uitgevoerd en in het eerste kwartaal 2024 is afgerond geeft bevindingen en aanbevelingen. Zo is als aanbeveling opgenomen om een nieuwe RSA op duurzaam en verantwoord beleggen uit te voeren waarbij alle ESG-risico's van de PME risicotaxonomie worden geraakt. Deze RSA is in het eerste kwartaal 2024 opgestart en wordt worden afgerond voordat DNB in 2024 bij ons een on-site onderzoek komt uitvoeren naar de beheersing van ESG risico's. Verder is bij de RSA Operationeel uit 2023 het domein communicatie buiten beschouwing gelaten. Ook voor dit domein voeren we daarom in 2024 een RSA uit. Daarnaast wordt een rapportage ontwikkeld waarin de ontwikkeling van de netto risico's en hun impact op de realisatie van de – in het strategisch meerjarenplan opgenomen – strategische doelstellingen kan worden gevolgd en besproken.

ESG-risico's en ESG-data

De gevolgen van klimaatverandering worden nadrukkelijk zichtbaar en is het daarom steeds belangrijker om ESG-risico's, zoals de impact van

overstromingen of het verlies van biodiversiteit op de waarde van onze beleggingen, op juiste wijze te integreren in onze risicobeheercyclus. De afgelopen jaren hebben wij hier stappen in gezet, en in 2024 wordt onderzocht of ons beleid op dit punt moet worden aangescherpt.

De kwaliteit en beschikbaarheid van ESG-data, data die wij gebruiken voor het verduurzamen van de beleggingsportefeuille, is ook nog volop in ontwikkeling. Eén van de nadelen is dat ESG-data veelal iets zeggen over duurzaamheidsprestaties van ondernemingen in het verleden, maar niet altijd iets zeggen over de toekomst. Dit is een belangrijk argument waarom wij bewegen naar een beleggingsportefeuille met een beperkter aantal beleggingstitels (Portefeuille van morgen). Wij kiezen er bewust voor om in de focusportefeuille een kwalitatieve toets op bedrijven toe te voegen aan het selectieproces, bovenop de bestaande kwantitatieve screenings. Op dit moment zijn wij op zoek naar een beheerder van deze portefeuille, die past bij de beleggingsovertuigingen en identiteit van PME. Wij verwachten in de loop van 2024 dit selectieproces af te ronden. Naast deze ontwikkeling onderzoeken wij in 2024 de mogelijkheden om de kwaliteit en beschikbaarheid van kwantitatieve ESG-data nog beter te kunnen waarborgen.

DORA

Met ingang van 17 januari 2023 is de Europese verordening 'Digital Operational Resilience Act' (DORA) van kracht. Deze verordening heeft als doel om op uniforme wijze binnen de (Europese) financiële sector de digitale operationele weerbaarheid te verhogen. Instellingen hebben twee jaar de tijd om zich voor te bereiden om vanaf 17 januari 2025 aantoonbaar te voldoen aan de vereisten van DORA. De afgelopen jaren waren reeds diverse richtlijnen vanuit nationaal en Europees niveau van kracht, zoals de DNB Good Practice Informatiebeveiliging 2023 en verschillende uitbestedingsrichtlijnen.

Het voldoen aan die richtlijnen geeft deels invulling aan de DORA-vereisten. De kern van de DORA-wetgeving is de digitale weerbaarheid van de bedrijfskritische functies en processen waar IT integraal onderdeel van is. Voor de bestuurlijke en operationele verantwoordelijkheid hiervoor is specifieke en integrale kennis bij het bestuur en op het bestuursbureau nodig. In 2023 zijn hierin stappen gezet met het aantrekken van Mirjam Verhoeven als extern lid van de ARC-commissie met het deskundigheidsgebied IT, informatiebeveiliging en innovatie. En het aantrekken van een risicomanager met het aandachtsgebied informatiebeheer en -technologie. De focus ligt in 2024, naast het voldoen aan eerdere richtlijnen, op het invulling geven aan de aanvullende vereisten. Eveneens wordt in 2024 een audit uitgevoerd op een GAP analyse DORA.

De DORA-pijlers die relevant zijn voor ons betreffen ICT-risicomanagement, ICT-gerelateerde incidenten, het periodiek testen van digitale operationele weerbaarheid, de beheersing van ICT-risico's bij uitbesteding aan (kritieke) derden en de samenwerking ten aanzien van uitwisseling van informatie over cyberdreigingen. Het uitvoerend bestuur heeft inmiddels een aparte DORA readiness werkgroep ingesteld die de opdracht heeft om zorg te dragen voor aantoonbare DORA compliance (opzet, bestaan en werking) op 17 januari 2025

Datakwaliteit

In lijn met de wetgeving moeten wij kunnen aantonen dat de datakwaliteit voor, tijdens en na de transitie geborgd is. Vanuit het kader datakwaliteit zetten wij in zes fases de werkzaamheden hiervoor samen met onze uitvoerder TKP voort. In 2024 vervult de interne auditfunctie een kort cyclische rol in het geheel van activiteiten en werkzaamheden die wij in het kader van 'get clean' en 'stay clean' ondernemen. De interne auditfunctie geeft na afhechting van elke specifieke fase een oordeel over de doorgelopen stappen die PME (en/of TKP) heeft verricht. Het project datakwaliteit moet in de loop van 2024 geheel zijn afgerond.

Gerechtelijke procedures

Wij zijn het fundamenteel niet eens met de regelgeving dat het fonds btw moet betalen over de pensioen- en vermogensbeheerdiensten. Niet alle pensioenfondsen hebben deze verplichting, waardoor er ongelijkheid is tussen de deelnemers van de verschillende fondsen. Wij blijven ons – samen met de Pensioenfederatie en een aantal andere pensioenfondsen – daarom inspannen om de btw niet ten laste te laten komen van de pensioenen van onze deelnemers. PME is – net als veel andere pensioenfondsen – in 2018 rechtszaken tegen de Belastingdienst begonnen. Deze rechtszaken lopen nog steeds. De Rechtbank Gelderland heeft het Europees Hof van Justitie vragen gesteld. Doel hiervan was om helderheid te verkrijgen over de voorwaarden waaronder Nederlandse pensioenfondsen beheerdiensten mogen ontvangen zonder dat hierover btw is verschuldigd. Aan het einde van het eerste kwartaal van 2024 kwam een advies van de advocaat-generaal aan het Europees Hof van Justitie, waarbij de advocaat-generaal teleurstellend concludeert dat Nederlandse pensioenfondsen waarschijnlijk niet aangemerkt kunnen worden als ‘gemeenschappelijke beleggingsfondsen’ en dat daarmee de (vermogens)beheerdiensten die deze pensioenfondsen inkopen, belast zijn met btw. Het is nu nog de vraag of het advies van de advocaat-generaal wordt gevolgd in de uitspraak van het Europees Hof van Justitie. Wij blijven dit volgen en verwachten in 2024 dit dossier af te ronden.

Diverse kantonrechters hebben in 2023 huurverhogingsbedingen in huurovereenkomsten van geliberaliseerde huurwoningen vernietigd, omdat deze in strijd zouden zijn met de Europese Richtlijn oneerlijke bedingen. Hoewel wij zelf geen rechtszaken op dit gebied hebben lopen, kunnen dergelijke gerechtelijke uitspraken uiteindelijk wel impact gaan hebben op de beleggingsportefeuilles met huurwoningen van Nederlandse pensioenfondsen. Als huurverhogingsbedingen op grote schaal oneerlijk worden beschouwd en huurverhogingen verder worden beperkt of met terugwerkende kracht moeten worden teruggedraaid, dan drukt dit het rendement van het fonds. De Rechtbank Amsterdam

heeft in januari 2024 prejudiciële vragen gesteld aan de Hoge Raad. De Hoge Raad zal nu een oordeel vellen over deze vragen. Onbekend is nog wanneer dat gaat gebeuren. Wij blijven deze zaken en de mogelijke impact op onze portefeuille, samen met onze vastgoedbeheerder Achmea Real Estate (ARE), volgen.

Verantwoording en toezicht

Naleving code pensioenfondsen

De Code Pensioenfondsen (de code), opgesteld door de Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid, geeft de normen voor goed pensioenfondsbestuur weer. De code bevat bepalingen voor het functioneren van het bestuur en de overige gremia binnen een pensioenfonds. Daarnaast bevat de code normen voor onder andere integraal risicomanagement, beloningen, communicatie, diversiteit en verantwoord beleggen. De normen in de code zijn voor ons leidend, maar bieden het bestuur ook ruimte om eigen, fondsspecifieke keuzes te maken. Dit wordt ook wel het 'pas-toe-of-leg-uit-beginsel' genoemd. Eind 2023 wijken wij op twee onderdelen af van deze code (33-Diversiteit en 34-Zittingsduur). In 2022 weken we op drie normen af (33-Diversiteit, 34-Zittingsduur en 28-Evaluatie bestuur).

De afwijkingen die we eind 2023 hadden, worden hierna toegelicht.

Diversiteit (norm 33)

Binnen het bestuur voldoen wij in 2023 aan de diversiteitsdoelstelling van ten minste één vrouw en één man, maar niet aan de doelstelling om ook bestuursleden jonger dan 40 jaar te hebben. In het verantwoordingsorgaan heeft geen vrouw zitting en ook geen persoon jonger dan 40 jaar. Bij de - voor het verantwoordings-

orgaan - benoemende organisaties wordt het diversiteitsbeleid steeds onder de aandacht gebracht, maar tot op heden zijn nog geen vrouwen of jonge deelnemers benoemd in het verantwoordingsorgaan. Het bestuur kent een stappenplan om diversiteit te bevorderen. Onderdeel daarvan is dat tijdig met voordragende/ benoemende organisatie in gesprek wordt gegaan over de in te vullen vacatures en de wensen daaromtrent. Ook heeft het bestuur om bij te dragen aan de diversiteit in de gehele pensioensector in de afgelopen jaren traineeships opengesteld.

Zittingsduur (norm 34)

In afwijking van de code kunnen onze uitvoerende bestuursleden (in dienst van het fonds) vaker dan twee keer worden herbenoemd, als het niet-uitvoerend bestuur met algemene stemmen daartoe besluit. Dit kan bijvoorbeeld gewenst zijn om continuïteitsrisico's te mitigeren,

De code pensioenfondsen kent een achttal rapportagenormen. In onderstaande tabel geven wij aan hoe wij aan deze normen voldoen. Voor een volledige rapportage over de naleving van de code zie bijlage 3 van dit jaarverslag.

Per 1 januari 2024 geldt een nieuwe Code Pensioenfondsen. Het bestuur heeft een jaar de tijd deze te implementeren. Het bestuur is eind 2023 een analyse gestart naar de gevolgen van deze nieuwe Code.

	Norm	Toelichting
5	Het bestuur legt verantwoording af over het beleid dat het voert, de gerealiseerde uitkomsten van dit beleid en de beleidskeuzes die het eventueel voor de toekomst maakt. Het bestuur weegt daarbij de verschillende belangen af van de groepen die bij het pensioenfonds betrokken zijn. Ook geeft het bestuur inzicht in de risico's van de belanghebbenden op korte en lange termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau.	Het bestuur legt verantwoording af door middel van het jaarverslag. Verder wordt door berichtgeving op de website, nieuwsbrieven en bijeenkomsten informatie gegeven en verantwoording afgelegd. Waar mogelijk wordt inzicht gegeven in de gemaakte afwegingen en risico's. Het bestuur en het intern toezicht leggen intern uitgebreid verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan.

	Norm	Toelichting
31	De samenstelling van fondsorganen is wat betreft geschiktheid, complementariteit, diversiteit, afspiegeling van belanghebbenden en continuïteit vastgelegd in beleid. Zowel bij de aanvang van een termijn als tussentijds bij de zelfevaluatie vindt een check plaats.	Zie onderdeel De organisatie van PME als stevig fundament).
33	In zowel het bestuur als in het VO of het BO is er ten minste één vrouw en één man. Er zitten zowel mensen van boven als van onder de 40 jaar in. Het bestuur stelt een stappenplan op om diversiteit in het bestuur te bevorderen.	Zie onderdeel De organisatie van PME als stevig fundament en bijlage 1 Personalia 2023)
47	Het intern toezicht betreft deze Code bij de uitoefening van zijn taak.	Zie onderdeel Verklaring intern toezicht PME
58	Het bestuur geeft publiekelijk inzicht in missie, visie en strategie.	Zie onderdeel Missie en Visie. En strategische koers.
62	Het bestuur legt zijn overwegingen omtrent verantwoord beleggen vast en zorgt ervoor dat deze beschikbaar zijn voor belanghebbenden.	Zie onderdeel Duurzaam en verantwoord beleggen.
64	Het bestuur rapporteert in het jaarverslag over de naleving van de interne gedragscode (zoals bedoeld in de normen 15 en 16) en deze Code, net als over de evaluatie van het functioneren van het bestuur.	Zie onderdeel Governance, onderdeel Verantwoording en toezicht, bijlage 3 Naleving Code Pensioenfondsen 2023 en onderdeel compliance- en privacy officer.
65	Het bestuur zorgt voor een adequate klachten- en geschillenprocedure die voor belanghebbenden eenvoudig toegankelijk is. In het jaarverslag rapporteert het bestuur over de afhandeling van klachten en de veranderingen in regelingen of processen die daaruit voortvloeien.	Zie onderdeel Klachten

Compliance- en privacy officer

Sinds 1 mei 2018 hebben wij een privacy officer. Sinds 1 januari 2020 een compliance officer. Met ingang van het vierde kwartaal 2022 werd Jurriaan Cornelisse benoemd als de compliance- en privacy officer van PME.

Compliance functie

De compliance functie rapporteert ieder kwartaal aan het uitvoerend bestuur en de ARC-commissie. De compliance officer rapporteert daarnaast ook jaarlijks aan het algemeen bestuur, organiseert awareness-bijeenkomsten voor het algemeen bestuur en werkt mee aan de jaarlijkse herijking van de SIRA.

De compliance functie is een onafhankelijke tweedelijns functie gericht op de naleving van relevante wet- en regelgeving, de interne regels

van PME, zoals de gedragscode, en integer handelen. De compliance officer beoordeelt, monitort en rapporteert over het voorgaande.

De genoemde taken hebben ten doel om een integere bedrijfscultuur te bevorderen waarin de professionele individuele verantwoordelijkheid wordt gestimuleerd voor zowel verbonden personen als ook de zakelijke relaties van PME. Wij hechten als PME grote waarde aan een integere bedrijfscultuur omdat die van belang is voor onder meer:

- consistent en evenwichtig handelen;
- tone at the top;
- zorgvuldigheid van processen en beheersmaatregelen;
- transparantie;
- bespreekbaarheid; en
- handhaving, waaronder het naleven van wet- en regelgeving.

Ook voert de compliance officer met zowel de eerste als tweede lijn van de uitvoerende organisaties van PME gesprekken om processen, rapportages en gebeurtenissen door te nemen en daar lering uit te trekken en ook om, indien nodig, nieuwe beheersmaatregelen te laten treffen of bestaande beheersmaatregelen te optimaliseren. Deze gesprekken vinden plaats op tactisch en bestuurlijk niveau samen met de andere disciplines van het bestuursbureau, zowel de eerste lijn als de tweede lijn.

Privacy functie

De meeste gegevensverwerkingen van PME vinden plaats in het kader van de uitvoering van de pensioenregeling van PME door de pensioen-uitvoeringsorganisatie TKP. TKP is hierdoor een belangrijke verwerker van de persoonsgegevens. Datalekken die plaatsvinden worden door de privacy officer binnen PME geregistreerd, geanalyseerd en beoordeeld en, indien nodig op grond van de AVG, gemeld bij de Autoriteit Persoonsgegevens (AP). Ook voert de privacy officer met de uitvoerende organisaties van PME gesprekken om processen en privacyrisico's door te nemen, te beoordelen en lering te trekken uit plaatsgevonden datalekken of uit risicobeoordelingen om nieuwe beheersmaatregelen te laten treffen of bestaande beheersmaatregelen te optimaliseren.

Over het jaar 2023 verklaart de compliance- en privacy officer als volgt:

“Als compliance officer van PME heb ik in 2023 toegezien op de naleving van relevante wet- en regelgeving, de interne regels van PME, zoals de gedragscode, en integer handelen door de verbonden personen en insiders van PME. Hierop is per kwartaal en daar waar nodig tussentijds beoordeeld, gemonitord en gerapporteerd. Een belangrijke basis voor de uitvoering van de compliance functie is het jaarlijkse compliance programma waarin ook speerpunten per jaar worden verwerkt.

In 2023 was één van de speerpunten het laagdrempelig en toegankelijk maken van de compliance functie en doorlopende awareness bevordering in individuele en plenaire gesprekken en

dialogen. Daarmee worden awareness en transparantie maximaal bevorderd en vindt ook onderling een optimale dialoog plaats over mogelijke compliance risico's en de beheersing daarvan. Vanuit de compliance functie wordt op meldingen in het kader van de gedragscode gemotiveerd aangegeven hoe de beoordeling van een melding heeft plaatsgevonden en welke feiten, omstandigheden en afwegingen daarbij hebben plaatsgevonden waarbij de melder wordt meegenomen in de beeld-, oordeels- en besluitvorming- van de compliance functie. Daar waar relevant is bij beoordelingen van meldingen ook een aanvullend advies door de compliance officer gegeven aan de melder en/of aan het bestuur van PME ter mitigering van mogelijke risico's.

In 2023 zijn voorts veelvuldig tweedelijns compliance opinies verstrekt op onderwerpen die op de bestuurlijke agenda's aan de orde zijn geweest. Als compliance officer word ik nog nadrukkelijker dan voorheen om input en opinies gevraagd op onderwerpen in de dagelijkse uitvoering door het bestuursbureau en in de beeld-, oordeels- en besluitvormende fase in de bestuurlijke gremia. Hierdoor is de compliance functie nog sterker verankerd in de organisatie. Ook is in 2023 gestart met een doorlopende betrokkenheid van de compliance functie bij het project NPS. De tweedelijns compliance opinies worden zoveel als mogelijk en daar waar relevant gecombineerd met de opinies van de tweedelijns risicobeheersfunctie in een integrale aanpak.

Eind 2023 is de uitvoering van de systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) gestart en deze wordt in 2024 afgerond. In 2022 is een uitgebreide variant uitgevoerd van de SIRA en de SIRA die in 2023 is gestart is een lichtere variant. In deze variant ligt met name de nadruk op de beoordeling van het risicobeheersingseffect van de doorgevoerde ontwikkelingen door PME in 2022 en 2023 rond IT-, cyberweerbaarheid met een significante impact qua verbetering van de risicobeheersing, stevigere borging en beheersing van de compliance- en integriteitsrisico's in de organisatie.

In 2023 is geconstateerd dat alle verbonden personen en insiders van PME de gedragscode hebben nageleefd. Bij PME is een open cultuur aanwezig rond compliance en daaraan gerelateerde onderwerpen en ontwikkelingen en worden actief meldingen gedaan conform de regels van de gedragscode of de compliance officer om een oordeel, raad of advies gevraagd. Begin 2024 vindt de jaarlijkse uitvraag plaats onder alle verbonden personen en insiders inzake de nalevingsverklaring gedragscode.

Als privacy officer van PME heb ik in 2023 toegezien op de naleving van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) door PME. PME beschikt over een in 2023 grondig geactualiseerd privacy beleid, een daarop gebaseerd nieuw privacy statement, een strakke procedure rondom datalekken, een verwerkingenregister en verwerkersovereenkomsten met alle partijen die, voor zover bekend, gegevens namens PME beheeren en/of verwerken. Ook zijn in het privacy beleid de verwerkingen van persoonsgegevens van de eigen medewerkers, bestuursleden en andere aan het fonds verbonden personen duidelijker vastgelegd en onderbouwd.

PME geeft voorts met dit alles invulling aan de Gedragslijn Verwerking Persoonsgegevens Pensioenfondsen, zoals per 1 juli 2019 vastgesteld door de Pensioenfederatie. De gedragslijn is eind 2022 geactualiseerd door de Pensioenfederatie en PME voldoet aan de gedragslijn.

Het beleid en de procedures met betrekking tot AVG zijn ingericht in de praktijk en worden gevolgd door de uitvoeringsorganisaties die gegevens verwerken door PME.

Begin 2023 werd één van de subverwerkers van een marktonderzoeksbureau, dat voor PME een non respons onderzoek uitvoerde rond een eerder risicobereidheidsonderzoek, getroffen door een cyberincident. Deelnemers van PME werden hierdoor getroffen omdat bij dit incident sprake was van een datalek. Mogelijk zijn de gegevens van de deelnemers die voor het non respons onderzoek benaderd zouden worden in verkeerde handen terecht gekomen. Dit incident

staat bekend als de 'Nebu casus' en door deze casus zijn naast PME ook vele andere Nederlandse organisaties getroffen en was dit één van de grootste datalekken tot nu toe op nationale schaal.

PME heeft, direct na het bekend worden bij PME van het incident bij Nebu, voor de afhandeling van dit incident een crisismanagement team (CMT) ingesteld. Het CMT van PME heeft dit incident behandeld ondersteund door experts van het bestuursbureau vanuit iedere relevante discipline en uiteraard ook de compliance- en privacy officer. Het CMT heeft rond dit incident de nodige stappen ondernomen voor de afhandeling ervan, mitigering van risico's (voor zover mogelijk) en met name heldere en snelle communicatie richting de deelnemers waarvan de gegevens mogelijk in het datalek betrokken zijn geweest. Ook zijn de werkgevers van de getroffen deelnemers intensief geïnformeerd en ondersteund door PME met informatie en begeleiding. Dit alles naast een actieve rol voor de klantenservice van PME bij de uitvoerende organisatie als vraagbaak voor getroffen deelnemers en de werkgevers. PME heeft gedurende het incident ook de toezichthouders DNB, de Autoriteit Persoonsgegevens en de AFM frequent geïnformeerd over het incident, de voortgang en de genomen stappen en maatregelen en is aangifte gedaan bij de speciale cybercrime eenheid van de politie. Voorafgaand aan de sluiting door PME van de afhandeling van het incident is een multidisciplinaire evaluatie uitgevoerd door alle intern betrokkenen bij het incident en zijn lessons learned gedefinieerd die vervolgens zijn toegepast en doorgevoerd in procedures en processen binnen PME om bestaande beheersmaatregelen aan te scherpen, nieuwe beheersmaatregelen te definiëren en ook de uitvoerende organisaties van verwerkingen hierbij te betrekken."

Jurriaan Cornelisse

Compliance- en privacy officer PME

Vertrouwenspersoon PME

In 2022 werd Adinda Lammens, verbonden aan het Nederlands Compliance instituut, aangesteld als vertrouwenspersoon van PME en zij heeft ook in 2023 die rol vervuld voor PME.

“Sinds 7 juli 2022 treed ik op als vertrouwenspersoon (hierna: VP) voor PME Pensioenfonds (hierna: PME). Als vertrouwenspersoon kan ik worden benaderd door bestuurders en verbonden personen om te sparren over ongewenste omgangsvormen, onregelmatigheden, integriteitsincidenten of misstanden. Jaarlijks rapporteer ik in het jaarverslag over de verrichte werkzaamheden, de uitgebrachte adviezen en het aantal gesprekken. Daarnaast geef ik een vooruitblik voor het komend jaar.

De rol van vertrouwenspersoon

De belangrijkste taken van de vertrouwenspersoon zijn:

- Opvangen, begeleiden en adviseren van de verbonden personen;
- Voorlichten en informeren van de organisatie in kader van bewustwording en preventie;
- Gevraagd en ongevraagd adviseren van het bestuur.

Terugblik op 2023

Activiteiten vertrouwenswerk bij PME

Op 23 juni 2023 ben ik aanwezig geweest bij de integriteitsworkshop voor het bestuur. De sessies en de interactie tussen de bestuursleden waren waardevol. Daarnaast heb ik voorbereidingen getroffen voor een integriteitssessie voor het bestuursbureau en de drie uitvoerend bestuurders op 19 september jl. over gewenste en ongewenste omgangsvormen. De betreffende bijeenkomst is verplaatst naar mei 2024.

Naar aanleiding van de inwerkingtreding van de Wet bescherming klokkenluiders heb ik de huidige klokkenluidersregeling van PME beoordeeld en een nieuwe concept versie van de klokkenluidersregeling gedeeld met het advies de nieuwe regeling spoedig vast te stellen.

Gesprekken 2023

In 2023 hebben geen gesprekken plaatsgevonden met verbonden personen over ongewenst gedrag dan wel vermoedens van onregelmatigheden, integriteitsincidenten of misstanden.

Nieuwsbrief

Tweejaarlijks versturen we de ‘Nieuwsbrief van de vertrouwenspersoon’. De eerste nieuwsbrief verstuurdde we kort voor de zomer en de tweede begin januari 2024.

Vooruitblik vertrouwenswerk 2024 bij PME

Op 7 mei 2024 zal ik, samen met externe spreker Loes Wevers, een integriteitssessie over gewenste en ongewenste omgangsvormen verzorgen voor het bestuursbureau en de drie uitvoerend bestuurders van PME. Deze bijeenkomst biedt tevens de gelegenheid voor een hernieuwde kennismaking met de medewerkers van het bestuursbureau en mijn rol en werkzaamheden als vertrouwenspersoon toe te lichten.

Tijdens de bijeenkomst wenst PME een concept regeling ‘ongewenst gedrag’ voor te kunnen leggen en input daarvoor van iedereen op te halen. Ik zal onze modelregeling ‘omgangsvormen’ delen en denk graag verder met PME mee over de inhoud van de betreffende regeling. Ik stel tot slot voor om aanvullend een klachtenprocedure voor ongewenste omgangsvormen op te stellen behorend bij het beleid/regeling (on)gewenst gedrag.”

Adinda Lammens

Vertrouwenspersoon PME

Interne audit

PME heeft de sleutelfuncties, waaronder de interne auditfunctie, sinds 2019 ingericht. Sinds 2022 is Trudy van der Kloet de sleutelfunctiehouder interne audit en vanuit die rol is zij ook vaste deelnemer aan de vergaderingen van de ARC-commissie. Zij stelt jaarlijks een auditjaarplan op, dat het algemeen bestuur vaststelt. Daarna neemt zij het plan in uitvoering. Zij stelt de ARC-commissie vier keer per jaar op de hoogte van de gerealiseerde voortgang. De ARC-commissie heeft een taak in de voorbereiding van het intern toezicht door het niet-uitvoerend bestuur. Daarom stelt de sleutelfunctiehouder interne audit de ARC-commissie op de hoogte van alle voor het intern toezicht relevante bevindingen en aanbevelingen naar aanleiding van de uitgevoerde audits.

Zowel de processen binnen de eigen PME-organisatie als die bij de uitvoerders van uitbestede werkzaamheden kunnen onderwerp van een audit zijn. Voor audits binnen de eigen PME-organisatie treedt BDO op als vervuller van de interne auditfunctie. Voor wat betreft de audits op de uitbestede processen op het terrein van vermogensbeheer maakt PME gebruik van het auditjaarplan dat onder verantwoordelijkheid van de directeur interne audit van MN tot stand komt en wordt uitgevoerd. TKP heeft geen eigen interne auditdienst. PME maakt daarom voor wat betreft de audits op de uitbestede processen op het terrein van pensioenbeheer gebruik van het instrument van de Multi Client Audits. Dat betekent dat de fondsen die klant zijn bij TKP gezamenlijk audits laten uitvoeren. De sleutelfunctiehouder interne audit van PME heeft een rol in de coördinatie en voorbereiding van die onafhankelijk uitgevoerde audits. Ook hier treedt BDO als vervuller van de interne auditfunctie op.

In 2023 zijn er binnen de PME-organisatie drie audits uitgevoerd, de eerste was naar de werking van het integraal risicomanagement, de tweede naar de opzet van het datakwaliteitsbeleid en de derde naar de werking het programmamanagement van het project NPS. Het uitvoerend bestuur heeft de aanbevelingen

van interne audit naar aanleiding van de eerste twee audits onderschreven en daar wordt opvolging aan gegeven. De aanbevelingen naar aanleiding van de derde audit zijn in januari 2024 beschikbaar gekomen. Vooruitlopend op de vaststelling van het auditjaarplan 2024 is in december 2023 tevens begonnen met een audit naar de uitvoering van de fases één en twee, zoals beschreven in het Kader datakwaliteit van de Pensioenfederatie.

Extern toezicht

De Nederlandsche Bank (DNB)

De Nederlandsche Bank (DNB) is verantwoordelijk voor het prudentieel toezicht. Wij hadden in 2023 meerdere keren en in verschillende samenstellingen regulier overleg met DNB.

Ieder kwartaal vindt overleg plaats tussen DNB en het uitvoerend bestuur, ieder halfjaar met een delegatie van het algemeen bestuur, eenmaal per jaar met een delegatie van het niet-uitvoerend bestuur en eenmaal per jaar met de externe accountant en actuaris van het fonds. In 2023 hield DNB in het bijzonder toezicht op de voorbereidingen op het nieuwe pensioenstelsel. Gedurende het jaar werd de toezichthouder continu op de hoogte gesteld van de ontwikkelingen op dit gebied.

Andere onderwerpen waarover met de toezichthouder overleg plaatsvond waren bijvoorbeeld de financiële positie van het fonds, maatschappelijk verantwoord beleggen, besluitvorming ten aanzien van de verhoging van pensioenaanspraken en -rechten en verbeteringen in het risicomanagement.

In februari 2023 reageerden wij op een consultatieronde van DNB om aan te geven dat het gebruik van de URM-scenario-set bij totstandkoming en jaarlijkse toetsing van het beleggingsbeleid en de toedelingsregels leidt tot verschillen en tot ongewenste en onnodige aanpassingen van beleid. DNB informeerden ons in juli 2023 over een deepdive-onderzoek naar de datakwaliteit bij TKP in de tweede helft van

2023. Eind november stelde DNB ons in kennis van de uitkomsten van dit onderzoek.

Autoriteit Financiële Markten (AFM)

De AFM is verantwoordelijk voor het gedrags-toezicht. Wij hadden in 2023 meerdere keren contact met de AFM over verschillende onderwerpen.

Op 3 oktober 2022 vroeg de AFM ons om een toelichting op de informatieverstrekking aan de deelnemers in relatie tot de toeslagverlening op grond van het gewijzigde FTK vanwege de voorgenomen transitie naar het nieuwe pensioenstelsel. Op 14 oktober 2022 gaven wij middels een brief toelichting op de informatieverstrekking. In haar brief van 15 maart 2023 concludeert de AFM dat PME voldoet aan het wettelijk kader.

Op 16 mei 2023 informeerden wij de AFM over de gebeurtenissen en de acties die PME heeft uitgevoerd en nog gaat uitvoeren met betrekking tot het datalek bij Nebu, ook al bestond er geen formele meldingsplicht aan de AFM.

Op 26 september 2022 hebben wij de AFM geïnformeerd over de niet tijdig verzonden UPO's 2022 en op 30 januari 2023 over de voortgang van de nazending van de UPO's. Op 23 juni 2023 informeren wij de AFM over de afronding van de nazending van het UPO 2022.

Autoriteit Persoonsgegevens (AP)

Datalekken die plaatsvinden worden door de privacy officer binnen PME geregistreerd en, indien nodig op grond van de AVG, gemeld bij de Autoriteit Persoonsgegevens (AP). De toezichthouder zag in 2023 geen reden voor nader onderzoek bij PME. Het potentieel datalek als gevolg van een cyberaanval bij Nebu kwalificeerde als een meldingsplichtig datalek in de zin van de AVG. PME heeft binnen de wettelijke termijn van 72 uur melding gedaan. Deze initiële melding is vervolgens op 25 april 2023 aangevuld met nieuwe informatie. Voor het definitief maken van de datalekmelding was het van groot belang dat PME meer informatie kreeg over het voorval bij Nebu en voor de beoordeling en

inschatting of PME-data betrokken zijn bij het datalek bij Nebu. Op 16 mei 2023 is de datalekmelding definitief gemaakt en ingediend bij de Autoriteit Persoonsgegevens nadat vanuit de keten en van Nebu nadere forensische onderzoeksinformatie werd ontvangen.

Verklaring intern toezicht PME

Werkwijze intern toezicht en focusthema's 2023

Dit verslag betreft het intern toezicht over 2023. Teruggeblikt wordt op de realisatie van de doelen in de jaarplannen van 2023. Bevindingen en (de opvolging van) de aanbevelingen maken hiervan onderdeel uit. Het intern toezicht van PME wordt uitgeoefend door de niet-uitvoerende bestuursleden (hierna ook: intern toezicht). Met dit verslag legt het intern toezicht verantwoording af over het gevoerde toezicht aan het verantwoordingsorgaan en belanghebbenden bij het fonds.

Het bestuur legt verantwoording af aan het intern toezicht. Dat doet het bestuur mede aan de hand van verantwoordingsrapportages die het uitvoerend bestuur ieder kwartaal uitbrengt. Het intern toezicht houdt toezicht van nabij en wordt ondersteund door de Audit, Risk en Compliance (ARC) commissie. Deze commissie vervult de wettelijke taken van een auditcommissie in het omgekeerd gemengd bestuursmodel. De ARC-commissie bestaat deels uit leden vanuit het niet-uitvoerende bestuur en deels uit onafhankelijke externe leden.

De taken van niet-uitvoerende bestuursleden zijn bij PME tweeledig: zij hebben enerzijds bestuurlijke taken als onderdeel van het algemeen bestuur. Anderzijds houden zij ook intern toezicht op het uitvoerend bestuur en het eigen functioneren, als onderdeel van het algemeen bestuur. Dit wordt ook wel het omgekeerd gemengd bestuursmodel genoemd of een one tier board.

Het niet-uitvoerende bestuur is in het kader van het intern toezicht ten minste belast met het toezien op:

- Adequate risicobeheersing en
- Evenwichtige belangenafweging door het algemeen bestuur.

Daarnaast legt het intern toezicht verantwoording af over de uitvoering van de taken en de uitoefening van de bevoegdheden aan het ver-

antwoordingsorgaan in het bestuursverslag.

Om het onderscheid tussen bestuur en toezicht verder te expliciteren en om extra aandacht te kunnen schenken aan belangrijke thema's wordt door het niet-uitvoerende bestuur met toezichtportefeuilles gewerkt. Het intern toezicht heeft zich in 2023 op de volgende portefeuilleverdeling gericht:

- TKP dienstverlening
- ESG en toekomstbestendigheid dienstverlening MN
- Voortgang Nieuw pensioenstelsel (hierna: NPS) project en communicatie
- IT-landschap en cyber security

Gedurende het jaar hebben de portefeuillehouders in duo's deze thema's inhoud gegeven en is hierover gerapporteerd aan het niet-uitvoerende bestuur. Het niet-uitvoerende bestuur past de VITP-toezichtcode en de Code Pensioenfondsen toe.

In het algemeen, mede op basis van de rapportages van de toezichtthema's, concludeert het intern toezicht dat sprake is van een adequate risicobeheersing. Ook heeft bij de besluiten waar dat aan de orde een evenwichtige belangenafweging plaatsgevonden. Tevens constateert het intern toezicht dat waar van toepassing gebruikt wordt gemaakt van de good practices van DNB (o.a. DORA).

Opvolging aanbevelingen uit 2022 in 2023

Het intern toezicht heeft in zijn rapportage over 2022 een viertal aanbevelingen gedaan voor 2023. Deze zijn opgepakt.

- 1 Werk de strategie uit in een concrete routekaart met kritieke performance indicatoren (hierna: kpi's) voor de komende jaren. Het intern toezicht heeft geconstateerd dat op 5 oktober 2023 het bestuur het Strategisch meerjarenplan 2023-2027 heeft vastgesteld en dat tussentijds steeds meer scherppte is gekomen in de routekaart, met mijlpalen.
- 2 Versterk de aandacht voor de verankering van informatiebeveiliging en cybersecurity binnen de organisatie en blijf inzetten op de verdere

ontwikkeling hiervan.

Deze aanbeveling is zorgvuldig opgepakt. De informatiebeveiliging en cybersecurity worden steeds verder verankerd binnen de organisatie.

- 3 Breng de samenhang tussen de verschillende ontwikkelingen in het vermogensbeheer, zoals de Portefeuille van morgen, ESG-ontwikkeling en strategische uitgangspunten transparant in beeld.

Het intern toezicht heeft geconstateerd dat de aanbeveling is opgevolgd. De samenhang van de diverse ontwikkelingen wordt meegenomen in de Portefeuille van Morgen en het MVB-beleid versie 2023.

- 4 Blijf focussen op de uitvoering bij de uitbestedingspartijen en neem hierin nadrukkelijk ook de veranderende eisen voor het nieuwe pensioenstelsel mee.

Het intern toezicht constateert dat het nieuwe pensioenstelsel in relatie tot de uitbestedingsketen goed is meegenomen in het project NPS en er scherp wordt gemonitord.

Uitoefening taken en bevoegdheden intern toezicht 2023

Het niet-uitvoerend bestuur heeft met gebruikmaking van zijn specifieke taken en bevoegdheden de volgende besluiten genomen in 2023:

- Benoeming extern lid ARC per 1 maart 2023
- Herbenoeming van een uitvoerend bestuurslid per 15 juni 2023
- Herbenoeming van twee niet- uitvoerend bestuursleden per 1 januari 2024
- Benoeming extern lid commissie balans- en vermogensbeheer per 1 januari 2024
- Vaststelling van de geactualiseerde profiel-schetsen voor de leden van het niet-uitvoerend bestuur en van het uitvoerend bestuur.
- Goedkeuring op de controleopdracht aan de accountant met betrekking tot de TCFD (duurzaamheidsinformatie) 2023 en daarmee om het pre-approval proces af te ronden.

Bevindingen intern toezicht 2023

Door het jaar heen houdt het niet-uitvoerend bestuur van nabij intern toezicht. Bevindingen worden zo nodig tussentijds besproken met het bestuur of uitvoerend bestuur, zodat deze tus-

sentijds kunnen worden opgepakt. Ook beoordeelt het intern toezicht of de kernaanbevelingen uit 2022 zijn opgevolgd. Hierna volgen de belangrijkste bevindingen en aandachtspunten over 2023.

Een belangrijke constatering voor 2023 is dat de implementatie van de Wet toekomst pensioenen (hierna: Wtp) de hoogste prioriteit heeft gekregen van het algemeen bestuur, waardoor andere activiteiten beperkt zijn gebleven tot het noodzakelijke. De bestuurlijke planning is hierop ingericht.

1. Pensioenbeheer

Toezichtthema TKP dienstverlening

In het oordeel over 2022 constateerde het intern toezicht dat de implementatie van de transitie van de pensioenuitvoering naar TKP in het algemeen goed en beheerst was verlopen. Hierbij werd duidelijk dat de dienstverlening op de meeste punten voldeed, maar op onderdelen nog achterbleef bij de verwachtingen van PME. Het uitvoerend bestuur heeft dit geadresseerd en is een zogenoemde 'performance dialoog' opgestart. Het niet-uitvoerend bestuur bleef de voortgang hiervan in 2023 monitoren. De aandacht was daarbij gericht op de realisatie van de gevraagde verbetering in de performance van TKP. Specifieke aandachtspunten waren daarbij:

- 1 Risicomanagement pensioenuitvoeringsadministratie TKP as-is;
- 2 Risicomanagement pensioenuitvoeringsadministratie TKP in het kader van NPS;
- 3 Monitoring implementatie aandachtspunten 2023, voortvloeiend uit de aanbevelingen van het intern toezicht over 2022.

Conclusies m.b.t. TKP dienstverlening

Het intern toezicht concludeert dat op alle toezichtonderwerpen stappen zijn gezet. De performance is door het uitvoerend bestuur samen met TKP op professionele wijze naar het gewenste niveau gebracht. Het intern toezicht verwacht dat het uitvoerend bestuur op basis van een SLA en onderliggende kpi's de voortgang van de performance meet en bespreekt met TKP. Wel is het intern toezicht van mening dat de IT-functie bij TKP verder moet ontwikke-

len en dat samen met PME hierin stappen moeten worden gezet.

Als het gaat om de verandering van de dienstverlening van TKP als gevolg van de verschillende ontwikkelingen (de change-kant) ziet het intern toezicht dat het uitvoerend bestuur op strategisch niveau overlegt met TKP over de consequenties van de ontwikkelingen op de verschillende onderwerpen (o.a. het Wtp-programma van TKP en de overname door ASR). Het intern toezicht constateert dat TKP een omvangrijke change-portfolio heeft waarbij veel veranderingen binnen een korte tijdsspanne doorgevoerd moeten worden.

Het intern toezicht acht het positief dat het riskmanagement van TKP naar een hoger niveau wordt getild. Tegelijkertijd heeft een integrale benadering daarvan nog aandacht. Op het gebied van datakwaliteit zijn belangrijke stappen gezet door TKP. TKP werkt samen met PME om de datakwaliteit aantoonbaar vast te leggen. Het intern toezicht ziet hierbij de capaciteit-issues bij TKP als aandachtspunt.

Stapelrisico bij TKP

Eind 2023 constateerde het intern toezicht dat sprake is van een mogelijke stapeling van risico's als gevolg van de samenloop van ingrijpende IT-veranderingen, zowel in de run als in de change bij TKP. In januari 2024 is het intern toezicht hierover geïnformeerd door het uitvoerend bestuur en heeft het bestuur beheersmaatregelen genomen.

Premiebeleid 2024-2026 en toeslag per 1 januari 2024

In oktober 2023 heeft het uitvoerend bestuur de sociale partners in de sector geïnformeerd over het voornemen om het opbouwpercentage te verhogen. Dit was mogelijk door een tussentijdse herijking van het verwachte rendement. Vervolgens heeft het bestuur in november 2023 sociale partners geïnformeerd over zijn voorgenomen besluit het premiebeleid 2024-2026 zodanig aan te passen dat sprake is van een premie-overschot en dit overschot toe te voegen aan de algemene reserve. Dit betekent dat het overschot ten gunste komt van alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden van PME.

Op grond van dit premiebeleid is besloten dat een pensioenopbouw van 1,875% voor 2024 mogelijk is.

Het bestuur heeft in november 2023 ook gesproken over een toeslag per 1 januari 2024. Het bestuur is van mening dat alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden gebaat zijn bij toeslagverlening. Doordat sociale partners de intentie hebben over te stappen naar het nieuwe pensioenstelsel, heeft het bestuur de amvb voor versoepelde toeslagverlening kunnen toepassen. Het intern toezicht heeft vastgesteld dat het bestuur de belangen van alle betrokkenen tegen elkaar heeft afgewogen, inclusief de korte, midden en langetermijneffecten. Hierbij diende ook rekening te worden gehouden met een prudente overstap naar het nieuwe pensioenstelsel. Het bestuur heeft enerzijds het belang voor betrokkenen in acht genomen dat een verhoging van de pensioenen nu bijdraagt aan de (toekomstige) koopkracht en anderzijds dat van belang is dat de pensioenen zo mogelijk ten minste gelijk blijven op het moment van de overstap. Dit heeft geleid tot de toekenning van een toeslag van 3,26% per 1 januari 2024.

Het intern toezicht is van mening dat het bestuur zich ten aanzien van de besluiten heeft ingezet voor een zorgvuldig proces en de vastlegging ervan, inclusief de onderbouwing van de evenwichtige belangenafweging ten aanzien van pensioengerechtigden, actieve en gewezen deelnemers en werkgevers. Het intern toezicht heeft tevens geconstateerd dat het bestuur de verschillende risico's hierbij heeft afgewogen.

2. Balans- en vermogensbeheer

Algemene ontwikkelingen

Het intern toezicht constateert dat het bestuur de herinrichting van het vermogensbeheer in het kader van de implementatie van de Wtp in gang heeft gezet. Onder andere is in dat kader de renteafdekking verhoogd om meer in zakelijke waarden te kunnen beleggen. Het intern toezicht heeft het bestuur bevraagd over het proces en inzicht gekregen over de besluitvorming. Daarnaast heeft het bestuur de meer gefocuste portefeuille "de Portefeuille van Morgen" verder

ingericht. Het intern toezicht heeft hierbij gekeken naar het risico- en doelstellingenkader voor de aandelen in de Portefeuille van Morgen. Het kan zich vinden in de formulering van de kaders en doelstellingen en in de stelling dat de beoogde doelen langs een ingroeipad moeten worden behaald. Ook heeft het intern toezicht elke keer dat het onderwerp op de agenda stond bij het bestuur kritische vragen gesteld over het proces.

Strategisch beleggingsbeleid 2020 – 2025 versie 2024 en Beleggingsplan 2024

Het intern toezicht heeft vastgesteld dat de stappen, zoals opgenomen in het beleggingsplan, om te komen tot een actualisatie van het strategisch beleggingsbeleid, goed zijn doorlopen. Het intern toezicht had ook geen opmerkingen over het proces ten aanzien van de totstandkoming van het beleggingsplan 2024 en heeft geconcludeerd dat de noodzakelijke stappen zijn gezet.

Toezichtthema ESG en toekomstbestendigheid dienstverlening MN

Dit jaar heeft het intern toezicht specifiek gekeken naar de ESG-dienstverlening van MN en of en zo ja hoe deze PME in staat stelt de vastgestelde strategische doelen en duurzaamheidsambities te behalen. Ook is in het kader van het project “MN voor de toekomst” gekeken naar de brede dienstverlening die MN biedt en de toekomstbestendigheid hiervan. Ook is nadrukkelijk gekeken naar de geschiktheid van MN als vermogensbeheerder voor NPS.

Met betrekking tot de ESG-dienstverlening van MN concludeert het intern toezicht dat in de stappen die MN zet de ambitie van PME en de risicobeheersing in het proces worden meegenomen. Het intern toezicht heeft aanbevolen extra aandacht te besteden aan het vertrekpunt en de route naar het einddoel en hoe partijen daarbij betrokken blijven. Het is daarbij van belang te kijken hoe de te nemen stappen bijdragen aan het behalen van de strategische doelen en de duurzaamheidsambitie van PME. Als punt van aandacht voor het bestuur ziet het intern toezicht de prioritering van de ontwikkeling van de

ESG-portefeuille in relatie tot de implementatie van de Wtp.

Als het gaat om het project toekomstbestendigheid MN is het algemene beeld dat dit onderzoek zowel MN als PME goede inzichten heeft gegeven. Het intern toezicht concludeert dat dit project qua proces tot op heden goed is uitgevoerd. Alle geleidingen worden goed meegenomen en er wordt voldoende tijd uitgetrokken om de uitkomsten te bespreken en samen te doorgronden.

Het intern toezicht heeft ook gekeken naar de geschiktheid van MN als vermogensbeheerder voor NPS. Het constateert dat er een concrete planning vermogensbeheer is met daarin een samenhang tussen de verschillende onderwerpen. Een aandachtspunt vanuit het intern toezicht is het onderdeel connectiviteit MN-TKP.

3. NPS

Voortgang NPS project en communicatie

Het intern toezicht is net als in 2022 ook in 2023 de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel intensief blijven volgen. Het richtte zich daarbij primair op de voortgang van het NPS project, afgezet tegen de doelstellingen en uitgangspunten, de gevolgde bestuurlijke processen en kwaliteit van besluitvorming en de communicatie met relevante stakeholders. Insteek van het intern toezicht daarbij is procesbewaking, waarbij vooral een oordeel wordt gevormd over het bestuurlijke besluitvormingsproces, met als belangrijke aandachtspunten de weging van relevante informatie leidend tot besluitvorming door bestuur, inclusief evenwichtige belangenafweging, de kwaliteit van de bestuurlijke besluitvorming en de adequate risicobeheersing.

Het intern toezicht heeft aandacht gehad voor het belang van een gedetailleerdere planning met mijlpalen voor het NPS project met kpi's, welke zijn gerealiseerd door het uitvoerend bestuur. Ook is de evaluatie van de tijdslijnen en toetsing op haalbaarheid en risico's regelmatig uitgevoerd en besproken en heeft het bestuur op hoofdlijnen inzicht gekregen in het kritische pad. Het intern toezicht constateert voorts dat het

uitvoerend bestuur het algemeen bestuur tijdig heeft aangesloten op de te volgen bestuurlijke strategie o.a. op de eventuele keuze voor een flexibele regeling en de uitvoeringsgevolgen daarvan.

Met betrekking tot specifiek het onderwerp keuzebegeleiding en zorgplicht constateert het intern toezicht dat het uitvoerend bestuur heeft geverifieerd dat PME hierbij aan de minimaal wettelijke vereisten voldoet. Er is nog geen duidelijk beeld welke doelen PME aanvullend wil nastreven.

Het intern toezicht constateert dat er een degelijk communicatietraject voor NPS opgetuigd wordt. De focus daarbij is nu vooral gericht op (gewezen) deelnemers en gepensioneerden en in mindere mate op werkgevers. Ook de communicatie met gedispenseerde pensioenfondsen is inmiddels opgepakt.

4. Risicobeheersing

Toezichtthema IT-landschap en cyber security

Net als in 2021 en 2022 heeft het intern toezicht in 2023 informatiebeveiliging waaronder cybersecurity als aandachtspunt gekwalificeerd. In het oordeel over 2022 constateerde het intern toezicht dat PME op de goede weg zit, maar dat er nog veel te doen en te leren viel, dus bleef ook in 2023 IT landschap en cyber security een toezichtthema. Ook bij onze uitvoerders is het IT-landschap onderhevig aan grootschalige veranderingen als gevolg van de invoering van het nieuwe pensioenstelsel. Het intern toezicht heeft daarbij geconstateerd dat het bestuur aandacht heeft besteed aan het verkrijgen van inzicht in de samenhang tussen deze veranderingen en de tijdige realisatie ervan. Daarbij is ook gekeken naar cybersecurity als onderwerp. Dit inzicht is van belang om te kunnen vaststellen dat een integere en beheerste bedrijfsvoering van PME in de keten is gewaarborgd.

Veranderingsprogramma's MN en TKP

De IT-veranderingsprogramma's die bij onze belangrijkste leveranciers in gang zijn gezet krijgen de volle aandacht van het uitvoerend bestuur. De risico's op vertraging die het stapelrisico Wtp kunnen veroorzaken zijn in beeld en worden nauwlettend gevolgd. Mitigerende maatregelen worden ingezet met als doel de Wtp transitie-voortgang niet te hinderen. Het intern toezicht constateert dat er aanzienlijke uitdagingen zijn, die de deadline van de overgang in gevaar kunnen brengen. Het uitvoerend bestuur, MN en TKP acteren hier actief op. Tevens concludeert het intern toezicht dat de doelarchitectuur, die met deze veranderprogramma's worden beoogd, voor PME inzichtelijker wordt. Het intern toezicht stelt vast dat het niet-uitvoerend bestuur hierbij constructief kan bijsturen.

Cybersecurity

Het onderwerp cybersecurity stond net als in 2022 in 2023 hoog op de agenda van het bestuur en intern toezicht. De invulling van dit thema is, ook op het bestuursbureau, sterk verbeterd. Het intern toezicht constateert dat op gebied van cybersecurity bij PME het bewustzijn hoog is. Het intern toezicht benadrukt dat PME voortdurend alert moet blijven op veranderende dreigingen en als organisatie moet blijven leren. De weerbaarheid moet blijvend verbeteren. Daarbij is het een balanceeract tussen de gebruikersvriendelijkheid en de vereiste toegangsbeveiliging.

Datalek Nebu

De noodzaak van een snel leerproces is nog eens onderstreept toen PME in maart 2023 betrokken was bij een potentieel datalek, als gevolg van een cyberaanval bij een onderuitbestedingspartij Nebu. Het bestuur is gedurende de crisis goed geïnformeerd door middel van informerende e-mails en tijdens de bestuursvergaderingen. Het intern toezicht heeft geconstateerd dat er adequaat is gehandeld door het uitvoerend bestuur en het ingestelde crisisteam en is positief over de ingestelde evaluatie van het proces.

DORA

Het intern toezicht is blijvend in gesprek met het uitvoerend bestuur over de benodigde implementatie van DORA (Digital Operational Resilience Act), ter verhoging van de cyberweerbaarheid. Vanaf januari 2025 moeten de regels geïmplementeerd zijn. Dus in 2024 houdt het intern toezicht een vinger aan de pols.

Datakwaliteit

Het intern toezicht heeft geconstateerd dat de controle op het proces rondom datakwaliteit een degelijke aanpak kent. Het intern toezicht heeft zich ervan vergewist dat de controle op het gehele proces met voldoende waarborgen is omgeven door interne audits en het uiteindelijke oordeel van de externe accountant. Daarmee kan een betrouwbare uitkomst worden gerealiseerd.

Aanbevelingen voor 2024

Het intern toezicht is zich er scherp van bewust dat PME bij de voorbereiding van de overstap naar het nieuwe pensioenstelsel na het aangaan van de opdracht tot uitvoering van een nieuwe pensioenregeling, naar de implementatiefase gaat. Dat betekent in deze fase dat alle onderwerpen waar het intern toezicht op gefocust is, elkaar raken. Om die reden is de aanbeveling dat het komende anderhalf jaar de aandacht gericht moet zijn op de transitie naar en de feitelijke invoering van het nieuwe stelsel en de nieuwe pensioenregeling, met de bijbehorende consequenties voor beleids- en besluitvorming. Het intern toezicht zal in 2024 daarop gericht zijn en met name ook op de communicatie- en IT-kant. Daarbij ziet het intern toezicht erop toe dat de transitie op een beheerste en integere wijze wordt uitgevoerd.

Reactie bestuur op de verklaring intern toezicht PME

Wij hebben de bevindingen en aanbeveling met interesse gelezen. De samenwerking met het niet-uitvoerend bestuur (NUB) was ook dit jaar constructief en hebben wij zeer gewaardeerd. Ook het verantwoordingsorgaan gaf aan de overleggen met het NUB te waarderen.

Het uitvoerend bestuur (UB) herkent en onderschrijft de aanbeveling van het intern toezicht met betrekking tot de overstap naar het nieuwe pensioenstelsel en wij nemen deze ter harte. Net als voor het intern toezicht ligt onze focus de komende periode op de transitie naar en de feitelijke invoering van het nieuwe stelsel en de nieuwe pensioenregeling. Daarbij is een beheerste en integere invoering van belang. Het UB ziet dit als een randvoorwaarde om de stap naar het nieuwe stelsel te kunnen maken. Uiteraard hebben wij daarbij ook oog voor de noodzakelijke onderwerpen vanuit wet- en regelgeving. Wij zijn ons er terdege van bewust dat dit impact heeft op de planning en daarmee op de organisatie.

Den Haag, 16 mei 2024

namens het uitvoerend bestuur

Eric Uijen, voorzitter

Oordeel verantwoordingsorgaan

Inleiding

Het Verantwoordingsorgaan van het PME Pensioenfonds heeft wettelijk en statutair o.a. tot taak een oordeel te geven over het gevoerde beleid zoals u dit in dit jaarverslag kunt lezen. Onderstaand kunt u van ons oordeel over het jaar 2023 kennismaken. Voor de leden van het verantwoordingsorgaan ook een moment van terugblikken en vooruitkijken. De voorbereidingen voor het Nieuw Pensioenstelsel (NPS) bepaalden dit jaar in grote mate het oordeel van het verantwoordingsorgaan over het gevoerde beleid en de verantwoording die daarover is afgelegd door het bestuur. Ter bevordering van de professionaliteit van het verantwoordingsorgaan heeft het verantwoordingsorgaan een Normen- en Beoordelingskader opgesteld dat wordt gebruikt bij zowel de jaarlijkse oordeelsvorming als de adviesaanvragen. Het Normen- en beoordelingskader geeft het verantwoordingsorgaan eveneens handvatten hoe het de complexe adviesaanvragen in het kader van NPS kan beoordelen.

Het verantwoordingsorgaan geeft jaarlijks een oordeel over het door het bestuur uitgevoerde beleid, evenals over beleidskeuzes voor de toekomst, waaronder de keuzes die van invloed zijn op de uitvoeringskosten.

De indeling van dit verslag is als volgt:

- 1 samenstelling verantwoordingsorgaan
- 2 verantwoording werkwijze;
- 3 ontwikkeling speerpunten;
- 4 bestuursverslag;
- 5 rapportage intern toezicht;
- 6 oordeel over door het bestuur uitgevoerde beleid, evenals over beleidskeuzes voor de toekomst, waaronder de keuzes die van invloed zijn op de uitvoeringskosten;
- 7 aankondiging speerpunten 2024; en
- 8 afsluiting.

Hierbij zijn het oordeel en de aanbevelingen onder 6. opgenomen en bevindingen onder punten 3. tot en met 5.

1. Samenstelling verantwoordingsorgaan

Het verantwoordingsorgaan heeft zestien leden, waarvan acht leden de deelnemers vertegenwoordigen (vanuit het FNV, CNV Vakmensen, De Unie en VHP-2) en acht leden de pensioengerechtigden vertegenwoordigen (vanuit FNV, CNV Vakmensen, De Unie, VHP-2 en VG PME). Naast de vaste leden, kent het verantwoordingsorgaan ook zetels voor aspirant-leden en heeft het een onafhankelijk voorzitter.

In juli 2022 is een nieuwe termijn van het verantwoordingsorgaan gestart. Het verantwoordingsorgaan had 3 vacatures namens de deelnemers vanuit FNV en 1 vacature namens de pensioengerechtigden vanuit FNV. Met de komst van Eric Cols, namens de deelnemers, en Jos Broeren, namens de pensioengerechtigden, is het aantal vacatures teruggebracht naar 2.

Het VO voldoet in zijn samenstelling niet aan de norm diversiteit uit de Code pensioenfonds en het is met het bestuur in overleg hoe in de toekomst wel aan deze norm voldaan kan worden. Voor de huidige samenstelling van het verantwoordingsorgaan verwijzen wij naar de bijlage 1 Personalialia.

Het verantwoordingsorgaan wordt geschikt geacht voor het uitvoeren van zijn taak. Deze geschiktheid blijkt uit kennis en ervaring en beschikbare tijd bij de benoeming van een lid van het verantwoordingsorgaan. Ook gedurende de zittingstermijn blijven leden zich ontwikkelen. Voor het onderhouden van de deskundigheid van de leden van het verantwoordingsorgaan waren er in 2023 meerdere scholingsmomenten. De leden van het verantwoordingsorgaan zijn begonnen met een basisopleiding governance A. Daarnaast zijn de leden in- en extern geschoold in de achtergronden van het nieuwe pensioenstelsel, de taken en bevoegdheden van het verantwoordingsorgaan en de inrichting van het risicomanagement en maatschappelijk verantwoord beleggen (De Portefeuille van Morgen). Ook hebben de leden deelgenomen aan een compliance bewustzijn bijeenkomst en een cybersecurity bewustzijn bijeenkomst. Het verantwoordings-

orgaan heeft zijn eigen functioneren besproken in de jaarlijkse zelfevaluatie, daarbij is onder meer geconstateerd dat de onderlinge samenwerking en de samenwerking met het bestuur en het bestuursbureau goed verlopen. Tevens is vastgesteld dat de leden van het verantwoordingsorgaan voldoende tijd te besteden hebben. Hierbij is wel opgemerkt dat het aantal dagdelen per maand flink is toegenomen in de aanloop naar de overgang naar het Nieuwe Pensioenstelsel.

2. Verantwoording werkwijze

Het verantwoordingsorgaan vergaderde in 2023 elf maal zelfstandig. Hierbij waren steeds vrijwel alle leden aanwezig. In alle vergaderingen heeft het uitvoerend bestuur beleidszaken, actuele onderwerpen en ontwikkelingen toegelicht. De onderwerpen die daarbij onder meer aan de orde kwamen waren:

- premiebeleid voor 2024- 2026
- project Nieuw Pensioenstelsel (NPS)
- strategisch Meerjarenplan:
- ESG-beleid
- informatiebeveiliging;
- dienstverlening van de uitvoerders TKP en MN inclusief cybersecurity;
- begroting 2023 en 2024;
- toeslagverlening;
- uitvoeringskosten pensioenbeheer en vermogensbeheer.

Het uitvoerend bestuur legt jaarlijks, via vier verantwoordingsrapportages, verantwoording af over het gevoerde beleid, beleidskeuzes voor de toekomst, waaronder de keuzes die van invloed zijn op de uitvoeringskosten, de uitvoering (inclusief de uitbesteding), de uitvoeringskosten en de interne organisatie. Deze rapportages vormen voor het verantwoordingsorgaan een goede bron van informatie over de stand van zaken van diverse projecten, de kwaliteit van uitvoering op het gebied van pensioenbeheer en vermogensbeheer en de kosten hiervan.

Daarnaast stelt het bestuur integrale risicorapportages op. Ook deze rapportages worden met het verantwoordingsorgaan gedeeld en helpen het verantwoordingsorgaan bij zijn taakvervulling.

De commissies van het verantwoordingsorgaan hebben op verschillende thema's voorbereidende vergaderingen gehouden. Zo werd de bespreking van de verantwoordingsrapportages van het uitvoerend bestuur en de risicorapportage voorbereid in de verschillende commissies. Het verantwoordingsorgaan vergaderde zelf viermaal met een delegatie van het niet-uitvoerend bestuur en tweemaal met het algemeen bestuur, waaronder een gezamenlijke dag tijdens de summer course van het algemeen bestuur. Tijdens deze summer course is stilgestaan bij het effect van communicatie en klimaat, technologie en de rol van de financiële sector. Het verantwoordingsorgaan heeft toen ook een visie gevormd op actuele thema's als diversiteit en maatschappelijk verantwoordelijk beleggen.

Het verantwoordingsorgaan heeft in 2023 geadviseerd over:

- het herstelplan 2023: positief advies;
- het premiebeleid 2024-2026: positief advies;
- het Strategisch Meerjarenplan 2023-2027: positief advies met een aantal tekstuele suggestie en een verzoek in het algemeen om het verantwoordingsorgaan in een zo vroeg mogelijk stadium te betrekken bij dit soort trajecten;
- het Functieprofiel niet-uitvoerend bestuur: positief advies;
- het Klachten- en geschillenreglement: positief advies met een enkele suggestie voor tekstuele aanpassing.

Aan de hand van zijn eigen jaarrapportage ten behoeve van de oordeelsvorming legt het verantwoordingsorgaan per vergadering vast wat er met het uitvoerend en niet-uitvoerend bestuur besproken is en wat het verantwoordingsorgaan hiervan vond. Met deze jaarrapportage worden gedurende het jaar alle (voorgenomen) beleidsontwikkelingen en de speerpunten van het verantwoordingsorgaan gevolgd. Daarnaast wordt de bespreking van de voorgangsrapportage en de risicorapportage in deze jaarrapportage vastgelegd. Deze jaarrapportage is daarmee ook een van de documenten die het verantwoordingsorgaan heeft geraadpleegd bij het opstellen van dit oordeel.

3. Ontwikkeling speerpunten

Het verantwoordingsorgaan stelt jaarlijks in onderling overleg een aantal speerpunten vast die met extra belangstelling en diepgang wordt beoordeeld. In 2023 richtte het verantwoordingsorgaan zich op de volgende speerpunten:

- 1 Implementatie nieuw pensioenstelsel inclusief communicatie;
- 2 Informatiebeheersing, waaronder IT en cybersecurity;
- 3 Beheersing uitbestedingsketen in de breedste zin (dus inclusief onder-uitbesteding van TKP en MN) inclusief klantbediening.

Het uitvoerend bestuur legt zowel mondeling als schriftelijk verantwoording af op deze speerpunten van het verantwoordingsorgaan. Ook in het overleg met het niet-uitvoerend bestuur worden deze speerpunten van het verantwoordingsorgaan aan de orde gesteld.

Implementatie nieuw pensioenstelsel inclusief communicatie

De overgang naar het Nieuwe Pensioenstelsel is voor 2023 en de komende jaren het hoofdthema PME. Al vrij vroeg in het jaar heeft het bestuur vastgesteld dat dit project prioriteit heeft. En dat er binnen de bestuurlijke planning tijd voor vrijgemaakt moet worden. Tevens is de capaciteit van het bestuursbureau uitgebreid. Gedurende het jaar is het verantwoordingsorgaan bij de beeldvorming van diverse beleidsdocumenten betrokken. Dit betreft onder meer het voorgenomen kader opdrachtaanvaarding, het uitwerken van de risicohouding en het communicatieplan. Het verantwoordingsorgaan wordt vanuit het bestuur maandelijks geïnformeerd over de stand van zaken in het arbeidsvoorwaardelijk overleg (de ROM) rond de totstandkoming van de nieuwe pensioenregeling en de gevolgen hiervan voor het fonds. Ook wordt het verantwoordingsorgaan nauw betrokken bij de wijze waarop het bestuur met de uitbestedingspartijen TKP en MN voorbereidt op de transitie naar een nieuwe pensioenregeling.

Het verantwoordingsorgaan ziet dat het overgaan naar een nieuwe pensioenregeling ook voor het bestuur een groot en complex project is, maar ziet dat het bestuur voldoende capaciteit heeft om dit project goed en zorgvuldig te doorlopen.

Informatiebeheersing, waaronder IT en cybersecurity

Het verantwoordingsorgaan heeft het onderwerp informatiebeveiliging als speerpunt benoemd omdat het zorgen had over de wijze waarop de informatiebeveiliging was georganiseerd in het fonds en bij de uitbestedingspartners. Het verantwoordingsorgaan ziet hoe het bestuur het onderwerp informatiebeheersing voortvarend heeft opgepakt. Het verantwoordingsorgaan wordt geïnformeerd over de stappen die het bestuur neemt in het beheersen van de risico's die behoren bij informatiebeheersing. Het verantwoordingsorgaan vindt dat door middel van audits voldoende bij de uitbestedingspartijen wordt gekeken hoe daar de informatiebeheersing is geregeld en of hetgeen dat is geregeld, werkt. Het verantwoordingsorgaan spreekt er waardering voor uit dat de risico-beheersing en de rapportage hierover het afgelopen jaar naar een hoger volwassenheidsniveau is gebracht.

Beheersing uitbestedingsketen in de breedste zin (inclusief onder-uitbesteding van TKP en MN) inclusief klantbediening

Het verantwoordingsorgaan heeft met het bestuur een open dialoog over de mate van verantwoordelijkheid van het bestuur over de uitbesteding in de keten. De verantwoordelijkheid reikt tot aan de laatste partij in de uitbestedingsketen. Hierbij wordt steeds de afweging gemaakt tussen het risico en de kosten van het beheersen. Deze verantwoordelijkheid gaat niet alleen over de IT, maar over alle aspecten van de uitvoering.

Het beheersen van de uitbestedingsketen is een constant proces, waarop het bestuur steeds alert moet blijven. Het verantwoordingsorgaan wordt door het bestuur volledig geïnformeerd op welke wijze het bestuur de risico's beheerst

en welke aanvullende maatregelen soms moeten worden genomen. Daarnaast wordt het verantwoordingsorgaan viermaal per jaar geïnformeerd over de kosten van de uitvoering. Zowel met betrekking tot het pensioenbeheer als het vermogensbeheer. Hiermee kan het verantwoordingsorgaan de ontwikkeling van de kosten voor de deelnemer nauwlettend volgen. Daarbij worden minimaal eenmaal per jaar deze kosten per deelnemer vergeleken met de kosten van pensioenfondsen met soortgelijke omvang en complexiteit.

4. Bestuursverslag

Het verantwoordingsorgaan complimenteert het bestuur met het leesbare bestuursverslag. Het verantwoordingsorgaan heeft geconstateerd dat het bestuursverslag goed aansluit bij de informatie die het verantwoordingsorgaan gedurende het jaar heeft ontvangen uit de diverse rapportages en gesprekken. Hierbij is opvallend dat PME als een van de weinige pensioenfondsen duidelijk laat zien, dat het echt inzicht heeft in zijn deelnemers.

5. Rapportage intern toezicht

Ook het intern toezicht werkt met speerpunten in zijn toezicht. Op deze toezichtsthema's geeft het intern toezicht duidelijk inzicht in de risico's dat het ziet en hoe deze worden beheerst. Het verantwoordingsorgaan herkent de aanbevelingen van het intern toezicht. De rapportage intern toezicht van het niet-uitvoerend bestuur dient als waardevolle input bij het formuleren van het jaarlijks oordeel door het verantwoordingsorgaan.

6. Oordeel en aanbevelingen over (voorgenomen) beleid en uitvoering

Voor de oordeelsvorming over het gevoerde beleid en de uitvoering, maakt het verantwoordingsorgaan gebruik van zijn eigen Normen- en beoordelingskader. Het verantwoordingsorgaan oordeelt voor 2023 positief over het gevoerde beleid, de toekomstige beleidskeuzes en de uitvoering van dit beleid en de kosten van de uitvoering. Hieronder wordt deze conclusie op onderdelen uitgelicht.

Gedrag & Cultuur

Het verantwoordingsorgaan ervaart de samenwerking met het algemeen bestuur, maar ook in de hoedanigheid van uitvoerend bestuur en niet-uitvoerend bestuur, als transparant en professioneel. Het verantwoordingsorgaan waardeert de persoonlijke gesprekken met bestuursleden op bepaalde thema's, zoals cybersecurity. Het niet-uitvoerend bestuur heeft zich sterk ontwikkeld in zijn rol als interne toezichthouder en rapporteert hier ook aan het verantwoordingsorgaan over. Een aspect dat in de ogen van het verantwoordingsorgaan explicieter aandacht behoeft is hoe het niet-uitvoerend bestuur in met name de besluitvorming rond NPS erop toeziet hoe het een duidelijk onderscheid maakt tussen zijn bestuurlijke verantwoordelijkheid in het algemeen bestuur en zijn toezichthoudende verantwoordelijkheid in de rol van niet-uitvoerend bestuurslid.

Proces

Het verantwoordingsorgaan herkent in de besluitvorming binnen het bestuur duidelijk het BOB-model (beeldvormend-oordeelvormend-besluit). Ook de omvangrijke en complexe besluiten met betrekking tot NPS worden binnen het bestuur op deze wijze zorgvuldig voorbereid. Het verantwoordingsorgaan wordt bij voorgenomen besluitvorming rond NPS meteen betrokken bij deze voorbereidingen tot uiteindelijke adviesaanvragen. Dit gebeurt door extra scholingsbijeenkomsten en informatieverstrekking in de reguliere vergadering. Het verantwoordingsorgaan waardeert deze investering vanuit het bestuur en het bestuursbureau ten zeerste.

Bij reguliere adviesaanvragen loopt dit proces van het verantwoordingsorgaan tijdig informeren vrijwel altijd gestructureerd. Het verantwoordingsorgaan hanteert voor zijn eigen adviezen ook het BOB-model en vanwege krappe tijdlijnen rond de voorgenomen besluitvorming, wordt de termijn om het advies uit te brengen als te krap ervaren. Het verantwoordingsorgaan doet daarom de aanbeveling om het verantwoordingsorgaan ook bij niet-NPS gerelateerde onderwerpen, vroeger mee te nemen in het proces van beeld- en oordeelvorming.

Inhoud

De beleidskeuzes die worden gemaakt dragen bij aan de missie, visie en strategie van PME. Bij een enkele beleidskeuze vraagt het verantwoordingsorgaan het bestuur om een nadere toelichting. Het onderwerp maatschappelijk verantwoord beleggen is zo'n beleidskeuze. Hierbij heeft het verantwoordingsorgaan het bestuur gevraagd of PME niet te veel tijd en energie steekt in het de beste te willen zijn, terwijl het doel van het pensioenfonds moet zijn rendement te behalen om de pensioenen veilig te stellen. Het verantwoordingsorgaan is hierover met het bestuur in gesprek gegaan. Het bestuur heeft ons duidelijk gemaakt dat ook bij het maatschappelijk verantwoord beleggen het maken van rendement voorop staat. Het verantwoordingsorgaan zou het bestuur op dit thema willen meegeven, dat als het verantwoordingsorgaan deze vraag heeft, dan hebben de deelnemers deze vraag ook. Leg daarom in de communicatie-uitingen over maatschappelijk verantwoord beleggen niet alleen uit wat je doet, maar ook waarom PME dit doet en hoe het bijdraagt aan het pensioen van de deelnemer.

7. Speerpunten 2024

Het verantwoordingsorgaan heeft voor 2024 – naast de wettelijke en statutaire taken – op de volgende speerpunten vastgesteld:

- NPS: het proces en de onderbouwing van keuzes rond opdrachtaanvaarding, implementatieplan, invaren en evenwichtigheid. Waarbij ook aandacht wordt gevraagd voor de onderbouwing van de model validatie.
- NPS: optimale communicatie, inclusief voorlichting en keuzebegeleiding, naar alle betrokkenen (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en (vrijwillig aangesloten) werkgevers;
- ESG-beleid en de Portefeuille van Morgen en hoe dit bijdraagt aan “het beste pensioen”;
- NPS: Een beheerste en veilige implementatie van NPS in de uitvoeringsketen pensioenbeheer en vermogensbeheer.

Met deze speerpunten wil het verantwoordingsorgaan aangeven dat het de mening van het algemeen bestuur deelt, dat het komend jaar het accent moet liggen op de voorbereidingen van een voorspoedige transitie naar het Nieuwe Pensioenstelsel. Het verantwoordingsorgaan is zich hierbij bewust dat ook voor het verantwoordingsorgaan zelf een zwaardere rol is weggelegd in de aanloop naar de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel.

8. Afsluiting

Het verantwoordingsorgaan bedankt het algemeen bestuur en het bestuursbureau voor de transparante en goede samenwerking in 2023. Het verantwoordingsorgaan kijkt uit naar een constructieve en prettige voortzetting van de samenwerking met het bestuur en het bestuursbureau in het voor het NPS-project uitdurende jaar 2024.

Den Haag, 25 april 2024

Namens het verantwoordingsorgaan,
Aart van den Brink, onafhankelijk voorzitter

Reactie bestuur op oordeel verantwoordingsorgaan

Het algemeen bestuur bedankt het verantwoordingsorgaan voor het positieve oordeel over 2023 en voor de constructieve en prettige samenwerking met het verantwoordingsorgaan. Wij brengen uw dank aan het bestuursbureau voor de samenwerking over aan de medewerkers.

Het is goed te vernemen dat u positief oordeelt over onze samenwerking en deze als transparant en professioneel ervaart. Dat is wat ons betreft wederzijds. Het bestuur ziet ontwikkeling bij de leden van het verantwoordingsorgaan. De tijd en energie die u daar insteekt, zoals u beschrijft in uw rapport, werpt zijn vruchten af en wij waarderen dat zeer..

De opmerking over het duidelijke onderscheid tussen de rol van het algemeen bestuur en van het niet-uitvoerend bestuur heeft in het algemeen en in het bijzonder in het NPS-traject onze aandacht.

Uw aanbeveling om het verantwoordingsorgaan ook bij niet-NPS gerelateerde onderwerpen, eerder in de tijd mee te nemen in ons proces van beeld- en oordeelvorming is helder. Wij blijven ernaar streven om een adviesaanvraag daar waar mogelijk eerder bij u in te dienen. Wij zullen u daarnaast eerder meenemen in ons proces van beeld- en oordeelvorming.

Wij nemen uw aanbeveling over de communicatie-uitingen over maatschappelijk verantwoord beleggen ter harte en zullen bezien hoe de communicatie nog beter kan.

Tot slot willen wij net als vorig jaar wijzen op het belang dat het bestuur samen met verantwoordingsorgaan, sociale partners en andere stakeholders zorgdraagt voor een goede invulling van de grootschalige wijziging van het pensioenstelsel. Met een voortzetting van de huidige samenwerking zal gezamenlijk invulling worden gegeven aan deze grote maatschappelijke verantwoordelijkheid, waarbij het belang van onze deelnemers en de aangesloten werkgevers steeds voorop zal staan.

Den Haag, 16 mei 2024
namens het algemeen bestuur,
Nicole Beuken, onafhankelijk voorzitter

Ondertekening

Aldus vastgesteld en ondertekend op 16 mei 2024 te Den Haag:

Marcel Andringa	
Nicole Beuken	
Fridoline van Binsbergen	
Marlies van Boom	
Theo Bruinsma	
Susan Eijgermans	
Alae Laghrich	
Monique van der Poel	
Eric Uijen	
Igor Vermeulen	
Peggy Wilson	

Jaarrekening 2023

Balans per 31 december

Staat van baten en lasten

Kasstroomoverzicht

Algemene toelichting

Toelichting op de balans per 31 december

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Risicoparagraaf

Toelichting op de staat van baten en lasten

Gebeurtenissen na balansdatum

Actuariële analyse

Jaarrekening 2023

Balans per 31 december (na resultaatverdeling)

(bedragen x € 1 miljoen)

Activa		2023	2022
Beleggingen voor risico pensioenfonds			
1	Vastgoedbeleggingen	3.411	3.328
2	Aandelen	13.975	12.371
3	Vastrentende waarden	30.939	28.298
4	Derivaten	1.756	2.178
5	Overige beleggingen	6.522	5.723
	Totaal beleggingen	56.603	51.898
6	Vorderingen en overlopende activa	5.505	5.749
Overige activa			
7	Liquide middelen	159	158
	Totaal activa	62.267	57.805
Passiva		2023	2022
Stichtingskapitaal en reserves			
	Algemene reserve	4.707	4.670
8	Totaal reserve	4.707	4.670
Technische voorzieningen			
9	Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	49.934	45.073
10	Spaarfonds gemoedsbezwaarden	5	4
	Totaal technische voorzieningen	49.939	45.077
11	Derivaten	6.071	6.935
12	Overige schulden en overlopende passiva	1.550	1.123
	Totaal passiva	62.267	57.805

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de balans.

Staat van baten en lasten

(bedragen x € 1 miljoen)

	Baten	2023		2022	
13	Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)	2.030		1.792	
14	Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds	4.293		(14.900)	
15	Overige baten	1		-	
	Totaal baten		6.324		(13.108)

	Lasten	2023		2022	
16	Pensioenuitkeringen		1.468		1.337
17	Pensioenuitvoeringskosten		36		34
18	Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds				
	Pensioenopbouw	1.633		2.284	
	Toeslagverlening	1.560		3.369	
	Interesttoevoeging	1.495		(297)	
	Onttrekking voor uitkeringen en pensioenuitvoeringskosten	(1.487)		(1.361)	
	Wijziging marktrente	1.679		(18.577)	
	Wijziging in actuariële grondslagen	20		396	
	Wijziging uit hoofde van overdrachten van rechten	88		(55)	
	UFR-wijzigingen	(161)		61	
	Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	34		(73)	
	Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen		4.861		(14.253)
19	Mutatie voorziening gemoedsbezwaarden		1		-
20	Saldo herverzekering		-		-
21	Saldo overdrachten van rechten		(81)		53
22	Overige lasten		2		4
	Totaal lasten		6.287		(12.825)
	Saldo van baten en lasten		37		(283)

	Verdeling fondsresultaat	2023		2022	
	Mutatie algemene reserve		37		(283)
	Totaal verdeling fondsresultaat		37		(283)

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de staat van baten en lasten.

Kasstroomoverzicht

(bedragen x € 1 miljoen)

	2023		2022	
Kasstroom uit pensioenactiviteiten				
Ontvangen premies	1.983		1.471	
Ontvangen in verband met overdracht van rechten	159		194	
Betaalde pensioenuitkeringen	(1.465)		(1.311)	
Betaald in verband met overdracht van rechten	(78)		(209)	
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	(34)		(31)	
Overige ontvangsten en uitgaven	(2)		(4)	
Totale kasstroom uit pensioenactiviteiten		563		110
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten				
Verkopen en aflossingen van beleggingen	99.814		132.000	
Ontvangen directe beleggingsresultaten	958		1.206	
Aankopen van beleggingen	(101.267)		(133.342)	
Betaalde kosten van vermogensbeheer	(67)		(62)	
Totale kasstroom uit beleggingsactiviteiten		(562)		(198)
Netto kasstroom		1		(88)
Koers- en omrekenverschillen op liquide middelen		-		-
Mutatie in geldmiddelen		1		(88)
De mutatie in geldmiddelen bestaat uit de volgende balansposten				
Stand per einde boekjaar		159		158
Stand per einde vorig boekjaar		158		246
Mutatie in geldmiddelen		1		(88)

Algemene toelichting

	Algemeen
Activiteit	Stichting PME Pensioenfonds (hierna PME) ¹ , statutair gevestigd en kantoorhoudend te Den Haag (Postbus 97630, 2509 GA), is een bedrijfstakpensioenfonds ten behoeve van de werknemers in de Metalektro. Het fonds is ingeschreven in de Kamer van Koophandel onder nummer 001029307.
Overeenstemmingsverklaring	De jaarrekening is opgesteld op basis van in Nederland algemeen aanvaarde grondslagen voor financiële verslaggeving en de wettelijke bepalingen inzake de jaarrekening, zoals die zijn vermeld in Titel 9 Boek 2 BW (Burgerlijk Wetboek) en de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving (RJ), in het bijzonder RJ 610 Pensioenfonds. Het bestuur heeft op 16 mei 2024 de jaarrekening opgemaakt.
Referenties	In de balans en de staat van baten en lasten zijn referenties opgenomen waarmee wordt verwezen naar de toelichting.

	Algemene grondslagen voor de opstelling van de jaarrekening
Algemene waardering	De beleggingen en de technische voorziening zijn gewaardeerd op reële waarde, tenzij hierna anders is vermeld. Per categorie is aangegeven hoe deze waarde is bepaald. De overige balansposten zijn gewaardeerd tegen verkrijgingsprijs- of vervaardigingswaarde, tenzij anders vermeld. Alle bedragen in de balans luiden in miljoenen euro's. De baten en lasten worden toegerekend aan het verslagjaar waarop ze betrekking hebben, tenzij anders vermeld. Alle bedragen in de staat van baten en lasten luiden in miljoenen euro's.
Continuïteitsveronderstelling	De jaarrekening is opgesteld op basis van continuïteitsveronderstelling.
Vergelijking met voorgaand boekjaar	De gehanteerde grondslagen van waarderingen en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande boekjaar, met uitzondering van de toegepaste schattingswijziging zoals opgenomen onder "Schattingswijziging".
Schattingswijziging	De volgende schattingswijzigingen hebben in 2023 plaatsgevonden: Het fonds houdt voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen (VPV) van de toekomstige pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers rekening met een onvoorwaardelijke verhoging van de pensioengrondslag van 2,75% (was: 2%). De voorziening pensioenverplichtingen (VPV) is met € 23 miljoen toegenomen. Het effect op de dekkingsgraad op 31 december 2023 is -0,1%-punt. Het fonds heeft met ingang van 1 januari 2024 het opbouwpercentage verhoogd van 1,815% naar 1,875%. Hierdoor stijgt de toekomstige pensioenopbouw van arbeidsongeschikten. De stijging van de franchise per 1 januari 2024 zorgt voor een daling van de toekomstige opbouw. De voorziening pensioenverplichtingen (VPV) is met € 3 miljoen afgenomen. Het effect op de dekkingsgraad per 31 december 2023 is 0,0%. In juni 2019 heeft de Commissie Parameters een aangepaste Ultimate Forward Rate (UFR)-methode geadviseerd. Dit heeft een verhogend effect op de VPV. DNB heeft besloten om de aangepaste UFR-parameters stapsgewijs in te voeren, waarmee de invloed van de UFR wordt gespreid.

¹ Artikel 3.1 van de statuten luidt: Het fonds heeft ten doel overeenkomstig de bepalingen van deze statuten, de pensioenreglementen, het uitvoeringsreglement, en de andere reglementen van het fonds aan werknemers en gewezen werknemers alsmede hun nabestaanden in de bedrijfstak Metalektro, in (al dan niet) aanverwante bedrijfstakken die op grond van een verplichtstellingsbeschikking verplicht zijn aangesloten bij het fonds en voor werkgevers buiten de Metalektro die zich vrijwillig hebben aangesloten bij het fonds, aanspraken toe te kennen op uitkeringen bij ouderdom, invaliditeit of overlijden.

	<p>De eerste twee stappen zijn verwerkt in 2021 en 2022. DNB heeft eind 2022 besloten om op basis van het nieuwe advies van de Commissie Parameters 2022 de laatste twee stappen over te slaan en per 1 januari 2023 in een keer over te gaan op de door die commissie geadviseerde nieuwe UFR-methode. Deze wijziging is in boekjaar 2023 verantwoord. De aangepaste UFR-methode leidt tot een daling van de technische voorziening van € 161 miljoen, dit is berekend per 31 december 2023. Het effect op de dekkinggraad per 31 december 2023 is 0,4%-punt (positief).</p>
Schattingen en veronderstellingen	<p>De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten. De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.</p> <p>De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien indien de herziening alleen voor die periode gevolgen heeft, of in de periode van herziening en toekomstige perioden, indien de herziening gevolgen heeft voor zowel de verslagperiode als toekomstige perioden.</p>
Opname van actief, passief, bate of last	<p>Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.</p> <p>Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.</p>
Vreemde valuta <i>Functionele valuta</i>	De jaarrekening is opgesteld in euro's: de functionele en presentatievaluta van PME.
Transacties, vorderingen en schulden	Transacties in vreemde valuta gedurende de verslagperiode zijn in de jaarrekening verwerkt tegen de koers op transactiedatum. Monetaire activa en passiva in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers per balansdatum. De uit de afwikkelingen en omrekening voortvloeiende koersverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.
Dekkingsgraden	
<i>Actuele dekkinggraad</i>	Deze dekkinggraad is de indicatie voor de vermogenspositie van het fonds. Hierbij wordt het pensioenvermogen gedeeld door de technische voorzieningen.
<i>Beleidsdekkinggraad</i>	De beleidsdekkinggraad is de dekkinggraad waarop het fonds zijn beleidsbeslissingen baseert en wordt berekend als het gemiddelde van de actuele dekkinggraden van de laatste 12 maanden.

	Grondslagen voor de balans
Beleggingen	<p>De beleggingen zijn gerubriceerd naar de aard van de financiële instrumenten. In de toelichting is de aansluiting op de indeling volgens het strategisch beleggingsbeleid van het fonds weergegeven. Deze laatste indeling is ook gehanteerd in de kerncijfers en het bestuursverslag.</p> <p>Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het fonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen, of noteringen afgeleid van de markt. Echter bepaalde instrumenten, zoals vastgoed, participaties in hypotheke en bepaalde derivaten zijn gewaardeerd door gebruik te maken van waarderingmodellen en -technieken. Het is gebruikelijk en mogelijk om de reële waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen.</p> <p>Voor financiële instrumenten zoals beleggingsvorderingen en -schulden geldt dat de boekwaarde de reële waarde benadert als gevolg van het korte termijn karakter van de vorderingen en schulden. De boekwaarde van alle activa en de financiële verplichtingen op balansdatum benadert de reële waarde.</p> <p>Participaties in beleggingsinstellingen, die gespecialiseerd zijn in een bepaald soort beleggingen worden gerubriceerd en gewaardeerd volgens de grondslagen voor dat soort beleggingen. Bij gemengde beleggingsinstellingen wordt qua waardering aangesloten bij de hoofdcategorie in het desbetreffende fonds, bepaald op basis van reële waarde.</p> <p>Financiële instrumenten worden gebruikt ter afdekking van beleggingsrisico's en het realiseren van het vastgelegde beleggingsbeleid. Derivaten die deel uitmaken van een beleggingsinstelling zijn opgenomen in de beleggingscategorie waarin deze beleggingsinstelling is gerubriceerd.</p> <p>Beleggingen die in het kader van een securities lending contract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling die geldt voor beleggingen.</p>
Vastgoedbeleggingen	<p>Onder de post vastgoedbeleggingen zijn opgenomen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Directe vastgoedbeleggingen; • Vastgoed in ontwikkeling; • Indirecte vastgoedbeleggingen.
<i>Directe vastgoedbeleggingen</i>	<p>Beleggingen in direct vastgoed worden gewaardeerd tegen actuele waarde. De actuele waarde is gebaseerd op door onafhankelijke deskundigen verrichte taxaties. Er wordt gebruik gemaakt van 5 verschillende gerenommeerde taxatiekantoren, waarbij de gehele vastgoedportefeuille om de 3 jaar gerouleerd wordt tussen de taxatiekantoren.</p> <p>De gehele vastgoedportefeuille wordt één keer per (medio) jaar met een desktop review getaxeerd, en eenmaal per (ultimo) jaar volledig getaxeerd (inclusief bezoek van alle objecten). In de tussenliggende kwartalen worden objecten met grote contractmutaties extern getaxeerd. Resultaten door wijziging in actuele waarde worden in de staat van baten en lasten verantwoord.</p> <p>Bij de waardering wordt gebruik gemaakt van zowel de huurkapitalisatie- als de Discounted Cash Flowmethode (DCF) en de vergelijkingsmethode. De taxaties worden hierbij uitgevoerd door vastgoed gecertificeerde taxateurs.</p>

	<p>Bij de taxaties is gewerkt volgens de richtlijnen van de Royal Institution of Chartered Surveyors (RICS), Investment Property Databank (MSCI), International Valuation Standard (IVS) en het Nederlands Register Vastgoed Taxateurs (NRVT). De taxateurs hebben bevestigd dat ze ten behoeve van de taxaties de gevraagde informatie ontvangen hebben en door het fonds is verklaard dat het fonds alle relevante informatie aan de taxateurs heeft aangeleverd.</p> <p>Beleggingen in direct vastgoed waarvoor een onvoorwaardelijke verkoopovereenkomst tot stand is gekomen doch die aan het eind van het verslagjaar nog niet geleverd is, zijn gewaardeerd tegen de overeengekomen verkoopprijs.</p>
<i>Vastgoed in ontwikkeling</i>	<p>Objecten (projecten) die ontwikkeld worden om vervolgens te worden toegevoegd aan de portefeuille vastgoed in exploitatie worden tijdens de ontwikkeling geclassificeerd als vastgoed in ontwikkeling. De kostprijs bestaat uit kosten die direct betrekking hebben op het project (zoals kosten van grond en terreinen, aannemer, architect, adviseurs en verzekeringen). Aan de projecten worden geen interne ontwikkelingskosten, indirecte kosten of rentekosten toegerekend. Vastgoed in ontwikkeling wordt vervolgens gewaardeerd tegen reële waarde.</p> <p>Objecten worden geacht niet meer in ontwikkeling te zijn indien de eerste overdracht heeft plaatsgevonden na gereedkomen van het object door de ontwikkelaar van het Fonds. Projecten met deelopleveringen worden in zijn geheel meegenomen in het waarderingsproces. Een waardemutatie wordt naar rato toegerekend aan het opgeleverde deel en het deel dat nog in ontwikkeling is per jaareinde.</p> <p>De taxateur gebruikt voor het opstellen van het taxatierapport en de bepaling van de reële waarde op de peildatum de meest recente NRVT-richtlijnen. De taxatiemethodiek is gebaseerd op de DCF-methode. De waarde op basis van een NRVT-taxatie wordt vastgesteld door de contante waarde te berekenen van alle nettokasstromen over een periode van ten minste tien jaar. Bij de waardering wordt uitgegaan van de waarde van het object na voltooiing van de ontwikkelactiviteiten, verminderd met de resterende kosten voor de voltooiing van het object en een aanpassing van de opbrengst en risico's. De waarde wordt contant gemaakt naar de peildatum.</p>
<i>Indirecte vastgoedbeleggingen</i>	<p>De indirecte vastgoedbeleggingen betreffen participaties in beursgenoteerde vastgoedmaatschappijen of niet beursgenoteerde vastgoedbeleggingsinstellingen.</p> <p>Participaties in beursgenoteerde vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers.</p> <p>Participaties in niet-beursgenoteerde vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde de intrinsieke waarde ultimo boekjaar ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers gecorrigeerd voor kasstromen in de periode tot balansdatum, waarbij de onderliggende vastgoedbeleggingen zijn gewaardeerd op reële waarde die in de meeste gevallen is ontleend op basis van onafhankelijke taxatie, en in enkele gevallen aangevuld met schattingen van het management van het vastgoedfonds. Bij niet-beursgenoteerde indirecte vastgoedbeleggingen worden periodieke analyses van resultaten uitgevoerd, evenals analyse van de gecontroleerde jaarrekeningen van de indirecte vastgoedbeleggingen, en vergelijking met de waardenopgaven van de fondsmanagers. Niet in alle gevallen zijn gecontroleerde jaarrekeningen beschikbaar voor vaststelling van de jaarrekening.</p>
<i>Aandelen</i>	<p>Onder de post aandelen zijn verantwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Beursgenoteerde aandelen

<i>Beursgenoteerde aandelen</i>	Beursgenoteerde aandelen zijn gewaardeerd tegen de slotkoers op balansdatum. Aan deze beurswaarde worden de ultimo jaar betaalbaar gestelde maar nog niet ontvangen dividenden toegevoegd.
<i>Vastrentende waarden</i>	De post vastrentende waarden bestaat uit: <ul style="list-style-type: none"> • Obligaties, leningen op schuldbekentenis en andere waardepapieren met een variabele of vaste rente. Hierbij zijn ook inflatiedekkende obligaties verantwoord; • Participaties in beleggingsinstellingen die beleggen in vastrentende waarden; • Hypothecaire leningen; • Deposito's en repo's; • Infrastructuur leningen; • Overige vastrentende waarden Verzekeringsgroep Metaal Industrie (VGMI).
<i>Obligaties, leningen op schuldbekentenis en andere waardepapieren</i>	Obligaties zijn gewaardeerd tegen de beurskoers op balansdatum inclusief de lopende interest ultimo jaar. Leningen op schuldbekentenis en andere waardepapieren zijn gewaardeerd tegen reële waarde op basis van de contante waarde van toekomstige kasstromen.
<i>Participaties in beleggingsinstellingen die beleggen in vastrentende waarden</i>	Participaties in beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen de beurskoers op balansdatum. Voor niet aan een beurs genoteerde fondsen betreft het de actuele waarde op basis van de door de vermogensbeheerder van dat fonds laatste afgegeven intrinsieke waarde, gecorrigeerd voor kasstromen die na de peildatum van de waardering hebben plaatsgevonden, dit is een benadering van de reële waarde.
<i>Hypothecaire leningen</i>	Voor participaties in hypotheekfondsen is deze gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde, die de reële waarde van de onderliggende beleggingen representeert.
<i>Deposito's en repo's</i>	Deposito's en repo's zijn gewaardeerd tegen reële waarde op balansdatum inclusief lopende interest. Deze is gelijk aan de netto contante waarde van de toekomstige kasstromen.
<i>Infrastructuur leningen</i>	Infrastructuur leningen worden gewaardeerd tegen reële waarde. Deze waardering komt tot stand door de externe vermogensbeheerder – en wordt minimaal eenmaal per jaar gecontroleerd door een externe accountant – en is gebaseerd op de volgende waarderingmethode voor onderliggende individuele investeringen: Netto contante waarde berekeningen (Discounted Cash Flow);
<i>Overige vastrentende waarden VGMI</i>	De gelden van de voormalige portefeuille (van het consortium van de) Verzekeringsgroep Metaalindustrie (VGMI) zijn belegd in vastrentende waarden en hebben het risicoprofiel van leningen op schuldbekentenis aan de desbetreffende verzekeringsmaatschappijen. De beleggingen zijn gewaardeerd op reële waarde op basis van de geschatte toekomstige netto kasstroom die uit de beleggingen zullen toevloeien, contant gemaakt tegen de geldende markttrente, rekening houdend met het risico-profiel en de looptijd van de beleggingen.
<i>Derivaten</i>	<p>Derivaten zijn financiële instrumenten die zijn afgeleid van meer traditionele producten als aandelen en obligaties. Het betreft valutatermijncontracten, interest rate swaps en futures.</p> <p>De ultimo jaar bestaande rechten en verplichtingen worden per derivatencontract gesaldeerd. Positieve posities uit hoofde van derivatencontracten ultimo verslagjaar worden gepresenteerd onder derivaten aan de activa zijde van de balans. Negatieve posities uit hoofde van derivatencontracten ultimo verslagjaar worden gepresenteerd als afzonderlijk post op de passiva zijde van de balans.</p> <p>De nominale waarde van derivaten geeft het bedrag aan waarover het contract is afgesloten. De marktwaarde is de waarde als het contract ultimo jaar zou worden verkocht of teruggedraaid. De waarde wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen.</p>

	<p>Voor de rentederivaten betreft dit het intern theoretisch waarderingsmodel, welke de contractgegevens van de swappositie en relevante yieldcurves gebruikt om de waarde van de swappositie te bepalen.</p> <p>Voor de valutaderivaten wordt de waarde op afloopdatum bepaald door de nominale waarde te vermenigvuldigen met de wisselkoers op de afloopdatum van het contract minus de contractueel vastgelegde koers. Voor de afloopdatum wordt de wisselkoers op afloopdatum geschat met behulp van de verwachte wisselkoersmutaties in de markt, welke tot uitdrukking komen als 'forward tics' (de verwachte mutaties in wisselkoersen op basis van de renteversillen tussen de betrokken valuta's. De verwachte kasstromen worden contant gemaakt tegen de relevante yieldcurve, waarbij de curve van de betrokken valuta gebruikt wordt.</p> <p>Futures worden gewaardeerd tegen de laatst verhandelde dagprijs op de beurs waarop de future is genoteerd, waarbij de prijzen van de onderliggende waarden zijn gewogen.</p>
Overige beleggingen	<p>Onder de overige beleggingen zijn de volgende beleggingscategorieën opgenomen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Private Equity • Infrastructuur • Bosbouw • Beleggingsliquiditeiten <p>Private Equity, Infrastructuur en Bosbouw worden gewaardeerd tegen reële waarde.</p> <p>De waardering van Private Equity en Infrastructuur vindt plaats tegen het pro-rata aandeel van de investering in het eigen vermogen van het beleggingsfonds. Deze waardering komt tot stand door de externe vermogensbeheerder – en wordt minimaal eenmaal per jaar gecontroleerd door een externe onafhankelijke accountant – en is gebaseerd op de volgende waarderingsmethode voor onderliggende individuele investeringen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vergelijking met de actuele waarde van een ander financieel instrument dat vergelijkbare kenmerken heeft; • Netto contante waarde berekeningen (Discounted Cash Flow); • Waarderingsmodellen; • Laatste beschikbare statement van de externe manager met daarbij opgeteld de stortingen en onttrekkingen tot en met boekjaar. <p>De waardering van Bosbouw gebeurt op basis van een combinatie van drie waarderingsmethodes: soortgelijke verkopenbenadering, inkomstenbenadering en kostenbenadering:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Soortgelijke verkopenbenadering: er wordt een vergelijking gemaakt tussen verkopen van soortgelijke bosbouwpercelen in de regio; • De inkomstenbenadering: deze gaat uit van een reeks verwachte kasstromen, welke contant worden gemaakt tegen een veronderstelde discontocurve; • De kostenbenadering: deze houdt rechtstreeks verband met de recente marktprijzen voor (kale) grond, (verhandelbaar) hout en oppervlakte met nog niet te verhandelen hout. <p>De taxateurs geven aan elk van de drie methodes een weging, om zodoende op een totaalwaardering uit te komen.</p> <p>Beleggingsliquiditeiten worden gewaardeerd tegen nominale waarde.</p>
	<p>Waardeveranderingen worden rechtstreeks in de staat van baten en lasten verwerkt, zonder vorming van een herwaarderingsreserve.</p>

Overige vorderingen en overlopende activa	De overige vorderingen en overlopende activa omvatten onder meer de te vorderen premiebijdragen op werkgevers en vorderingen uit hoofde van beleggingen. De post vorderingen uit hoofde van beleggingen betreft vooral de waarde van onderhanden beleggingstransacties met een looptijd korter dan één jaar die tegen reële waarde gewaardeerd zijn. De te vorderen premies zijn bij eerste verwerking gewaardeerd tegen de reële waarde en bij vervolgwaaordingen wordt de nominale waarde eventueel gecorrigeerd met een voorziening voor mogelijke oninbaarheid.
Liquide middelen	De liquide middelen betreffen positieve rekening-courantposities bij bancaire instellingen die zijn gewaardeerd tegen nominale waarde. Onder de liquide middelen zijn opgenomen die kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd korter dan twaalf maanden hebben. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. In geval van een negatieve positie wordt het saldo aan de passiefzijde van de balans getoond. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen.
Stichtingskapitaal en reserves	Stichtingskapitaal en reserves zijn bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle actiefposten en posten van het vreemd vermogen - inclusief de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds en overige voorzieningen - volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen in de balans zijn opgenomen.
Technische voorzieningen	De technische voorzieningen bestaan bijna in zijn geheel uit de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds.
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	De voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds wordt gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De omvang van de voorziening pensioenverplichtingen wordt gebaseerd op de contante waarde van de verwachte toekomstige uitkeringen. Deze zijn gebaseerd op de ultimo verslagjaar opgebouwde pensioenen van de actieve deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden, alsmede de toekomstige totaal bereikbare pensioenen van arbeidsongeschikte deelnemers met een premievrije voortzetting van de pensioenopbouw. Onvoorwaardelijke toeslagverlening maakt onderdeel uit van de pensioenverplichtingen (alleen voor de arbeidsongeschikten met premievrije voortzetting). Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen.
Rekenrente	De rekenrente is gebaseerd op de rentetermijnstructuur (RTS, zijnde marktrente) die door DNB is gepubliceerd, waarbij de UFR-methodiek wordt gehanteerd. De gemiddelde marktrente ultimo 2023 behorende bij het profiel van de voorziening pensioenverplichtingen is 2,31% (2022: 2,55%).
Overlevingskansen	De overlevingskansen worden ontleend aan de Prognosetafel AG2022 (zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuarieel Genootschap) met toepassing van de voor PME geldende leeftijdsafhankelijke reductiefactoren PME 2020 op de sterftekansen en startjaar 2024 per eind 2023. De vergelijkende cijfers van 2022 zijn ontleend aan de Prognosetafel AG2022 startjaar 2023 per eind 2022. Voor ingegane wezenpensioenen worden geen sterftekansen in aanmerking genomen.
Veronderstellingen partnerpensioen	Voor de verzekering van het partnerpensioen wordt uitgegaan van het systeem van een onbepaalde partner (2022: idem). Verder is aangenomen dat de partner drie jaar jonger is dan de verzekerde man en drie jaar ouder dan de verzekerde vrouw. De bij de berekening in aanmerking genomen partnerfrequenties voor mannen en vrouwen zijn gebaseerd op statistieken van het CBS. De leeftijd waarop de frequentie geldt van 100% is 67 jaar (2022: idem). Na pensioendatum vindt reservering plaats volgens het bepaalde partner systeem.

Arbeidsongeschiktheid	De jaarlijkse pensioenopbouw van de arbeidsongeschikte deelnemers is begrepen in de opgebouwde aanspraken. Voor de arbeidsongeschikte deelnemers is daarnaast de contante waarde van de in de toekomst op te bouwen aanspraken tot aan de pensioenrichtdatum gereserveerd. Voor de berekening van de voorziening worden de in de toekomst op te bouwen aanspraken met 2,75% per jaar tot de pensioen-datum verhoogd (2022: 2,0%). Daarbij wordt verondersteld dat deze deelnemers niet zullen revalideren. Tevens is een voorziening voor toekomstige arbeidsongeschiktheidsgevallen opgenomen ter grootte van de laatste twee jaar in de premie opgenomen opslag voor premievrijstelling.
Toeslagen	De per 1 januari van het volgende jaar toegezegde toeslagen op de pensioenen zijn opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen, voor zover het toeslagbesluit voor jaareinde is genomen.
Dekking toekomstige uitvoeringskosten	Met toekomstige uitvoeringskosten wordt rekening gehouden door een opslag van 1,70% op de voorziening pensioenverplichtingen (2022: 1,70%).
Spaarfonds gemoedsbezwaarden	Indien de aangesloten werkgever/werknemer gemoedsbezwaren heeft tegen elke vorm van verzekeren, wordt de betaalde premie aangemerkt als spaarsaldo. Op de betaalde premie wordt 4% ingehouden voor administratiekosten. Premie en rendement worden toegevoegd en uitkeringen worden onttrokken over een periode van 15 jaar. Het rendement voor actieve en gewezen deelnemers is gebaseerd op het gemiddelde u-rendement van het voorgaande jaar.
Kenmerken pensioenregeling	<p>De door het fonds uit te voeren pensioenregeling kan worden gekarakteriseerd als een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling.</p> <p>De pensioenregeling voorziet in ouderdomspensioen ten behoeve van deelnemers en gewezen deelnemers en in partner- en wezenpensioen ten behoeve van de nage-laten betrekkingen.</p> <p>De pensioengrondslag wordt bepaald door het salaris te verminderen met een fran-chise. Er is sprake van een maximum salaris. De franchise en het maximum salaris worden jaarlijks per 1 januari aangepast.</p> <p>Jaarlijks bepaalt het bestuur, op basis van door het fonds vastgesteld beleid, of en zo ja hoeveel toeslag er wordt verleend. De toeslagverlening is voorwaardelijk en is maximaal de prijsindex.</p>
Overige schulden en overlopende passiva	De overige schulden en overlopende passiva omvatten onder meer de posten beleg-gingscrediteuren en overige schulden aan externe partijen. De beleggingscrediteu-ren omvatten de verplichtingen uit hoofde van onderpand, kortlopende schulden uit hoofde van beleggingen en schulden aan bancaire instellingen. Deze worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen de reële waarde en bij vervolgwaaardering gewaardeerd tegen de nominale waarde van de schuld. De overige schulden hebben een looptijd korter dan een jaar.

Grondslagen voor de staat van baten en lasten	
Algemeen	De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in het resultaat.
Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)	Als premiebijdragen is vermeld het totaal van de in het verslagjaar gefactureerde premies, rekening houdend met per balansdatum nog te factureren premies.
Beleggingsresultaten	Onder de beleggingsresultaten zijn opgenomen de directe en de indirecte beleggingsresultaten, onder aftrek van de kosten van vermogensbeheer.
<i>Directe beleggingsresultaten</i>	Als directe beleggingsresultaten zijn verantwoord: <ul style="list-style-type: none"> • De aan het verslagjaar toe te rekenen interest, (netto) huren en dergelijke; • De in het verslagjaar gedeclareerde dividenden, inclusief stockdividend.
<i>Indirecte beleggingsresultaten</i>	Als indirecte beleggingsresultaten zijn verantwoord de gerealiseerde en ongerealiseerde resultaten.
<i>Kosten vermogensbeheer</i>	De kosten van vermogensbeheer worden toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben. Overige kosten en performance vergoedingen zijn verrekend met de indirecte beleggingsresultaten.
Overige baten	Deze zijn opgenomen voor de aan het boekjaar toe te rekenen bedragen.
Pensioenuitkeringen	De uitkeringen pensioenen betreffen de opeisbare uitkeringen inzake het ouderdomspensioen, partner- en wezenpensioenen, Anw-pensioen, WIA-excedent en de afkopen.
Pensioenuitvoeringskosten	Voor pensioenuitvoeringskosten die hun oorsprong in het boekjaar hebben, maar waarvan de uitgaven pas in de toekomst zullen plaatsvinden, is een reserve getroffen.
<i>Personeelsbeloningen</i>	Personeelsbeloningen vormen geen aparte regel in de staat van baten en lasten. Deze kosten zijn opgenomen in de pensioenuitvoeringskosten. Voor een nadere specificatie wordt verwezen naar de betreffende toelichting.
<i>Pensioenlasten</i>	De over het verslagjaar verschuldigde premie maakt onderdeel uit van de pensioenuitvoeringskosten.
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	De mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds is opgesplitst in een aantal onderdelen. Deze onderdelen worden hierna toegelicht.
<i>Pensioenopbouw</i>	Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariel berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale aanspraken op ouderdomspensioenen en partnerpensioenen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen en/of toeslagverlening.
<i>Toeslagverlening</i>	De voorziening is ultimo jaar verhoogd met de toeslagen die gedurende het boekjaar of primo het volgende verslagjaar zijn toegekend. De toeslagen worden toegepast indien en voor zover de middelen van het fonds dit naar het oordeel van het bestuur toelaten.
<i>Interesttoevoeging</i>	De pensioenverplichtingen zijn opgerent met 3,264% (2022: -0,486%). Dit is de 1-jaarsrente per 31 december 2022, berekend over de gehele pensioenverplichting.

<i>Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten</i>	Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.
<i>Wijziging marktrente</i>	Jaarlijks wordt per 31 december de actuele waarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder 'wijziging marktrente'. Ultimo 2022 bedroeg de uit de toen gehanteerde rentetermijnstructuur afgeleide fondsspecifieke gemiddelde interne rekenrente 2,55%. Per einde 2023 is deze gemiddelde interne rekenrente op basis van de per die datum geldende rentetermijnstructuur gedaald naar 2,31%.
<i>Wijzigingen actuariële grondslagen</i>	De schattingswijzigingen hebben betrekking op incidentele wijzigingen van de regelingen en/of incidentele wijzigingen in actuariële grondslagen en/of methoden.
<i>Wijzigingen uit hoofde van overdracht van rechten</i>	Als wijziging uit hoofde van overdracht van rechten is opgenomen de aan het verslagjaar toe te rekenen actuariële waarde van de overgenomen respectievelijk overgedragen pensioenaanspraken. Dit betreft zowel collectieve als individuele waardeoverdrachten.
<i>UFR-wijzigingen</i>	Het effect van de aanpassing van de UFR-methode wordt hieronder verantwoord.
<i>Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen</i>	De resterende mutaties van de voorziening zijn opgenomen onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen.
<i>Mutatie voorziening gemoedsbezwaren</i>	De toevoegingen, onttrekkingen en rendement wijzigingen aan het spaarfonds gemoedsbezwaarden worden toegekend aan de periode waarop deze betrekking hebben.
<i>Saldo herverzekering</i>	Herverzekeringskosten worden toegerekend aan de periode waarop de herverzekeringen betrekking heeft.
<i>Saldo overdrachten van rechten</i>	De overdrachtswaarden van de pensioenen van individuele deelnemers zijn gebaseerd op de wettelijke berekeningsgrondslagen. Overdrachtswaarden van collectieve waardeoverdrachten komen tot stand door overleg tussen PME en tegenpartij. De waardeoverdrachten worden toegerekend aan het verslagjaar waarin de bijbehorende pensioenaanspraken zijn verwerkt.
<i>Overige lasten</i>	Deze zijn opgenomen voor de aan het boekjaar toe te rekenen bedragen.

	Grondslagen voor het kasstroomoverzicht
	Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode, waarbij onderscheid is gemaakt tussen kasstromen uit pensioen- en beleggingsactiviteiten.
	De geldmiddelen bestaan uit de mutatie van de posten Liquide middelen en zijn daardoor exclusief de liquide middelen ten behoeve van beleggingstransacties.

Toelichting op de balans per 31 december

(bedragen x € 1 miljoen)

Activa	2023	2022
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
1 Vastgoedbeleggingen		
Onder vastgoedbeleggingen zijn begrepen:		
Directe vastgoedbeleggingen	1.272	1.310
Vastgoed in ontwikkeling	128	198
Indirecte vastgoedbeleggingen	2.011	1.820
Waarde 31 december	3.411	3.328
<i>Directe vastgoedbeleggingen</i>		
Het verloop is als volgt:		
Waarde 1 januari	1.310	1.391
Aankopen	9	75
Verkopen	(7)	-
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	(156)	42
Overige mutaties	116	-
Uitsplitsing vastgoed in ontwikkeling	-	(198)
Waarde 31 december	1.272	1.310
<i>Vastgoed in ontwikkeling</i>		
Het verloop is als volgt:		
Waarde 1 januari	198	-
Aankopen	83	-
Verkopen	-	-
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	(23)	-
Overige mutaties	(130)	-
Uitsplitsing vastgoed in ontwikkeling	-	198
Waarde 31 december	128	198
<i>Indirecte vastgoedbeleggingen</i>		
Het verloop is als volgt:		
Waarde 1 januari	1.820	1.112
Aankopen	468	717
Verkopen	(15)	(17)
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	(262)	8
Overige mutaties	-	-
Waarde 31 december	2.011	1.820

De directe vastgoedbeleggingen bestaan uit directe vastgoedbeleggingen ad € 1.272 miljoen (2022: € 1.310 miljoen) en vastgoed in ontwikkeling ad € 128 miljoen (2022: € 198 miljoen). Voor 2023 is een verloopoverzicht van vastgoed in ontwikkeling opgenomen. De vergelijkende cijfers voor het verloopoverzicht van 2022 zijn niet voorhanden, deze zijn per einde 2022 uitgesplitst.

De waarde van indirecte vastgoedbeleggingen is inclusief de ultimo 2023 nog te ontvangen dividenden ad € 0,1 miljoen (ultimo 2022: € 0,1 miljoen). Ultimo 2023 staan voor € 631 miljoen aan toekomstige verplichtingen uit in verband met vastgoedbeleggingen (ultimo 2022: € 909 miljoen).

		2023	2022
2 Aandelen			
De post aandelen bestaat uit:			
<i>Directe beleggingen</i>			
Beursgenoteerde aandelen	13.975	12.371	
Waarde 31 december		13.975	12.371

Ultimo 2023 was er € 255 miljoen aan aandelen uitgeleend (2022: € 504 miljoen).

Voor het risico van niet-teruglevering worden adequate zekerheden gevraagd en gekregen. Deze zekerheden (€ 263 miljoen aan staatsobligaties ultimo 2023 en € 522 miljoen ultimo 2022) zijn niet in de balans opgenomen. Het onderpand heeft minimaal rating AA volgens S&P.

De waarde van aandelen is inclusief de ultimo 2023 nog te ontvangen dividenden ad € 16 miljoen (ultimo 2022: € 12 miljoen).

Per 31 december 2023 wordt direct belegd in enkele aangesloten (en beursgenoteerde) ondernemingen. Deze beleggingen zijn met een aandeel van 1,3% (2022: 1,3%) van de totale beleggingen zeer beperkt van omvang. De beleggingen voldoen aan alle beleggingsrichtlijnen van PME (zoals spreiding).

		2023	2022
Directe beleggingen in aandelen			
Het verloop is als volgt:			
Waarde 1 januari	12.371	21.451	
Aankopen	3.287	2.221	
Verkopen	(3.374)	(8.409)	
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	1.687	(2.889)	
Overige mutaties	4	(3)	
Waarde 31 december		13.975	12.371
Onder overige mutaties is het nog te ontvangen dividend meegenomen.			

		2023	2022
3 Vastrentende waarden			
De post vastrentende waarde bestaat uit:			
Obligaties			
<i>Directe beleggingen:</i>			
Obligaties, leningen op schuldbekentenis en andere waardepapieren	24.752	23.709	
Hypothecaire leningen	2.595	2.489	
Deposito's en repo's	1.905	930	
Infrastructuur leningen	810	299	
Overige vastrentende waarden			
VGMI (Verzekeringsgroep Metaalindustrie)	877	871	
Waarde 31 december		30.939	28.298
<p>Ultimo 2023 was er voor € 1.436 miljoen aan obligaties uitgeleend (2022: € 1.393 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering worden adequate zekerheden gevraagd en verkregen. Deze zekerheden € 1.486 miljoen aan staatsobligaties ultimo 2023 (2022: € 1.447 miljoen) worden niet in de balans opgenomen. Het onderpand heeft minimaal een AA rating volgens S&P.</p> <p>PME heeft een commitment van € 2.440 miljoen afgegeven inzake het Nederlandse Hypotheekfonds. De commitment heeft een onbepaalde looptijd. Hiervan is tot en met ultimo 2023 € 2.403 miljoen opgenomen (2022: € 2.388 miljoen). Ultimo 2023 bedroegen de niet in de balans opgenomen beleggingsverplichtingen inzake het bedrijfsleningenfonds € 27 miljoen (ultimo 2022: € 27 miljoen).</p>			

		2023	2022
Obligaties, leningen op schuldbekentenis en andere waardepapieren			
Het verloop is als volgt:			
Waarde 1 januari	23.709	31.038	
Aankopen	13.351	21.200	
Verkopen	(13.339)	(23.486)	
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	1.010	(5.036)	
Overige mutaties	21	(7)	
Waarde 31 december		24.752	23.709

Hypothecaire leningen			
Het verloop is als volgt:			
Waarde 1 januari	2.489	2.629	
Aankopen	14	398	
Verkopen en ontvangen aflossingen	-	0	
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	91	(536)	
Overige mutaties	1	(2)	
Waarde 31 december		2.595	2.489
<p>Beleggingen in hypotheek vinden uitsluitend plaats via participaties in beleggingsfondsen. Onder overige mutaties is de lopende interest verantwoord.</p>			

		2023	2022
Deposito's en repo's			
Het verloop is als volgt:			
Waarde 1 januari	930	260	
Aankopen	82.880	107.501	
Verkopen en ontvangen aflossingen	(81.910)	(106.831)	
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	-	-	
Overige mutaties	5	-	
Waarde 31 december		1.905	930
Onder overige mutaties is de lopende interest verantwoord.			

		2023	2022
Infrastructuur leningen			
Het verloop is als volgt:			
Waarde 1 januari	299	171	
Aankopen	495	164	
Verkopen en ontvangen aflossingen	(7)	-	
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	23	(36)	
Overige mutaties	-	-	
Waarde 31 december		810	299
PME heeft een commitment afgegeven van € 1.300 miljoen inzake infrastructuur leningen (2022: € 1.300 miljoen). Hiervan is in 2023 € 831 miljoen opgenomen (2022: 339 miljoen). Infrastructuur leningen betreft beleggingen in infrastructuur leningen fondsen.			

		2023	2022
Overige vastrentende waarden (VGMI)			
Het verloop is als volgt:			
Waarde 1 januari	871	1.072	
Aankopen	-	-	
Verkopen en ontvangen aflossingen	(66)	(75)	
Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	72	(126)	
Waarde 31 december		877	871

VGMI (Verzekeringsgroep Metaalindustrie) betreft een portefeuille met fictieve leningen met deze VGMI-tegenpartijen. In het contract liggen de karakteristieken van de genoemde fictieve leningen vast, alsmede de voorwaarden waartegen bij rente- en aflossingsbetalingen uitkeringen naar PME plaatsvinden, dan wel leningen doorgerold worden. De rente is daarbij gelijk aan 10 jaar Nederlandse staatsrente met een opslag van 14 basispunten. Overige kenmerken van de portefeuille betreffen:

- de duratie van de portefeuille is 2,8 jaar (2022: 2,8 jaar);
- een yield van 3,262% (2022: 4,056%);
- een kredietopslag van 72 basispunten (2022: 88 basispunten).

De leningen zijn onlosmakelijk aan het VGMI-contract verbonden en niet verhandelbaar.

De waardering wordt aangeleverd door de penvoerder Aegon en bepaald met behulp van een Discounted Cash Flow (DCF) berekening. De verdisconteringscurve wordt geconstrueerd met behulp van publiek verhandelde bedrijfsleningen van financiële instellingen uit representatieve (euro)landen met een naar rato (van de leningen) vergelijkbaar kredietrisico. De Aegon-waardering wordt per kwartaal door middel van een second opinion getest. In tegenstelling tot de Aegon-methode wordt bij de second opinion (uitgevoerd door MN) een verdisconteringscurve geconstrueerd op basis van specifieke Credit Default Swap (CDS)-spreads van de moedermaatschappijen. Indien de afwijking groter is dan 5% of omgerekend € 60 miljoen dan wordt een verschillenanalyse uitgevoerd welke wordt voorgelegd aan het Data en Waarderingscomité (DWC).

		2023	2022
4	Derivaten		
	Per 31 december betreft het de volgende posities:		
	Positieve derivatenposities opgenomen onder balans activa derivaten	1.756	2.178
	Negatieve derivaten opgenomen onder balans passiva derivaten (10)	(6.071)	(6.935)
	Saldo positie in derivaten	(4.315)	(4.757)
	Het verloop is als volgt		
	Waarde 1 januari	(4.757)	1.451
	Aankopen	-	-
	Verkopen	(200)	1.433
	Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	736	(7.612)
	Overige mutaties	(94)	(29)
	Waarde 31 december	(4.315)	(4.757)

Derivaten hebben bij aankoop geen waarde. Bij verkoop van een derivaat wordt geld ontvangen of betaald. Een future- contract wordt dagelijks afgerekend. Futures hebben geen financiële waarde en dus geen balanspositie ultimo 2023.

Onder overige mutaties is de mutatie in lopende interest meegenomen.

In het bovenstaande overzicht worden zowel de positieve als de negatieve derivatenposities weergegeven. Derivaten hebben bij aankoop geen waarde. Bij de verkoop van derivaten wordt geld ontvangen of betaald.

De, door middel van derivaten, verkregen posities zijn in de balans gesplitst weergegeven. De positieve posities uit hoofde van derivatencontracten zijn opgenomen onder de post derivaten (als onderdeel van de beleggingen). De negatieve posities zijn opgenomen onder de post derivaten op de passiva zijde van de balans. Per saldo bedragen de totale aan- en verkooptransacties inzake derivaten in 2023 € -200 miljoen (2022: € 1.433 miljoen).

Voor de uitvoering van het beleggingsbeleid maakt PME gebruik van derivaten. Derivaten worden in beginsel defensief gebruikt om risico's af te dekken, maar afgeleide instrumenten worden ook ingezet om een doeltreffend portefeuillebeheer te vergemakkelijken. Voor wat betreft de risicoafdekking worden derivaten specifiek ingezet ten behoeve van afdekking van het renterisico (rentederivaten) en afdekking van het valutarisico (valutatermijncontracten).

De omvang waarin deze instrumenten zijn ingezet blijkt uit de navolgende tabel, waarin de met betrekking tot de beleggingsportefeuille door middel van derivaten per saldo verkregen posities op balansdatum gespecificeerd naar onderliggende waarde is opgenomen.

	Beleggingscategorie en soort instrument (activa en passiva gesaldeerd ¹)	ultimo 2023		ultimo 2022	
		Nominale waarde ²	Markt waarde ³	Nominale waarde ²	Markt waarde ³
	Vastrentende waarden				
	Rentederivaten	42.892	(4.540)	39.790	(4.947)
	Valuta				
	Valutatermijncontracten	13.322	225	11.956	190
	Overige beleggingen				
	Futures Index	33	-	21	-
	Futures bonds	498	-	248	-
	Totaal derivaten (per saldo)		(4.315)		(4.757)
	<p>1. Het betreft saldo posities van activa en passiva en dus niet de exposure (die in totaal is verantwoord onder derivaten respectievelijk derivaten op de passiva zijde van de balans).</p> <p>2. De nominale waarde geeft het absolute bedrag aan waarover het contract is afgesloten.</p> <p>3. De marktwaarde is de waarde als het contract ultimo jaar zou worden verkocht of teruggedraaid.</p>				

		2023		2022	
5	Overige beleggingen				
	Hieronder zijn begrepen:				
	Private Equity	3.680		3.470	
	Andere overige beleggingen	1.339		1.147	
	Liquide middelen inzake beleggingen	1.503		1.106	
	Waarde 31 december		6.522		5.723
	Private Equity				
	Het verloop is als volgt:				
	Waarde 1 januari	3.470		3.004	
	Aankopen	509		553	
	Verkopen	(385)		(343)	
	Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	86		256	
	Waarde 31 december		3.680		3.470
	Andere overige beleggingen				
	Het verloop is als volgt:				
	Waarde 1 januari	1.147		911	
	Aankopen	171		512	
	Verkopen	(46)		(340)	
	Waarderingsverschillen en verkoopresultaten	67		64	
	Waarde 31 december		1.339		1.147
	<p>Onder de andere overige beleggingen zijn beleggingen in infrastructuur (ultimo 2023: € 831 miljoen en ultimo 2022: € 671 miljoen) en bosbouw (ultimo 2023: € 508 miljoen en ultimo 2022: € 476 miljoen) gepresenteerd. Ultimo 2023 bedroegen de niet in de balans opgenomen beleggingsverplichtingen inzake overige beleggingen € 1.846 miljoen (ultimo 2022: € 1.675 miljoen). Deze verplichtingen zijn maximale bedragen die op basis van afgesloten contracten kunnen worden gevraagd te storten. De uiteindelijk hieruit voortvloeiende beleggingen zijn onzeker voor wat betreft werkelijke omvang en moment van opvragen.</p>				

Liquide middelen inzake beleggingen

Liquide middelen inzake beleggingen betreffen beleggingen in geldmarktfondsen en posities in rekening-courant bij bancaire instellingen. Het betreffen liquide middelen in verband met beleggings-transacties. De schulden aan kredietinstellingen zijn verantwoord onder de verplichtingen uit hoofde van beleggingen. Het saldo van de liquide middelen inzake beleggingen (actief) en schulden bij bancaire instellingen bedraagt ultimo 2023 € 1.267 miljoen (ultimo 2022: € 745 miljoen).

Beleggingsdebiteuren en beleggingscrediteuren zijn opgenomen onder de overige vorderingen en overlopende activa respectievelijk overige schulden en overlopende passiva.

	2023		2022	
Totaal beleggingen				
Uitgeleende effecten				
Aandelen	255		504	
Vastrentende waarden	1.436		1.393	
Totaal waarde uitgeleende effecten		1.691		1.897
<p>Het pensioenfonds stelt haar beleggingsportefeuille beschikbaar voor het in bruikleen geven van effecten (securities lending). Aandelen en obligaties worden uitgeleend, met uitzondering van de meest kredietwaardige staatsobligaties.</p> <p>Ter beperking van het risico heeft PME € 1.748 miljoen aan onderpand ontvangen (2022: € 1.968 miljoen). Het onderpand heeft minimaal rating AA volgens S&P. In de volgende tabel is een overzicht gegeven van het onderpand per beleggingscategorie:</p>				

	2023		2022	
<i>Onderpand</i>				
Aandelen	262		521	
Vastrentende waarden	1.486		1.447	
		1.748		1.968
<p>Relatie jaarrekening en beleggingsbeleid</p> <p>De beleggingscategorieën zoals opgenomen in de jaarrekening wijken af van de categorieën zoals die worden gehanteerd in het beleggingsbeleid van PME. In de jaarrekening worden de beleggingen gepresenteerd naar de aard van de financiële instrumenten. In de kerncijfers en het bestuursverslag worden de beleggingscategorieën gepresenteerd conform de wijze waarop het (strategisch) beleggingsbeleid wordt vormgegeven. Het betreft vooral de toerekening van de derivaten en de liquide middelen. Uiteraard heeft het fonds wel altijd de beschikking over een bepaalde positie in liquide middelen. Voor het beleggingsbeleid worden deze liquide posities toegewezen aan de beleggingscategorieën waar wel een strategische weging aan is toegekend. In de jaarrekening zijn de liquide middelen verantwoord onder de overige beleggingen.</p>				

Uit het volgende overzicht blijkt de aansluiting tussen de jaarrekening enerzijds en het beleggingsbeleid anderzijds.

	Beleggingsbeleid 2023				Jaarrekening 2023
	vastgoed	aandelen	vastrentend	overig	totaal
Vastgoedbeleggingen	3.405	6	-	-	3.411
Aandelen	-	13.975	-	-	13.975
Vastrentende waarden	-	-	30.939	-	30.939
Derivaten op activa zijde balans	-	-	1.756	-	1.756
Overige beleggingen	13	3.680	1.490	1.339	6.522
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	3.418	17.661	34.185	1.339	56.603
Vorderingen	3	76	5.035	-	5.114
Derivaten op passiva zijde balans	-	-	(6.071)	-	(6.071)
Verplichtingen	(5)	(20)	1.492	-	(1.517)
Totaal	3.416	17.717	31.657	1.339	54.129
Portefeuillesamenstelling ultimo 2023	6,3%	32,7%	58,5%	2,5%	100,0%
Portefeuillesamenstelling ultimo 2022	6,7%	32,3%	56,4%	4,6%	100,0%

		2023		2022	
6	Vorderingen en overlopende activa				
	Beleggingsdebiteuren	5.114		5.404	
	Premiedebiteuren	390		344	
	Vorderingen uit herverzekeringen	1		1	
	Totaal		5.505		5.749

		2023		2022	
	Beleggingsdebiteuren				
	Onder deze post is opgenomen:				
	Vorderingen uit hoofde van onderpand	4.248		4.674	
	Kortlopende vorderingen	866		730	
	Totaal		5.114		5.404
	De beleggingsdebiteuren betreffen onder andere nog af te wikkelen beleggingstransacties op balansdatum. De hoogte hiervan fluctueert op dagbasis. Deze kortlopende vorderingen zijn enkele dagen na balansdatum afgerekend. De waarde benadert de reële waarde.				

		2023		2022	
	Premiedebiteuren				
	De samenstelling per 31 december is als volgt:				
	Te vorderen van werkgevers	391		344	
	Voorziening voor oninbare vorderingen	(1)		-	
			390		344
	Het verloop van de voorziening voor oninbare vorderingen is als volgt:				
	Voorziening 1 januari	-		(1)	
	Mutatie vanwege oninbaarheid	-		-	
	Mutatie via staat van baten en lasten	(1)		1	
	Voorziening 31 december		(1)		-
	De post te vorderen premiebijdragen op werkgevers heeft een looptijd korter dan één jaar (2022: korter dan één jaar). De waarde benadert de reële waarde gegeven het kortlopende karakter van deze vorderingen en het feit dat waar nodig een voorziening voor oninbaarheid is gevormd.				
	Vorderingen uit herverzekeringen				
	De vordering uit herverzekeringen heeft een looptijd langer dan één jaar. De post bestaat uit het herverzekeringsdeel van de technische voorzieningen. De waarde benadert de reële waarde.				
7	Liquide middelen				
	De liquide middelen betreffen posities in rekening-courant bij bancaire instellingen inzake pensioenactiviteiten. Alle tegoeden zijn direct invorderbaar en staan geheel ter vrije beschikking. PME heeft een ongebruikte (intraday) kredietfaciliteit bij de ING bank voor een totaalbedrag van € 100 miljoen.				

	Passiva	2023		2022	
8	Stichtingskapitaal en reserves				
	Het verloop van de algemene reserve is als volgt:				
	Stand per 1 januari	4.670		4.953	
	Mutatie saldo baten en lasten	37		(283)	
	Stand per 31 december		4.707		4.670

Bestemming van het saldo van baten en lasten

Ten aanzien van de bestemming van het saldo van baten en lasten is geen bepaling opgenomen in de statuten van het fonds. Het voorstel voor de verdeling van het fondsresultaat 2023 is opgenomen onder de staat van baten en lasten. Voorgesteld wordt het resultaat € 37 miljoen toe te voegen aan de algemene reserve. Dit voorstel is verwerkt in de balans.

Vermogen

Ultimo 2023 bedraagt het pensioenvermogen van het fonds € 54.646 miljoen (2022: € 49.747 miljoen). Op basis hiervan kan de dekkingsgraad als volgt worden berekend:

	2023		2022	
Vermogen t.b.v. de dekkingsgraad		54.646		49.747
Totaal technische voorzieningen		49.939		45.077
Dekkingsgraad per 31 december		109,4%		110,4%

De beleidsdekkingsgraad per 31 december 2023 bedraagt 113,3% (2022: 111,7%). De beleidsdekkingsgraad is vastgesteld als het gemiddelde van de dekkingsgraden van de 12 maandeinden over de periode januari tot en met december. Dit betekent dat er wordt voldaan aan het minimaal vereiste vermogen van 104,4% (2022: 104,3%). Aangezien de beleidsdekkingsgraad nog lager is dan het vereiste vermogen, is de vermogenspositie van het pensioenfonds te karakteriseren als een reserve-tekort.

	2023		2022	
Solvabiliteit		%		%
Aanwezig eigen vermogen	4.707	9,4%	4.670	10,4
Minimaal vereist eigen vermogen	2.175	4,4%	1.958	4,3
Vereist eigen vermogen	9.523	19,1%	8.947	19,8
De berekening van het vereist eigen vermogen is gebaseerd op het standaard model.				

Ontwikkelingen met betrekking tot de dekkingsgraad

		2023	2022
Ontwikkeling dekkingsgraad (in procenten)	%	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari		110,4	108,3
<i>Sturingsmiddelen</i>			
Premie	0,4		(1,1)
Uitkeringen	0,3		0,2
Toeslagen	(3,7)		(5,8)
Beleggingen	5,6		(24,6)
<i>Overige effecten</i>			
Wijziging uit hoofde van overdracht en rechten	(0,1)		0,1
Rentetermijnstructuur	(3,6)		49,2
Schattingwijziging/resultaat op actuariële uitgangspunten	(0,1)		(0,8)
Overige oorzaken	0,2		(15,1)
Dekkingsgraad per 31 december		109,4	110,4

Herstelplan

Onze beleidsdekkingsgraad is sinds 1 januari 2015 lager dan de vereiste dekkingsgraad. Op 31 december 2023 is de vereiste dekkingsgraad 119,1% (2022: 119,8%). Daarmee is sprake van een reservetekort en moeten wij een herstelplan opstellen. Zolang sprake is van een reservetekort, wordt het herstelplan jaarlijks geactualiseerd.

Ook in 2023 actualiseerden wij het herstelplan. DNB keurde dit plan ongewijzigd goed op 23 mei 2023. Uit het herstelplan blijkt dat wij binnen de gestelde maximale termijn van tien jaar beschikken over de vereiste dekkingsgraad. Wij rekenen in het herstelplan met de maximale wettelijk toegestane rendementsparementen. DNB beoordeelde het herstelplan als concreet en haalbaar en stemde met het plan in. Aangezien eind 2023 de dekkingsgraad nog steeds onder het vereiste niveau van 119,1% ligt, wordt in 2024 het herstelplan van PME opnieuw geactualiseerd en uiterlijk op 1 oktober 2024 bij DNB ingediend.

9 Technische voorzieningen				
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds				
	2023		2022	
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds per groep van deelnemers	aantal	bedrag x € 1 mln	aantal	bedrag x € 1 mln
De voorziening is als volgt:				
Actieve deelnemers	183.003	20.778	174.425	18.369
Gewezen deelnemers	272.917	10.592	270.087	9.833
Pensioengerechtigden	168.012	18.564	168.054	16.871
Totaal 31 december	623.932	49.934	612.566	45.073

	2023		2022	
Ontwikkeling voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds				
De ontwikkeling is als volgt:				
Voorziening per 1 januari		45.073		59.326
Pensioenopbouw	1.633		2.284	
Toeslagverlening	1.560		3.369	
Interesttoevoeging	1.495		(297)	
Ottrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten	(1.487)		(1.361)	
Wijziging marktrente	1.679		(18.577)	
UFR-wijziging	(161)		61	
Inkoop voorwaardelijke aanspraken	-		-	
Wijziging uit hoofde van waardeoverdrachten	88		(55)	
Schattingswijzigingen	20		396	
Overige mutaties	34		(73)	
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen		4.861		(14.253)
Voorziening 31 december		49.934		45.073

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariel berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale aanspraken op ouderdomspensioen en partnerpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen en/of toeslagverlening.

Toeslagverlening

De voorziening is ultimo jaar verhoogd met de toeslagen die gedurende het boekjaar of primo het volgende verslagjaar zijn toegekend. De toeslagen worden toegepast indien en voor zover de middelen van het fonds dit naar het oordeel van het bestuur toelaten. Jaarlijks neemt het bestuur hieromtrent een besluit. In het boekjaar is besloten, gebruikmakend van de versoepelde wet- en regelgeving zoals in 2023 van toepassing (Algemene Maatregel van Bestuur), om per 1 januari 2024 een toeslag te verlenen van 3,26% over de opgebouwde pensioenaanspraken en -rechten van alle deelnemers. De pensioenverplichtingen als gevolg van toeslagverlening stijgen met € 1.560 miljoen. In 2022 zijn de pensioenen voor alle deelnemers twee keer verhoogd met 1,29% per 1 juli 2022 en 6,20% per 1 januari 2023.

Interesttoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met 3,264% (2021: -0,486%) op basis van de éénjaarsrente van de DNB-curve aan het begin van het verslagjaar, wat overeenkomst met een bedrag van € 1.495 miljoen.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten (met name excassokosten) en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.

Wijziging markttrente

Per 31 december 2023 is de voorziening pensioenverplichtingen berekend met de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur. De daarvan afgeleide gemiddelde fondsspecifieke interne rekenrente bedraagt ultimo 2023 2,31% (2022: 2,55%).

UFR wijziging

In juni 2019 heeft de Commissie Parameters een aangepaste UFR-methode geadviseerd. Dit heeft een verhogend effect op de technische voorziening. DNB heeft besloten om de aangepaste UFR-parameters stapsgewijs in te voeren, waarmee de invloed van de UFR wordt gespreid. De eerste twee stappen zijn verwerkt in 2021 en 2022. DNB heeft eind 2022 besloten om op basis van het nieuwe advies van de Commissie Parameters 2022 de laatste twee stappen over te slaan en per 1 januari 2023 in een keer over te gaan op de door die commissie geadviseerde nieuwe UFR-methode. Deze wijziging is in boekjaar 2023 verantwoord. De aangepaste UFR-methode leidt tot een daling op de technische voorziening van € 161 miljoen, dit is berekend per 31 december 2023. Het effect op de dekkinggraad per 31 december 2023 is 0,4%-punt (positief).

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

In 2023 is € 159 miljoen toegevoegd aan de voorziening pensioenverplichtingen en € 71 miljoen onttrokken.

Wijzigingen actuariële grondslagen

De volgende schattingswijzigingen in de actuariële grondslagen hebben in 2023 plaatsgevonden:

- Het fonds heeft voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen (VPV) de onvoorwaardelijke verhoging van het pensioen grondslag van arbeidsongeschikten verhoogd van 2,00% naar 2,75%. De voorziening pensioenverplichtingen (VPV) is met € 23 miljoen toegenomen. Het effect op de dekkinggraad op 31 december 2023 is -0,1%-punt.
- Het fonds heeft met ingang van 1 januari 2024 het opbouwpercentage verhoogd van 1,815% naar 1,875%. Hierdoor stijgt de toekomstige pensioenopbouw van arbeidsongeschikten. De stijging van de franchise per 1 januari 2024 zorgt voor een daling van de toekomstige opbouw. De voorziening pensioenverplichtingen (VPV) is met € 3 miljoen afgenomen. Het effect op de dekkinggraad op 31 december 2023 is 0,0%.

Overige mutaties

De overige mutaties bestaan uit het resultaat op kanssystemen bij sterfte (€ -31 miljoen), arbeidsongeschiktheid (€ 24 miljoen) en mutaties (€ 41 miljoen).

10 Spaarfonds gemoedsbezwaarden

Spaarfonds gemoedsbezwaarden heeft een waarde van € 5 miljoen (2022: € 4 miljoen).

		2023	2022
11 Derivaten			
Onder deze post zijn opgenomen:			
Verplichtingen inzake derivaten	6.071	6.935	
Totaal	6.071		6.935
De derivaten bestaan uit posities die conform de eisen van RJ610 onder de passiva worden verantwoord, omdat de producten een negatieve marktwaarde hebben.			

		2023		2022	
12	Overige schulden en overlopende passiva				
	Onder deze post zijn opgenomen:				
	Beleggingscrediteuren	1.517		1.095	
	Verschuldigde loonheffing	29		26	
	Diverse schulden en overlopende passiva	4		2	
	Totaal		1.550		1.123

	Beleggingscrediteuren	2023		2022	
	Onder deze post zijn opgenomen:				
	Verplichtingen uit hoofde van onderpand	398		133	
	Kortlopende schulden	883		601	
	Bancaire instellingen	236		361	
			1.517		1.095

De onder beleggingscrediteuren opgenomen kortlopende schulden en bancaire instellingen vloeien voort uit de beleggingsactiviteiten.

De post verschuldigde loonheffing betreft de nog af te dragen loonheffing, die maandelijks achteraf overgemaakt wordt naar de belastingdienst. De post diverse schulden en overlopende passiva heeft een looptijd korter dan één jaar (2022: korter dan één jaar). De waarde benadert de reële waarde gegeven het kortlopende karakter van de schulden en overlopende passiva. Verplichtingen uit hoofde van onderpand zijn door PME ontvangen onderpand, ter afdekking van positieve derivaten posities. De onderpand posities zijn in lijn met de af te dekken waarde van de derivaten.

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Investeringsverplichtingen

Ultimo 2023 staan voor € 631 miljoen aan toekomstige verplichtingen uit in verband met vastgoedbeleggingen (ultimo 2022: € 909 miljoen).

PME heeft een commitment van € 2.440 miljoen afgegeven inzake het Nederlandse Hypotheekfonds. De commitment heeft een looptijd van onbepaalde tijd. Hiervan is tot en met ultimo 2023 € 2.403 miljoen opgenomen (2022: € 2.388 miljoen). Tevens heeft PME een toekomstige verplichting inzake een belegging in het bedrijfsleningenfonds van € 27 miljoen (2022: € 27 miljoen). Ten slotte heeft PME een commitment afgegeven van € 1.300 miljoen inzake infrastructuur leningen. Hiervan is in 2023 € 831 miljoen opgenomen (2022: € 339 miljoen).

Onder de andere overige beleggingen zijn beleggingen in infrastructuur en bosbouw gepresenteerd. Ultimo 2023 bedroegen de niet in de balans opgenomen beleggingsverplichtingen inzake overige beleggingen € 1.846 miljoen (2022: € 1.675 miljoen). Deze verplichtingen zijn maximale bedragen die op basis van afgesloten contracten kunnen worden gevraagd te storten. De uiteindelijk hieruit voortvloeiende beleggingen zijn onzeker voor wat betreft de werkelijke omvang en moment van opvragen.

Ultimo 2023 was er € 255 miljoen aan aandelen uitgeleend (2022: € 504 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering worden adequate zekerheden gevraagd en gekregen. Deze zekerheden (€ 263 miljoen aan staatsobligaties ultimo 2023 en € 522 miljoen ultimo 2022) zijn niet in de balans opgenomen. Het onderpand heeft minimaal een rating van AA volgens S&P.

Ultimo 2023 was er voor € 1.436 miljoen aan obligaties uitgeleend (2022: € 1.393 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering worden adequate zekerheden gevraagd en verkregen. Deze zekerheden (€ 1.486 miljoen aan staatsobligaties ultimo 2023 en € 1.447 miljoen

ultimo 2022) zijn niet in de balans opgenomen. Het onderpand heeft minimaal een rating van AA volgens S&P.

Uitvoeringsovereenkomsten

Administratiekosten

Voor het voeren van de administratie heeft het fonds in 2022 een overeenkomst met TKP Pensioen B.V. afgesloten. Er is een overeenkomst gesloten voor onbepaalde tijd, met een opzegtermijn van 12 maanden (zonder opzegvergoeding). De tarieven worden jaarlijks overeengekomen. De begrote vergoeding voor 2024 bedraagt € 26 miljoen (incl. btw).

Vermogensbeheer

Met de vermogensbeheerder MN Services Vermogensbeheer B.V. is een beheerovereenkomst voor onbepaalde tijd aangegaan met een opzegtermijn van één jaar. Voor 2024 bedraagt de overeengekomen vergoeding € 32,5 miljoen (excl. btw).

Aan vastgoedbeheerder Syntrus Achmea Real Estate (ARE) is een vergoeding op jaarbasis verschuldigd, gebaseerd op omvang van het belegd vermogen (NAV < 1 miljard: 0,40%; NAV € 1 - € 2 miljard: 0,38%; NAV > € 2 miljard: 0,36%).

Huurovereenkomst

PME is in 2021 een huurovereenkomst aangegaan een periode van 5 jaar, het contract loopt af op 30 november 2026. Een huurbedrag van € 204 duizend vervalt binnen 1 jaar. De totale verplichting tot het einde van de looptijd is € 595 duizend exclusief inflatiecorrectie.

Risicoparaagraaf

Solvabiliteitsrisico

Een belangrijk risico voor het fonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het fonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen. Indien de solvabiliteit van het fonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat er geen ruimte is voor (volledige) toeslagverlening en dat er geen volledige uitkering mogelijk is.

Wettelijk moet er een toereikende algemene reserve zijn voor het opvangen van tegenvallers. Die tegenvallers kunnen te maken hebben met de ontwikkeling van rente en koersen op de financiële markten, en met actuariële zaken (zoals de levensverwachting van deelnemers).

De Nederlandsche Bank (DNB) heeft als toezichthouder een standaardmethode vastgesteld om te toetsen of in het fonds voldoende vermogen aanwezig is om beschermd te zijn tegen

genoemde risico's. In de standaardmethode wordt elk risico omgerekend naar een bepaalde vermogens eis. De combinatie van deze factoren geeft de vereiste solvabiliteit ofwel het vereist eigen vermogen. Omdat de risico's onderling gecorreleerd zijn - sommige risico's zullen zich simultaan manifesteren terwijl andere risico's dat nu juist niet doen - vindt nog een aftrek vanwege diversificatie plaats.

Onderstaande tabel laat de uitkomsten zien van het standaard risicomodel voor PME:

De vermogenspositie van het pensioenfonds kan worden gekarakteriseerd als een reservetekort, het eigen vermogen is lager dan het vereist eigen vermogen. Daarvoor moet PME een herstelplan opstellen en indienen bij de DNB. Hierin staat hoe PME verwacht binnen een periode van tien jaar tot het vereist eigen vermogen te komen. DNB beoordeelt het herstelplan op haalbaarheid.

Vereist eigen vermogen (x € 1 miljoen)		
	Solvabiliteit (na iteratie)	
	ultimo 2023	ultimo 2022
Risicofactor	Strategische mix	Strategische mix
S1 Renterisico (inclusief inflatie)	2.236	2.243
S2 Aandelen- en vastgoedrisico	6.847	6.298
S3 Valutarisico	1.786	1.599
S4 Grondstoffenrisico	516	469
S5 Kredietrisico	2.024	1.987
S6 Verzekeringstechnisch risico	1.223	1.108
S7 Liquiditeitsrisico	-	-
S8 Concentratierisico	-	-
S9 Operationeel risico	-	-
S10 Actief (beheer) risico	135	102
Subtotaal van alle risico's	14.767	13.806
Diversificatie effect	(5.244)	(4.859)
Vereist eigen vermogen (VEV)	9.523	8.947
Aanwezig algemene reserve	4.707	4.670
Verschil tussen aanwezig eigen vermogen en vereist eigen vermogen	(4.816)	(4.277)
Vereist eigen vermogen (% van technische voorzieningen)		
	ultimo 2023	ultimo 2022
Feitelijke asset mix	19,4%	20,3%
Strategische asset mix	19,1%	19,8%

S1 Renterisico

Het renterisico is het risico dat de waarden van de vastrentende beleggingen en de pensioenverplichtingen zich verschillend ontwikkelen als gevolg van veranderingen in de marktrente. In de uitvoering van de renteafdekking wordt gestuurd op de marktrente. Het beoogde niveau per eind 2023 is 57,5% (2022: 55%). In het strategisch beleggingsbeleid 2020-2025 wordt de renteafdekking stapsgewijs verhoogd naar 60%. Bij de berekening van S1 voor het strategische VEV wordt uitgegaan van deze 60%.

Het verschil in rentegevoeligheid tussen de beleggingen en de verplichtingen kan ook zichtbaar worden gemaakt door de invloed op de dekkingsgraad van een parallelle renteschok van 100 basispunten (= één procentpunt).

De rentegevoeligheid kan worden gemeten door middel van de duration. De duration is een maat voor de gewogen gemiddelde resterende looptijd van de kasstromen in jaren. Indien de dura-

tion van de beleggingen niet 'matcht' met en lager is dan de duration van de pensioenverplichtingen, betekent dit dat de pensioenverplichtingen gevoeliger zijn voor renteveranderingen dan de beleggingen.

Ultimo 2023 bedraagt de modified duration bijdrage van de beleggingsportefeuille zonder derivaten 2,7 jaar (2022: 3,0 jaar). De modified duration van de pensioenverplichtingen bedraagt 18,4 jaar (2022: 18,5 jaar). Met inachtneming van de verhouding van de beleggingen ten opzichte van de verplichtingen, is er sprake van een 'duration mismatch'. Dit houdt in dat de waarde van de verplichtingen gevoeliger is voor renteontwikkelingen dan de waarde van de beleggingen. Door middel van rentederivaten met in totaal een duration bijdrage van 6,8 jaar is de duration bijdrage van de totale beleggingen verlengd van 2,8 tot 9,6 jaar. Hierdoor wordt het risico op een daling van de dekkingsgraad voortvloeiend uit een rentedaling verkleind.

In de tabel is de duration bijdrage van de

Renteafdekking		
	ultimo 2023	ultimo 2022
Betreft	marktwaarde	marktwaarde
Beoogde renteafdekking	57,5%	55,0%
Bandbreedte	55%-60%	52,5%-57,5%
Werkelijke renteafdekking	56,7%	53,2%

Gevoeligheid dekkingsgraad voor verandering in de marktrente (x 1 € miljoen)			
Renteschok	1% daling	ultimo 2023	1% stijging
Vermogen t.b.v. de dekkingsgraad	60.378	54.646	49.172
Pensioenverplichtingen	60.217	49.939	42.126
Dekkingsgraad	100,3%	109,4%	116,7%

Gevoeligheid dekkingsgraad voor verandering in de marktrente (x 1 € miljoen)			
Renteschok	1% daling	ultimo 2022	1% stijging
Vermogen t.b.v. de dekkingsgraad	54.664	49.747	45.062
Pensioenverplichtingen	52.621	45.077	38.528
Dekkingsgraad	103,9%	110,4%	117,0%

Modified duration bijdrage balanspositie		
	ultimo 2023	ultimo 2022
Beleggingen exclusief rentederivaten	2,8	3,0
Rentederivaten	6,8	6,1
Beleggingen inclusief rentederivaten	9,6	9,1
Pensioenverplichtingen	18,4	18,5

vastrentende waarden voor en na rentederivaten en de duration bijdrage van de rentederivaten opgenomen. Door middel van rentederivaten wordt de duration bijdrage van de vastrentende waarden verlengd.

S2 Aandelen en vastgoedrisico

Het aandelen- en vastgoedrisico (marktrisico) is het risico dat de waarde van deze zakelijke waarden verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen.

De fondsportefeuille bevat zowel beursgenoteerde aandelen als niet-beursgenoteerde beleggingen (o.a. Private Equity en Infrastructuur). Het aandelenrisico wordt voornamelijk gemitigeerd door het diversifiëren van de beleggingsportefeuille ofwel het spreiden van de beleggingen over sectoren en regio's. De volgende tabel geeft weer de spreiding van de aandelenportefeuille van PME naar regio's. De vastgoedbeleggingen van PME zijn deels direct en deels indirect. Het betreft voor 50,8%

Regionale verdeling aandelen en deelnemingen (x € 1 miljoen)		
	ultimo 2023	ultimo 2022
Aandelen Europa	2.630	2.460
Aandelen Noord Amerika	7.977	6.671
Aandelen Verre Oosten	1.096	1.149
Aandelen Emerging Markets	2.272	2.091
Totaal	13.975	12.371

Verdeling vastgoed naar binnen- en buitenland (x € 1 miljoen)		
	ultimo 2023	ultimo 2022
<i>Direct / indirect</i>		
Direct vastgoed	1.272	1.310
Direct vastgoed in ontwikkeling	128	198
Indirect vastgoed	2.011	1.820
Totaal	3.411	3.328
<i>Binnen- en buitenland</i>		
Nederland	1.734	1.866
Europa (exclusief Nederland)	1.428	1.259
Verenigde Staten	247	201
Verre Oosten	-	-
Overig	3	2
Totaal	3.411	3.328

Spreiding direct vastgoed naar sector (x € 1 miljoen)				
	ultimo 2023	ultimo 2023	ultimo 2022	ultimo 2022
Woningen	1.395	100%	1.502	100%
Winkels	5	0%	6	0%
Totaal	1.400	100%	1.508	100%

Gevoeligheid dekingsgraad voor standaardschok aandelen en vastgoed (x € 1 miljoen en percentages)				
	daling	ultimo 2023	daling	ultimo 2022
Aandelen beursgenoteerd vastgoed en private equity	6.223	97,0%	5.571	98,0%
Niet beursgenoteerd vastgoed	579	108,3%	579	109,1%

(2022: 56,1%) beleggingen in Nederland. Deze beleggingen in Nederland zijn vervolgens verspreid over verschillende soorten vastgoedbeleggingen. Uit de onderstaande tabel blijkt de spreiding van de vastgoedportefeuille naar binnen- en buitenland.

In het standaard risicomodel wordt een standaard schok gebruikt om de benodigde buffer voor het aandelen- en vastgoedrisico te bepalen. Deze standaard schok is gebaseerd op een 30% daling voor de aandelen van ontwikkelde markten, een 40% daling voor aandelen opkomende markten, 40% voor niet beursgenoteerde aandelen en 15% voor direct vastgoed. Het effect op de dekingsgraad van een dergelijke schok op de feitelijke portefeuille wordt hierna weergegeven. In de schok op aandelen wordt ook de schok op private equity, infrastructuur en beursgenoteerd vastgoed meegenomen.

S3 Valutarisico

Het valutarisico betreft het risico dat de waarde van de beleggingen en de verplichtingen vermindert als gevolg van veranderingen van vreemde valutakoersen. Aangezien de pensioenverplichtingen van PME in euro luiden en een aanzienlijk deel van de beleggingsportefeuille in vreemde valuta, loopt PME valutarisico. Het strategisch beleid van het fonds is om valutapositionen in de Amerikaanse dollar voor 75% af te dekken en de valutapositionen in de Japanse yen en het Britse pond volledig af te dekken. De overige valutaexposures worden niet afgedekt, maar binnen de restricties van de beleggingsmandaten kunnen aangestelde vermogensbeheerders valutarisico's eventueel wel (deels) afdekken. Per 31 december 2023 hadden de derivatenposities in de overige valuta een contractomvang van € 13.322 miljoen (2022: € 11.956 miljoen) en een reële waarde van afgerond € 226 miljoen (2022: € 190 miljoen). De valuta-afdekking via valutaderivaten is als volgt te specificeren:

Valuta-afdekking (x € 1 miljoen)					
	ultimo 2023			Valutaderivaten	
	voor valuta-hedge	valuta-derivaten	na valuta-hedge	reële waarde	ultimo 2022
					reële waarde
Euro	60,5%	22,2%	82,7%	221	185
Amerikaanse Dollar	26,5%	-19,1%	7,4%	13	10
Britse Pond	1,8%	-2,4%	-0,6%	-	-
Japanse Yen	1,2%	-1,2%	0,0%	-	-
Overige valuta	10,0%	0,5%	10,5%	(8)	(5)
Totaal	100,0%	0,0%	100,0%	226	190

Valutakoersen		
	ultimo 2023	ultimo 2022
	Slotkoers	Slotkoers
EUR/GBP	0,86655	0,88725
EUR/JPY	155,7336	140,8183
EUR/USD	1,1047	1,0672

Gevoeligheid dekingsgraad voor standaardschok valuta (x € 1 miljoen)				
	daling	ultimo 2023	daling	ultimo 2022
Valuta	1.736	105,9%	1.590	106,8%

In het standaard risicomodel wordt een standaard schok gebruikt om de benodigde buffer voor het valutarisico te bepalen. Deze standaard schok is gebaseerd op een 20% daling voor ontwikkelde valuta en 35% daling voor opkomende valuta. Het effect op de dekingsgraad van een dergelijke schok op de feitelijke portefeuille wordt hierboven weergegeven.

S4 Grondstoffenrisico

De categorie grondstoffen bevat de beleggingen in bosbouw, welke bestaan uit participaties in een beleggingsfonds. Het grondstoffenrisico betreft het risico van prijsfluctuaties in de onderliggende waarde in het beleggingsfonds.

In het standaard risicomodel wordt een standaard schok gebruikt om de benodigde buffer voor het grondstoffenrisico te bepalen. Deze standaard schok is gebaseerd op een 35% daling voor de grondstoffen. Het effect op de dekingsgraad van een dergelijke schok op de feitelijke portefeuille wordt hieronder weergegeven. Onder deze categorie valt alleen het product Bosbouw.

S5 Kredietrisico

Kredietrisico is het risico van financiële verliezen voor PME als gevolg van het feit of de kans dat een tegenpartij in gebreke blijft om aan haar verplichtingen te voldoen, bijvoorbeeld als

Gevoeligheid dekingsgraad voor standaardschok grondstoffen (x € 1 miljoen en percentages)				
	daling	ultimo 2023	daling	ultimo 2022
Grondstoffen	178	109,1%	169	110,0%

Samenstelling vastrentende waarden (x € 1 miljoen)				
	ultimo 2023 credit spread ¹⁾	ultimo 2023 modified spread duration	ultimo 2023	ultimo 2022
<i>Matchingsportefeuille</i>				
Deposito's	-	-	1.905	930
Kortlopende staatsobligaties	(0,2%)	0,5	5.264	5.535
Langlopende staatsobligaties	(0,1%)	16,5	5.405	4.925
Non Euro Staatsobligaties	-	-	-	-
Bedrijfsobligaties Euro	0,8%	4,5	6.273	5.782
Bedrijfsobligaties USD	(0,8%)	4,5	1.918	1.830
Onderhandse leningen	-	-	-	-
Hypotheken	1,5%	7,2	2.595	2.489
VGMI	0,7%	2,8	877	871
<i>Returnportefeuille</i>				
High Yield Europa	2,0%	3,1	1.364	1.208
High Yield US	0,8%	3,9	1.247	1.125
Emerging Markets obligaties	1,0%	6,8	3.263	3.272
Bedrijfsleningenfonds	2,7%	2,6	18	31
Infrastructuur leningen	2,0%	5,8	810	300
Totaal			30.939	28.298

¹ Credit spread is de opslag op de risicovrije rentevoet. Hoe hoger de credit spread (hoe hoger de opslag), hoe meer kredietrisico de markt heeft ingeprijsd op de tegenpartij.

Kredietwaardigheid portefeuille vastrentende waarden		
Rating categorie S&P	ultimo 2023	ultimo 2022
AAA	30%	30%
AA	12%	14%
A	17%	16%
BBB	24%	24%
< BBB	12%	13%
Geen rating	5%	3%
Totaal	100%	100%

gevolg van faillissement of betalingsonmacht. Dit kunnen verplichtingen zijn tot het betalen van rente, maar het kan ook om de terugbetaling van de uitgeleende bedragen zelf gaan. Voor PME betreft het voornamelijk de beleggingen in obligaties en leningen. Het kredietrisico wordt gemitigeerd door spreiding van de vastrentende waarden over regio's, sectoren en uitgevende emittenten. De samenstelling van de vastrentende waarden is in de tabel samengevat.

PME belegt in particuliere hypotheek. De belegging in woning hypotheek geschiedt middels participaties in twee fondsen, het Particuliere Hypotheekfonds van Syntrus Achmea en het Nederlandse Hypotheekfonds (NHF) van DMFCO. Bij het beleggen in particuliere hypotheek wordt het kredietrisico zoveel mogelijk beperkt door het zwaartepunt van de portefeuilles te leggen op hypotheek met een Nationale Hypotheek Garantie (NHG) of met een Loan to Value (LTV) van maximaal 90%. Er is gekozen voor 90% omdat PME bij een hogere LTV ook meer wordt blootgesteld aan onderpandrisico. Dit is niet gewenst, omdat PME door haar eigen vastgoedportefeuille al onderpandrisico in de portefeuille heeft. Per jaareinde had 18% (2022: 19%) van het particuliere Hypotheekfonds een NHG en 23% (2022: 21%) van de NHF portefeuille een NHG.

PME heeft voor € 2.440 miljoen aan het NHF gecommiteerd. Dit commitment heeft een looptijd voor onbepaalde tijd. Ultimo 2023 heeft PME voor in totaal € 2.403 miljoen (2022: € 2.388 miljoen) gestort in het NHF. Ultimo 2023 is de marktwaarde van PME in het Nederlands Hypotheekfonds in totaal € 2.307 miljoen (2022: € 2.201 miljoen).

Van de marktwaarde betreft € 2.274 miljoen (2022: € 2.174 miljoen) aan PME verstrekende hypothecaire geldleningen, het verschil betreft voornamelijk liquiditeiten.

Het kredietrisico wordt primair beperkt door te beleggen in bedrijven en landen met een hoge kredietwaardigheid. In de volgende tabel is de verdeling naar kredietwaardigheid weergegeven zoals deze door internationale rating agencies wordt toegekend. Het betreft de portefeuille vastrentende waarden.

De categorie 'Geen rating' betreft een deel van de hypotheekportefeuille en heeft voor 100% betrekking op particuliere hypotheek (2022: 100%). Voor toezichtseisen wordt voor particuliere hypotheek gerekend met afgeleide rating volgens de methodiek van rating agency Fitch.

Een laatste vorm van kredietbescherming speelt bij zogeheten 'over the counter' (OTC) derivaten. Dit zijn financiële instrumenten waarbij een afspraak wordt gemaakt met een tegenpartij zonder tussenkomst van een beursinstantie. De marktwaarde van OTC derivaten is niet gegarandeerd. Er is sprake van een kredietrisico tussen beide partijen. Dit risico wordt beperkt door zogeheten 'collateral' (onderdeel van onderpanduitwisselingsovereenkomst / Credit Support Annexen-overeenkomst) waarbij liquide middelen of obligaties worden gebruikt als onderpand ter bescherming tegen het kredietrisico en limieten per counterparty om OTC-transacties mee te mogen doen.

In het standaard risicomodel wordt een standaard schok gebruikt om de benodigde buffer voor het kredietrisico te bepalen. Deze standaard schok is gebaseerd op een stijging van de

Derivaten versus onderpanduitwisselingsovereenkomsten (CSA) (x € 1 miljoen)				
	ultimo 2023		ultimo 2022	
Derivatenposities	1.756		2.178	
Verplichtingen inzake derivaten	(6.071)		(6.935)	
Totaal derivatenposities		(4.315)		(4.757)
Totaal uitgegeven liquide middelen	4.248		4.674	
Totaal ontvangen liquide middelen	(398)		(132)	
Totaal uitgegeven obligaties*	786		744	
Totaal ontvangen obligaties	(1)		-	
Totaalpositie uit hoofde van onderpand		4.635		5.286
Resteert		320		529

* De uitgegeven obligaties zijn niet op balans opgenomen.

Gevoeligheid dekkingsgraad voor standaardschok krediet (x € 1 miljoen en percentages)				
	daling	ultimo 2023	daling	ultimo 2022
Krediet	1.996	105,4%	1.909	106,1%

kredietopslag voor elke lening. Afhankelijk van de credit rating bedraagt de opslag tussen de 0,60% en de 5,30%. Het effect op de dekkingsgraad van een dergelijke schok op de feitelijke portefeuille wordt hierna weergegeven.

S6 Verzekeringstechnische risico's

Het verzekeringstechnisch risico bestaat uit risico's van negatieve resultaten op de verzekeringstechnische (actuariële) grondslagen die worden gebruikt voor de vaststelling van de technische voorzieningen en de hoogte van de premie.

PME keert ouderdoms- en partnerpensioen levenslang uit. Daarom is de gemiddelde levensverwachting van de actieve deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden een zeer belangrijk gegeven voor het fonds. De levensverwachting van de Nederlandse bevolking is de afgelopen decennia gestaag omhoog gegaan. PME houdt rekening met deze ontwikkeling en de verwachte trend van een toename van de toekomstige levensverwachting door de omvang van de verwachte uitkeringen steeds af te stemmen op recente informatie inzake de levensverwachting. Daarnaast doet PME regel-

matig onderzoek naar de sterfteontwikkeling binnen de deelnemerspopulatie van PME.

Omdat de pensioenregeling een pensioenrichtleeftijd van 68 jaar geldt, is in de onderstaande tabel de ontwikkeling in de laatste vijf jaar opgenomen van de verwachte gemiddelde levensduur voor een 68-jarige:

In 2023 is de verwachte levensduur voor de 68-jarige mannen en vrouwen gestegen. De lichte stijging is inherent aan de ontwikkeling binnen de prognosetafels. Een ander verzekeringstechnisch risico is het indexatierisico. Het bestuur van het fonds heeft de ambitie om de pensioenen te indexeren op basis van een ex-ante maatstaf, zijnde de CPI-prijnsindex. De mate waarin dit kan worden gerealiseerd is afhankelijk van de ontwikkelingen in rente, rendement, looninflatie en demografie. Uitdrukkelijk wordt opgemerkt dat de indexatietoezegging voorwaardelijk is. PME draagt alle risico's voor de verplichte regeling en de aanvullende regelingen voor eigen rekening.

Actuariële grondslagen PME verwachte levensduur					
68-jarige	2023	2022	2021	2020	2019
Man	86,7	86,6	86,5	86,4	86,7
Vrouw	88,6	88,4	88,2	88,1	88,4

S7 Liquiditeitsrisico's

Liquiditeitsrisico is het risico dat het fonds over onvoldoende liquiditeiten beschikt om aan haar verplichtingen te kunnen voldoen. Omdat de inkomende geldstroom in de vorm van premies en directe beleggingsopbrengsten de uitgaande geldstroom in de vorm van uitkeringen en kosten ver te boven gaat, is het liquiditeitsrisico van het fonds zeer beperkt. Op korte termijn bestaat wel het risico dat bij extreme marktontwikkelingen de contractuele bijstortingsverplichtingen uit hoofde van derivatenposities kunnen leiden tot een vraag naar liquide middelen. PME heeft voor dit risico een aantal risico-mitigerende maatregelen genomen, zoals het aanhouden van een strategische buffer van liquide middelen en het maken van afspraken met tegenpartijen tot het uitwisselen van obligaties als onderpand, waarmee de kans op gedwongen verkoop van beleggingen wordt beperkt. Het beleid van PME blijft er vooralsnog op gericht de hoeveelheid illiquide beleggingen op een adequate manier te beheersen. Vandaar dat er geen additionele buffers worden aangehouden in de solvabiliteitstoets.

S8 Concentratierisico

Concentraties van risico's kunnen zich voordoen als gevolg van risico's ten opzichte van een debiteur of ten opzichte van een groep debiteuren met zodanig vergelijkbare kenmerken dat hun mogelijkheden om aan hun verplichtingen te voldoen naar verwachting op vergelijkbare wijze worden beïnvloed door veranderingen in economische of andere omstandigheden. In het beleid van het fonds staat risicospreiding centraal. Ten aanzien van de beleggingen zijn strikte risicorestricties gesteld in de vorm van limieten welke dagelijks worden bewaakt. Vandaar dat er geen additionele buffers worden aangehouden in de solvabiliteitstoets.

Beleggingen groter dan 2% van het balanstotaal worden aangegeven. Deze posities betreffen staatsobligaties van Europese landen.

S9 Operationeel risico

Een operationeel risico is een risico dat samenhangt met ondoelmatige of onvoldoende doeltreffende procesinrichting of procesuitvoering. Voorbeelden van operationele risico's zijn: verwerking, uitkering / betaling / settlement, informatie, productontwikkeling, kosten, personeel, fraudegevoeligheid en preacceptatie / transactie. In tegenstelling tot sommige risico's die een pensioenfonds bewust wil lopen (zoals marktrisico) hebben operationele risico's alleen een negatieve impact op het bereiken van de doelstellingen. Vandaar dat operationele risico's zo veel mogelijk beperkt worden. Tenzij een verdergaande reductie onevenredig veel inspanning en kosten met zich meeneemt.

In de beleidsregel uitbesteding pensioenfondsen zijn voorwaarden omschreven waar een pensioenfonds aan moet voldoen bij de uitbesteding van zijn bedrijfsprocessen. Voor het fonds is de beleidsregel van toepassing omdat zowel de pensioenadministratie als de vermogensbeheeradministratie is uitbesteed. De beleidsregel schrijft onder meer voor dat het fonds het beleid vaststelt met betrekking tot de beheersing van risico's van uitbesteding. Hiertoe moeten uiteraard de afspraken met de uitvoerder goed worden vastgelegd.

Het bestuur beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van de uitvoering van de vermogensbeheerder MN, vastgoedbeheerder Achmea Real Estate (ARE), pensioenuitvoerder TKP en de onderuitbestedingen (met name Vesting Finance en Visma). Dat gebeurt onder andere door middel van het beoordelen van de performancerapportages, SLA-rapportages en onafhankelijk getoetste interne beheersingsrapportages (ISAE 3402-rapportage).

Beleggingen groter dan 2% van balanstotaal (x € 1 miljoen)

	ultimo 2023		ultimo 2022	
	waarde	% van balanstotaal	waarde	% van balanstotaal
Duitse overheid	4.856	9,0%	4.014	6,9%
Nederlandse overheid	1.749	3,2%	1.854	3,2%

ges). Aangezien hiermee sprake is van adequate beheersing van de operationele risico's worden door het fonds hiervoor geen additionele buffers aangehouden in de solvabiliteitstoets.

S10 Actief beheer risico

Onder actief beheer worden afwijkende posities in portefeuilles verstaan die door portefeuillemanagers worden ingenomen ten opzichte van de benchmark. De mate van actief beheer wordt doorgaans bepaald aan de hand van een tracking error. Deze tracking error meet de mate van afwijking tussen het rendement van een beleggingsportefeuille en het rendement op een benchmarkportefeuille. Een lage tracking error impliceert dat het feitelijke rendement dicht bij de benchmark ligt, terwijl een hoge tracking error aangeeft dat het rendement duidelijk van de benchmark afwijkt. Een hogere tracking error impliceert daarmee een hogere mate van actief risico.

Bij PME wordt beperkt gebruik gemaakt van actief beheerde beleggingsstrategieën. Het ex-ante budget voor actief risico zoals vooraf is vastgesteld in het Beleggingsplan 2023 bedraagt 0,75%. Dit percentage geeft de ruimte aan die er is om in het actieve beheer af te wijken van de benchmarks. Deze maatstaf is een ex-ante richtlijn op basis waarvan een nadere mandatering plaatsvindt naar individuele beleggingscategorieën.

Risico marktwaardebepaling

De beleggingen zijn gewaardeerd op reële waarde. Niet voor alle beleggingsinstrumenten zijn frequente marktnoteringen beschikbaar. Dat levert een hoger risico op ten aanzien van de benadering van de waardering van een belegging. In onderstaande tabel is het totale belegd vermogen uitgesplitst naar vier niveaus van waardering. Dit betreft het belegd vermogen, inclusief de vorderingen en verplichtingen uit hoofde van beleggingen én de liquide middelen.

Beleggingen in directe vastgoedfondsen worden gewaardeerd tegen reële waarde, gebaseerd op taxaties verricht door onafhankelijke deskundigen. De waardering van de materiële vastgoedbeleggingen is gelet op de huidige marktomstandigheden een belangrijke schattingspost. Het risico bestaat dat materiële aanpassingen zich kunnen voordoen in de waardering in het volgende boekjaar.

Voor niet-beursgenoteerde fondsbeleggingen in vastgoed, private equity en infrastructuur wordt de waardering bepaald op basis van de laatst ontvangen fondsrapportage, gecorrigeerd voor kasstromen in de periode vanaf de balansdatum van de fondsrapportage tot de balansdatum van de jaarrekening. De rapportages zijn niet door een onafhankelijke accountant gecontroleerd en/of de periode van deze rapportages loopt niet synchroon met het boekjaar van PME. Om onzekerheden ten aanzien van de waardering te mitigeren, vindt voor aanstelling van een beheerder een selectieprocedure inclusief due diligence plaats. Na aanstelling worden de beheerders zorgvuldig gemonitord.

Daarnaast wordt jaarlijks achteraf een aansluiting gemaakt met de gecontroleerde jaarrekeningen van deze fondsen. De waardering kan hoger of lager zijn, maar is gezien de mitigerende maatregelen naar inschatting niet materieel voor het vermogen en het resultaat.

De investeringen in private equity, infrastructuur, bosbouw en investeringen in andere beleggingsfondsen, waaronder de hypotheek, welke bestaan uit participaties in hypotheekfondsen, zijn in de verdeling opgenomen onder andere methode/ intrinsieke waarde. Uitgangspunt hierbij is dat de waardering niet door MN, maar door de onderliggende beleggingsfondsen zelf gebeurt.

Gevoeligheid dekkingsgraad voor standaardschok actief beheer risico (x € 1 miljoen)				
	daling	ultimo 2023	daling	ultimo 2022
Actief beheer risico	130	109,2%	94	110,2%

De investeringen in private equity zijn gewaardeerd op basis van een 'andere methode'. De private equity zijn niet markt- genoteerd en worden per kwartaal op basis van een opgave van de General Partner gewaardeerd en getoetst aan het jaarverslag, dat is gecontroleerd door een externe onafhankelijke accountant.

Als gevolg van andere inzichten met betrekking tot de methodiek waarop de marktwaarde van

de beleggingen bepaald wordt, hebben er ten opzichte van voorgaand boekjaar verschillen in de toekenning aan beleggingscategorieën plaatsgevonden. De vergelijkende cijfers zijn hierop aangepast.

Hypotheken betreffen participaties in beleggingsfondsen. Voor de waardering van onderliggende hypotheken worden de kasstromen constant gemaakt. De VGMI-portefeuille bestaat uit

Marktwaaardebepaling (x € 1 miljoen)					
Categorie	ultimo 2023				
	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	Netto contante waarde	Andere methode	Totaal
<i>Vastgoedbeleggingen</i>					
Directe vastgoedbeleggingen	-	1.272	-	-	1.272
Directe vastgoed in ontwikkeling	-	128	-	-	128
Indirecte vastgoedbeleggingen	6	-	-	2.005	2.011
<i>Aandelen</i>					
Beursgenoteerde aandelen	13.975	-	-	-	13.975
<i>Vastrentende waarden</i>					
Obligaties, leningen op schuldbekentenis en andere waardepapieren	24.698	-	36	18	24.752
Hypotheken	-	-	-	2.595	2.595
Deposito's en repo's	1.424	-	481	-	1.905
Infrastructuur leningen	-	-	-	810	810
VGMI	-	-	-	877	877
<i>Derivaten</i>					
Rentederivaten	-	-	1.497	-	1.497
Valutaderivaten	-	-	259	-	259
Overige derivaten	-	-	-	-	-
<i>Overige beleggingen</i>					
Private Equity	-	-	-	3.680	3.680
Andere overige beleggingen	-	-	-	1.339	1.339
Totaal	40.103	1.400	2.273	11.324	55.100
<i>Niet in de beleggingscategorieën meegenomen onderdelen van het belegd vermogen:</i>					
Kortlopende vorderingen beleggingen					5.114
Kortlopende schulden beleggingen (excl. derivaten en liquide middelen)					(1.281)
Verplichtingen uit hoofde van derivaten (marktwaaardebepaling: netto contante waarde)					(6.071)
Liquide middelen positief (opgenomen onder de overige beleggingen)					1.503
Liquide middelen negatief (opgenomen onder de verplichtingen uit hoofde van beleggingen)					(236)
Totaal belegd vermogen					54.129

leningen verstrekt aan Nederlandse verzekeraars. De waardering van de portefeuille is gebaseerd op ontwikkelde modellen die getoetst wordt met de waardering van een onafhankelijke partij.

Voor de waardering van de derivaten wordt gebruik gemaakt van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen die worden gevuld

met marktconforme parameters. De toekomstige kasstromen van de rentederivaten worden constant gemaakt tegen de ESTR 8,5 curve of ESTR curve. De toekomstige kasstromen van de valutaderivaten worden conform het contract afgezet tegen huidige marktprijzen van die kasstromen in de betrokken valuta. De waardering van obligatiefutures geschiedt tegen genoteerde marktprijzen.

Marktwaaardebepaling (x € 1 miljoen)					
<i>Categorie</i>	ultimo 2022				
	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	Netto contante waarde	Andere methode	Totaal
<i>Vastgoedbeleggingen</i>					
Directe vastgoedbeleggingen	-	1.508	-	-	1.508
Indirecte vastgoedbeleggingen	6	-	-	1.814	1.820
<i>Aandelen</i>					
Beursgenoteerde aandelen	12.371	-	-	-	12.371
<i>Vastrentende waarden</i>					
Obligaties, leningen op schuldbekentenis en andere waardepapieren	23.653	-	24	32	23.709
Hypotheke	-	-	-	2.489	2.489
Deposito's	580	-	350	-	930
Infrastructuur leningen	-	-	-	299	299
VGMI	-	-	-	871	871
<i>Derivaten</i>					
Rentederivaten	-	-	1.854	-	1.854
Valutaderivaten	-	-	324	-	324
Overige derivaten	-	-	-	-	-
<i>Overige beleggingen</i>					
Private Equity	-	-	-	3.470	3.470
Andere overige beleggingen	-	-	-	1.147	1.147
Totaal	36.610	1.508	2.552	10.122	50.792
<i>Niet in de beleggingscategorieën meegenomen onderdelen van het belegd vermogen:</i>					
Kortlopende vorderingen beleggingen					5.404
Kortlopende schulden beleggingen (excl. derivaten en liquide middelen)					(734)
Verplichtingen uit hoofde van derivaten (marktwaaardebepaling: netto contante waarde)					(6.935)
Liquide middelen positief (opgenomen onder de overige beleggingen)					1.106
Liquide middelen negatief (opgenomen onder de verplichtingen uit hoofde van beleggingen)					(361)
Totaal belegd vermogen					49.272

Gevoeligheidsanalyse van niet genoteerde marktprijzen

Bij de marktwaardering van illiquide beleggingen is de gevoeligheid in veronderstellingen met name bij niet genoteerde marktprijzen groot. De waardering hiervan is niet gebaseerd op marktdata, maar gebaseerd op modellen en technieken waarvan de aannames en schattingen de prijs significant beïnvloeden.

Naast de marktwaardering is daarom de gevoeligheid voor andere uitgangspunten expliciet in een bandbreedte tot uitdrukking gebracht. Een dergelijke gevoeligheidsanalyse is uitgevoerd op de waardering per ultimo 2023.

Hierbij zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Voor directe en indirecte vastgoedbeleggingen: Schok van 10% (omhoog en omlaag) bij vastgoed, waarbij voor indirecte vastgoedbeleggingen is gecorrigeerd voor leverage. Bij directe vastgoedbeleggingen zijn rechtstreeks woningen, winkels, kantoren en bedrijfsruimten in Nederland gekocht en is geen sprake van leverage. Bij indirecte vastgoedbeleggingen is de exposure groter dan het totaal van de door PME geïnvesteerde bedragen Net Asset Value (NAV). Dit wordt veroorzaakt door het feit dat de fondsen deels gefinancierd zijn met vreemd vermogen wat in principe niet risicodragend is. Het percentage vreemd vermogen (leverage) is ultimo 2023 gemiddeld 23% (2022: 23%). De 10%-schok is berekend over de voor leverage gecorrigeerde NAV (welke resulteert in de Gross Asset Value GAV)). In de berekening is geen rekening gehouden met de outstanding commitment (committed capital minus de reeds opgevraagde (en dus geïnvesteerde) bedragen).
- Voor overige niet genoteerde marktprijzen: Inzicht in de gevoeligheid van de overige beleggingen (Private Equity, Infrastructuur en Bosbouw) is niet goed te geven op basis van generieke marktschokken. De waarde van overige beleggingen vertoont met generieke marktschokken een veel geringere samenhang, dan bijvoorbeeld de waarde van vastgoed en reguliere vastrentende producten. Dit vanwege het zeer specifieke karakter van overige beleggingen. Om toch inzicht te geven in de gevoeligheid van verwachte waarde-dalingen kan een inschatting gegeven worden op basis van een scenario waarin de overige beleggingen voor het einde van de looptijd moeten worden verkocht. Tegenpartijen op markten van dergelijke illiquide producten eisen voor voortijdige verkopen forse kortingen op de waarde van deze beleggingen. Afhankelijk van de tijdsdruk kan deze korting variëren van 5-15% tot mogelijk wel circa 50-70% in extreme gevallen.
- Niet-beursgenoteerde aandelen zijn buiten beschouwing gelaten vanwege het geringe belang.

Gevoeligheidsanalyse van niet genoteerde marktprijzen					
	ultimo 2023				
	Niet genoteerde marktprijzen	Effect van redelijk alternatieve aannames		Schok	
Categorie		Toename	Afname		
Directe vastgoedbeleggingen	1.410	141	(141)	10,0%	(10,0%)
Indirecte vastgoedbeleggingen	2.011	258	(258)	10,0%	(10,0%)
Hypotheke	2.595	(93)	93	0,5%	(0,5%)
VGMI	877	(12)	12	0,5%	(0,5%)

Het aandeel illiquide beleggingen van de totale beleggingen is in volgende tabel weergegeven.

De illiquide beleggingen onder de vastrentende waarden betreffen leningen, hypotheke

VGMI. De totale vastgoed beleggingen zijn illiquide, behalve het indirect beursgenoteerd vastgoed. De overige beleggingen zijn geheel illiquide.

Illiquiditeitsrisico (x € 1 miljoen)				
	ultimo 2023 totaal	ultimo 2023 illiquide	ultimo 2023 illiquide	ultimo 2022 illiquide
Vastgoed	3.411	3.405	100%	100%
Aandelen	13.975	-	0%	0%
Vastrentende waarden	30.939	4.281	14%	13%
Derivaten	1.756	-	0%	0%
Overige beleggingen	5.019	5.019	100%	100%
Totaal	55.100	12.705	23%	23%

Toelichting op de staat van baten en lasten

(bedragen x € 1 miljoen)

Baten

		2023		2022	
13	Premiebijdragen (werkgevers en werknemers)				
	De premiebijdragen zijn als volgt:				
	Verplichte pensioenregeling	1.958		1.739	
	Pensioenpremie voorgaande jaren	15		1	
	Voortgezette verzekering (incl. FVP)	-		-	
	Vrijwillige verzekering	50		42	
	Anw en WIA	7		9	
			2.030		1.791
	Koopsommen		-		1
	Totaal		2.030		1.792

Het premiepercentage van de verplichte regeling is 27,98% (2022: 27,98%) van de pensioengrondslag. De premieopbrengsten zijn niet gesplitst naar een werkgevers- en een werknemersdeel, omdat de totale premie volgens overeenkomst aan de werkgevers in rekening wordt gebracht. Een deel van de premie wordt door de werkgevers ingehouden op het salaris van de werknemers.

Samenstelling premiebijdragen:

De verantwoorde premiebijdrage (€ 2.030 miljoen) exclusief premies voor WIA-excedent en Anw (€ 7 miljoen), bedraagt € 2.023 miljoen. Dat is de feitelijke premie ter dekking van de pensioenopbouw.

Kostendekkende premie:

De benodigde kostendekkende premie wordt bepaald op basis van de in het boekjaar geldende rentetermijnstructuur. De gedempte kostendekkende premie 2023 is vastgesteld op basis van 1,57% (2022: 1,57%). Dat is het saldo van een verwacht rendement van 3,5% en een prijsinflatie van 1,9%. De (gedempte) kostendekkende premie voor de verplichte regeling en aanvullende regeling is als volgt samengesteld:

	2023		2022	
	benodigde DNB-RTS	gedempte 1,57% vast	benodigde DNB-RTS	gedempte 1,57% vast
Kosten pensioenopbouw	1.625	1.981	2.277	1.749
Opslag uitvoeringskosten	17	17	15	15
Solvabiliteitsopslag	322	-	414	-
Totaal	1.964	1.998*	2.706	1.764*
Feitelijke premie ter dekking van pensioenopbouw	2.023	2.023	1.783	1.783
Marge tussen feitelijke premie en kostendekkende premie	59	25	(923)	19

* dit bedrag is gelijkgesteld aan de gedempte kostendekkende premie (ex-ante).

De kosten voor de pensioenopbouw betreft de actuarieel benodigde premie voor de opbouw van aanspraken en risicopremies. De feitelijke premie van de verplichte regeling bedraagt 27,98% van de pensioengrondslag voor 2023. De gedempte kostendekkende premie (ex-ante) voor 2023 bedraagt 27,88% (2022: 27,68%) van de pensioengrondslag. Aangezien het premiebeleid gebaseerd is op de gedempte kostendekkende premie (ex-ante), voldoet de feitelijke premie ter dekking van pensioenopbouw aan het vastgestelde premiebeleid in de ABTN. Het quotiënt van enerzijds de feitelijke premie ter dekking van pensioenopbouw (exclusief de opslag uitvoeringskosten) en anderzijds de kosten van de pensioenopbouw op basis van de rentetermijnstructuur (RTS) geeft de premiedekkingsgraad weer. De premiedekkingsgraad in 2023 wordt berekend op basis van de RTS per 31 oktober 2022 (het toetsmoment) en bedraagt 121% (31 oktober 2021: 73%).

	2023	2022
14 Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds		
Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds	4.293	(14.900)

Beleggingscategorie	2023			Totaal resultaat
	Direct resultaat	Indirect resultaat	Kosten	
Vastgoed beleggingen	81	(441)	(8)	(368)
Aandelen	306	1.687	(14)	1.979
Vastrentende waarden	853	1.196	(32)	2.017
Derivaten	(300)	737	(1)	436
Overige beleggingen	18	223	(5)	236
Subtotaal	958	3.402	(60)	4.300
Toerekening algemene kosten aan beleggingsresultaat				(7)
Totaal				4.293

Beleggingscategorie	2022			Totaal resultaat
	Direct resultaat	Indirect resultaat	Kosten	
Vastgoedbeleggingen	72	18	(9)	81
Aandelen	357	(2.889)	(13)	(2.545)
Vastrentende waarden	654	(5.734)	(36)	(5.116)
Derivaten	131	(7.612)	(1)	(7.482)
Overige beleggingen	31	142	(5)	168
Subtotaal	1.245	(16.075)	(64)	(14.894)
Toerekening algemene kosten aan beleggingsresultaat				(6)
Totaal				(14.900)

De kosten vermogensbeheer in de bovenstaande tabel omvatten de kosten die direct bij het fonds in rekening zijn gebracht en zijn toegerekend aan de beleggingsresultaten. Deze zijn als volgt uit te splitsen:

Vermogensbeheer kosten (x € 1 duizend)	2023				Totaal
	Beheer- kosten	Performance fee	Transactie kosten	Overige kosten	
Vastgoedbeleggingen	8.401	-	-	-	8.401
Aandelen	5.474	-	-	-	5.474
Vastrentende waarden	21.010	-	-	-	21.010
Overige beleggingen	3.579	-	-	2.477	6.056
Fiduciair kosten	16.537	-	-	-	16.537
Kosten bewaarloon	2.125	-	-	-	2.125
Doorbelasting kosten bestuursbureau	-	-	-	7.234	7.234
Totaal	57.126	-	-	9.711	66.837

De performance fee en de transactiekosten zijn in de jaarrekening in mindering gebracht op de indirecte beleggingsresultaten. Het totaal aan performance fee voor 2023 bedraagt € 28 miljoen (2022: € 71 miljoen). Het totaal aan transactiekosten voor 2023 bedraagt € 25 miljoen (2022: € 40 miljoen). De transactiekosten worden op verschillende manieren verkregen. Hieronder wordt per beleggingscategorie beschreven hoe de transactiekosten vastgesteld worden. Voor de vastgoedbeleggingen Nederland zijn de transactiekosten betrouwbaar vast te stellen door middel van opgave van de manager (2023: € 0,1 miljoen; 2022: € 0,1 miljoen). Voor de beleggingen in Europa, Noord-Amerika en het Verre Oosten worden de transactiekosten niet separaat aangeleverd en zijn daardoor niet betrouwbaar vast te stellen. Voor de categorie aandelen worden de kosten vastgesteld op basis van facturen van brokers (2023: € 2,7 miljoen; 2022: € 3 miljoen). De kosten van vastrentende waarden worden inzichtelijk gemaakt door middel van de spread op aan- en verkopen (2023: € 18,5 miljoen; 2022: € 31,4 miljoen).

Voor de berekening wordt gebruik gemaakt van een spread op basis van de gemiddelde spread per kwartaal. De kosten van derivaten worden op dezelfde manier vastgestelde als vastrentende waarden, op basis van spread (2023: € 1,7 miljoen; 2022: € 3,0 miljoen). Voor de categorie overige beleggingen worden meerdere methodes toegepast. Een deel wordt op dezelfde manier vastgesteld als vastrentende waarden, op basis van een spread (2023: € 1,2 miljoen; 2022: € 1,0 miljoen). Voor alternatieve beleggingen is dat door middel van een zogenaamd ILPA statement. Indien er geen ILPA statement beschikbaar is, dan worden de transactiekosten op basis van default CAS vastgesteld (2023: € 1,0 miljoen; 2020: € 1,1 miljoen). In totaal is 88% (2022: 92%) van de transactiekosten gebaseerd op schattingen of voorlopige opgaves.

De kosten vermogensbeheer over voorgaand jaar kunnen als volgt worden uitgesplitst:

Beleggingscategorie (x € 1 duizend)	2022				
	Beheer- kosten	Perfor- mance fee	Transactie kosten	Overige kosten	Totaal
Vastgoedbeleggingen	1.630	-	-	-	1.630
Aandelen	5.514	-	-	-	5.514
Vastrentende waarden	25.070	-	-	-	25.070
Overige beleggingen	3.749	-	-	1.898	5.647
Fiduciair kosten	16.257	-	-	-	16.257
Kosten bewaarloon	2.547	-	-	-	2.547
Doorbelasting kosten bestuurs- bureau	-	-	-	5.791	5.791
Totaal	54.767	-	-	7.689	62.456

Relatie jaarrekening en beleggingsbeleid

In de jaarrekening zijn de beleggingen gerubriceerd naar de aard van de financiële instrumenten. De beleggingsresultaten worden op overeenkomstige manier verantwoord. Uit het volgende overzicht blijkt de aansluiting tussen de jaarrekening enerzijds en het beleggingsbeleid anderzijds.

Beleggingsresultaat	Beleggingsbeleid				Jaarrekening
	Vastgoed beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Overige beleggingen	Totaal 2023
Directe vastgoedbeleggingen	(146)				(146)
Indirecte vastgoedbeleggingen	(222)	(1)	-	-	(223)
Aandelen	-	1.982	-	-	1.982
Vastrentende waarden	-	-	2.089	-	2.089
Derivaten	-	2	433	-	435
Overige beleggingen	-	92	-	71	163
Totaal	(368)	2.075	2.522	71	4.300
Toerekening algemene kosten aan beleggingsresultaat					(7)
					4.293
In geval beleggingsinstrumenten in meerdere beleidscategorieën voorkomen, worden de beleggingsresultaten pro-rata toegerekend op basis van de eindejaarsverdeling. Beleggingskosten worden toebedeeld aan de beleidscategorieën voor zover van toepassing. Niet aan beleggingsinstrumenten toe te rekenen kosten worden pro-rata toegerekend op basis van de eindejaarsverdeling.					
Rendement 2023					8,65%
Rendement 2022					(23,3%)

		2023	2022
15	Overige baten		
	De post overige baten bestaat uit:		
	Overige	1	-
	Totaal	1	-
Onder de overige baten zijn opgenomen de ontvangen creditrente op de handelsbankrekeningen.			

Lasten

		2023	2022
16 Pensioenuitkeringen			
De post pensioenuitkeringen is als volgt opgebouwd:			
Ouderdomspensioen	1.176	1.070	
Partnerpensioen	279	255	
Wezenpensioen	4	3	
Anw-pensioen	4	4	
Subtotaal uitkering		1.463	1.332
Afkoopsommen		5	5
Totaal		1.468	1.337

17 Pensioenuitvoeringskosten

De kosten van de pensioenuitvoering ad € 36 miljoen (2022: € 34 miljoen) zijn exclusief de beleggingskosten. De beleggingskosten worden direct ten laste gebracht van het beleggingsresultaat (zie onderdeel 10). De uitvoering van het vermogensbeheer en de pensioenregeling is net als voorgaande jaren uitbesteed.

De post pensioenuitvoeringskosten is als volgt te splitsen:

		2023	2022
Kosten pensioenuitvoering	24	24	
Kosten transitie pensioenuitvoering	-	2	
Personeelskosten	6	5	
Kosten huisvesting en benodigdheden	1	1	
Kosten bestuur, commissies en verantwoordingsorganen	2	2	
Kosten toezichhouders en Pensioenregister	1	1	
Accountantskosten	-	-	
Kosten actuariële certificering	-	-	
Overige kosten	9	5	
Toerekening aan vermogensbeheer	(7)	(6)	
Totaal		36	34

Vanaf boekjaar 2022 is de pensioenuitvoering ondergebracht bij TKP Pensioen B.V. Tot en met 2021 was dit ondergebracht bij MN Services N.V. De kosten transitie pensioenuitvoering hebben nog betrekking op de afrondende werkzaamheden van de transitie waaronder dataschoning. De kosten van uitvoering van de pensioenregeling zijn inclusief btw.

De kosten voor de besturing van het fonds stegen in 2023. In de besturingskosten zijn onder meer de personeelskosten van 41 medewerkers (2022: 37 medewerkers) van het bestuursbureau en 3 uitvoerende bestuursleden (2022: 3 uitvoerende bestuurders) verwerkt en de inhuur van externe medewerkers. Eind 2023 heeft het fonds naast de 3 uitvoerende bestuursleden 24,0 fte beleidsbepalers of -adviseurs, 9,7 fte pensioenconsulenten en 5,0 fte in overige ondersteunende functies in dienst.

Van de personeelskosten wordt 35% van de salarissen, sociale lasten, pensioenen en leasekosten en 50% van de overige kosten toegerekend aan vermogensbeheer (2022: 50% op alle kosten). Van de kosten bestuur, commissies en verantwoordingsorgaan wordt 50% van de kosten toegerekend aan vermogensbeheer (2022: 50%).

Alle werknemers verrichten hun werkzaamheden in Nederland op locatie van het fonds dan wel op decentrale locaties. Zij nemen deel in de pensioenregeling van het fonds.

(x € 1 duizend)		2023	2022
<i>Personeelskosten</i>			
Lonen en salarissen	4.722	3.394	
Pensioenlasten	735	671	
Sociale lasten	485	425	
Overige personeelskosten	268	177	
Totaal		6.210	4.667

Kosten bestuur, commissies en verantwoordingsorgaan

Onder de kosten voor bestuur, commissies en verantwoordingsorgaan zijn de totale kosten opgenomen voor het bestuur, commissies en verantwoordingsorgaan, inclusief de vergoeding aan de leden. De vergoeding aan uitvoerend en niet uitvoerende bestuurders bedraagt in 2023 € 1.468 duizend (2022: € 1.403 duizend). De overige personeelskosten van de uitvoerende bestuurders waren € 67 duizend (2022: € 55 duizend). De overige kosten bedragen € 537 duizend (2022: € 443 duizend).

Accountantskosten

De onafhankelijke externe accountant is Ernst & Young Accountants LLP. Op grond van artikel 382a Titel 9 Boek 2 BW is de vermelding van de honoraria van de onafhankelijke accountant inclusief BTW.

(x € 1 duizend)	2023		2022	
Onderzoek van de jaarrekening	202		192	
Andere controle werkzaamheden	111		196	
Andere niet-controlediensten	-		-	
		313		398

Bovenstaande honoraria betreffen de werkzaamheden die bij het fonds zijn uitgevoerd door Ernst & Young Accountants LLP. Deze honoraria hebben betrekking op het onderzoek van de jaarrekening en andere controlewerkzaamheden over boekjaar 2023 ongeacht of de werkzaamheden reeds gedurende het boekjaar zijn verricht. De andere kosten zijn gerelateerd aan de additionele werkzaamheden in het kader van de controle van de informatie in het jaarverslag rondom duurzaamheid.

(x € 1 duizend)	2023		2022	
<i>Kosten toezichthouders en Pensioenregister</i>				
Kosten toezichthouder DNB	1.103		714	
Kosten toezichthouder AFM	136		120	
Kosten Pensioenregister	106		88	
Totaal		1.345		922

18 Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Zie toelichting balanspost voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (9).

19 Mutatie voorziening gemoedsbezwaarden

Zie toelichting balanspost voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (9).

20 Saldo herverzekering

	2023		2022	
Uitkeringen uit hoofde van herverzekeringen	-		-	
Totaal		-		-

De post saldo herverzekering bestaat uit ontvangen uitkeringen van herverzekeraars (2023: € 95 duizend, 2022: € 101 duizend).

21 Saldo overdrachten van rechten					
De afhandeling van nieuwe individuele waardeoverdrachten is afhankelijk van de hoogte van de beleidsdekkingsgraad. De afgelopen twee jaren was de beleidsdekkingsgraad boven de 100% waardoor waardeoverdrachten uitgevoerd konden worden.					
		2023		2022	
Deze post bestaat uit:					
Uitgaande waardeoverdracht individueel		78		209	
Uitgaande waardeoverdracht collectief		-		-	
Inkomende waardeoverdracht individueel		(159)		(156)	
Inkomende waardeoverdracht collectief		-		-	
Totaal			(81)		53
22 Overige lasten					
De post overige lasten is als volgt opgebouwd:					
Mutatie oninbare vorderingen		-		-	
Overige		2		4	
			2		4
De overige andere lasten bestaan uit betaalde interest.					

Gebeurtenissen na balansdatum

Er hebben zich geen gebeurtenissen na balansdatum voorgedaan, welke een nieuwe licht werpen op de situatie per 31 december 2023.

Actuariële analyse

(bedragen x € 1 miljoen)

	2023	2022
De actuariële resultaten over het verslagjaar kunnen als volgt worden gespecificeerd:		
Ontvangen premies	2.030	1.792
Opslagen	(130)	(133)
Pensioenopbouw	(1.520)	(2.167)
Resultaat op premie	380	(507)
Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds	4.293	(14.900)
Wijziging rentetermijnstructuur	(1.518)	18.516
Interesttoevoeging	(1.495)	297
Resultaat op interest	1.280	3.913
Resultaat op toeslagen	(1.560)	(3.369)
Resultaat op sterfte	31	58
Resultaat op arbeidsongeschiktheid	(24)	(32)
Resultaat op kosten	5	4
Resultaat op waardeoverdrachten	(7)	2
Resultaat op schattingswijzigingen	-	(396)
Resultaat op actuariële grondslagen	(20)	-
Resultaat op overige resultaten	(48)	44
Saldo van baten en lasten	37	(283)

De actuariële analyse wordt hierna toegelicht.

Resultaat op premie

De ontvangen premie ten behoeve van de pensioenopbouw bedraagt in 2023 27,98% (2022: 27,98%) van de pensioengrondslag voor de verplichte regeling. De opslagen bestaan uit risicopremies voor overlijden en arbeidsongeschiktheid en de opslag voor administratiekosten.

Resultaat op interest

Het positieve rendement op de beleggingen heeft geleid tot een positief resultaat van € 4.293 miljoen. Door de daling van de marktrente neemt de voorziening pensioenverplichtingen met € 1.679 miljoen toe, hetgeen een negatief resultaat is. Het effect van de UFR-wijziging is afzonderlijk bepaald op basis van de marktrente per 31 december 2023 en zorgt voor een daling van de voorziening met € 161 miljoen. Per saldo is het resultaat op wijziging rentetermijnstructuur € 1.518 miljoen negatief. Door de positieve 1-jaarsrente in 2023 is het resultaat van de interesttoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen € 1.495 miljoen negatief. In totaal ontstaat dus een positief resultaat op interest van € 1.280 miljoen.

Resultaat op toeslagen

In het boekjaar is een toeslag verleend op 1 januari 2024 met 3,26%. Dit resulteert in een negatief resultaat op toeslagverlening van € 1.560 miljoen.

Resultaat op sterfte

Het resultaat op sterfte laat zien in hoeverre de werkelijke sterfte afwijkt van de verwachte sterfte, die is opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. In 2023 is er sprake van een positief resultaat op sterfte. De werkelijke sterfte was hoger dan de verwachte sterfte. De werkelijke sterfte kan worden gedekt uit de aanwezige middelen.

Resultaat op arbeidsongeschiktheid

Het resultaat op arbeidsongeschiktheid ontstaat door het verschil tussen de ontvangen premies voor arbeidsongeschiktheid en de benodigde lasten in verband met nieuwe arbeidsongeschiktheidsgevallen. In 2023 is het resultaat op arbeidsongeschiktheid negatief.

Resultaat op kosten

Het resultaat op kosten bestaat enerzijds uit de beschikbare vergoedingen in de premies voor kosten en de vrijval voor kosten uit de voorziening en anderzijds uit de werkelijk gemaakte kosten. In 2023 zijn de beschikbare bedragen voor kosten voldoende om de werkelijk gemaakte kosten te dekken.

Resultaat op waardeoverdrachten

Het resultaat op waardeoverdrachten ontstaat door de verschillen tussen de ontvangen en betaalde middelen voor de inkomende en uitgaande waardeoverdracht en de vrijval en de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen in verband met de waardeoverdrachten. De berekening van de individuele overdrachtswaarde vindt plaats op basis van een vaste wettelijk voorgeschreven rekenrente van 2,472% voor 2023. Deze rente is vergelijkbaar met de gemiddelde marktrente van de pensioenverplichtingen. Afhankelijk van de leeftijd van de deelnemers met de individuele waardeoverdrachten kan dan zowel een kleine winst als een klein verlies ontstaan voor het pensioenfonds.

Resultaat op actuariële grondslagen

Door aanpassingen van de actuariële grondslagen of methoden in het verslagjaar is er negatief resultaat van € 20 miljoen. De onvoorwaardelijke verhoging van de pensioengrondslag van arbeidsongeschikten is verhoogd van 2% naar 2,75%, hiervan is het resultaat € 23 miljoen negatief. En met ingang van 1 januari 2024 is het opbouwpercentage verhoogd van 1,815% naar 1,875%. Hierdoor stijgt de toekomstige pensioenopbouw van arbeidsongeschikten. En de stijging van de franchise per 1 januari 2024 zorgt voor een daling van de toekomstige opbouw. De verhoging van de pensioenopbouw en de stijging van de franchise hebben tezamen een positief resultaat van € 3 miljoen. Het totale resultaat op actuariële grondslagen is dan € 20 miljoen negatief.

Resultaat op overige resultaten

Binnen dit resultaat zijn een aantal verschillende posten opgenomen. Voor 2023 bestaat deze uit met name een negatief resultaat op herschikken van € 24 miljoen. Dit betreft hoofdzakelijk het actuariële resultaat op vervroeging / uitstel of uitruil van pensioenen. Voorts is het resultaat op diverse correcties onder het resultaat op overige resultaten opgenomen.

Ondertekening

Aldus vastgesteld en ondertekend op 16 mei 2024 te Den Haag:

Marcel Andringa	
Nicole Beuken	
Fridoline van Binsbergen	
Marlies van Boom	
Theo Bruinsma	
Susan Eijgermans	
Alae Laghrich	
Monique van der Poel	
Eric Uijen	
Igor Vermeulen	
Peggy Wilson	

Overige gegevens

Actuariële verklaring

Controleverklaring van de onafhankelijk accountant

Assurancerapport van de onafhankelijke accountant
over de duurzaamheidsinformatie

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting PME Pensioenfonds te Den Haag is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2023.

Onafhankelijkheid

Als waarmederkend actuaaris ben ik onafhankelijk van Stichting PME Pensioenfonds, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 273 miljoen. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 6 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de

betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn beoordeling van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

Op grond van overgangsrecht gelden genoemde artikelen, zoals deze tot de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen luidden. Aangezien het pensioenfonds gebruik maakt van de versoepelde toeslagregels opgenomen in het Besluit toeslag in bijzondere omstandigheden 2023 is artikel 137 van de Pensioenwet niet volledig van toepassing. Ik heb onderzocht of is voldaan aan de voorwaarden voor het gebruik van de versoepelde toeslagregels.

De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- toereikende technische voorzieningen zijn vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen;
- het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen conform de wettelijke bepalingen zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met de balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

Overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten zijn toereikende technische voorzieningen vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (vereist eigen vermogen).

Hierbij merk ik op dat op grond van overgangsrecht de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet gelden, zoals deze tot de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen luiden. Hierbij is in aanmerking genomen dat het pensioenfonds gebruik maakt van de versoepelde toeslagregels opgenomen in het Besluit toeslag in bijzondere omstandigheden 2023, waardoor artikel 137, tweede lid, onderdelen a en b van de Pensioenwet niet van toepassing zijn. Het pensioenfonds heeft onderbouwd te hebben voldaan aan de in dat besluit gestelde voorwaarden voor het gebruik van de versoepelde toeslagregels.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch hoger dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting PME Pensioenfonds is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegeven verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 16 mei 2024

drs. R.T. Schilder AAG
*Verbonden aan Towers Watson
Netherlands B.V.*

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het algemeen bestuur van Stichting PME Pensioenfonds

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2023

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening voor het boekjaar geëindigd op 31 december 2023 van Stichting PME Pensioenfonds te Den Haag gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting PME Pensioenfonds per 31 december 2023 en van het resultaat met Titel 9 Boek 2 BW.

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2023;
- de staat van baten en lasten over 2023;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie *Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening*.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting PME Pensioenfonds zoals vereist in de Europese verordening betreffende specifieke eisen voor de wettelijke controles van financiële overzichten van organisaties van openbaar belang, de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de

Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Informatie ter ondersteuning van ons oordeel

Wij hebben onze controlewerkzaamheden bepaald in het kader van de controle van de jaarrekening als geheel en bij het vormen van ons oordeel hierover. Onderstaande informatie ter ondersteuning van ons oordeel en onze bevindingen moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen of conclusies.

Ons inzicht in het pensioenfonds

Stichting PME Pensioenfonds voert als bedrijfstakpensioenfonds de pensioenregeling uit voor mensen die werken of gewerkt hebben in de metaal- en technologische industrie en hun nabestaanden. Het vermogensbeheer en het pensioenbeheer zijn uitbesteed aan gespecialiseerde dienstverleners, te weten Syntrus Achmea Real Estate & Finance B.V., MN Services Vermogensbeheer N.V. en TKP Pensioen B.V. Wij hebben bijzondere aandacht in onze controle besteed aan deze onderwerpen op basis van de activiteiten van het pensioenfonds en onze risicoanalyse.

Wij hebben de materialiteit bepaald en de risico's geïdentificeerd en ingeschat dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fraude of fouten, om in reactie op deze risico's de controlewerkzaamheden te bepalen ter verkrijging van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 273 miljoen
Toegepaste benchmark	0,5% van het pensioenvermogen per 31 december 2023, zijnde het totaal van de technische voorzieningen en het stichtingskapitaal en reserves.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van het pensioenfonds en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritieke grens bevindt. Aangezien het pensioenfonds in een herstelsituatie zit, hebben wij een percentage van 0,5% gehanteerd. De wijze waarop wij de materialiteit hebben bepaald, is niet gewijzigd ten opzichte van voorgaand boekjaar.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met het algemeen bestuur overeengekomen dat wij aan het algemeen bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 6 miljoen rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Op verzoek van het algemeen bestuur hebben wij voor de controle van de pensioenuitvoeringskosten een lagere uitvoeringsmaterialiteit bepaald, namelijk € 2 miljoen, en zijn wij overeengekomen dat wij aan het algemeen bestuur voor dit specifieke onderdeel geconstateerde afwijkingen boven € 200 duizend rapporteren.

Opdrachtteam en gebruikmaken van het werk van specialisten

Wij hebben zorggedragen dat het opdrachtteam over de juiste kennis en vaardigheden beschikt die nodig zijn voor de controle van een bedrijfstakpensioenfonds. Wij hebben in het opdrachtteam specialisten opgenomen op het gebied van IT audit. Daarnaast hebben wij eigen deskundigen ingeschakeld voor de controle van de waardering van de technische voorzieningen en gebruik gemaakt van waarderingsspecialisten voor onderdelen van de beleggingen.

Onze focus op fraude en het niet-naleven van wet- en regelgeving

Onze verantwoordelijkheid

Hoewel wij niet verantwoordelijk zijn voor het voorkomen van fraude of het niet-naleven van

wet- en regelgeving en van ons niet verwacht kan worden dat wij het niet-naleven van alle wet- en regelgeving ontdekken, is het onze verantwoordelijkheid om een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen dat de jaarrekening als geheel geen afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude.

Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.

Onze controleaanpak met betrekking tot frauderisico's

Wij hebben de risico's geïdentificeerd en ingeschat op een afwijking van materieel belang in de jaarrekening die het gevolg is van fraude. Wij hebben tijdens onze controle inzicht verkregen in het pensioenfonds en diens omgeving, de componenten van het interne beheersingssysteem, waaronder het risico-inschattingsproces en de wijze waarop het algemeen bestuur inspeelt op frauderisico's en het interne beheersingssysteem monitort en de wijze waarop het niet-uitvoerend bestuur het toezicht uitoefent, alsmede de uitkomsten daarvan.

Wij verwijzen naar de paragraaf Integraal risicomanagement in het hoofdstuk Beheerste en integere bedrijfsvoering van het jaarverslag, waarin het algemeen bestuur zijn (fraude)risicoanalyse heeft opgenomen en het hoofdstuk Verklaring intern toezicht PME van het jaarverslag waar het niet-uitvoerend bestuur op deze (fraude)risicoanalyse reflecteert.

Wij hebben de opzet en de relevante aspecten van het interne beheersingssysteem en in het bijzonder de frauderisicoanalyse geëvalueerd alsook bijvoorbeeld de gedragscode en de incidentenregistratie. Wij hebben de opzet en het bestaan geëvalueerd, en voor zover wij noodzakelijk achten, de werking getoetst van interne beheersmaatregelen gericht op het mitigeren van frauderisico's.

Als onderdeel van ons proces voor het identificeren van frauderisico's, hebben wij frauderisicofactoren overwogen met betrekking tot frauduleuze financiële verslaggeving, oneigenlijke toe-eigening van activa en omkoping en corruptie. Wij hebben geëvalueerd of deze factoren een indicatie vormden voor de aanwezigheid van het risico op afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude.

In onze controle bouwen wij een element in van onvoorspelbaarheid. Ook hebben wij de uitkomst van andere controlewerkzaamheden beoordeeld en overwogen of er bevindingen zijn die aanwijzing geven voor fraude of het niet-naleven van wet- en regelgeving.

Wij houden rekening met het risico dat het algemeen bestuur interne beheersmaatregelen kan doorbreken, aangezien dit risico in alle organisaties aanwezig is. Vanwege dit risico hebben wij onder meer schattingen beoordeeld op tendenties die mogelijk een risico vormen op een afwijking van materieel belang, met name gericht op belangrijke gebieden die oordeelsvorming vereisen en significante schattingsposten, zoals toegelicht in toelichting 9. Technische voorzieningen in de jaarrekening, waaronder de subjectieve elementen in de waardering van de technische voorzieningen. Wij verwijzen in dit kader verder naar het kernpunt 'Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen'.

Ook hebben wij data analyse gebruikt om journalposten met een verhoogd risico te signaleren en te toetsen en de zakelijke beweegredenen (of het ontbreken daarvan) beoordeeld van bijzondere transacties.

Wij zijn uitgegaan van de veronderstelling dat er bij de opbrengstenverantwoording frauderisico's bestaan met name bij de indirecte beleggingsopbrengsten uit de directe beleggingen in vastgoed, de indirecte beleggingen in vastgoed, private equity, hypotheekfondsen, andere beleggingen (infrastructuur en bosbouw) en VGMI. Wij beschrijven in de controleaanpak van het kernpunt Waardering en toelichting van beleggingen zonder genoteerde marktprijzen onze controlewerkzaamheden om in te spelen op de veronderstelde frauderisico's bij de opbrengstenverantwoording.

Wij hebben kennisgenomen van de beschikbare informatie en om inlichtingen gevraagd bij leden van het algemeen bestuur, sleutelfunctionarissen (waaronder sleutelfunctiehouders, de compliance officer, medewerkers van het bestuursbureau en de uitvoeringsorganisatie(s)).

Uit de door ons geïdentificeerde frauderisico's, ontvangen inlichtingen en andere beschikbare informatie volgen geen specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude met een mogelijk materieel belang voor het beeld van de jaarrekening.

Onze controleaanpak met betrekking tot het risico van niet voldoen aan wet- en regelgeving

Wij hebben passende controlewerkzaamheden verricht inzake de naleving van de bepalingen van de relevante wet- en regelgeving die van directe invloed zijn op de verantwoorde bedragen en toelichtingen in de jaarrekening. Daarnaast hebben wij de omstandigheden ingeschat met betrekking tot het risico van niet-naleven van wet- en regelgeving waarvan redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze van materiële invloed kunnen zijn op de jaarrekening. In lijn met NBA-handreiking 1144 Specifieke verplichtingen vanuit de toezichtwet- en regelgeving voor de interne auditor en de externe accountant bij pensioenfondsen, is onze inschatting gebaseerd op onze ervaring in de sector, afstemming met het algemeen bestuur, het kennis nemen van de systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA), het lezen van notulen, het kennismaken

van rapporten van de sleutelfunctiehouders en de compliance officer en het uitvoeren van gegevensgerichte werkzaamheden gericht op transactiestromen, jaarrekeningposten en toelichtingen.

We hebben verder kennisgenomen van correspondentie met toezichthouders en zijn alert gebleven op indicaties voor een (mogelijke) niet-naleving gedurende de controle. Ten slotte hebben we schriftelijk de bevestiging ontvangen dat alle bekende gebeurtenissen van niet-naleving van wet- en regelgeving met ons zijn gedeeld.

Onze controleaanpak met betrekking tot de continuïteitsveronderstelling

Zoals toegelicht in het onderdeel Continuïteitsveronderstelling van de paragraaf Algemene toelichting van de jaarrekening, is de jaarrekening opgemaakt op basis van de continuïteitsveronderstelling. Bij het opmaken van de jaarrekening heeft het algemeen bestuur een specifieke beoordeling gemaakt van de mogelijkheid van het pensioenfonds om zijn continuïteit te handhaven en de activiteiten voort te zetten voor de voorzienbare toekomst.

Wij hebben de specifieke beoordeling met het algemeen bestuur besproken en professioneel-kritisch geëvalueerd. Wij hebben overwogen of de specifieke beoordeling van het algemeen bestuur op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, alle relevante gebeurtenissen en omstandigheden bevat waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of het pensioenfonds zijn activiteiten in continuïteit kan voortzetten en in hoeverre het pensioenfonds voldoet aan de prudentiële vereisten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen.

Op basis van onze werkzaamheden hebben wij geen materiële onzekerheden ten aanzien van de

continuïteit geïdentificeerd. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een pensioenfonds zijn continuïteit niet langer kan handhaven.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het algemeen bestuur

gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

In vergelijking met voorgaand jaar, hebben wij geen relevante wijzigingen aangebracht in de kernpunten van onze controle.

Ontwikkeling en toelichting van de (beleids)dekkingsgraad

Risico	<p>De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling.</p> <p>Het pensioenfonds is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of het pensioenfonds voldoende buffers heeft.</p> <p>De dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad zijn toegelicht in toelichting 8. Totaal reserve van de jaarrekening. Hieruit blijkt dat het pensioenfonds een reservetekort heeft per 31 december 2023. In het hoofdstuk Dekkingsgraad van het bestuursverslag gaat in op de financiële positie en de actualisatie van het herstelplan in 2024.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.</p>
Onze controleaanpak	<p>Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad. De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2023 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaris gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van het pensioenfonds beoordeeld op basis van het actuariële rapport van de certificerend actuaris en onze controle van de jaarcijfers. Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de (illiquide) beleggingen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven.</p> <p>Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maands-dekkingsgraden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht. Voor 2023 zijn geen key items geïdentificeerd aangezien de schattingswijzigingen zoals toegelicht in de jaarrekening een ingangsdatum hebben van 31 december 2023 en geen impact hebben op een van maandelijkse dekkingsgraden. • Daarnaast heeft de certificerend actuaris een plausibiliteitstoets uitgevoerd op de ontwikkeling van de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerend actuaris. <p>Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de (beleids)dekkingsgraad geëvalueerd.</p>
Belangrijke observaties	<p>Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd in de vaststelling van de dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad per 31 december 2023 en de gerelateerde toelichting in de jaarrekening.</p>

Waardering en toelichting van beleggingen zonder genoteerde marktprijzen

<p>Risico</p>	<p>De beleggingen zijn een significante post op de balans van het pensioenfonds. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De gerealiseerde en ongerealiseerde waardeontwikkeling van beleggingen dienen in de staat van baten en lasten te worden verwerkt als indirecte beleggingsopbrengsten. Voor een groot deel van de beleggingen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van onafhankelijke taxaties, netto contante waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet(beurs)genoteerde fondsen.</p> <p>De waarderingsonzekerheid neemt inherent toe bij (onafhankelijke) taxaties en netto contante waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij het pensioenfonds betreffen dit de posities in direct vastgoed respectievelijk overige vastrentende waarden VGMI en derivaten.</p> <p>De posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen, met name private equity, indirect vastgoed, hypotheekfondsen en andere overige beleggingen kennen eveneens inherent relatief veel waarderingsonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum.</p> <p>Het pensioenfonds heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen beschreven in paragraaf Algemene toelichting — Grondslagen voor de balans en een nadere toelichting opgenomen in de toelichting 1 tot en met 5 en de risicoparagraaf in de jaarrekening. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2023 € 1.400 miljoen is belegd in direct vastgoed, € 877 miljoen is belegd in overige vastrentende waarden VGMI, € 3.680 miljoen is belegd in private equity, € 2.005 miljoen is belegd in indirect vastgoed, € 2.595 miljoen is belegd in hypotheekfondsen, € 810 miljoen aan beleggingen in infrastructuur leningen fondsen en € 1.339 miljoen aan andere beleggingen (infrastructuur en bosbouw). Daarnaast is sprake van een gesaldeerde negatieve positie in derivaten ter grootte van € 4.315 miljoen. De omvang van de beleggingen in niet-(beurs)genoteerde fondsen betreft circa 14% van de totale beleggingen. Daarnaast is in de toelichting een gevoeligheidsanalyse opgenomen ten aanzien van de waardering van (in)direct vastgoed, hypotheekfondsen en overige vastrentende waarden VGMI.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de beleggingen zonder genoteerde marktprijzen niet juist gewaardeerd zijn en dat de toelichting niet voldoet aan relevante verslaggevingsvereisten. Zoals beschreven in ‘Onze controle-aanpak met betrekking tot frauderisico’s’, hebben wij het veronderstelde frauderisico inzake de opbrengstenverantwoording gekoppeld aan de indirecte beleggingsopbrengsten uit beleggingen in direct vastgoed, hypotheekfondsen, VGMI en niet-(beurs)genoteerde fondsen, met name private equity, indirect vastgoed en andere beleggingen (infrastructuur en bosbouw).</p>
<p>Onze controleaanpak</p>	<p>Bij de controle van de beleggingen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van andere accountants. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel, hebben wij de aard en omvang bepaald van de uit te voeren werkzaamheden voor de beleggingen, rekening houdend met omvang en risicoprofiel van de beleggingen, en deze vastgelegd in instructies. Daarnaast hebben wij een kwaliteitsreview uitgevoerd met betrekking tot de uitgevoerde werkzaamheden en de uitkomsten daarvan. Door deze werkzaamheden, gecombineerd met de hierna beschreven werkzaamheden, hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen verkregen om een oordeel te geven over de jaarrekening.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen geëvalueerd en controlewerkzaamheden, waaronder het evalueren van de juiste werking van de interne beheersmaatregelen, uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2023.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Voor de posities in direct vastgoed hebben wij de interne beheersingsmaatregelen van het taxatieproces onderzocht en met gebruikmaking van eigen vastgoedspecialisten voor een selectie van objecten de onafhankelijke taxaties en daarbij gehanteerde uitgangspunten getoetst op basis van marktgegevens (bandbreedtes).

	<ul style="list-style-type: none"> • Voor de posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen hebben wij de waardering gecontroleerd op basis van de gecontroleerde jaarrekeningen van de betreffende fondsen met daarin opgenomen de gecontroleerde waarde per aandeel of participatie per 31 december 2023. Verder hebben wij vastgesteld of de gekozen waardingsgrondslagen en de belangrijkste uitgangspunten daarbij aansluiten op de grondslagen van het pensioenfonds. Voor zover wij geen zekerheid kunnen verkrijgen uit een jaarrekening per 31 december 2023, omdat deze niet tijdig beschikbaar is of omdat het boekjaar van de betreffende fondsen niet gelijk is aan het boekjaar van het pensioenfonds, hebben wij aanvullende werkzaamheden uitgevoerd. Deze werkzaamheden bestonden uit het onderzoeken van eerdere jaarrekeningen (back-testing) en het vaststellen van de aansluiting met de meeste recente (niet gecontroleerde) rapportages van de fondsmanagers, waar van toepassing gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Als onderdeel van de genoemde werkzaamheden hebben wij de impact van nieuwe informatie tot de datum van onze controleverklaring gemonitord en vastgesteld dat significante ontwikkelingen op adequate wijze zijn verwerkt. • Voor de positie in overige vastrentende waarden VGMI hebben wij met gebruikmaking van waarderingsexperts de waardering en de daarbij gehanteerde uitgangspunten getoetst. • Voor de waardering van de derivaten hebben wij een controle uitgevoerd op het gehanteerde waardingsmodel en op de gehanteerde input waaronder de uit de markt afgeleide gegevens zoals valuta(termijn)koersen, rentevolatiliteit en rentecurves. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden zijn waarderingsspecialisten betrokken. <p>Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen geëvalueerd.</p>
Belangrijke observaties	<p>Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering van de beleggingen zonder genoteerde marktprijzen per 31 december 2023, de indirecte beleggingsopbrengsten en de gerelateerde toelichting in de jaarrekening.</p>

Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen

Risico	<p>De technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen betreffen een significante post in de balans van het pensioenfonds. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuariel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij het pensioenfonds, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle. Wij hebben aan het subjectieve element ervaringssterfte van de bepaling van de technische voorziening een frauderisico gekoppeld en de waardering en de toelichting daarop als kernpunt van onze controle aangemerkt.</p> <p>Het pensioenfonds heeft de waardingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven in paragraaf Algemene toelichting — Grondslagen voor de balans en een nadere toelichting opgenomen in toelichting 9. Technische voorzieningen. Uit deze toelichting blijkt dat (schattings)wijzigingen hebben plaatsgevonden door aanpassing van de UFR methodiek, wijziging pensioengrondslag onvoorwaardelijke aanspraken arbeidsongeschikten en verhoging opbouwpercentage en een daling van de franchise vanaf 1 januari 2024. Volgens deze toelichting is de voorziening pensioenverplichtingen hierdoor € 161 miljoen lager respectievelijk € 23 miljoen hoger respectievelijk € 3 miljoen lager uitgekomen.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd en toegelicht zijn.</p>
---------------	---

Onze controleaanpak	<p>Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaaris van het pensioenfonds. De certificerend actuaaris onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaaris heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaaris onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2023. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetafels en de effecten van de wijzigingen hierin, de toereikendheid van de kostenopslag alsmede de toepassing van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen geëvalueerd en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2023:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het algemeen bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen, alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaaris. • Hierbij hebben wij met inachtneming van het oordeel van de certificerend actuaaris en met gebruikmaking van onze eigen actuariële specialist gelet op de besluitvorming van het algemeen bestuur, de recentheid van beschikbaar grondslagenonderzoek, de toetsing op de onderbouwing van de daarin opgenomen veronderstellingen, de uitkomsten van beschikbare tussentijdse evaluaties, de uitkomsten van de actuariële analyse over meerdere jaren en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn. • Daarnaast hebben wij controlewerkzaamheden uitgevoerd om de gehanteerde basisgegevens te toetsen mede met behulp van data analyse, waaronder het evalueren van de juiste werking van de interne beheersmaatregelen bij de pensioenuitvoeringsorganisatie, het verrichten van aansluitwerkzaamheden met de pensioenadministratie voor wat betreft de aantallen en de aanspraken en het beoordelen van het verloop en de uitkomsten van de actuariële analyse. <p>Tevens hebben wij de toelichtingen ten aanzien van de technische voorzieningen geëvalueerd.</p>
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering per 31 december 2023 of de toelichting van de technische voorzieningen.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Het jaarverslag omvat andere informatie naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist voor het bestuursverslag en de overige gegevens.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het algemeen bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Verklaring betreffende overige door wet- of regelgeving gestelde vereisten

Benoeming

Wij zijn door het algemeen bestuur benoemd als accountant van Stichting PME Pensioenfonds en reeds langdurig betrokken als externe accountant. Wij zijn niet in staat om te bepalen sinds welk boekjaar wij zijn benoemd als externe accountant, maar wij zijn tenminste vanaf de controle van het boekjaar 2001 tot nu toe de externe accountant.

Geen verboden diensten

Wij hebben geen verboden diensten geleverd als bedoeld in artikel 5, lid 1 van de Europese verordening betreffende specifieke eisen voor de wettelijke controles van financiële overzichten van organisaties van openbaar belang.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het algemeen bestuur voor de jaarrekening

Het algemeen bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het algemeen bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het algemeen bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het algemeen bestuur afwegen of het pensioenfonds in staat is om zijn werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het algemeen bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het algemeen bestuur het voornemen heeft om het pensioenfonds te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het algemeen bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of het pensioenfonds zijn activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De audit, risk & compliance commissie is belast met toezicht op de financiële informatieverschaffing door Stichting PME Pensioenfonds.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht

dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. De sectie 'Informatie ter ondersteuning van ons oordeel' hierboven, bevat een informatieve samenvatting van onze verantwoordelijkheden en de uitgevoerde werkzaamheden als basis voor ons oordeel.

Onze controle bestond verder onder andere uit:

- het in reactie op de ingeschatte risico's uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van het pensioenfonds;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het algemeen bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;

- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Communicatie

Wij communiceren met het algemeen bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing. In dit kader geven wij ook een verklaring aan de audit, risk & compliance commissie op grond van artikel 11 van de Europese verordening betreffende specifieke eisen voor de wettelijke controles van financiële overzichten van organisaties van openbaar belang. De in die aanvullende verklaring verstrekte informatie is consistent met ons oordeel in deze controleverklaring.

Wij bevestigen aan het algemeen bestuur dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met het algemeen bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het algemeen bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Den Haag, 16 mei 2024

Ernst & Young Accountants LLP
w.g. S.B. Spiessens RA

Assurance-rapport van de onafhankelijke accountant over de duurzaamheidsinformatie

Aan: het algemeen bestuur van Stichting PME pensioenfonds

Ons oordeel en onze conclusie

Wij hebben een assurance-opdracht met redelijke mate van zekerheid uitgevoerd op de duurzaamheidsinformatie in het jaarverslag van Stichting PME Pensioenfonds te Den Haag over 2023. De duurzaamheidsinformatie bestaat uit de volgende hoofdstukken van bijlage 4. Rapportage Taskforce on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) zoals opgenomen in het jaarverslag 2023:

- Governance, bestuurlijk overzicht.
- Strategie, met uitzondering van Weerbaarheid strategie in verschillende klimaat-scenario's, Transitierisico's en Fysieke klimaatrisico's.
- Doelstellingen, maatregelen en resultaten, met uitzondering van TPI en CO₂-emmissies van de vastgoedportefeuille.

Naar ons oordeel is de duurzaamheidsinformatie, in alle van materieel belang zijnde aspecten, opgesteld in overeenstemming met de rapportagecriteria zoals toegelicht in de sectie Criteria.

Daarnaast hebben wij een assurance-opdracht met beperkte mate van zekerheid uitgevoerd op de CO₂-emissies van de vastgoedportefeuille en de Transition Pathway Information (TPI) over 2023 van Stichting PME pensioenfonds. Deze geselecteerde duurzaamheidsinformatie is opgenomen in hoofdstuk "Doelstellingen, maatregelen en resultaten" van bijlage 4. Rapportage Taskforce on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) van het jaarverslag.

Op basis van de door ons uitgevoerde werkzaamheden en de verkregen assurance-informatie hebben wij geen reden om te veronderstellen dat de geselecteerde duurzaamheidsinformatie niet, in alle van materieel

belang zijnde aspecten, is opgesteld in overeenstemming met de van toepassing zijnde criteria zoals toegelicht in de sectie Criteria.

De basis voor ons oordeel en onze conclusie

Wij hebben onze assurance-opdracht uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder de Nederlandse Standaard 3000A, "Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle of beoordeling van historisch financiële informatie (attest-opdrachten)". Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de assurance-opdracht over de duurzaamheidsinformatie.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting PME pensioenfonds zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO). Dit houdt onder meer in dat wij geen activiteiten ondernemen die conflicterend kunnen zijn met onze onafhankelijke assurance-opdracht. Daarnaast hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen assurance-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel en onze conclusie.

Criteria

De toegepaste criteria voor het opstellen van de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie betreffen de rapportage principes behorende bij de TCFD-Rapportage zoals toegelicht in bijlage 5. Toelichting meting CO₂-uitstoot van het jaarverslag.

De vergelijkbaarheid van de duurzaamheidsinformatie tussen entiteiten onderling en in de tijd kan beïnvloed worden door het ontbreken van geüniformeerde praktijken ter beoordeling en meting van deze informatie. Dit biedt de mogelijkheid verscheidene, acceptabele meettechnieken toe te passen.

Daarom dienen de duurzaamheidsinformatie

en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie gelezen en begrepen te worden samen met de toegepaste criteria.

Ter vergelijking opgenomen (geselecteerde) duurzaamheidsinformatie niet onderzocht

De duurzaamheidsinformatie over de jaren 2019 en 2020 is geen onderdeel geweest van een assurance-opdracht met een redelijke mate van zekerheid. Daarom is de ter vergelijking opgenomen duurzaamheidsinformatie over de jaren 2019 en 2020 en de daaraan gerelateerde toelichtingen in het jaarverslag 2023 niet van een redelijke mate van zekerheid voorzien, maar wel van een beperkte mate van zekerheid. Ons oordeel is niet aangepast als gevolg van deze aangelegenheid.

De geselecteerde duurzaamheidsinformatie over de standen per 31 december 2020, 31 december 2021 en 31 december 2022 (ten aanzien van de TPI) en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie over de periode 1 januari 2021 tot en met 31 december 2021 ten aanzien van de CO₂-emissies van de vastgoedportefeuille zijn geen onderdeel geweest van een assurance-opdracht. Daarom is de ter vergelijking opgenomen geselecteerde duurzaamheidsinformatie over de standen per 31 december 2020, 31 december 2021 en december 2022 van de TPI, de ter vergelijking opgenomen geselecteerde duurzaamheidsinformatie over de periode 1 januari 2021 tot en met 31 december 2021 van de CO₂-emissies van de vastgoedportefeuille en de gerelateerde toelichtingen in het jaarverslag 2023 niet van een beperkte mate van zekerheid voorzien. Onze conclusie is niet aangepast als gevolg van deze aangelegenheid.

Beperkingen in de reikwijdte van onze assurance-opdracht

Onze assurance-opdracht is beperkt tot de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie. Wij hebben geen assurance-werkzaamheden uitgevoerd voor andere informatie in het jaarverslag in het kader van deze opdracht.

In de duurzaamheidsinformatie is toekomstgerichte informatie opgenomen in de vorm van ambities, strategie, plannen, verwachtingen, schattingen en risico-inschattingen. Toekomstgerichte informatie heeft betrekking op gebeurtenissen en acties die zich nog niet hebben voorgedaan en zich wellicht ook nooit zullen voordoen. Wij geven geen zekerheid bij de veronderstellingen en de haalbaarheid van deze toekomstgerichte informatie.

De kwantificering van de CO₂-emissies is onderhevig aan inherente onzekerheid vanwege onvolledige wetenschappelijke kennis die wordt gebruikt om emissiefactoren te bepalen. Zoals toegelicht in bijlage 5. Toelichting meting CO₂-uitstoot, omvat de duurzaamheidsinformatie toelichtingen op basis van klimaat scenario's die onderhevig zijn aan inherente onzekerheid vanwege onvolledige wetenschappelijke en economische kennis over de waarschijnlijkheid, de timing of het effect van mogelijke toekomstige klimaatinvloeden.

In de duurzaamheidsinformatie zijn de berekeningen van de CO₂-emissies van de aandelenportefeuille en de bedrijfsobligaties portefeuille veelal uitgevoerd aan de hand van veronderstellingen en met gebruikmaking van bronnen van externe partijen. De veronderstellingen en gehanteerde bronnen zijn toegelicht in bijlage 5. Toelichting meting CO₂-uitstoot van het jaarverslag. Wij hebben vastgesteld dat deze veronderstellingen en externe bronnen passend zijn, maar ten aanzien van de inhoud van deze veronderstellingen en externe bronnen hebben wij geen werkzaamheden verricht.

In de geselecteerde duurzaamheidsinformatie zijn de berekeningen van de CO₂-emissies van de vastgoedportefeuille en TPI veelal uitgevoerd aan de hand van veronderstellingen en met gebruikmaking van bronnen van externe partijen. De veronderstellingen en gehanteerde bronnen zijn toegelicht in bij-

lage 5. Toelichting meting CO₂-uitstoot van het jaarverslag. Wij hebben beoordeeld dat deze veronderstellingen en externe bronnen plausibel en passend zijn, maar ten aanzien van de inhoud van deze veronderstellingen en externe bronnen hebben wij geen werkzaamheden verricht.

De verwijzingen naar externe bronnen of websites maken geen onderdeel uit van onze assurance-opdracht over de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie. Wij verstrekken daarom geen zekerheid over deze informatie.

Ons oordeel en onze conclusie zijn niet aangepast als gevolg van deze aangelegenheden.

Verantwoordelijkheden van het algemeen bestuur en de audit, risk en compliance commissie voor de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie

Het algemeen bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie in overeenstemming met de criteria zoals toegelicht in de sectie Criteria.

Het algemeen bestuur is ook verantwoordelijk voor het selecteren en toepassen van deze criteria en voor het bepalen dat deze criteria toereikend zijn voor de gerechtvaardigde informatiebehoefte van belanghebbenden, rekening houdend met de van toepassing zijnde wet- en regelgeving met betrekking tot verslaggeving. De door het algemeen bestuur gemaakte keuzes ten aanzien van de reikwijdte van de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie en het verslaggevingsbeleid zijn uiteengezet in bijlage 5. Toelichting meting CO₂-uitstoot van het jaarverslag.

Het algemeen bestuur is ook verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het algemeen bestuur noodzakelijk acht om het

opstellen van de duurzaamheidsinformatie mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten.

De audit, risk en compliance commissie is verantwoordelijk voor het uitvoeren van toezicht op het rapportageproces over de duurzaamheidsinformatie van Stichting PME pensioenfonds.

Onze verantwoordelijkheden voor de assurance-opdracht over de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van de assurance-opdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte assurance-informatie verkrijgen voor de door ons af te geven conclusies.

Onze assurance-opdracht met een redelijke mate van zekerheid over de duurzaamheidsinformatie is uitgevoerd met een hoge, maar geen absolute, mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze assurance-opdracht niet alle materiële fraude en fouten ontdekken.

Onze assurance-opdracht met een beperkte mate van zekerheid over de geselecteerde duurzaamheidsinformatie is gericht op het verkrijgen van een beperkte mate van zekerheid om de plausibiliteit van de geselecteerde duurzaamheidsinformatie vast te stellen. De werkzaamheden variëren in aard en timing van, en zijn ook geringer in omvang, dan die bij een assurance-opdracht gericht op het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid. De mate van zekerheid die wordt verkregen bij een assurance-opdracht met een beperkte mate van zekerheid is daarom ook aanzienlijk lager dan de zekerheid die wordt verkregen bij een assurance-opdracht met een redelijke mate van zekerheid.

Wij passen de Nadere voorschriften kwaliteitssystemen (NVKS) toe. Op grond daarvan

beschikken wij over een samenhangend stelsel van kwaliteitsmanagement inclusief vastgelegde richtlijnen en procedures inzake de naleving van ethische voorschriften, professionele standaarden en andere relevante wet- en regelgeving.

Een meer gedetailleerde beschrijving van onze verantwoordelijkheden is opgenomen in de bijlage bij dit assurance-rapport.

Den Haag, 16 mei 2024

Ernst & Young Accountants LLP
w.g. drs. R.J. Bleijs RA

Bijlage bij het assurance-rapport van de onafhankelijke accountant over de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie

Onze assurance-opdracht bestond onder andere uit:

- het uitvoeren van een omgevingsanalyse en het verkrijgen van inzicht in de sector, relevante thema's en kwesties en de kenmerken van de entiteit voor zover relevant voor de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie;
- het evalueren van de geschiktheid van de toegepaste criteria, de consistente toepassing hiervan en de toelichtingen die daarover in de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie staan. Dit omvat het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het algemeen bestuur;
- het aansluiten van de relevante financiële informatie met de jaarrekening;
- het lezen van de informatie in het jaarverslag buiten de reikwijdte van onze assurance-opdracht om eventuele van materieel belang zijnde inconsistenties met de duurzaamheidsinformatie en de geselecteerde duurzaamheidsinformatie te identificeren.

Onze assurance-opdracht met een redelijke mate van zekerheid van de duurzaamheidsinformatie bestond onder andere uit:

- het verkrijgen van inzicht in de systemen en processen die ten grondslag liggen aan het verzamelen, rapporteren en consolideren van de duurzaamheidsinformatie, inclusief het verwerven van inzicht in de interne beheersingsomgeving, voor zover relevant voor onze assurance-opdracht. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het identificeren en inschatten van de risico's dat de duurzaamheidsinformatie afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fraude of van fouten, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van verdere assurance-werkzaamheden en het verkrijgen van assurance-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Deze werkzaamheden bestonden onder meer uit:

- het inwinnen van inlichtingen bij het algemeen bestuur en relevante medewerkers verantwoordelijk voor de duurzaamheidsstrategie en -beleid en prestaties;
- het kennismaken van de notulen van de vergaderingen van het algemeen bestuur, van de audit, risk en compliance commissie en van andere vergaderingen die van belang zijn voor de inhoud van de duurzaamheidsverslaggeving;
- het afnemen van interviews met relevante medewerkers verantwoordelijk voor het aanleveren van informatie voor, het uitvoeren van interne beheersingsmaatregelen op, en de consolidatie van gegevens in de duurzaamheidsinformatie;
- het evalueren van de geschiktheid van de veronderstellingen en bronnen van externe partijen die zijn gehanteerd voor de berekeningen die ten grondslag liggen aan de CO₂-emissies van de aandelenportefeuille en de bedrijfsobligaties zoals opgenomen in de paragraaf "CO₂-voetafdruk PME" van het jaarverslag;
- het verkrijgen van assurance-informatie dat de duurzaamheidsinformatie aansluit op de onderliggende administraties van Stichting PME pensioenfonds;
- het evalueren van relevante interne en externe documentatie, op basis van deelwaarnemingen, om de betrouwbaarheid vast te stellen van de duurzaamheidsinformatie;
- het evalueren van data en trends;
- het evalueren of de duurzaamheidsinformatie zonder materiële afwijkingen gepresenteerd en toegelicht is in overeenstemming met de toegepaste criteria.

Onze assurance-opdracht met een beperkte mate van zekerheid van de geselecteerde duurzaamheidsinformatie bestond onder andere uit:

- het via het inwinnen van inlichtingen op hoofdlijnen inzicht verwerven van de interne beheersingsomgeving, de rapporteringsprocessen, de informatiesystemen en het risico-inschattingsproces van de entiteit relevant voor het opstellen van de geselecteerde duurzaamheidsinformatie, zonder het verwerven van assurance-informatie over het bestaan of het toetsen van de effectiviteit van de interne beheersingsmaatregelen;
- het identificeren van gebieden in de geselecteerde duurzaamheidsinformatie waar het waarschijnlijk is dat misleidende of onevenwichtige informatie of een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of van fouten zich zal voordoen. Het bepalen en uitvoeren van verdere werkzaamheden is gericht op het beoordelen van de plausibiliteit van de duurzaamheidsinformatie in reactie op onze risico-inschatting.

Deze werkzaamheden bestonden onder meer uit:

- het inwinnen van inlichtingen bij het algemeen bestuur en relevante medewerkers verantwoordelijk voor de duurzaamheids-strategie en -beleid en prestaties;
- het afnemen van interviews met relevante medewerkers verantwoordelijk voor het aanleveren van informatie voor, het uitvoeren van interne beheersingsmaatregelen op, en de consolidatie van gegevens in de geselecteerde duurzaamheidsinformatie;
- het beoordelen van het passend zijn en de plausibiliteit van de veronderstellingen en bronnen van externe partijen die zijn gehanteerd voor de berekeningen die ten grondslag liggen aan de CO₂-emissies van de vastgoedportefeuille en TPI zoals opgenomen in de paragraaf "CO₂-voetafdruk PME" van het jaarverslag;
- het verkrijgen van assurance-informatie dat de geselecteerde duurzaamheidsinformatie aansluit op de onderliggende administraties van Stichting PME pensioenfonds;
- het op basis van beperkte deelwaarnemingen beoordelen van relevante interne en externe documentatie;
- het overwegen van data en trends;
- het overwegen of de geselecteerde duurzaamheidsinformatie zonder materiële afwijkingen gepresenteerd en toegelicht is in overeenstemming met de toegepaste criteria.

Bijlagen

Bijlage 1 > Personalia 2023

Bijlage 2 > Risicotaxonomie PME en risicobereidheid

Bijlage 3 > Naleving Code Pensioenfondsen 2023

**Bijlage 4 > Rapportage Taskforce on Climate-related
Financial Disclosures**

Bijlage 5 > Toelichting meting CO₂-uitstoot

Bijlage 6 > SFDR rapportage

Bijlage 1

Personalia 2023

Bestuursleden ultimo 2023

Marcel Andringa, 4 augustus 1970, (m)

Functie PME	uitvoerend bestuurder balans- en vermogensbeheer
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • lid AEX Steering Committee; • lid bestuur Stichting Fondsenbeheer Spoorwegmuseum; • lid bestuur Stichting Netherlands Advisory Board on impact investing (NAB); • extern adviseur Beleggingsadviescommissie SBZ Pensioen.

Nicole Beuken, 16 september 1959, (v)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder (onafhankelijk voorzitter)
Beroep	bestuurder, toezichthouder, adviseur
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • voorzitter raad van commissarissen Rabobank Zuid-Limburg Oost; • niet-uitvoerend bestuurder Pensioenfonds Rabobank; • bestuurslid Stichting Pensioenregister; • plv lid Raad van Beheer Stichting Administratie Indonesische Pensioenen (SAIP).

Fridoline van Binsbergen, 3 maart 1967, (v)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Op voordracht van	vereniging FME-CWM
Beroep	bestuurder, toezichthouder, adviseur
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • bestuurder Stichting Shell Pensioenfonds (SSPF); • lid Beleggingscommissie bij SSPF; • lid Raad van Toezicht Provisium; • lid van Raad van Advies masteropleiding Integrale bedrijfsvoering bij Haagse Hogeschool • docent/afstudeerbegeleider bij Haagse Hogeschool vanuit eigen bedrijf.

Theo Bruinsma, 11 oktober 1950, (m)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Beroep	bestuurder, toezichthouder, adviseur
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • bestuurslid AbE Discovery LLC; • lid hoofdbestuur VNO-NCW Brabant/Zeeland; • voorzitter GMV (brancheorganisatie agrifoodmachinebouw).

Marlies van Boom, 6 april 1966. (v)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Beroep	bestuurder, toezichthouder, adviseur
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • voorzitter RVT Stichting Pensioenfonds Hoogovens; • lid Beleggingsadviescommissie Stichting Pensioenfonds Horeca & Catering; • extern lid auditcommissie Stichting Pensioenfonds voor Huisartsen; • voorzitter Stichting Beheer KPMG Deferred Payments.

Susan Eijgermans, 11 oktober 1978, (v)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Beroep	pensioenbestuurder FNV
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • uitvoerend bestuurder Stichting Pensioenfonds KPN; • lid beleggingscommissie en financiële commissie Stichting Pensioenfonds KPN.

Rik Grutters, 3 juli 1980, (m)*

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Beroep	pensioenbestuurder FNV
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • lid Algemeen Bestuur Pensioenfederatie; • teamleider pensioenteam FNV.

* Rik Grutters is op 1 april 2024 teruggetreden als bestuurder

Alae Laghrich, 19 september 1979, (m)

Functie PME	uitvoerend bestuurder risicomangement, IT, governance, compliance, financiën en bedrijfsvoering
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • lid Tuchtcommissie Stichting DSI; • lid (extern adviseur) beleggingsadviescommissie Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranen (Vfonds).

Monique van der Poel, 7 augustus 1981, (v)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Beroep	pensioenstrateg FME
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • lid Pensioencommissie VNO-NCW; • voorzitter raad van toezicht Stichting BPL Pensioen; • buiten-promovenda en docent Expertisecentrum Pensioenrecht Vrije Universiteit Amsterdam; • docent Executive Pensions Program van Nyenrode Business University • juridisch adviseur EPB-law • voorzitter bestuur Stichting Ketter & Co.

Eric Uijen, 2 mei 1959, (m)

Functie PME	uitvoerend bestuurder strategie, pensioenbeleid en -uitvoering (voorzitter)
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • lid raad van advies van de Stichting Netherlands Investment Managers Forum (NIMF); • voorzitter beleggingsadviescommissie Monuta Verzekeringen NV.

Igor Vermeulen, 30 oktober 1961, (m)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Beroep	bestuurder, toezichthouder, adviseur
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • Onderhandelaar bij CAO Metalektro

Peggy Wilson, 9 december 1969, (v)

Functie PME	niet-uitvoerend bestuurder
Beroep	pensioenfondsbestuurder CNV Vakmensen
Relevante nevenfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • niet-uitvoerend bestuurder Stichting Pensioenfonds Rail & Openbaar Vervoer (Rail & OV); • niet-uitvoerend bestuurder SBZ Pensioen

Samenstelling bestuurlijke gremia

	UB	NUB	AB	PB&C cie.	B&V cie.	ARC cie.	Rem. cie.
Bestuursleden							
Marcel Andringa	V		V		V		
Nicole Beuken		V	V (vrz)			V (vrz)	V (vrz)
Fridoline van Binsbergen		V	V	V		V	V
Theo Bruinsma		V	V	V	V (vrz)		
Marlies van Boom		V	V		V		
Susan Eijgermans		V	V	V (vrz)			
Rik Grutters (tot 1-4-2024)		V	V			V	
Alae Laghrich	V		V			V	
Monique van der Poel		V	V	V			
Eric Uijen	V (vrz)		V	V			V
Igor Vermeulen		V	V			V	V
Peggy Wilson		V	V		V	V (tijdelijk)	
Externe leden							
Alfred Slager					V		
Trudy van der Kloet						V	
Mirjam Verhoeven						V	

Verantwoordingsorgaan

Het verantwoordingsorgaan bestaat uit zestien leden, acht namens de actieve deelnemers en acht namens pensioengerechtigden. Er is een onafhankelijk voorzitter, Aart van den Brink (m, 01-09-1954).

Samenstelling verantwoordingsorgaan (ultimo 2023)	Geboortedatum	Namens	Benoemd door
Ko van den Berg (m)	31-07-1955	pensioengerechtigden	VHP2
Jos Broeren* (m)	19-07-1956	pensioengerechtigden	FNV
Eric Cols* (m)	03-06-1970	werknemers	FNV
Theo van Eis (m)	31-08-1954	pensioengerechtigden	De Unie
Carl Holzmann (m)	08-04-1951	pensioengerechtigden	VGPME
Jan van der Kooi (m)	18-01-1947	pensioengerechtigden	CNV Vakmensen
Imy Kramer (m)	13-03-1960	werknemers	CNV Vakmensen
Harco Meijer (m)	04-01-1972	werknemers	VHP2
Hans Ooms (m)	04-02-1949	pensioengerechtigden	VGPME
Henk Silvius (m)	31-03-1949	pensioengerechtigden	FNV
Dick Tijssen (m)	04-08-1962	werknemers	FNV
Jaap Verdonk (m)	14-12-1960	werknemers	CNV Vakmensen
Douwe Wielsma (m)	02-12-1947	pensioengerechtigden	VGPME (stagiair)
Peter van der Zalm (m)	12-06-1953	pensioengerechtigden	FNV
Jos van Zuydam (m)	15-07-1959	werknemers	De Unie
Vacature	-	werknemers	FNV
Vacature	-	werknemers	FNV

* Eric Cols en Jos Broeren zijn per 1 januari 2024 benoemd in het verantwoordingsorgaan

Overige functies

Onafhankelijke leden commissies

In de audit, risk en compliance commissie (ARC) is sinds 23 februari 2023 Mirjam Verhoeven (v, 24-10-1967) aangetrokken als onafhankelijk lid. Zij heeft als expertise IT, informatie-beveiliging en innovatie. Trudy van der Kloet (v, 17-01-1967) is als sleutelfunctiehouder interne audit vaste deelnemer aan de vergadering van de ARC-commissie. Ook de sleutelfunctiehouder Alae Laghrich is als vaste deelnemer aanwezig bij de vergadering van de ARC-commissie.

In de commissie balans- en vermogensbeheer heeft één onafhankelijk lid zitting. Tot en met 31 december 2023 was dit Alfred Slager (m, 10-09-1967). Vanaf 1 januari 2024 wordt deze functie ingevuld door Roel Mehlkopf (m, 18 april 1982)

Sleutelfunctiehouders

Eind 2023 had PME de volgende sleutelfunctiehouders:

- Rob Schilder als actuariael sleutelfunctiehouder
- Trudy van der Kloet als sleutelfunctiehouder interne audit
- Alae Laghrich als sleutelfunctiehouder risicobeheer

Accountant

De accountant controleert de jaarrekening, het bestuursverslag en de door het fonds opgegeven z-score op basis van de wettelijke verplichtingen onder Titel 9 Boek 2 BW en de Wet bpf. Ook geeft de accountant een assurance-rapport af aan het bestuur dat het fonds tijdig een normportefeuille heeft vastgesteld. Dit is verplicht op grond van artikel 5 van het Vrijstellings- en boetebesluit Wet Bpf 2000. De accountant controleert ook het feitelijke rendement van de gekozen normportefeuille. Vanaf het verslagjaar 2021 is de heer Steven Spiessens RA van Ernst & Young Accountants LLP benoemd als accountant.

Actuaris

De actuaris van het fonds controleert jaarlijks of de technische voorzieningen juist zijn vastgesteld en of de voorziening pensioenverplichtingen op voldoende veilige grondslagen is berekend. Vanaf verslagjaar 2023 is de heer Rob Schilder AAG van Willis Towers Watson te Amstelveen benoemd als certificerend actuaris.

Compliance - en privacy officer

Jurriaan Cornelisse is benoemd als compliance- en privacy officer.

Vertrouwenspersoon

Adinda Lammens is benoemd als externe vertrouwenspersoon. Zij fungeert zowel als vertrouwenspersoon integriteit als vertrouwenspersoon ongewenste omgangsvormen.

Bijlage 2

Risicotaxonomie PME en risicobereidheid

STRATEGISCH	FINANCIEEL	OPERATIONEEL	COMPLIANCE
<i>Omgeving</i>	<i>Vermogensbeheer</i>	<i>Uitbesteding</i>	<i>Compliance</i>
Draagvlak deelnemers	Balans	Gelijkgerichtheid met uitbestedingspartijen	(Financieel) toezicht
Draagvlak werkgevers	Rente	Beoordeling uitbesteding (cf SLA)	Naleving wet- en regelgeving
Draagvlak sociale partners	Markt	Continuïteit dienstverlening	Naleving beleid, procedures en overeenkomsten
Wet- en regelgeving	Valuta	Afhankelijkheid	<i>Integriteit</i>
Toezicht	Krediet	Wendbaarheid uitbestedingspartij	Integriteit
<i>Governance</i>	Tegenpartij	Uitvoeringskosten	Beloning
Misie, visie, strategie en cultuur	Liquiditeit	<i>Operationeel</i>	
Verandervermogen bestuur	Concentratie	Kwaliteit/kwantiteit personele bezetting	
Effectiviteit bestuur	Actief	Kwaliteit en naleving AO/IB processen	
	Inflatie	Continuïteit bedrijfsvoering (BCM)	
	<i>ESG</i>	Communicatie	
	Governance	Informatie t.b.v. sturing en besluitvorming	
	Klimaat (Environmental)	Kwaliteit dienstverlening	
	Overig (Environmental)	Advies	
	Social	Onderuitbesteding	
	<i>Verzekeringstechnisch</i>	Data- en modelkwaliteit	
	Pensioenresultaat	<i>IT</i>	
	Grondslagen	Cyber- & Information Security	
	Premie	IT Operations & Service Delivery	
		<i>Juridisch</i>	
		Afdwingbaarheid contracten	
		Indekking van aansprakelijkheid	
Legenda Risicobereidheid PME			
Laag			
Gemiddeld			
Hoog			

Risico	Risico-omschrijving
STRATEGISCH	Risico's die verband houden met de realisatie van de strategische doelstellingen.
Omgeving	Risico op van buiten het fonds en de beheerketen komende veranderingen.
Draagvlak deelnemers	Risico op verminderd of onvoldoende draagvlak onder deelnemers (en gepensioneerden) voor de verplichte deelname of deelname aan PME.
Draagvlak werkgevers	Risico op verminderd of onvoldoende draagvlak onder werkgevers voor de verplichte deelname of deelname aan PME.
Draagvlak sociale partners	Risico op verminderd of onvoldoende draagvlak onder sociale partners.
Wet- en regelgeving	Risico dat het niet langer mogelijk is de Bedrijfstakuitvoeringsovereenkomst (BUO) uit te voeren of de complexiteit in de uitvoering toeneemt als gevolg van (wijzigingen in) wet- en regelgeving, politiek sentiment of gebeurtenissen.
Toezicht	Risico dat het toezicht strikter wordt en de hoeveelheid eisen waaraan moet worden voldaan toeneemt waardoor het besluitvormingsproces van het fonds of uitvoering van de taken van het fonds worden belemmerd.
Governance	Risico op van binnen het fonds en de beheerketen komende veranderingen.
Missie, visie, strategie en cultuur	Risico dat het fonds geen duidelijke missie, visie en/of strategie heeft of dat de cultuur binnen het fonds adequate besturing belemmert en/of de structuur van het fonds het zijn van een lerende organisatie in de weg staat.
Verandervermogen bestuur	Risico dat het bestuur niet tijdig of niet adequaat kan inspelen op veranderingen in de externe omgeving.
Effectiviteit bestuur	Risico dat het bestuur onvoldoende geschikt is en zich niet houdt aan de rolinvulling zoals beoogd in het bestuursmodel van het fonds.
FINANCIËEL	Risico's die verband houden met de financiële opzet van het fonds en de beleggingen
Balans	Risico van veranderingen in de dekkingsgraad als gevolg van afwijkende rendementen tussen beleggingen en verplichtingen.
Rente	Risico op fluctuaties van rentetermijnstructuren.
Markt	Risico op wijzigingen in marktprijzen van beleggingsinstrumenten.
Valuta	Risico dat beleggingen in een vreemde valuta in waarde dalen omdat de wisselkoers tussen de vreemde valuta en de euro daalt.
Krediet	Risico dat een crediteur contractuele of andere overeengekomen verplichtingen (waaronder verstrekte kredieten, leningen, vorderingen, ontvangen garanties) niet nakomt (heeft voor PME enkel betrekking op vastrentende beleggingen).
Tegenpartij	Risico op in gebreke blijven van een tegenpartij, dat voor PME voortvloeit uit de posities in derivaten en het securities lending programma.
Liquiditeit	Risico dat het fonds niet over voldoende liquide financiële middelen beschikt om op enige termijn aan de betalingsverplichtingen te voldoen. Op korte termijn betreft dit het risico van het niet kunnen voldoen aan acute betalingsverplichtingen, op lange termijn betreft dit het risico van te veel illiquide beleggingen in de portefeuille.
Concentratie	Risico van een grote eenzijdige belegging. De concentratie kan betrekking hebben op een geografische of sectorale concentratie, een concentratie op één specifieke belegging en een concentratie op één specifiek risico.
Inflatie	Risico op fluctuaties van inflatietermijnstructuren.
Actief	Risico dat door het voeren van een actief beleggingsbeleid een lager portefeuillerendement behaald wordt dan het rendement op de benchmark.

Risico	Risico-omschrijving
ESG	Risico op verandering in milieu, sociaal of governance-omstandigheden
Klimaat (Environmental)	Risico op fysieke gevolgen van klimaatverandering en transitierisico's als gevolg van klimaatverandering
Overig Environmental	Risico op overige negatieve milieuaspecten zoals het verlies van biodiversiteit, ontbossing en waterschaarste
Social	Risico dat sociale aspecten, zoals mensenrechten, arbeidsomstandigheden en maatschappelijke ongelijkheid, onvoldoende worden gewaarborgd
Governance	Risico van ondermaats ondernemingsbestuur, waaronder excessieve bestuurdersbeloning of onvoldoende diversiteit binnen het bestuur
Verzekeringstechnisch	Risico dat uitkeringen (nu dan wel in de toekomst) niet gefinancierd kunnen worden vanuit premie- en/of beleggingsinkomsten als gevolg van onjuiste en/of onvolledige (technische) aannames en grondslagen.
Pensioenresultaat	<i>Op voorhand geldt: sociale partners stellen de pensioenambitie vast in afstemming met PME.</i> Risico is tweeledig, namelijk: <ul style="list-style-type: none"> • dat op basis van de jaarlijkse haalbaarheidstoets de verwachte ambitie niet wordt behaald (door gewijzigde economische omstandigheden of een andere startpositie); • het geambieerde pensioenresultaat niet wordt gerealiseerd doordat de aannames en uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de ambitie (rente, beleggingen, inflatie e.d.) afwijken van de daadwerkelijke waarden. Dat uit zich in kortingen dan wel niet-indexeren.
Grondslagen	Risico dat verliezen optreden als gevolg van verschillen tussen de werkelijke ontwikkelingen in het deelnemersbestand en de veronderstelde grondslagen (o.a. sterfte en arbeidsongeschiktheid).
Premie	Risico dat de premie ontoereikend is waardoor het fonds verlies op de premie leidt.
OPERATIONEEL	Risico samenhangend met ondoelmatige of onvoldoende doeltreffende procesinrichting dan wel procesuitvoering.
Uitbesteding	Risico samenhangend met de uitbesteding van operationele activiteiten aan een uitbestedingspartij.
Gelijkgerichtheid met uitbestedingspartijen	Het risico dat de bedrijfsvoeringen van de uitbestedingspartijen en het fonds niet of onvoldoende op elkaar aansluiten.
Beoordeling uitbesteding (conform SLA)	Risico dat uitbestedingspartijen niet of onvoldoende uitvoering geven aan het contract, dienstenbeschrijving en/of gemaakte SLA afspraken.
Continuïteit dienstverlening	Risico dat de continuïteit van de dienstverlening die het fonds en de (onder)uitbestedingspartij overeen zijn gekomen in gevaar komt als gevolg van ontoereikende financiële soliditeit van de tegenpartij, contractbreuk of het beëindigen van de activiteiten door de tegenpartij.
Afhankelijkheid	Risico dat het fonds te afhankelijk wordt van één uitbestedingspartij doordat zij niet of moeilijk kan overstappen naar een andere uitbestedingspartij.
Uitvoeringskosten	Risico op onvoldoende doelmatige uitvoering
Wendbaarheid uitbestedingspartij	Risico dat de uitbestedingspartij over onvoldoende (strategisch) inzicht en/of niet over een toekomstbestendige organisatie-inrichting beschikt en daardoor niet goed in staat is om verandertrajecten te realiseren.

Risico	Risico-omschrijving
Operationeel	Risico samenhangend met ondoelmatige of onvoldoende doeltreffende procesinrichting dan wel procesuitvoering binnen het fonds danwel binnen de uitbestedingspartij.
Kwalitatieve / kwantitatieve personele bezetting	Risico op onvoldoende kwalitatieve en/of kwantitatieve personele bezetting zowel bij het fonds als bij derden waaraan het fonds de werkzaamheden heeft uitbesteed.
Kwaliteit en naleving AO/IB processen	Risico dat het fonds of de uitbestedingspartij niet beschikken over een adequate administratieve organisatie, procedures en/of beheersmaatregelen en/of dat de administratieve organisatie, procedures en/of beheersmaatregelen niet of onvoldoende worden nageleefd.
Continuïteit bedrijfsvoering (BCM)	Risico dat het fonds of de uitbestedingspartij onvoldoende doeltreffend zijn om bedrijfskritische processen draaiende te houden of te hervatten na verstoringen als gevolg van (potentiële) bedreigingen die de continuïteit van de organisatie kunnen aantasten.
Informatie t.b.v. sturing en besluitvorming	Risico dat onjuiste of onvolledige informatie leidt tot onjuiste uitkeringen aan deelnemers en/of onjuiste besluitvorming.
Communicatie	Risico van niet effectief, tijdig of juist communiceren richting deelnemers, werkgevers en andere belanghebbenden met als gevolg reputatieschade en draagvlakvermindering met betrekking tot het pensioenstelsel en/of het fonds.
Kwaliteit dienstverlening	Risico dat de door (onder)uitbestedingspartijen geleverde kwaliteit van de werkzaamheden niet in overeenstemming is met het door het fonds gewenste dan wel aan belanghebbenden toegezegde niveau.
Advies	Risico dat het advies vanuit derden onjuist of onvolledig is, onvoldoende wordt onderbouwd of niet wordt gechallengeed.
Onderuitbesteding	Risico op onvoldoende continuïteit en/of toereikendheid van de dienstverlening door derden waaraan de primaire uitbestedingspartijen van PME werkzaamheden (te weten MN en TKP) hebben uitbesteed.
Data- en modelkwaliteit	Risico op onvoldoende doeltreffende datakwaliteit en risico dat beslissingen genomen worden o.b.v. incorrecte, ontoereikende of onjuist gebruikte of geïnterpreteerde modeluitkomsten.
IT	Risico dat bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, niet continu, niet beheerst of onvoldoende beveiligd zijn.
Cyber- & Information Security	Risico op onvoldoende doeltreffende Cyber- en Information Security.
IT Operations & Service Delivery	Risico op onvoldoende doeltreffende IT Operations en Service Delivery.
Juridisch	Het risico dat het fonds aansprakelijk wordt gesteld voor de (materiële en/of immateriële) schade van derden of dat contractuele bepalingen niet volledig en/of niet correct gedocumenteerd zijn of niet afdwingbaar zijn.
Afdwingbaarheid contracten	Risico op het niet afdwingbaar zijn van contracten (waaronder ook de pensioenregeling).
Indekking van aansprakelijkheid	Risico op het niet indekken van aansprakelijkheid (waaronder ook de pensioenregeling).

Risico	Risico-omschrijving
COMPLIANCE	Risico dat het fonds niet voldoet aan relevante wet- en regelgeving, interne gedragscode, beleid en procedures of ethische normen.
Compliance	Risico dat het fonds niet voldoet aan relevante wet- en regelgeving, interne gedragscode, beleid en procedures of ethische normen.
(Financieel) toezicht	Risico dat het fonds niet voldoet aan (financieel) toezicht wet- en regelgeving of rapportage-vereisten vanuit toezichthouders.
Naleving wet- en regelgeving	Risico dat het fonds niet of niet tijdig voldoet aan relevante wet- en regelgeving (waar onder Pensioenwet, AVG, FTK, Wft, IORP II).
Naleving beleid, procedures en overeenkomsten	Risico dat het fonds niet voldoet aan (eigen) beleid, procedures en overeenkomsten.
Integriteit	Risico dat de integriteit van het fonds wordt beïnvloed als gevolg van niet integere, onethische gedragingen van de organisatie, medewerkers, andere aan het fonds verbonden personen, dan wel van de (mede)beleidsbepalers in het kader van wet- en regelgeving, maatschappelijke en door het fonds opgestelde normen.
Integriteit	Het risico dat niet voldaan wordt aan interne gedragscodes of ethische normen en/of confrontatie (cf. SIRA) met belangenverstremgeling, corruptie (omkoping), omzeiling sanctieregelgeving, terrorismefinanciering, interne en externe fraude, cybercrime, niet moreel/ onethisch handelen, fiscale fraude, witwassen, voorwetenschap en marktmisbruik.
Beloning	Risico dat het beloningen aanzetten tot het maken van keuzes die ongewenst, onverantwoord of niet in overeenstemming met normen en waarden zijn.

Bijlage 3

Naleving Code Pensioenfondsen 2023

Pensioenfondsen moeten de Code Pensioenfondsen ('de Code') naleven volgens het 'pas toe of leg uit' principe. Het volgende overzicht geeft weer in hoeverre de normen van de Code door PME worden toegepast. Afwijkingen van de normen worden gemotiveerd en nader toegelicht.

Norm	Toelichting	Naleving Code
1 Vertrouwen waarmaken		
1 Het bestuur voert de regeling naar beste vermogen uit, in een evenwichtige afweging van belangen, en heeft hiervoor de eindverantwoordelijkheid.	Het bestuur voert voor alle belanghebbenden van het pensioenfonds als 'goed huisvader' de pensioenregeling uit en houdt op een evenwichtige wijze rekening met de verschillende belangen. Dit is ook uitgewerkt in de statuten, pensioenreglementen, integriteitsregeling, uitbestedingsbeleid van het pensioenfonds en in de overeenkomsten / service level agreements met partijen waaraan werkzaamheden zijn uitbesteed.	√
2 Het bestuur is verantwoordelijk en zorgt voor de uitvoering van de pensioenregeling. Het heeft een visie op die uitvoering, stelt eisen waaraan deze moet voldoen en bepaalt welk kostenniveau aanvaardbaar is.	Het bestuur voert de door sociale partners in opdracht gegeven pensioenregelingen uit en ontwikkelt een aanvaardbaar kostenniveau waarbij rekening wordt gehouden met toekomstige marktontwikkelingen. Eén en ander is vastgelegd in de statuten en actuariële bedrijfs-technische nota (ABTN) van het pensioenfonds.	√
3 Het bestuur stelt een missie, visie en strategie op. Ook zorgt het voor een heldere en gedocumenteerde beleids- en verantwoordingscyclus. Daarnaast toetst het bestuur periodiek de effectiviteit van zijn beleid en stuurt zo nodig bij.	De missie, visie en ambitie staan verwoord in het strategisch meerjarenplan 2023-2027. Verder vindt er vastlegging plaats in de ABTN en het jaarverslag. De beleids- en verantwoordingscyclus zijn helder. Daarnaast vindt periodieke evaluatie plaats van zowel beleid en het meerjarenplan als van partijen waaraan werkzaamheden zijn uitbesteed.	√
4 Bij alle besluiten legt het bestuur duidelijk vast op grond van welke overwegingen het besluit is genomen.	Het proces van besluitvorming en de kwaliteit van de besluitvorming is een belangrijke taak van het bestuur en in het bijzonder van de voorzitters in diverse gremia. Overwegingen, impact voor belanghebbenden en risico's zijn onderdeel van het besluitvormingsproces. Ook in notities en voorleggers bij notities wordt hier – zo mogelijk – aandacht aan gegeven. Vastlegging van besluiten inclusief de overwegingen die tot het besluit hebben doen leiden, vindt plaats in de notulen.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
5 Het bestuur legt verantwoording af over het beleid dat het voert, de gerealiseerde uitkomsten van dit beleid en de beleidskeuzes die het eventueel voor de toekomst maakt. Het bestuur weegt daarbij de verschillende belangen af van de groepen die bij het pensioenfonds betrokken zijn. Ook geeft het bestuur inzicht in de risico's van de belanghebbenden op korte en lange termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau.	Het bestuur legt verantwoording af door middel van het jaarverslag. Verder wordt door berichtgeving op de website, nieuwsbrieven en bijeenkomsten informatie gegeven en verantwoording afgelegd. Waar mogelijk wordt inzicht gegeven in de gemaakte afwegingen en risico's. Het bestuur en het intern toezicht leggen intern uitgebreid verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan.	√
6 Het bestuur houdt rekening met de verplichtingen die het fonds is aangegaan en draagt daarbij zorg voor optimaal rendement binnen een aanvaardbaar risico.	Het beleggingsbeleid van het bestuur is gebaseerd op gedegen onderzoek in de vorm van een ALM-studie. In de ALM-studie is expliciet rekening gehouden met de verplichtingenstructuur (pensioenaanspraken en toeslagen), waarbij tevens de relatie tussen rendement en risico in kaart wordt gebracht.	√
7 Het bestuur zorgt ervoor dat er onder belanghebbenden draagvlak bestaat voor de keuzes over verantwoord beleggen.	De bestuurlijke keuzes over verantwoord beleggen worden periodiek getoetst aan de hand van onderzoek onder belanghebbenden. Daarnaast wordt de dialoog aangegaan met het verantwoordingsorgaan.	√
8 Het bestuur bevordert en borgt een cultuur waarin risicobewustzijn vanzelfsprekend is. Ook zorgt het ervoor dat het integrale risicomanagement adequaat georganiseerd is.	De sleutelfunctiehouder risicomanagement is lid van het uitvoerend bestuur. Daardoor is het risicomanagement stevig verankerd in de besturing van PME. Verder werkt PME conform het integraal risicomanagementbeleid. Zo worden op kwartaalbasis de risicobladen met de belangrijkste risico's voor PME bijgewerkt, worden risk self assessments uitgevoerd en wordt de PME integrale risicorapportage opgesteld en bestuurlijk besproken en vastgesteld. Deze activiteiten leiden zowel op het bestuursbureau als binnen het bestuur tot een hoger risicobewustzijn en betere doorleving van de belangrijkste risico's waarmee PME wordt geconfronteerd. Daarnaast heeft PME een sleutelfunctiehouder interne audit en een sleutelfunctiehouder actuariel.	√
9 Het bestuur zorgt voor een noodprocedure om in spoedeisende situaties te kunnen handelen.	PME kent een operationeel crisismanagementplan voor noodsituaties waarbij het functioneren van de organisatie ernstig verstoord raakt en die een inbreuk vormt voor een beheerste en integere bedrijfsvoering. Daarnaast kent PME een financieel crisisplan waarin het besluitvormingsproces is opgenomen in geval van een (dreigende) financiële crisis.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
2 Verantwoordelijkheid nemen		
10 Het bestuur zorgt voor een heldere en expliciete taak- en rolverdeling tussen bestuur en uitvoering. Hierbij horen passende sturings- en controle- mechanismen.	Een heldere taak- en rolverdeling is vastgelegd in het uitbestedingsbeleid van het pensioenfonds. Met inachtneming van dit uitbestedingsbeleid worden uitbestedingsovereenkomsten en service level agreements aangegaan met partijen waaraan is uitbesteed.	√
11 Bij uitbesteding van taken neemt het bestuur in de overeenkomst met de dienstverlener adequate maatregelen op voor als de dienstverlener of een door hem ingeschakelde derde onvoldoende presteert, de overeenkomst niet naleeft, schade veroorzaakt door handelen of nalaten.	Dit is onderdeel van de uitbestedingsovereenkomsten, die periodiek worden geëvalueerd.	√
12 Het bestuur zorgt dat het zicht heeft op de keten van uitbesteding.	Dit is onderdeel van de uitbestedingsovereenkomsten, die periodiek worden geëvalueerd. Daarnaast wordt van dienstverleners een overzicht gevraagd met eventuele onderuitbestedingen.	√
13 Het bestuur zorgt ervoor dat het beloningsbeleid van partijen aan wie taken worden uitbesteed niet aanmoedigt om meer risico's te nemen dan voor het fonds aanvaardbaar is. Om dit te bereiken maakt het bestuur dit onderdeel van de contractafspraken bij het sluiten of verlengen van de uitbestedingsovereenkomst of – indien van toepassing – via zijn aandeelhouderspositie.	Dit is onderdeel van de uitbestedingsovereenkomsten. Beloningsbeleid is onderdeel van het uitbestedingsbeleid, waarbij PME verklaringen inzake beheerst beloningsbeleid vraagt van partijen waaraan is uitbesteed.	√
14 Het bestuur evalueert jaarlijks de kwaliteit van de uitvoering en de gemaakte kosten kritisch en spreekt een dienstverlener aan als deze de afspraken niet of onvoldoende nakomt.	Periodieke evaluatie van dienstverleners is onderdeel van de cyclus. Daarnaast wordt jaarlijks het jaarplan inclusief bijbehorende begroting door het algemeen bestuur vastgesteld. Over de uitvoering van het jaarplan wordt elk kwartaal door het uitvoerend bestuur gerapporteerd.	√
3 Integer handelen		
15 Het bestuur legt de gewenste cultuur vast en stelt een interne gedragscode op.	De gewenste cultuur is vastgelegd in het integriteitsbeleid van het pensioenfonds, welke telkens wordt herijkt naar aanleiding van met name een systematische integriteitsrisicoanalyse. Daarnaast is, afgeleid uit het integriteitsbeleid, een interne gedragscode opgesteld. Het onderwerp staat hoog op de agenda van het bestuur.	√
16 De leden van het bestuur, het VO of het BO, het intern toezicht en andere medebeleidsbepalers ondertekenen de interne gedragscode van het fonds en een jaarlijkse nalevingsverklaring, en zij gedragen zich daarnaar.	Aanvangsverklaring maakt onderdeel uit van de gedragscode. De nalevingsverklaring wordt jaarlijks getekend door alle verbonden personen en insiders. Verder ondertekenen allen bij vertrek een nawerkingsverklaring waarmee benadrukt wordt dat de normen en regels van de gedragscode ook na vertrek bij het fonds relevant blijven gedurende enige periode.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
17 Alle nevenfuncties worden gemeld aan de compliance officer.	In gedragscode is vastgelegd dat alle nevenfuncties gemeld moeten worden aan de compliance officer die na beoordeling al dan niet een verklaring van geen bezwaar afgeeft mede op basis waarvan door de voorzitter van het uitvoerend bestuur en de onafhankelijk voorzitter een besluit tot goedkeuring wordt genomen.	√
18 Tegenstrijdige belangen of reputatierisico's worden gemeld. De leden van het bestuur, het VO of het BO, het intern toezicht en andere medebeleidsbepalers vermijden elke vorm en elke schijn van persoonlijke bevoordeling of belangenverstrengeling. Zij laten zich op hun functioneren toetsen.	In de statuten, gedragscode, de functieprofielen en het integriteitsbeleid is dit vastgelegd.	√
19 Het lidmaatschap van een orgaan is niet verenigbaar met dat van een ander orgaan binnen het fonds of van de visitatiecommissie.	Combinaties van lidmaatschappen van verschillende organen binnen het pensioenfonds zijn niet mogelijk. Dit is vastgelegd in statuten en bestuursreglement.	√
20 Het bestuur zorgt dat onregelmatigheden kunnen worden gemeld en dat betrokkenen weten hoe en bij wie.	Het kunnen melden van onregelmatigheden is geborgd in de incidenten- en klokkenluidersregeling. Tevens is een onafhankelijke externe vertrouwenspersoon benoemd voor PME.	√
21 De organisatie kent een klokkenluidersregeling en bevordert dat ook externe dienstverleners een klokkenluidersregeling hebben. De organisatie zorgt ervoor dat men weet hoe en bij wie kan worden gemeld.	Het pensioenfonds kent een incidenten- en klokkenluidersregeling met een voorname rol voor de onafhankelijke externe vertrouwenspersoon en het fonds streeft er naar een betrouwbare, transparante en lerende organisatie te zijn. Daarbij past een cultuur waarin medewerkers incidenten of misstanden zonder vervelende gevolgen of de dreiging daarmee kunnen melden en waarin helder is hoe met dergelijke meldingen wordt omgegaan. Daarnaast is in het uitbestedingsbeleid geborgd dat ook partijen waaraan is uitbesteed dienen te beschikken over een adequate klokkenluidersregeling.	√
22 Het bestuur kent de relevante wet- en regelgeving en interne regels, weet hoe het fonds daar invulling aan geeft en bewaakt de naleving (compliance).	Geschiktheid wordt geborgd door het geschiktheidsbeleid en de statuten. Het bestuur informeert zich onder andere via rapportages omtrent (toekomstige) wijzigingen van wet- en regelgeving en interne regels. Op kwartaalbasis vindt rapportage plaats over onder andere compliance (van PME, TKP en MN).	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
4 Kwaliteit nastreven		
23 Het bestuur is collectief verantwoordelijk voor zijn functioneren. De voorzitter is eerste aanspreekpunt; hij/zij is als eerste verantwoordelijk voor zorgvuldige besluitvorming en procedures.	Vastgelegd in de statuten en omschreven in het functieprofiel van de bestuurders. Een procedure omtrent zelfevaluatie is opgenomen in het geschiktheidsbeleid en het bestuursreglement.	√
24 Het bestuur waarborgt dat de leden onafhankelijk en kritisch kunnen opereren.	Beschreven in statuten, integriteitsbeleid, gedragscode, geschiktheidsbeleid, functieprofiel bestuursleden, etc. De onafhankelijk voorzitter heeft mede als taak het realiseren van een open discussie in het bestuur waar alle leden in (kunnen) participeren.	√
25 Ieder bestuurslid heeft stemrecht.	In de statuten is opgenomen dat alle leden van het algemeen bestuur stemrecht hebben.	√
26 Het bestuur zorgt voor permanente educatie van zijn leden.	Mogelijkheden voor individuele en collectieve activiteiten ter bevordering van geschiktheid zijn opgenomen in geschiktheidsplan. Hiertoe wordt eveneens de individuele en collectieve geschiktheid in kaart gebracht.	√
27 Het bestuur staat open voor kritiek en leert van fouten.	Het bestuur evalueert besluiten en beleid periodiek. Via de rapportages van de uitvoeringsorganisatie wordt (op hoofdlijnen) informatie verstrekt aan het bestuur over de inhoud van de klachten en geschillen.	√
28 Het eigen functioneren is voor het bestuur en voor het intern toezicht een continu aandachtspunt. Het bestuur en het intern toezicht evalueren in elk geval jaarlijks het eigen functioneren van het orgaan als geheel en van de individuele leden. Hierbij betrekken het bestuur en het intern toezicht één keer in de drie jaar een onafhankelijke derde partij.	Jaarlijks wordt het functioneren van het bestuur geëvalueerd. Ten minste eens per twee jaar evalueert het bestuur het functioneren van het collectieve bestuur onder begeleiding van een externe deskundige (partij). In 2022 is de tweejaarlijkse collectieve bestuurlijke zelfevaluatie met een externe partij gestart. Deze is afgerond in 2023. Ook evaluatie en indien nodig bijstellen van profielen en competenties van bestuursleden is onderdeel van de zelfevaluatie.	√
29 Het eigen functioneren is voor het BO een continu aandachtspunt. Het BO evalueert in elk geval jaarlijks het functioneren van het eigen orgaan als geheel en van de individuele leden. Hierbij betreft het BO één keer in de drie jaar een onafhankelijk derde partij.	Niet van toepassing	-
30 Het eigen functioneren is voor het VO een continu aandachtspunt. Het VO evalueert met enige regelmaat het functioneren van het eigen orgaan.	Er is een competentievisie door het verantwoordingsorgaan geformuleerd. Het VO volgt diverse opleidingen ter bevordering van de deskundigheid. Daarnaast evalueert het VO regelmatig op het eigen functioneren.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
5 Zorgvuldig benoemen		
31 De samenstelling van fondsorganen is wat betreft geschiktheid, complementariteit, diversiteit, af- spiegeling van belanghebbenden en continuïteit vastgelegd in beleid. Zowel bij de aanvang van een termijn als tussentijds bij de zelfevaluatie vindt een check plaats.	Bestuur heeft het geschiktheid- en diversiteit-beleid in 2023 geëvalueerd en herijkt. Alle onderdelen uit de code komen hierin terug. Hierin is ook een stappenplan opgenomen om de eigen ambities voor diversiteit te behalen. Het bestuur rapporteert hierover in het jaarverslag (hoofdstuk De organisatie van PME als stevig fundament).	√
32 Het bestuur zorgt voor geschiktheid, complementariteit en continuïteit binnen het bestuur. Daarbij houdt het rekening met opleiding, achtergrond, persoonlijkheid, geslacht en leeftijd. Het bestuur toetst de geschiktheid van bestuursleden bij het aantreden en gedurende het bestuurslidmaatschap.	Geborgd via functieprofielen, het geschiktheidsbeleid waar het diversiteitsbeleid onderdeel van uitmaakt.	√
33 In zowel het bestuur als in het VO of het BO is er ten minste één vrouw en één man. Er zitten zowel mensen van boven als van onder de 40 jaar in. Het bestuur stelt een stappenplan op om diversiteit in het bestuur te bevorderen.	In het bestuur zitten per 31 december 2023 zes vrouwen en zes mannen. Geen van de bestuursleden is onder de 40 jaar. In het VO zitten geen vrouwen en geen personen onder de 40. Het bestuur kent een stappenplan om diversiteit te bevorderen. Onderdeel daarvan is dat tijdig met voordragende/benoemende organisatie in gesprek wordt gegaan over de in te vullen vacatures en de wensen daaromtrent. Ook heeft het bestuur om bij te dragen aan de diversiteit in gehele pensioensector in de afgelopen jaren traineeships opengesteld. (Zie onderdeel De organisatie van PME als stevig fundament en bijlage 1 Personalia 2023)	X
34 De zittingsduur van een lid van het bestuur, het VO, het BO en raad van toezicht is maximaal vier jaar. Een bestuurslid en een lid van het BO kunnen maximaal twee keer worden herbenoemd, een lid van de raad van toezicht maximaal één keer. Leden van een visitatiecommissie zijn maximaal acht jaar betrokken bij hetzelfde fonds.	Niet-uitvoerende bestuursleden kunnen één keer worden herbenoemd voor vier jaar. Daarna is nog één herbenoeming van twee jaar mogelijk, maar alleen indien het niet-uitvoerend bestuur met algemene stemmen daartoe besluit. Uitvoerende bestuursleden kunnen vaker dan twee keer worden herbenoemd, maar alleen indien het niet-uitvoerend bestuur met algemene stemmen daartoe besluit. Ook is vastgelegd dat een lid van het VO maximaal tweemaal herbenoembaar is.	X
35 Het bestuur, het BO en het intern toezicht houden bij het opstellen van de profiel-schets rekening met het diversiteitsbeleid. Het VO houdt hier rekening mee bij het opstellen van de competentievisie.	Diversiteitbeleid is in functieprofielen vastgelegd en de voordragende en benoemende organisaties worden nadrukkelijk gewezen op het diversiteitsbeleid bij invulling van ontstane vacatures.	√
36 Het bestuur, het VO of het BO en de raad van toezicht leggen bij de vacature de eisen voor de vacante functie vast. Hierbij wordt rekening gehouden met de in de normen 31, 32 en 33 opgenomen eisen.	Voor alle organen zijn functieprofielen opgesteld waarvan eveneens geschiktheid, complementariteit en diversiteit een onderdeel zijn.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
37 Bij de vervulling van een vacature wordt actief gezocht (en/of actief opgeroepen om te zoeken) naar kandidaten die passen in de diversiteitsdoelstellingen. Het bestuur neemt hierover tijdig contact op met degenen die betrokken zijn bij het voordragen of de verkiezing van kandidaten.	Diversiteitbeleid is in functieprofielen vastgelegd en voordragende en benoemende organisaties worden nadrukkelijk gewezen op het diversiteitsbeleid bij ontstane vacatures.	√
38 Het bestuur en het BO toetsen voorgedragen kandidaten mede aan de hand van de diversiteitsdoelstellingen. Het VO bevordert dat in de procedure de competentievisie wordt meegenomen, inclusief de diversiteitsdoelstellingen.	Voor alle organen zijn functieprofielen opgesteld. Diversiteitbeleid vormt onderdeel van de beoordeling van voorgedragen kandidaten.	√
39 Een bestuurslid wordt benoemd en ontslagen door het bestuur, na het horen van de raad van toezicht over de procedure. Een lid van de raad van toezicht of visitatiecommissie wordt benoemd door het bestuur na bindende voordracht van het verantwoordingsorgaan en wordt ontslagen door het bestuur na bindend advies van het verantwoordingsorgaan. Een lid van het verantwoordingsorgaan wordt benoemd door het bestuur en ontslagen door het verantwoordingsorgaan zelf. In uitzonderlijke situaties kan het bestuur in overleg met het intern toezicht een lid ontslaan.	<p>Statuten en bestuursreglement voldoen aan de bepalingen in de Code.</p> <p>Met betrekking tot de benoeming van leden van het verantwoordingsorgaan is ervoor gekozen om in plaats van de Code de Pensioenwet te volgen.</p>	√
40 Het bestuur zorgt dat de statuten een schorsingsprocedure kennen.	Een schorsingsprocedure is opgenomen in statuten.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
6 Gepast belonen		
41 Het pensioenfonds voert een beheerst en duurzaam beloningsbeleid. Dit beleid is in overeenstemming met de doelstellingen van het pensioenfonds. Ook is het beleid passend gelet op de bedrijfstak, onderneming of beroepsgroep waarvoor het fonds de pensioenregeling uitvoert.	<p>De algemene beginselen ten aanzien van beloningen heeft PME vastgelegd in een beloningsbeleid. Daarnaast is een vergoedingsreglement van toepassing waarin de hoogte van de beloningen is vastgelegd. Het tijdsbeslag dat PME voor het bepalen van de vergoeding hanteert, is gebaseerd op hetgeen in de Pensioenwet is opgenomen en sluit aan bij de beloning, zoals genoemd in de aanbevelingen van de Pensioenfederatie dan wel de TPRA rating. Het pensioenfonds kent geen variabele beloningen.</p> <p>Het fonds voert een beloningsbeleid dat bijdraagt aan het voorkomen van (de schijn van) belangenverstremgeling, het voorkomen van het nemen van onaanvaardbare of ongewenste risico's, waaronder duurzaamheidsrisico's, en het voorkomen van het maken van kosten die niet in het belang zijn van de belanghebbenden van het fonds.</p> <p>De beloning van bestuurders of medewerkers is onafhankelijk van het rendement van de beleggingsportefeuille. De afwegingen over eventuele duurzaamheidsrisico's worden daardoor niet beïnvloed door het beloningsbeleid van bestuurders of medewerkers van het fonds. Het beloningsbeleid voor het bestuur en medewerkers voldoet daarmee aan de wettelijke eisen uit de SFDR, het Besluit Financieel Toetsingskader, de Code Pensioenfondsen en de Principes beheerst beloningsbeleid van AFM en DNB.</p>	√
42 De beloningen staan in redelijke verhouding tot verantwoordelijkheid, functie-eisen en tijdsbeslag.	Bij het bepalen van de hoogte van de vergoeding wordt marktconformiteit nagestreefd.	√
43 Het bestuur is terughoudend als het gaat om prestatiegerelateerde beloningen. Prestatiegerelateerde beloningen zijn niet hoger dan 20 procent van de vaste beloning. Ze zijn niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het fonds.	Het pensioenfonds kent geen variabele beloning.	√
44 Het bestuur voorkomt dat door een te hoge beloning van de leden van het intern toezicht, een financieel belang een kritische opstelling in de weg staat.	Bij het bepalen van de hoogte van de vergoeding wordt marktconformiteit nagestreefd. De vergoedingen worden jaarlijks geëvalueerd.	√
45 Bij tussentijds ontslag van een bestuurslid zonder arbeidsovereenkomst of van een lid van het intern toezicht verstrekt het bestuur geen transitie- of ontslagvergoeding. Bij ontslag van een (andere) medebeleidsbepaler moet een eventuele transitie- of ontslagvergoeding passend zijn gelet op de functie en de ontslagredenen.	Deze norm is vastgelegd in vergoedingenreglement.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
7 Toezicht houden en inspraak waarborgen		
46 Intern toezicht draagt bij aan effectief en slagvaardig functioneren van het pensioenfonds en aan beheerste en integere bedrijfsvoering.	In de statuten en het bestuursreglement is een heldere taakverdeling vastgelegd. Het intern toezicht evalueert deze aspecten periodiek. In het bestuursreglement zijn de waarborgen opgenomen die ervoor zorgen dat het intern toezicht de toezichtstaak zodanig kan vervullen dat het bijdraagt aan een effectief en slagvaardig functioneren van het Fonds en aan een beheerste en integere bedrijfsvoering.	√
47 Het intern toezicht betreft deze Code bij de uitoefening van zijn taak.	Het intern toezicht betreft onder meer deze Code en de VITP-code bij zijn taak. Het intern toezicht rapporteert in het jaarverslag aan de hand van zijn eigen toezichtthema's en niet specifiek aan de hand van de acht thema's van deze Code. (Zie onderdeel Verklaring intern toezicht PME)	√
48 Leden van het intern toezicht zijn betrokken bij het pensioenfonds en moeten zich zodanig onafhankelijk opstellen dat belangengestellingen worden voorkomen. Ze hebben daarbij het vermogen en de durf om zich kritisch op te stellen richting het bestuur.	Bij PME zijn de niet-uitvoerende bestuursleden onderdeel van het bestuur. In het functieprofiel van het niet-uitvoerend bestuurslid staat de competentie 'onafhankelijk': 'staat voor de eigen opvattingen en principes en is bereid anderen met meer macht en invloed hiermee te confronteren. Neemt en draagt verantwoordelijkheid voor eigen doen en laten'.	√
49 De raad van toezicht stelt zich op als gesprekspartner van het bestuur.	Het uitvoerend bestuur en het niet-uitvoerend bestuur komen ten minste vier keer per jaar bijeen in een overlegvergadering. Het uitvoerend en niet-uitvoerend bestuur maken samen deel uit van het algemeen bestuur.	√
50 Het bestuur weegt de aanbevelingen van de raad van toezicht of visitatiecommissie zorgvuldig en motiveert afwijkingen.	De opvolging van de aanbevelingen van het niet-uitvoerend bestuur wordt periodiek in het bestuur besproken, alsmede in de overlegvergadering met het niet-uitvoerend bestuur en het VO. PME kent in verband met het omgekeerd gemengde bestuursmodel geen raad van toezicht en geen visitatiecommissie. Het interne toezicht wordt uitgeoefend door de niet-uitvoerend bestuurders.	√
51 Het BO voert zijn taak uit als 'goed huisvader' (m/v) voor alle belanghebbenden.	Niet van toepassing.	-
52 Het BO zorgt dat de leden onafhankelijk en kritisch kunnen functioneren.	Niet van toepassing.	-
53 Het BO bewaakt of het bestuur de uitvoeringsovereenkomst of het uitvoeringsreglement en het pensioenreglement juist uitvoert. Ook bewaakt het BO of het bestuur de belangen van de verschillende groepen belanghebbenden evenwichtig afweegt.	Niet van toepassing.	-
54 Het BO onderneemt actie als het van oordeel is dat het bestuur niet naar behoren functioneert.	Niet van toepassing.	-

Norm	Toelichting	Naleving Code
55 Het bestuur gaat een dialoog aan met het VO dan wel het BO bij het afleggen van verantwoording.	Overlegvergaderingen tussen het uitvoerend bestuur en het VO, alsmede tussen het niet-uitvoerend bestuur en het VO vinden periodiek plaats. Het bestuur staat doorlopend open voor dialoog. Op deze wijze wordt het VO gedurende het jaar vroegtijdig en doorlopend betrokken bij de ontwikkelingen bij PME. Daarnaast vindt tussentijds (op ad-hoc basis) informatie-uitwisseling plaats.	√
56 Het bestuur draagt de accountant of actuaris die controle uitvoert in beginsel geen andere werkzaamheden op dan controle. Geeft het bestuur wel een andere opdracht, dan vraagt dit zorgvuldige afweging en een afzonderlijke opdrachtformulering.	Het beleid van het bestuur is dat de controlerend accountant respectievelijk de certificerend actuaris geen niet-controlewerkzaamheden verrichten. Verder is dit uiteraard van belang gelet op de status van het Fonds als Organisatie van Openbaar Belang (OOB-status). De certificerend actuaris voert wel aanvullende werkzaamheden uit met betrekking tot de actuariële sleutelfunctie. De Pensioenwet staat dit toe.	√
57 Het bestuur beoordeelt vierjaarlijks het functioneren van de accountant en de actuaris en stelt het intern toezicht en VO of BO van de uitkomst op de hoogte.	Evaluatie van de accountant vond plaats in 2020. Evaluatie van de actuaris in zijn rol als sleutelfunctiehouder actuariaat vond plaats in 2021. Het niet-uitvoerend bestuur en het verantwoordingsorgaan zijn over de uitkomsten geïnformeerd.	√
8 Transparantie bevorderen		
58 Het bestuur geeft publiekelijk inzicht in missie, visie en strategie.	De missie, visie en strategie maakt onderdeel uit van het jaarverslag. Beschreven wordt in hoeverre de gestelde doelen zijn bereikt. (Zie onderdeel Missie en Visie.)	√
59 Het bestuur geeft inzicht in het beleid, de besluitvormingsprocedures, de besluiten en de realisatie van het beleid.	In onder meer het jaarverslag, rapportages, notities, verslagen en (digitale) gepensioneerdenbijeenkomsten wordt inzicht gegeven hierin. De verslagen van de vergaderingen van het algemeen bestuur worden integraal gedeeld met het verantwoordingsorgaan.	√
60 Het bestuur vervult zijn taak op een transparante (open en toegankelijke) manier. Dat zorgt ervoor dat belanghebbenden inzicht kunnen krijgen in de informatie, overwegingen en argumenten die ten grondslag liggen aan besluiten en handelingen.	Het bestuur legt verantwoording af in het jaarverslag aan belanghebbenden. De voorzitter van het bestuur is aanspreekpunt voor het verantwoordingsorgaan. Ten minste twee keer per jaar vindt een overlegvergadering plaats met het verantwoordingsorgaan. Daarnaast worden belanghebbenden geïnformeerd via periodieke nieuwsbrieven, webinars en ad hoc informatievoorziening.	√
61 Het bestuur legt gemotiveerd vast voor welke wijze van uitvoering is gekozen. Deze informatie is beschikbaar voor de belanghebbenden.	In het jaarverslag wordt verantwoording afgelegd conform het uitbestedingsbeleid. Verdere vastlegging vindt plaats in de ABTN.	√

Norm	Toelichting	Naleving Code
62 Het bestuur legt zijn overwegingen omtrent verantwoord beleggen vast en zorgt ervoor dat deze beschikbaar zijn voor belanghebbenden.	Het beleid inzake verantwoord beleggen van PME staat op de website en daaraan wordt ook in de media en in magazines en nieuwsbrieven aan de deelnemers aandacht geschonken. Ook het jaarverslag bevat hierover uitgebreide informatie. (Zie onderdeel Duurzaam en verantwoord beleggen.)	√
63 Het bestuur stelt beleid vast rond transparantie en communicatie. Het bestuur evalueert dit beleid periodiek en in ieder geval eens per drie jaar.	Het communicatiebeleidsplan 2022-2026 is in juni 2022 vastgesteld. Dit plan wordt jaarlijks gereviewd. Regelmatig worden onderzoeken naar de klanttevredenheid gedaan, waarmee de effectiviteit van de ingezette communicatiemiddelen kan worden bepaald.	√
64 Het bestuur rapporteert in het jaarverslag over de naleving van de interne gedragscode (zoals bedoeld in de normen 15 en 16) en deze Code, net als over de evaluatie van het functioneren van het bestuur.	Het pensioenfonds rapporteert in het jaarverslag over de naleving van de gedragscode, de Code (een document met een toelichting op de naleving van alle normen wordt als bijlage bij het jaarverslag gevoegd; afwijkingen worden extra toegelicht) en over de evaluatie van het functioneren van het bestuur. Het bestuur baseert zich bij de rapportage over de naleving van de gedragscode op de eigen waarnemingen en ook op de opinies en waarnemingen van de compliance officer. (Zie onderdeel Governance, onderdeel Verantwoording en toezicht en bijlage 3 Naleving Code Pensioenfondsen 2023.)	√
65 Het bestuur zorgt voor een adequate klachten- en geschillenprocedure die voor belanghebbenden eenvoudig toegankelijk is. In het jaarverslag rapporteert het bestuur over de afhandeling van klachten en de veranderingen in regelingen of processen die daaruit voortvloeien.	Het klachten- en geschillenreglement staat op de website. Er is toegang mogelijk tot de Ombudsman Pensioenen en belanghebbenden worden actief door PME geïnformeerd over de mogelijkheid om een klacht of geschil voor te leggen aan de Ombudsman Pensioenen. In het jaarverslag wordt over de aantallen en de aard van de klachten en geschillen gerapporteerd. Alsmede over de veranderingen in regelingen of processen als gevolg van de klachtenafhandeling. PME hecht er grote waarde aan dat deelnemers eenvoudig en snel bij het pensioenfonds terecht kunnen met vragen, klachten, onvrede en geschillen. (Zie onderdeel Klachten en Geschillen)	√

Bijlage 4

Rapportage Taskforce on Climate-related Financial Disclosures

De Task Force on Climate-related Financial Disclosure (TCFD), ontwikkeld door de Financial Stability Board, is een verslagleggingsstandaard voor organisaties waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over klimaatrisico's. De TCFD vraagt van aandeelhouders om ten aanzien van de governance, de strategie, risicobeheer, kerncijfers en doelstellingen te rapporteren over klimaatrisico's. Al deze elementen zijn onderdeel van de TCFD-rapportage van PME, die wij voor het zesde opeenvolgende jaar publiceren als bijlage van het jaarverslag.

De opzet van de TCFD-rapportage is op de volgende punten gewijzigd ten opzichte van vorige jaren:

- De definitie van klimaatrisico's die we hantieren is uitgebreid, zodat hier ook niet-financiële klimaatrisico's onder vallen.
- Er zijn aanpassingen gemaakt om de rapportage beter aan te laten sluiten bij het klimaatplan van PME, namelijk:
  - In het hoofdstuk "Doelstellingen, maatstaven en resultaten" wordt nu per beleggingscategorie inzicht gegeven in de klimaatdoelstellingen die gezet zijn en maatstaven die gebruikt worden om de klimaatprestaties van de beleggingen te meten.
  - Er wordt een toelichting gegeven op de gemaakte voortgang in het afgelopen jaar.

Governance, bestuurlijk overzicht

Het bestuur van PME bepaalt de strategie op het gebied van klimaatrisico's en -kansen, stelt klimaatdoelen en ambities vast en evalueert deze. Het bestuur besluit ook over de maatregelen die worden genomen om klimaatrisico's te beheersen en bij te dragen aan een reductie van de uitstoot van CO₂. Het bestuur wordt hierin

ondersteund en strategisch geadviseerd door een team van specialisten binnen het bestuursbureau van PME, waaronder twee strategen verantwoord beleggen. Het bestuur van PME laat zich op het gebied van klimaatgerelateerde zaken, waaronder het Klimaatplan van PME, adviseren door de commissie balans- en vermogensbeheer waarna het vervolgens overgaat tot besluitvorming.

Het uitvoerend bestuur is verantwoordelijk voor de uitvoering van de strategie. Het bestuur en de commissie balans- en vermogensbeheer van PME bespreken de bijdrage die PME levert aan het beperken van klimaatverandering en de klimaatrisico's en -kansen voor PME aan de hand van de kwartaalrapportages maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB) en de (evaluatie van) strategieën van beleggingscategorieën waarin klimaat als vast onderdeel is meegenomen. Daarnaast heeft PME verschillende processen ingericht, zoals de Eigen Risico Beoordeling (ERB) en de Risk Self Assessment (RSA) Klimaat, om de blootstelling aan klimaatrisico's binnen het vermogensbeheer en de eigen organisatie in kaart te brengen.

Het fiduciaire beheer van de beleggingsportefeuille van PME is de ondergebracht bij uitvoeringsorganisatie MN (MN). De directeur vermogensbeheer van MN draagt hierbij de laatste verantwoordelijkheid. Een multidisciplinaire expertwerkgroep op het gebied van klimaat werkt aan de uitvoering van de CO₂-reductiedoelstelling en klimaatplannen van PME. Deze expertwerkgroep bestaat uit vertegenwoordigers uit de verschillende gremia van de investeringsketen.

Strategie

PME ziet vanuit twee invalshoeken aanleiding om rekening te houden met klimaatverandering in de

portefeuille; vanuit de wens om financiële risico's te beperken en vanuit de wens om bij te dragen aan een leefbare wereld.

PME ziet twee typen financiële klimaatrisico's; transitierisico's en fysieke klimaatrisico's:

- Transitierisico's hangen vooral samen met de gevolgen van een stringenter klimaatbeleid, wat nodig is om de doelstellingen van het Parijsakkoord te kunnen behalen. Kosten voor bedrijven kunnen bijvoorbeeld oplopen als gevolg van hogere CO₂-belastingen en investeringen gerelateerd aan fossiele brandstoffen dienen mogelijk vervroegd te worden afgeschreven indien wordt overgestapt op schone energiebronnen.
- Fysieke risico's hangen samen met de gevolgen van een temperatuurstijging op aarde. De financiële prestaties van organisaties worden bijvoorbeeld beïnvloed door veranderingen in de beschikbaarheid en kwaliteit van water, voedselveiligheid en extreme temperatuurveranderingen.

De risico's verschillen per beleggingscategorie, afhankelijk van bijvoorbeeld het risicoprofiel van beleggingscategorieën, de regio-exposure en sector-exposure. Voor bedrijven die goed voorbereid zijn op de energietransitie en producten aanbieden waar in nieuwe klimaatscenario's meer vraag naar ontstaat, kunnen juist kansen ontstaan.

Daarnaast ziet PME ook klimaatrisico's die niet alleen financieel zijn, zoals risico's op een afnemend draagvlak onder deelnemers en werkgevers, operationele risico's en compliance gerelateerde risico's. Deze kunnen ontstaan als het beeld ontstaat dat PME te weinig doet om bij te dragen aan het beperken van klimaatverandering.

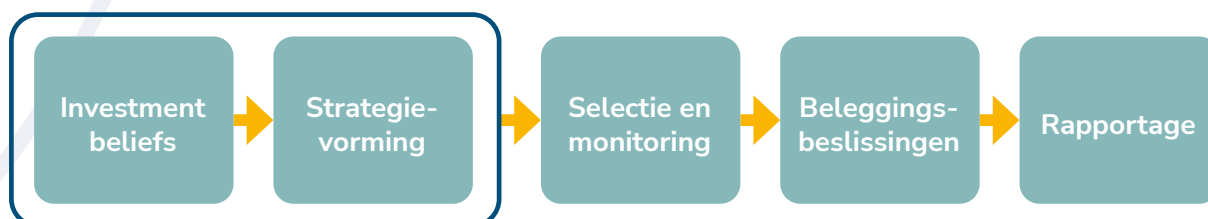
Strategievorming

Strategievorming begint bij het strategisch beleggingskader. In het strategisch beleggingskader van PME staan de beleggings-, uitvoerings- en risicomanagementbeginselen, waaronder beginselen (investment beliefs) die een basis vormen om rekening te houden met de invloed van beleggingskeuzes op de wereld en de invloed van de risico's van een veranderende wereld op de beleggingen van PME. Daarnaast heeft PME op basis van o.a. deze beginselen, de voorkeuren van deelnemers en informatie over de klimaatimpact van de beleggingen, klimaatdoelstellingen geformuleerd. De beginselen en de klimaatdoelstellingen vormen de basis voor de uitwerking van beleggingsstrategieën.

In lijn met beginselen en klimaatdoelstellingen zijn in de strategieën voor de verschillende beleggingsproducten maatregelen geïntroduceerd met als doel klimaatrisico's voor de portefeuille te beperken en klimaatverandering tegen te gaan. In vier stappen in het beleggingsproces kunnen maatregelen genomen worden om de portefeuille passend te maken bij PME:

- 1 Uitsluiting en selectie: door bepaalde beleggingen niet op te nemen of juist wel te selecteren
- 2 Portefeuilleconstructie: door de weging van beleggingen aan te passen
- 3 Richtlijnen aan de beheerder: door managers specifieke richtlijnen mee te geven voor het beheer van de portefeuille, en te selecteren en monitoren op basis van o.a. hun ESG beleid
- 4 Betrokken/actief aandeelhouderschap: door invloed uit te oefenen op de beleggingen middels het engagement en stembeleid

Welke instrumenten er worden ingezet en in welke mate is afhankelijk van de kenmerken van de beleggingen en verschilt per beleggingscategorie. De klimaatdoelstellingen, de acties die wij nemen om bij te dragen aan het beperken van

klimaatverandering en de verdere stappen die we in de komende periode willen nemen worden beschreven in het klimaatplan. Afhankelijk van o.a. de voortgang op klimaatdoelstellingen en de mogelijkheden om gebruik te maken van betere data wordt periodiek onderzocht of deze aangescherpt kunnen worden. Kwalitatief goede informatie stelt ons in staat om de instrumenten die we tot onze beschikking hebben, zoals engagement, screenings en impactinvesteringen, effectief in te zetten. Daarom vormt doorontwikkeling op het gebied van data, in het bijzonder het meten van de mate van alignment van investeringen met een 1,5 graden pad, een belangrijk onderdeel van de klimaatplannen van PME. Met andere woorden: we willen beter inzicht krijgen in welke mate de bedrijven, vastgoedobjecten en overheden waarin we investeren een voldoende grote bijdrage leveren aan het behalen van de doelstellingen van het Parijsakkoord. Methoden hiervoor zijn nog in ontwikkeling. We meten dit nu waar mogelijk op basis van data van het Transition Pathway Initiative voor de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles, waarbij waar mogelijk de paden gebruikt worden die passen bij het IEA Net Zero 2050 scenario¹. Voor de vastgoedportefeuille wordt gebruik gemaakt van de CRREM-methodiek²

De maatregelen die uiteengezet worden in het klimaatplan helpen doorgaans niet alleen om bij te dragen aan het beperken van klimaatverandering, maar helpen ook om transitierisico's te beperken. Immers, als bedrijven en andere actoren hun beleid in lijn brengen met een 1,5 graden pad, zullen zij ook in mindere mate geraakt worden door maatregelen die genomen worden om de energietransitie te bevorderen.

Weerbaarheid strategie in verschillende klimaatscenario's

PME voert verschillende typen scenario analyses uit met als doel het inzicht in de klimaatrisico's te

vergroten. In 2021 heeft PME als onderdeel van de ALM-studie de feitelijke portefeuille en de SAA 2025 getoetst op drie klimaatscenario's. Doel van het onderzoek was inzichtelijk maken wat het effect van klimaatverandering is op het risico-rendementsprofiel van de totale beleggingsportefeuille. Ortec-Finance concludeert in deze studie dat de SAA 2025 op korte en middellange termijn meer bescherming biedt tegen klimaatverandering dan de feitelijke portefeuille. Beide portefeuilles leiden echter op lange termijn, ongeacht het klimaatscenario, tot dekingsgraden boven de 150% nominaal.

Naast de ALM-studie wordt periodiek de weerbaarheid van de portefeuille in kaart gebracht aan de hand van de EIOPA-stresstest en op basis van de data van MSCI.

Klimaatrisico's op basis van de EIOPA-stresstest

In 2022 heeft PME deelgenomen aan het verplichte en het vrijwillige deel van de European Insurance and Occupational Pensions Authority-stresstest (EIOPA stresstest). Het doel van deze stresstest is om de weerbaarheid tegen klimaatrisico's te onderzoeken. Voor deze stresstest is een NGFS³ scenario gebruikt waarin maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan vertraagd geïmplementeerd worden, waardoor een economische schok ontstaat en transitierisico's groot zijn. Dit scenario is vertaald naar directe eenmalige aandelen- en renteschokken. Voor de verplichte test zijn deze schokken voor de gehele portefeuille gedefinieerd en doorgerekend. Daarnaast is in het vrijwillige deel voor de utilities sector (nutsbedrijven) een extra doorrekening gedaan op basis van een meer verfijnde methodiek. Dit is gedaan omdat voor bedrijven in deze sector de transitierisico's naar verwachting sterk samenhangen met het type activiteiten waar het bedrijf zich op richt. Een bedrijf dat zich richt op energieopwekking met hernieuw-

¹ Het IEA Net Zero 2050-scenario is een normatief scenario dat de weg toont voor de wereldwijde energiesector om tegen 2050 netto nul CO₂-uitstoot te bereiken. Geavanceerde economieën zouden hierin eerder dan andere landen netto nul emissies bereiken. Het benadrukt een ordelijke overgang met een focus op schone energietechnologieën en energie-efficiëntie.

² CRREM richt zich op energiebesparingen in gebouwen om aan de klimaatdoelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs te voldoen. Het helpt vastgoedprofessionals bij het begrijpen van het klimaatrisico voor vastgoed en bevordert investeringen in energie-efficiëntie.

³ Network for Greening the Financial System (NGFS) is een internationaal samenwerkingsverband van centrale banken en toezichthouders op het gebied van klimaatverandering en duurzaamheid in de financiële sector. De NGFS-scenario's zijn ontworpen om financiële instellingen te helpen bij het beoordelen en beheren van klimaatrisico's in hun activiteiten.

bare energie loopt minder transitierisico's dan een bedrijf dat zich richt op energieopwekking met fossiele brandstoffen. Het verplichte deel van de stresstest laat zien dat de negatieve impact voor PME kleiner is dan voor de standaard index. Het vrijwillige deel van de stresstest laat daarnaast zien dat wanneer onderscheid gemaakt wordt tussen nutsbedrijven die zich in meer en mindere mate richten op fossiele brandstoffen, de negatieve impact op de beleggingen in onze portefeuille kleiner wordt. Deze uitkomsten sluiten aan bij wat men zou verwachten gegeven de door PME genomen maatregelen om bij te dragen aan het beperken van klimaatverandering,

PME onderzoekt de mogelijkheid om jaarlijks een inschatting te maken van de mogelijke impact van klimaatrisico's op portefeuilleniveau.

Daarnaast brengt PME ieder jaar aan de hand van de data van MSCI de mogelijke positieve en negatieve impact op de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles als gevolg van klimaatgerelateerde risico's en kansen in kaart. Hierna worden de resultaten van deze analyse getoond¹.

Klimaatrisico's en kansen op basis van MSCI-data

PME brengt ieder jaar aan de hand van de data van MSCI de mogelijke positieve en negatieve impact op de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles als gevolg van klimaatgerelateerde risico's en kansen in kaart. Hierna worden de resultaten van deze analyse getoond.

Transitierisico's

Voor de berekening van transitierisico's, worden drie scenario's gebruikt: een waarbij de wereldwijde opwarming beperkt blijft tot 1,5 graden, een 2 graden en een 3 graden scenario. Voor elk van deze scenario's wordt vervolgens gekeken naar transitierisico's als gevolg van directe uitstoot van broeikasgassen (Scope 1), elektriciteitsverbruik (Scope 2) en emissies in de waardeketen (Scope 3).

Scope 1:

In alle drie de scenario's is het noodzakelijk dat landen beleidsmaatregelen implementeren om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. MSCI beoordeelt op basis van het land waar een bedrijf produceert en de genoemde beleidsmaatregelen wat dit betekent voor de maximale broeikasgasuitstoot van dat specifieke bedrijf. Vervolgens schat MSCI de potentiële kosten in die het bedrijf moet maken om binnen de vastgestelde maximale broeikasgasuitstoot te blijven. In een scenario van 1,5 graden zal het beleid van een land strenger zijn dan in een scenario van 3 graden. Daarom zal de overgang naar een 1,5 graden scenario de hoogste kosten voor een bedrijf met zich meebrengen.

Scope 2:

Energiebedrijven moeten fossiele brandstofcentrales uitfasen en in plaats daarvan kiezen voor schone energiebronnen. Dit betekent dat elektriciteitsbedrijven kosten moeten maken om oude centrales te sluiten, nieuwe technologieën aan te schaffen en het elektriciteitsnetwerk bij te werken. Elektriciteitsbedrijven zullen een deel van deze kosten doorberekenen aan de eindgebruiker via een kostenverhoging. Dit resulteert in extra kosten voor bedrijven.

Scope 3:

Bedrijven kunnen extra kosten ervaren als gevolg van uitstoot in hun waardeketen. Dit komt doordat leveranciers mogelijk hogere kosten hebben als gevolg van de overgang naar koolstofarme praktijken, wat ze vervolgens aan het bedrijf kunnen doorberekenen. Bovendien bestaat het risico dat het bedrijf marktaandeel en inkomsten verliest als de vraag naar de aangeboden diensten of producten verandert. Deze veranderingen kunnen bijvoorbeeld optreden als gevolg van een grotere vraag naar milieuvriendelijke producten, zoals producten met een lage koolstofuitstoot of nul emissie.

---

¹ Voor de analyse van 2023 zijn de portefeuillestanden van 31-12-2023 gebruikt.

Tot slot wordt berekend welke impact bovengenoemde kosten hebben op de marktwaardering van het bedrijf. Een belangrijke aanname van MSCI is dat er sprake is van een ordentelijke en geleidelijke transitie. Op het moment dat de transitie, als gevolg van bijvoorbeeld snelle materialisatie van fysieke risico's of politieke of publieke onrust, gepaard gaat met stress, kunnen de transitiekosten vele malen hoger zijn.

Naast het inschatten van mogelijke kosten als gevolg van klimaatrisico's, beoordeelt MSCI ook hoe klimaat gerelateerde kansen van invloed zijn op de waardering van bedrijven in verschillende klimaatscenario's. Dit gebeurt door te kijken naar de waarde van patenten in het bezit van bedrijven die verband houden met groene technologieën en door op basis van deze informatie een schatting te maken van de toekomstige inkomsten die zij verwachten te genereren uit de ontwikkeling en verkoop van technologieën met een lage CO₂-uitstoot.

Zowel voor de transitierisico's als de fysieke risico's hebben we dit jaar een correctie aangebracht in de cijfers van 2022 en 2021 voor deze risico analyse. Hierdoor verschillen de onderstaande uitkomsten van de cijfers die in eerdere jaarverslagen zijn gerapporteerd, de correcte geschatte risico's blijken lager voor 2022 en 2021 dan eerder gerapporteerd. Door een technische fout is voorheen in de analyses van 2021 en 2022 gerekend met afwijkende gewichten van de aandelen en obligaties in de portefeuille. De correctie van de cijfers is gebaseerd op het MSCI-model van 2023, gezien het niet mogelijk is om met terugwerkende kracht de MSCI-data ultimo 2022 en 2021 toe te passen. Een deel van de zichtbare verschillen wordt verklaard door de toename van databeschikbaarheid en methodologische veranderingen. De uitkomsten van de analyse zijn op dit moment nog geen directe sturingsinformatie binnen de beleggings-

portefeuille van PME. Om deze reden classificeert PME deze correctie niet als materieel. Wel zijn er maatregelen genomen om de juistheid van de gerapporteerde data beter te waarborgen.

Uit de analyse blijkt dat klimaatgerelateerde financiële transitierisico's dalen in alle scenario's voor zowel de aandelen portefeuilles als de bedrijfsobligatie portefeuille. De tabel geeft de resultaten van de scenario analyse voor transitierisico's per beleggingscategorie. De geschatte risico's en de geschatte kansen kunnen tegen elkaar worden afgewogen om tot de netto impact op de portefeuille te komen. De getallen laten zien wat de impact op de waardering van de beleggingen zou zijn, ervan uitgaande dat deze nu nog niet door de markt wordt ingeprijsd.

De portefeuille-brede effecten laten niet zien dat er significante sectorale verschillen zijn. Vooral de sectoren energie, nutsvoorzieningen, materialen en transport kennen hoge transitierisico's binnen de portefeuille van PME. Ook zijn er significante uitschieters op bedrijfsniveau in zowel positieve als negatieve zin. PME heeft aandacht voor zowel de risico's die deze sectoren meebrengen als de kansen die in deze sectoren ontstaan.

De analyse laat zien dat transitierisico's vooral hoog zijn in een 1,5 graden scenario, en dat in het bijzonder de beleggingen in opkomende landen aandelen mogelijk geraakt kunnen worden door maatregelen die gericht zijn op een versnelling van de energietransitie. De mogelijke impact op de beleggingen van PME wordt lager ingeschat dan de mogelijke impact op de benchmark. Dit is een gevolg van de screenings die toegepast worden op de beleggingsportefeuilles, die tot gevolg hebben dat er in vergelijking met de benchmark minder geïnvesteerd wordt in sectoren die gevoelig zijn voor transitierisico's.

Scenario	Risico van strengere beleidsmaatregelen op de portefeuille
3e scenario	Laag risico met standaard beleidsmaatregelen
2e scenario	Gemiddeld risico met matige beleidsmaatregelen
1,5e scenario	Hoog risico met vergaande beleidsmaatregelen

Tabel: Inschatting transitierisico's op basis van MSCI Climate Value at Risk data

		Geschatte impact risico's op AUM per eind 2023	Geschatte impact risico's op benchmark per eind 2023	Geschatte impact risico's op AUM per eind 2022	Geschatte impact risico's op AUM per eind 2021
3 graden scenario	Aandelen ontwikkeld	-0.4%	-0.8%	-0.6%	-0.6%
	Aandelen opkomende landen	-1.0%	-3.3%	-1.4%	-1.5%
	Bedrijfsobligaties	0%	0%	0%	0%
2 graden scenario	Aandelen ontwikkeld	-3.7%	-7.1%	-4.9%	-4.9%
	Aandelen opkomende landen	-6.4%	-15.8%	-7.5%	-8.0%
	Bedrijfsobligaties	-1.2%	-1.5%	-1.3%	-0.6%
1,5 graden scenario	Aandelen ontwikkeld	-8.0%	-14.7%	-10.1%	-9.8%
	Aandelen opkomende landen	-12.8%	-26.9%	-14.7%	-15.6%
	Bedrijfsobligaties	-2.3%	-3.4%	-2.9%	-1.6%

Tabel: Inschatting kansen a.g.v. energietransitie op basis van MSCI Climate Value at Risk data

		Geschatte impact kansen op AUM per eind 2023	Geschatte impact kansen op benchmark per eind 2023	Geschatte impact kansen op AUM per eind 2022	Geschatte impact kansen op AUM per eind 2021
3 graden scenario	Aandelen ontwikkeld	0.2%	0.3%	0.3%	0.3%
	Aandelen opkomende landen	0.2%	0.4%	0.2%	0.3%
	Bedrijfsobligaties	0%	0%	0%	0%
2 graden scenario	Aandelen ontwikkeld	1.9%	2.9%	2.2%	2.1%
	Aandelen opkomende landen	2%	3.2%	2.0%	2.4%
	Bedrijfsobligaties	0.1%	0.1%	0%	0%
1,5 graden scenario	Aandelen ontwikkeld	3.6%	6.0%	4.3%	4.1%
	Aandelen opkomende landen	3.5%	5.4%	3.9%	4.6%
	Bedrijfsobligaties	0.1%	0.1%	0.1%	0%

Uit verdere analyse blijkt dat vooral de sectoren nutsvoorzieningen, materialen en transport bijdragen aan de transitierisico's. De maatregelen die PME neemt om transitierisico's te beperken en bij te dragen aan de energietransitie zijn ook in het bijzonder op deze sectoren gericht.

In vergelijking met 2022 is er een daling in het geschatte transitierisico. Uit verdere analyse blijkt dat door veranderingen in de methodologie van MSCI de risico's in vergelijking tot vorig jaar hoger zouden uitvallen als er niets veranderd was aan de portefeuille. Echter, door allocatie-

wijzigingen binnen de aandelenportefeuilles het afgelopen jaar is er juist een daling in het transitierisico. Wanneer het huidige model wordt toegepast op de aandelenportefeuilles van 2022, zijn de risicoschattingen voor alle scenario's hoger dan voor de portefeuilles van 2023.

In vergelijking met de benchmark heeft de portefeuille van PME lagere transitierisico's. De voornaamste reden voor dit verschil is dat PME niet belegt in de hoge transitierisico sector aardolie raffinage.

Binnen de bedrijfsobligatieportefeuilles zijn de risico's zowel absoluut als relatief beperkt. Dit komt omdat obligaties een beperkte looptijd hebben en omdat obligatiehouders als eerste recht op terugbetaling hebben als er financiële problemen zijn bij een bedrijf. De impact op obligaties is licht gedaald ten opzichte van vorig jaar. Met name in het 1,5-graden scenario's is het geschatte risico's gedaald. De methodologie veranderingen van MSCI hebben weinig tot geen effect gehad op de bedrijfsobligatieportefeuille. Het verschil wordt verklaard door een afname van de directe CO₂-uitstoot (scope 1) binnen de portefeuille in vergelijking tot vorig jaar.

Klimaatverandering en de benodigde transitie kan ook kansen met zich meebrengen, zoals technologische innovatie, waardoor risico's kunnen worden gemitigeerd. Voor bedrijfsobligaties zijn de kansen niet meegenomen gezien de geringe kansen die zich naar verwachting binnen deze beleggingscategorie zullen voordoen. In vergelijking met het voorgaande jaar zijn de geschatte kansen voor de aandelenportefeuilles in alle scenario's gedaald. De technologische kansen zijn ook lager dan die van de benchmark, de voornaamste reden hiervan is het verschil in allocatie in de sector Technologie hardware & systemen. Bedrijven in deze sector hebben veel patenten die gerelateerd zijn aan groene technologieën en innovaties die bijdragen aan een verminderde CO₂-uitstoot. De geschatte transitierisico's en de geschatte kansen kunnen in theorie tegen elkaar worden afgewogen om de netto impact op de portefeuille in te schatten.

De analyse laat zien dat de impact van transitierisico's fors kan zijn, en bedrijven die wel inspelen op nieuwe omstandigheden hiervan juist kunnen profiteren. PME neemt daarom in verschillende beleggingscategorieën acties die bedrijven stimuleren om bij te dragen aan de energietransitie en het behalen van de doelstellingen van het Parijsakkoord, verderop in deze rapportage beschreven.

Fysieke klimaatrisico's

Voor de inschatting van fysieke klimaatrisico's wordt gebruik gemaakt van een model van MSCI.

Net als bij transitierisico's maakt MSCI ook hier berekeningen voor verschillende scenario's. In de rapportage is ervoor gekozen om alleen te kijken naar het scenario waarin het huidige beleid wordt voortgezet. Reden hiervoor is dat fysieke risico's bij scenario's met een zeer beperkte opwarming beperkt zijn, en Scenario's met een hogere opwarming dan wat in het huidige beleid verwacht mag worden weinig realistisch en zeer onzeker zijn.

Voor het berekenen van de hoogte van de fysieke klimaatrisico's worden de volgende stappen doorlopen:

- Per bedrijf wordt een inschatting gemaakt van de waarde van assets en inkomstenstromen op een bepaalde locatie. Dit betekent dat als een bedrijf activa of inkomsten heeft in verschillende geografische gebieden, elk van deze gebieden afzonderlijk wordt beoordeeld op potentiële fysieke klimaatrisico's;
- De verwachte verandering in chronische en acute (weers-)omstandigheden op de verschillende locaties wordt ingeschat, waar mogelijk met behulp van wetenschappelijke modellen; waar dat niet mogelijk is wordt een inschatting gemaakt op basis van historische trends. De chronische risico's die worden doorgerekend zijn extreme hitte, extreme kou, zware neerslag, sterke sneeuwval en zware wind. De acute klimaatrisico's die worden doorgerekend zijn tropische cyclonen, overstromingen langs kusten, overstromingen van rivieren, lagere waterstand in rivieren en bosbranden;
- Er wordt een inschatting gemaakt van de extra kosten of opbrengsten als gevolg van de veranderende weersomstandigheden per jaar. De

Tabel: Inschatting fysieke risico's per scenario en beleggingscategorie

		Geschatte impact risico's op AUM per eind 2023	Geschatte impact risico's op benchmark per eind 2023	Geschatte impact risico's op AUM per eind 2022	Geschatte impact risico's op AUM per eind 2021
Average	Aandelen ontwikkeld	-5.5%	-7.9%	-7.0%	-6.7%
	Aandelen opkomende landen	-18.7%	-23.4%	-21.3%	-21.4%
	Bedrijfsobligaties	-0.3%	-0.6%	-0.4%	-0.3%
Aggressive	Aandelen ontwikkeld	-6.8%	-9.8%	-8.6%	-8.3%
	Aandelen opkomende landen	-22.7%	-28.2%	-26.1%	-26.2%
	Bedrijfsobligaties	-0.5%	-0.9%	-0.6%	-0.5%

kosten worden verdeeld in twee categorieën: die veroorzaakt door verlies aan bezittingen (asset damage) en die ontstaan door onderbrekingen in de bedrijfsvoering (business interruptions). Bij opbrengsten kan gedacht worden aan positieve effecten, zoals transportbedrijven die profiteren van minder sneeuwval.

- De verwachte extra kosten tussen nu en het jaar 2100 worden omgerekend naar een huidige waarde. Er worden twee varianten doorgerekend van een scenario waarin, zoals eerder aangegeven, het huidige beleid wordt voortgezet: een average variant waarin wordt uitgegaan van de gemiddelde impactschattingen en een aggressive variant waarin wordt uitgegaan van een zeer pessimistische impactschatting. Deze data geven slechts een eerste inschatting van de fysieke klimaatrisico's. De aannames die gemaakt zijn in de berekeningen gaan gepaard met grote onzekerheden.

Uit de bovenstaande tabel blijkt dat de verschillende beleggingen naar schatting fors geraakt kunnen worden door fysieke klimaatrisico's. Uit verdere analyse van de data blijkt dat vooral de verwachte toename in extreme hitte en overstromingen potentieel een significante negatieve invloed op de beleggingen heeft. Voor de beleggingen in de bedrijfsobligatieportefeuille is deze impact relatief beperkt, vanwege de korte looptijd van deze beleggingen. De fysieke risico's zijn

in 2023 ten opzichte van 2022 afgenomen door de lagere weging in Amerikaanse bedrijven met relatief hoge fysieke risico's. Het verschil in fysiek risico tussen de portefeuille en de benchmark wordt door hetzelfde effect verklaard.

De kwaliteit van data voor het meten van fysieke risico's is nog dermate beperkt, dat PME het nog niet als wenselijk ziet om hier actief op te sturen in de aandelen en obligatieportefeuilles. In voorgaande jaren is de Nederlandse woningportefeuille geanalyseerd op fysieke risico's. De eerste uitkomsten daarvan toonden een lage blootstelling naar fysieke klimaatrisico's. De mogelijk grote impact van fysieke risico's is een extra reden om in te zetten op het leveren van een bijdrage aan de reductie van wereldwijde CO₂-uitstoot.

De uitkomsten van deze analyses geven geen directe aanleiding tot bijsturing van de portefeuilles. De maatregelen die genomen worden om klimaatrisico's te beheersen worden hierna en in het klimaatplan van PME beschreven.

Integraal risicomanagement

Identificatie en beoordeling klimaatgerelateerde risico's

Klimaatrisico's worden geïdentificeerd via verschillende reguliere processen in de investeringsketen. Uitvoeringsorganisatie MN doet kennis op door onder andere het bezoeken van conferenties die relateren aan klimaatrisico's, het

deelnemen in panels over klimaatrisico's, het lidmaatschap van diverse expert-organisaties zoals de IIGCC en de PRI en met het onderhouden van contact met peers. De op deze manier verkregen inzichten worden als input gebruikt bij de herziening van beleggingscategorieën. Klimaatrisico's worden op deze manier integraal meegenomen. Daarnaast heeft PME intern een aantal processen ingericht met als doel om beter inzicht te krijgen in klimaatrisico's. Klimaatrisico's zijn onderdeel van de ERB, en er wordt periodiek een RSA ESG uitgevoerd, waar het klimaat een belangrijk onderdeel van is. De RSA heeft als doel alle 'ESG gerelateerde risico's, waaronder klimaatrisico's, van PME in kaart te brengen en waar nodig te voorzien van beheersmaatregelen.

Beheersing van klimaatrisico's

Klimaatrisico's worden hoofdzakelijk beheerst door in de verschillende beleggingscategorieën acties te nemen waarmee bedrijven, vastgoedobjecten, projecten en overheden gestimuleerd worden om hun beleid in lijn met de doelstellingen van het Parijsakkoord te brengen. Daarmee wordt niet alleen bijgedragen aan een leefbare wereld, maar ook de kans gereduceerd dat de beleggingen geraakt worden door transitierisico's.

Op de lange termijn is ons doel duidelijk: in 2050 heeft onze beleggingsportefeuille netto-nul CO₂-uitstoot. We werken daarnaartoe op een manier die past bij het pad naar maximaal 1,5 graden opwarming. Als ondertekenaar van het Klimaatcommitment van de Financiële Sector heeft PME in 2022 klimaatplannen opgesteld voor de beleggingscategorieën:

- Beursgenoteerde aandelen
- Bedrijfsobligaties
- Vastgoed
- Infrastructuur
- Private Equity

In deze actieplannen is vastgelegd hoe PME via de beleggingen wil bijdragen aan de doelstellingen van het klimaatakkoord van Parijs.

In 2023 zijn er ook plannen opgesteld voor de beleggingscategorieën hypotheken, staatobligaties en bosbouw. Vanaf volgend jaar zal in de klimaatrapportage ook gerapporteerd worden over de voortgang op de acties in deze klimaatplannen.

In deze rapportage rapporteren we over de voortgang op de acties die beschreven worden in de klimaatplannen aan de hand van de doelstellingen, relevante maatstaven, genomen maatregelen en resultaten per beleggingscategorie. In de klimaatplannen zijn de doelstellingen en maatregelen in meer detail uitgewerkt per beleggingscategorie.

Doelstellingen, maatregelen en resultaten

Totale portefeuille

Doelstellingen en maatstaven

PME wil uiterlijk per 2050 een portefeuille met netto nul uitstoot. Uitgangspunt hierbij is dat dit bereikt wordt op een wijze die past bij een 1,5 graden pad. Voor 2030 is de doelstelling om de absolute CO₂-uitstoot te reduceren met 50%. Deze doelstelling is van toepassing op de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles. De voortgang op deze reductiedoelstelling wordt gemeten op basis van de scope 1 en 2 uitstoot van de beursgenoteerde aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuille.

Scope 3-uitstoot

De referentiedoelstelling is op dit moment (nog) niet van toepassing op de scope 3 uitstoot. Wanneer de datakwaliteit van de scope 3 data toeneemt en er meer beleggingscategorieën over de

scope 3 uitstoot rapporteren, kan de reikwijdte van deze doelstelling uitgebreid worden. We houden op de volgende manieren rekening met de scope 3 uitstoot in ons klimaatbeleid:

- We nemen de scope 3 uitstoot voor een aantal sectoren mee in de sectoroelstelling. Dit geldt voor autoproducenten en voor luchtvaartmaatschappijen als zij de vliegtuigen niet zelf in bezit hebben.
- We maken gebruik van selectiecriteria waarin daar waar relevant ook de scope 3 uitstoot wordt meegewogen.

Voor alle bedrijven waarop we engagement voeren wegen we in de beoordeling mee of zij rapporteren over de scope 3 uitstoot. Ook wordt voor de meeste sectoren meegewogen of er doelstellingen gezet zijn op reductie van de scope 3 uitstoot. Voor cementbedrijven die een relatief groot deel van hun grondstoffen (clinker) inkopen geldt dat de performance en doelstellingen op de scope 3 uitstoot een belangrijk onderwerp zijn in het engagementtraject.

Resultaten

Voor de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles kunnen we de voortgang op deze doelstellingen aggregeren. Eind 2023 was de

absolute CO₂-uitstoot van de aandelen- en obligatieportefeuille 54,9% lager dan eind 2019. Dit is meer dan de reductiedoelstelling van 50%.

De absolute uitstoot van de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuille is 11,6% lager dan vorig jaar.

Omdat we er naar streven om de net zero doelstelling te behalen op een wijze die past bij een 1,5 graden scenario, proberen we ook in te schatten in welke mate de bedrijven in de portefeuille op koers liggen voor een 1,5 graden pad. Dit doen we met behulp van data van het Transition Pathway initiative (TPI) en data van het Science Based Targets initiative (SBTi). TPI heeft slechts voor een deel van de portefeuille data beschikbaar. Om een meer volledig beeld te krijgen van de mate van alignment van bedrijven in de totale portefeuille vullen we de data van TPI aan met informatie over Science Based Targets.

Op basis hiervan ligt 20% van de bedrijven in onze aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles op koers voor een 1,5 graden pad.

Tabel: De absolute CO₂-uitstoot van de aandelen- en obligatieportefeuille berekend o.b.v. EVIC (data: ISS)

	31-12-2019	31-12-2020	31-12-2021	31-12-2022	31-12-2023
Waarde beleggingen (x € 1 miljoen)	28.716	31.289	34.472	22.244	24.712
tCO ₂ e-uitstoot	2.375.069	2.506.055	2.012.013	1.212.178	1.071.073
Vermindering CO ₂ e-uitstoot (% t.o.v. vorige meting)	-	5,5%	-19,7%	-39,8%	-11,6%
Vermindering CO ₂ e-uitstoot (% t.o.v. basisjaar 2019)	-	5,5%	-15,3%	-49,0%	-54,9%
Benodigde reductie voor 2030	50,0%	52,6%	41,0%	2,0%	-

Tabel: Alignment beoordeling van bedrijven in sectoren met sectoroelstelling op basis van TPI en SBT data

TPI 2035 alignment aangevuld met SBT data	Aantal bedrijven	Percentage van de portefeuille
1,5 Degrees	438	20%
Below 2 Degrees	103	5%
2 Degrees	13	<1%
Pledges	20	<1%
Niet aligned	1.596	74%
Totale portefeuille	2.170	100%

Beursgenoteerde aandelen

Doelstellingen en maatstaven

In 2030 stoten onze beleggingen in aandelen 50 procent minder CO₂ uit dan in 2019. We kijken hierbij naar de absolute scope 1- en scope 2-uitstoot op basis van EVIC. Er wordt gebruik gemaakt van de volgende indicatoren om de klimaat performance van bedrijven te beoordelen:

- De TPI carbon performance data. Deze worden gebruikt om de performance versus TPI-sectorpaden in te schatten.
- De volgende klimaatindicatoren van MSCI ESG Research: Carbon Emissions, Product Carbon Footprint, Raw Materials and Sourcing, Water Stress, Biodiversity and Land use, en de MSCI Low Carbon Transition score. Deze data worden gebruikt voor de selectie van bedrijven.
- Klimaatkenmerken van bedrijven, zoals het percentage behaalde omzet uit energieopwekking met kolen. Ook deze data worden gebruikt voor de selectie van bedrijven (zie ook de SFDR Integratie van Duurzaamheidsrisico's).

Maatregelen

- We voeren gesprekken met de grote CO₂-uitstoters in onze aandelenportefeuille over de klimaatdoelstellingen en concrete acties die de bedrijven nemen.
- We beleggen niet langer in bedrijven die zich richten op fossiele olie en gasproductie.
- We steunen klimaatresoluties waar passend.
- We beleggen niet meer in bedrijven die in het algemeen slecht scoren op het gebied van milieu, maatschappij en goed bestuur en niet

in bedrijven die slecht scoren op een aantal specifieke klimaatcriteria (zie ook de SFDR Integratie van Duurzaamheidsrisico's).

In 2023 is voor PME een nieuwe beleggingsstrategie vastgesteld voor beursgenoteerde aandelen, waarin o.a. de selectiecriteria ten aanzien van het onderwerp energietransitie zijn aangescherpt. In de nieuwe strategie is het aantal sectoren waarop een energietransitie screening wordt toegepast uitgebreid. Er wordt onderscheid gemaakt tussen 14 carbon intensieve sectoren met een hoog klimaatrisico. Binnen deze sectoren wordt niet geïnvesteerd in de 20% slechtst scorende bedrijven. Deze screening heeft als doel om bedrijven met een beperkte veranderpotentie uit de portefeuille te verwijderen. Naast deze breed gespreide aandelenstrategie is een meer geconcentreerde, actief beheerde aandelenstrategie vastgesteld in 2023. De hiervoor beschreven nieuwe ESG selectiecriteria vormen een startpunt voor het universum waaruit aandelen worden geselecteerd voor deze geconcentreerde aandelenstrategie. De doelstellingen uit het klimaatactieplan van PME worden als richtlijn meegegeven aan de beheerder.

Resultaten

Op de doelstelling 50% reductie van de relatieve CO₂-uitstoot van de aandelenbeleggingen versus 2015

PME meet sinds 2015 de relatieve uitstoot van de aandelenportefeuille op basis van de marktkapitalisatie. De relatieve uitstoot wordt uitgedrukt als uitstoot-intensiteit in kilogram

Tabel: Relatieve CO₂-uitstoot van de aandelenportefeuille (o.b.v. marktkapitalisatie)

	31-12-2014	31-12-2015	31-12-2016	31-12-2017	31-12-2018	31-12-2019
Waarde aandelen (x € 1 miljoen)	12.601	14.037	17.057	16.646	14.622	19.074
CO ₂ eq-uitstoot (in ton)	2.953.557	2.979.346	3.537.457	2.810.504	2.265.609	2.086.126
Uitstoot-intensiteit (kgCO ₂ eq/100EUR)	23,4	21,1	20,7	16,9	15,5	10,9
Vermindering uitstoot-intensiteit in % t.o.v. vorige meting	-	-9,4%	-2,3%	-18,6%	-8,2%	-29,4%
Vermindering uitstoot-intensiteit in % t.o.v. 31-12-2014	-	-9,4%	-11,5%	-28,0%	-33,9%	-53,3%

	31-12-2020	31-12-2021	31-12-2022	31-12-2023
Waarde aandelen (x € 1 miljoen)	19.782	21.461	12.409	14.009
CO ₂ eq-uitstoot (in ton)	1.590.603	1.059.429	760.707	640.519
Uitstoot-intensiteit (kgCO ₂ eq/100EUR)	8,0	4,9	6,1	4,6
Vermindering uitstoot-intensiteit in % t.o.v. vorige meting	-26,5%	-38,6%	+24,2%	-25,4%
Vermindering uitstoot-intensiteit in % t.o.v. 31-12-2014	-65,7%	-78,9%	-73,8%	-80,5%

CO₂-equivalenten per 100 euro geïnvesteerd. PME heeft de doelstelling gesteld om per 2025 de relatieve uitstoot van de aandelenbeleggingen te reduceren met 50% ten opzichte van 2015. Dit doel is inmiddels ruimschoots gehaald. In vergelijking met eind 2022 heeft er een daling plaatsgevonden van de relatieve uitstoot van 25,4%, dit resulteert in een daling van 80,5% ten opzichte van het basisjaar eind 2014.

Op de doelstelling 50% reductie van de absolute CO₂-uitstoot versus 2019

PME wil voor 2030 de CO₂-uitstoot van de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuille met 50% reduceren ten opzichte van 2019. Eind 2023 was de absolute CO₂-uitstoot van de aandelenportefeuille 65,8% lager dan in 2019. Dit is meer dan als doel gestelde 50% reductie.

Eind 2023 is de uitstoot 447.226 tCO₂eq. De uitstoot van de aandelenportefeuille was eind 2023 8,4% lager dan eind 2022. Deze daling kan voor een groot deel verklaard worden door de gedaalde weging van de drie meest uitstoot-intensieve sectoren. Het totale gewicht van de Basic Materials, Industrial en Utilities sector is met 2,2% afgenomen van 20,8% naar 18,6%.

Op de doelstellingen per sector op basis van sectorspecifieke maatstaven

Eind 2020 heeft PME carbonreductiedoelstellingen op sectorniveau geformuleerd. Deze sectorreductiedoelstellingen gelden voor een aantal uitstoot-intensieve sectoren. Onderstaande tabel toont de dekking van de carbon intensiteit data die we gebruiken om de performance versus de

Tabel: Absolute CO₂-uitstoot van de aandelenportefeuille (o.b.v. EVIC)

	31-12-2019	31-12-2020	31-12-2021	31-12-2022	31-12-2023
Waarde aandelen (x € 1 miljoen)	19.074	19.782	21.461	12.409	14.009
CO ₂ eq-uitstoot (in ton)	1.309.412	1.056.962	739.354	448.313	447.226
Vermindering CO ₂ eq-uitstoot in % t.o.v. vorige meting	-	-19,30%	-30,00%	-34,00%	-8,4%
Vermindering CO ₂ eq-uitstoot in % t.o.v. basisjaar 2019	-	-19,30%	-43,50%	-62,70%	-65,8%
Benodigde reductie voor 2030	-50,00%	-38,10%	-11,40%	-	-

Tabel: Dekking van de carbon intensiteit data voor uitstoot-intensieve sectoren binnen de aandelenportefeuille

Sector (TPI Classificatie)	Aantal bedrijven in sector	Scope 1 & 2 uitstoot van bedrijven in sector	Aantal bedrijven in met data	Scope 1 & 2 uitstoot van bedrijven met data	Weging bedrijven met data
Luchtvaartmaatschappijen	1	0,3%	-	-	-
Aluminiumproducenten	6	1,1%	2	0,6%	0,0%
Autofabrikanten	17	0,8%	8	0,3%	1,5%
Cementproducenten	11	12,6%	7	11,5%	0,2%
Elektrische nutsbedrijven	48	16,7%	21	15,6%	1,5%
Staalproducenten	9	3,9%	6	3,8%	0,1%
Totaal	92	35,3%	44	31,7%	3,4%

Tabel: Ontwikkeling van de gewogen gemiddelde sector specifieke uitstoot-intensiteit binnen de aandelenportefeuille. Voor de voorafgaande jaren tonen we de data zoals gerapporteerd in het jaarverslag

Sector (TPI Classificatie)	Meet-eenheid	31-12-2020	31-12-2021	31-12-2022	31-12-2023	Doelstelling 2030	Benodigde reductie
Luchtvaart-maatschappijen	gCO ₂ /RTK	1.023,77	-	994,00		616,00	-
Aluminium-producenten	tCO _{2e} /t aluminium	9,15	7,66	9,13	4,84	4,73	-2%
Autofabrikanten	gCO ₂ /km (NEDC)	131,30	131,87	8,96	34,65	30,68	-11%
Cement-producenten	tCO ₂ /t cement-product	0,63	0,61	0,58	0,55	0,42	-24%
Elektrische nutsbedrijven	tCO _{2e} /MWh energie	0,38	0,30	0,27	0,29	0,14	-52%
Staalproducenten	tCO ₂ /t staal	1,95	2,04	1,40	1,23	1,13	-9%

sectordoelestellingen te meten. Op dit moment kunnen we voor 44 bedrijven in de sectoren waar we reductiedoelstellingen op geformuleerd hebben de uitstoot meten versus de reductiedoelstellingen. Deze bedrijven vertegenwoordigen tezamen ca. 32% van de uitstoot van de aandelenportefeuille. Vooral nutsbedrijven en cementproducenten zijn verantwoordelijk voor een belangrijk deel van de scope 1 en 2 uitstoot van de aandelenportefeuille.

In 2023 laten, zo ver we dit kunnen meten, aluminiumproducenten, cementproducenten en staalproducenten een daling zien van de (gemiddelde) uitstoot intensiteit. Bij de nutsbedrijven en autoproducenten zien we een (lichte) verhoging van de carbon intensiteit.

In de meeste sectoren laten de data die we tot onze beschikking hebben zien dat er vanaf 2020 belangrijke stappen zijn gezet om de uitstoot in lijn te brengen met de 1,5 graden paden van de IEA. Nutsbedrijven hebben weliswaar een sterke verbetering laten zien, maar moeten nog grote stappen zetten om de forse uitstootreductie die in deze sector verwacht wordt waar te maken. Binnen de nutssector hebben veel bedrijven hier plannen voor; relatief veel bedrijven liggen op koers op basis van hun reductiedoelstellingen.

Bedrijfsobligaties

Doelstellingen en maatstaven

In 2030 stoten onze beleggingen in bedrijfsobligaties 50 procent minder CO₂ uit dan in 2019. We kijken hierbij naar de absolute scope 1- en scope 2-uitstoot op basis van EVIC.

Er wordt gebruik gemaakt van de volgende indicatoren om de klimaat performance van bedrijven te beoordelen:

- De TPI carbon performance data. Deze worden gebruikt om de performance versus TPI-sectorpaden in te schatten.
- De volgende klimaatindicatoren van MSCI ESG Research: Carbon Emissions, Product Carbon Footprint, Raw Materials and Sourcing, Water Stress, Biodiversity and Land use. Deze data worden gebruikt voor de selectie van bedrijven.
- Klimaatkenmerken van bedrijven, zoals het percentage behaalde omzet uit energie-opwekking met kolen. Ook deze data worden gebruikt voor de selectie van bedrijven.

Maatregelen

- We selecteren vermogensbeheerders die zich inzetten voor CO₂-reductie en stimuleren hen waar nodig tot meer ambitie.
- We beleggen niet meer in bedrijven die in het algemeen het slecht scoren op het gebied van milieu, maatschappij en goed bestuur en niet in bedrijven die slecht scoren op een aantal specifieke klimaatcriteria (zie ook de SFDR Integratie van Duurzaamheidsrisico's).

Resultaten

Op de doelstelling van 50% reductie van de CO₂-uitstoot versus 2019

Binnen de bedrijfsobligatieportefeuille is een daling van de CO₂-uitstoot zichtbaar van 13,8% in 2023 ten opzichte van het jaar daarvoor. In vergelijking met ultimo 2019 stoot de portefeuille 41,5% minder uit. Per eind 2023 is 14,6% aanvullende carbonemissiereductie nodig om de 50% reductie versus 2019 doelstelling te bereiken. De belangrijkste oorzaak van de daling is het feit dat er minder belegd wordt in obligaties van de Duitse staalproducent Thyssenkrupp AG. Absoluut belegt PME 68,4% minder in deze obligaties.

Tabel: De absolute CO₂-uitstoot van de aandelenportefeuille berekend o.b.v. EVIC (data: ISS)

	31-12-2019	31-12-2020	31-12-2021	31-12-2022	31-12-2023
Waarde (x € 1 miljoen)	9.641	11.507	13.010	9.835	10.703
tCO ₂ e-uitstoot	1.065.657	1.449.092	1.272.659	723.865	623.847
Vermindering CO ₂ e-uitstoot (% t.o.v. vorige meting)	-	+36,0%	-12,2%	-43,1%	-13,8%
Vermindering CO ₂ e-uitstoot (% t.o.v. basisjaar 2019)	-	+36,0%	+19,4%	-32,1%	-41,5%
Benodigde reductie voor 2030	-50,0%	-63,2%	-58,1%	-26,4%	-14,6%

Tabel: Dekking van de carbon intensiteit data voor uitstoot-intensieve sectoren

Sector (TPI Classificatie)	Aantal bedrijven in sector	Scope 1 & 2 uitstoot van bedrijven in sector	Aantal bedrijven met data	Scope 1 & 2 uitstoot van bedrijven met data	Weging bedrijven met data
Luchtvaartmaatschappijen	5	10,3%	4	10,1%	0,5%
Aluminiumproducenten	3	2,0%	0	-	-
Autofabrikanten	7	0,1%	3	0,1%	0,4%
Cementproducenten	11	2,9%	1	2,8%	0,0%
Elektrische nutsbedrijven	80	40,3%	23	19,7%	3,1%
Staalproducenten	9	6,3%	3	5,1%	0,2%
Totaal	115	62,0%	34	37,7%	4,2%

Tabel: Ontwikkeling van de gewogen gemiddelde sector specifieke uitstoot-intensiteit binnen de bedrijfsobligatieportefeuille

Sector (TPI Classificatie)	Meeteenheid	31-12-2023	Doelstelling 2030	Benodigde reductie
Luchtvaartmaatschappijen	gCO ₂ /RTK	831,01	616,00	-25,9%
Aluminiumproducenten	tCO ₂ e/t aluminium	-	4,73	-
Autofabrikanten	gCO ₂ /km (NEDC)	126,60	30,68	-75,8%
Cementproducenten	tCO ₂ /t cementproduct	0,53	0,42	-21,3%
Elektrische nutsbedrijven	tCO ₂ e/MWh energie	0,22	0,14	-37,8%
Staalproducenten	tCO ₂ /t staal	1,09	1,13	3,8%

Op de doelstellingen per sector op basis van sectorspecifieke maatstaven

Ook voor de bedrijfsobligatieportefeuilles meten we voor zo ver mogelijk de prestaties van bedrijven versus de sectordoelstellingen. De tabel op de vorige pagina geeft een overzicht bij de dekking van de data. Hieruit blijkt dat de bedrijven waarvoor we de prestaties kunnen meten ca. 38% van de uitstoot van de portefeuille vertegenwoordigen. In het bijzonder de luchtvaartmaatschappijen en nutsbedrijven zijn verantwoordelijk voor een groot deel van deze uitstoot.

Bovenstaand overzicht laat zien dat de vooral de autofabrikanten in deze portefeuille nog grote stappen moeten zetten om de 2030 doelstellingen te bereiken. De staalbedrijven daarentegen hebben dit niveau al bereikt.

Vastgoed

Doelstellingen en maatstaven

We streven er naar om ruim voor 2030 alle vastgoedbeleggingen in lijn te brengen met de afspraken van Parijs om de opwarming van de aarde tot 1,5 graad te beperken. Om te beoordelen of we daarvoor op koers liggen wordt gebruik gemaakt van de methodiek die ontwikkeld is door CRREM (Carbon Risk Real Estate Monitor), een door de Europese Unie gefinancierde onderzoeksproject. Op basis hiervan is onze inschatting dat de uitstoot per vierkante meter vastgoed in 2030 40 procent lager moet zijn dan in 2020. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van o.a. de CO₂-voetafdruk data die we ontvangen vanuit GRESB, en informatie over de energielabels.

Maatregelen

- We selecteren vastgoedbeheerders die zich inzetten voor CO₂-reductie en stimuleren hen waar nodig tot meer ambitie.
- Samen met onze vastgoedbeheerder stimuleren en creëren we de ontwikkeling van houtbouwprojecten, oftewel crosslaminated timber (CLT).
- We investeren in renovatie, installatie van zonnepanelen en vervanging van bestaande warmtesystemen.

Onze vastgoedbeheerders hebben stappen genomen om het inzicht in de kosten en opbrengsten van renovaties te vergroten. Waar mogelijk zetten we ons in om bouwmaterialen te vervangen met minder CO₂-intensieve alternatieven. Een voorbeeld hiervan is project Roosendaal waarbij een voormalig V&D gebouw getransformeerd wordt naar levensloopbestendige woningen middels houtbouw. In 2023 is de uitontwikkeling van het plan in samenwerking met de bouwer en alle adviseurs van start gegaan.

Resultaten

Op de ambitie van een minimale GRESB-score van drie sterren

Beheerders van de vastgoedportefeuilles moeten minimaal drie van de vijf sterren van het vergelijkende duurzaamheidskeurmerk GRESB¹ hebben. Als we in zee gaan met een vastgoedbelegger, moet binnen twee jaar de stap gemaakt worden naar vier sterren. Het streven is vijf sterren.

De GRESB informatie is gepubliceerd medio 2023 en betreft data over 2022. In deze rapportage is deze informatie derhalve gekoppeld aan portefeuilleposities ultimo 2022.

Tabel: GRESB participatie en rating (0-5) vastgoedportefeuilles.

GRESB participatie & rating	Participatie (31-12-2021)	Rating (31-12-2021)	Participatie (31-12-2022)	Rating (31-12-2022)
OGNL	100,0%	4,9	100,0%	5,0
IOG Europa	98,3%	4,7	95,1%	4,5
IOG VS	51,0%	1,5	92,8%	3,5
Totale portefeuille, gemiddeld	98,6%	4,8	97,6%	4,7

¹ GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark) is een onafhankelijke benchmark die vastgoedfondsen en -portefeuilles wereldwijd beoordeelt en vergelijkt op hun duurzaamheidsprestaties

Tabel: Ontwikkeling van de CO₂-uitstoot van de vastgoedportefeuille

	31-12-2021	31-12-2022
Waarde vastgoed (x € 1 miljoen)	2.468,76	3.322,32
tCO ₂ e(o.b.v. GAV)	18.182	18.661
kgCO ₂ e/m ²	24,38	21,59
kgCO ₂ e/100 EUR geïnvesteerd (o.b.v. GAV)	0,748	0,700
Datadekking totale CO ₂ e-uitstoot	91,1%	90,8%
Vermindering CO ₂ e/m ² (% t.o.v. vorige meting)	-	-11,4%

Verdeling NAV o.b.v. energielabels – Nederlandse portefeuille	2021	2022	2023
A++++	2,04%	1,68%	2,13%
A+++	0,00%	4,05%	11,79%
A++	0,00%	5,07%	7,83%
A+	6,84%	15,43%	15,50%
A	40,26%	28,03%	32,90%
B	18,07%	14,14%	9,82%
C	27,02%	24,91%	16,34%
D	1,60%	2,15%	1,79%
E	0,00%	0,32%	0,00%
F	4,16%	3,44%	0,00%
G	0,00%	0,71%	1,79%
Geen label	0,00%	0,00%	0,11%
AuM Totaal (miljoen EUR)	1.396	1.865	1.839
A++++ t/m A	49,14%	54,27%	70,15%
A++++ t/m C	94,23%	93,32%	96,31%
Overig	5,77%	6,61%	3,69%

Op de doelstelling van een 40% lagere uitstoot per m² dan in 2020 (t.o.v. de 2020 CRREM-paden)

De tabel op de vorige pagina toont onze huidige gemeten uitstoot voor vastgoed in 2021 en 2022, op basis van de data van GRESB. De uitstoot per m² is op basis van deze data tussen 2021 en 2022 met 11% afgenomen.

De CO₂-uitstoot per m² is vooral in de Nederlandse woningportefeuille afgenomen. Ook in de Europese portefeuille is de uitstoot per m² gedaald, dit is mede het gevolg van een verandering van portefeuillesamenstelling naar fondsen met een lagere uitstoot per m².

Naast de CO₂-uitstoot data tonen we tevens ter informatie ook de portefeuilleverdeling op basis van energie labels voor het Nederlandse en Europees vastgoed (zie tabel op de vorige pagina). Energielabels vormen, naast CO₂-

uitstoot intensiteit per m², ook een indicatie van energie-efficiëntie. In de vastgoedportefeuille sturen we niet direct op energielabels.

Om de portefeuille in lijn te brengen met een 1,5 graden-scenario zetten we met name in op duurzame renovatie (bijvoorbeeld isolatie) en zo veel mogelijk op energie neutrale nieuwbouw. De afgelopen jaren is de verdeling van energielabels verbeterd.

Op de doelstelling dat de beleggingen ruim voor 2030 in lijn gebracht zijn met de 1,5 graden CRREM-paden

De tabel hieronder toont de performance van de vastgoed beleggingen versus de CRREM-paden. De performance versus de CRREM-paden is verslechterd als gevolg van een update van de CRREM-paden (de gemiddelde intensiteitscijfers zijn voor de komende jaren lager geworden doordat de wereld te traag decarboniseert en derhalve minder 'carbon budget' resteert.

	2021	2022
Gemiddeld CRREM stranding year	2028	2023
% investeringen aligned o.b.v. CRREM pad 2025	88,5%	22,6%
% investeringen aligned o.b.v. CRREM pad 2030	25,0%	2,1%
% investeringen aligned o.b.v. CRREM pad 2040	9,7%	0%
Gemiddeld CRREM stranding year	2028	2023

Infrastructuur

Doelstellingen en maatstaven

In 2025 hebben we ongeveer 1,2 miljard euro – die vrijkwam door de verkoop van beleggingen in producenten van olie en gas – opnieuw belegd in investeringen met een positieve impact op de transitie naar duurzame energie.

De impact die met deze beleggingen gemaakt wordt schatten we in op basis van data over de vermeden CO₂-uitstoot. Daarnaast willen we uiterlijk in 2040 alle infrastructuur beleggingen in lijn brengen met het 1,5 graden pad van het Parijs Akkoord.

Maatregelen

- We selecteren voor onze beleggingen in infrastructuur vermogensbeheerders die zich inzetten voor CO₂-reductie.

- We investeren in projecten met een meetbaar positieve impact op de energietransitie en een passend financieel rendement.
- We doen geen nieuwe investeringen in kolen- en oliegerelateerde projecten in infrastructuur

Resultaten

Per 31 december 2023 is er circa € 950 miljoen van deze € 1,2 miljard euro gecommiteerd aan hernieuwbare energieprojecten in de infra debt en infra equity portefeuilles. Eind 2023 heeft PME in totaal € 719 miljoen belegd binnen het thema Energietransitie via infra debt en equity. Op basis van de huidige data is het nog niet mogelijk om een goede inschatting te maken van de mate van alignment van onze infrastructuur beleggingen met het 1,5 graden pad. We onderzoeken hoe we deze beleggingscategorie beter kunnen meten en sturen.

Private equity

Doelstellingen en maatstaven

Uiterlijk in 2040 zijn alle private equity-beleggingen in lijn met de afspraken van Parijs om de opwarming van de aarde tot 1,5 graad te beperken.

We streven er naar om ook voor private equity beleggingen inzicht te krijgen in de CO₂-uitstoot.

Maatregelen

- We selecteren vermogensbeheerders die zich inzetten voor CO₂-reductie en stimuleren hen waar nodig tot meer ambitie.
- Vanaf 2022 probeert PME minstens € 150 miljoen per jaar in nieuwe private equity beleggingen te steken in bedrijven met een positieve maatschappelijke impact.

Resultaten

Op de doelstelling om alle beleggingen in lijn met het Parijsakkoord per 2040 te brengen

Op basis van de huidige data is het nog niet mogelijk om een goede inschatting te maken van de mate van alignement van onze private equity beleggingen. We onderzoeken hoe we deze beleggingscategorie beter kunnen meten en sturen.

Wel monitoren we periodiek de fondsbeheerders voor private equity op het gebied van ESG performance, en gaan we met beheerders in gesprek wanneer deze performance te laag is. Klimaat maakt een belangrijk onderdeel uit van deze monitoring.

Hypotheke, staatsobligaties en bosbouw

In 2023 zijn er ook plannen opgesteld voor de beleggingscategorieën hypotheke, staatsobligaties en bosbouw. Vanaf volgend jaar zal in de klimaatrapportage ook gerapporteerd worden over de voortgang op de acties in deze klimaatplannen.

Daarnaast worden fysieke klimaatrisico's beheerst via het landenbeleid van PME, door niet te investeren in obligaties of staatbedrijven van landen die onvoldoende beoordeeld worden

op een klimaatrisico score (de ND Gain index) en wordt beheerders van vastgoedportefeuilles gevraagd fysieke klimaatrisico's mee te wegen in de investeringsbeslissingen.

Organisatie van het risicomanagement

Risicobeheersing is een integraal onderdeel van de bedrijfsvoering van pensioenfondsen en uitvoerders en is gestoeld op het 3LoD-model. De primaire verantwoordelijkheid voor de beheersing van risico's ligt binnen het pensioenfonds bij de uitvoerend bestuurder balans- en vermogensbeheer en zijn team. De risicomangers van het fonds vormen samen de tweede lijn. Het niet uitvoerend bestuur, ondersteund door de audit, risk & compliance commissie vormt de derde lijn.

Binnen de uitvoerder MN ligt de primaire verantwoordelijkheid voor de beheersing van de risico's bij de verantwoordelijke risiconemers zoals portfoliomanagers (1e lijn). De afdeling Risk Management & Compliance vormt de tweede lijn en stelt mede de kaders en richtlijnen op waarbinnen de risico's beheerst moeten zijn. Controle op naleving van de beheersing en het uitvoeren van onafhankelijke monitoring van de risico's vormen eveneens onderdeel van de taken van de afdeling Risk Management & Compliance. Vanuit de afdeling Audit (derde lijn) wordt controle op beide beheersingslijnen gehouden.

Bijlage 5

Toelichting meting CO₂-uitstoot

PME hanteert twee metingen voor de monitoring van de CO₂-uitstoot van de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles:

- **CO₂-voetafdruk:** Sinds 2015 wordt de CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuille gemeten. Sinds 2021 wordt ook de voetafdruk van de bedrijfsobligatieportefeuille gemeten. PME heeft een reductiedoelstelling gezet op de CO₂-voetafdruk van 50% reductie in 2030 t.o.v. 2019.
- **Sector specifieke uitstoot-intensiteit:** PME heeft voor de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles reductiedoelstellingen voor het jaar 2030 geformuleerd voor zes CO₂-intensieve sectoren. Om de voortgang op deze doelstellingen te kunnen bijhouden wordt per sector de gewogen gemiddelde uitstoot-intensiteit berekend.

Voor de berekening van de CO₂-voetafdruk van de portefeuille wordt gebruik gemaakt van scope 1 en scope 2 data. Scope 3 data worden (nog) niet meegenomen in deze meting. De scope 3 data kunnen voor de meeste sectoren nog niet op een betrouwbare en consistente manier gemeten worden. Dit neemt echter niet weg dat de scope 3 uitstoot voor bepaalde industrieën en bedrijven wel een belangrijke factor is wanneer we beoordelen of een bedrijf volgens het Parijs Akkoord handelt. Daarom is scope 3 wel meegenomen in de sectorreductiedoelstellingen waar relevant en mogelijk; op dit moment geldt dat voor autofabrikanten.

CO₂-voetafdruk

MN maakt voor het verzamelen van de uitstootgegevens van bedrijven gebruik van de diensten van Institutional Shareholder Services Inc. (ISS). ISS levert MN de uitstootgegevens van alle posities en alle benchmarkposities van de aan-

delen- en bedrijfsobligatieportefeuilles van haar opdrachtgevers.

Sinds de eerste meting in 2015 is de CO₂-voetafdruk van PME ieder jaar met een jaarvertraging gepubliceerd. Dit betekende dat in het jaarverslag van 2021 de voetafdruk van de portefeuille van ultimo 2020 werd gepubliceerd. In het jaarverslag 2022 heeft PME ervoor gekozen om de carbon footprint niet langer met een vertraging te publiceren. De meest recente meting in deze klimaatrapportage is uitgevoerd op basis van de uitstoot van bedrijven zoals bekend bij ISS op 31 december 2023 en de posities en benchmarkposities op diezelfde datum.

Koolstofdioxide-equivalent

Een in de industrie veelgebruikte maatstaf voor de uitstoot van broeikasgassen is de koolstofdioxide-equivalent (CO₂e). Hoewel koolstofdioxide het meest bekende broeikasgas is, zijn er nog andere gassen die een bijdrage leveren aan de opwarming van de aarde.

De koolstofdioxide-equivalent maakt het mogelijk om de impact van verschillende broeikasgassen vergelijkbaar te maken. Het potentieel voor opwarming van methaan over 100 jaar is bijvoorbeeld 21 keer zo groot als dat van koolstofdioxide. In andere woorden: de uitstoot van 1 miljoen ton methaan staat gelijk aan de uitstoot van 21 miljoen ton koolstofdioxide¹.

ISS neemt de belangrijkste broeikasgassen mee in hun cijfers en drukt deze uit in koolstofdioxide-equivalenten².

Toewijzen uitstoot

Volgens het "ownership principle" van het Greenhouse Gas Protocol kan een investeerder zich

¹ OECD, Glossary of Statistical Terms: Carbon Dioxide Equivalent; <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=285>

² ISS neemt de volgende broeikasgassen mee in hun cijfers: koolstofdioxide, methaan, stikstofoxiden, fluorkoolwaterstoffen, perfluorkoolwaterstoffen en zwavelhexafluoride.

(een deel van) de uitstoot van een bedrijf toerekenen wanneer het eigenaar wordt van aandelen van het bedrijf of wanneer de investeerder het bedrijf financiert via schuld papier. De hoeveelheid uitstoot die wordt toegewezen aan de aandeel- of schuldhouders is afhankelijk van de totale waarde van de aandelen of het schuld papier en wordt afgezet tegen de totale waarde van het bedrijf, waarbij zowel naar de marktkapitalisatie alsook de openstaande schuld wordt gekeken. Wanneer een investeerder 0,1% van de waarde van een bedrijf bezit wordt 0,1% van de totale uitstoot van het bedrijf aan de investeerder toegewezen. Op portefeuilleniveau wordt de uitstoot geaggregeerd op basis van toegewezen uitstoot.

De toegerekende uitstoot wordt vaak aangeduid als Emission Exposure. De Emission Exposure wordt berekend door de totale uitstoot van een bedrijf te vermenigvuldigen met het percentage dat de investeerder van de waarde van het bedrijf bezit. Voor het bepalen van de waarde van een bedrijf maakt MN gebruik van de enterprise value including cash (EVIC). Het gebruik hiervan wordt geadviseerd door zowel de Partnership for Carbon Accounting Financials (PCAF) als de European Technical Expert Group on Sustainable Finance (EU TEG).

De EVIC wordt binnen de accounting gebruikt om een bedrijf te beoordelen in het geval er een fusie of overname plaatsvindt. Het geeft een goed beeld van de totale waarde van een bedrijf door de marktkapitalisatie te combineren met lange- en korte-termijn schulden en cash posities. De EVIC wordt als volgt gedefinieerd:

$$EVIC = \text{Market cap} + \text{Market value of preferred shares outstanding} + \text{Book value of debt} + \text{Book value of minority interest}$$

PME maakt wat EVIC betreft gebruik van de data van dataleverancier ISS. PME hanteert daarmee dezelfde definitie voor de berekening van EVIC-waardes als ISS. Deze methode houdt geen rekening met correcties voor hedges en derivaten. Deze definitie sluit aan bij de PCAF richtlijnen aangezien PCAF het al dan niet op-

nemen van derivaten en hedges in de EVIC waarde niet expliciet heeft gedefinieerd. Wel geeft PCAF mee dat het voorzichtigheidsbeginsel moet worden toegepast, wat inhoudt dat bij enige twijfel het de voorkeur heeft om bepaalde elementen niet mee te nemen in de EVIC-berekening. Dit leidt namelijk tot een hogere toegewezen uitstoot.

De berekening van de Emission Exposure op basis van EVIC schrijft voor dat de waarde van de aandelen en/of het schuld papier afgezet wordt tegen de totale EVIC van het uitgevende bedrijf:

$$\frac{(\text{Investment into Company})}{(\text{EVIC of Company})} \times \text{Total Emissions of Company}$$

Databronnen

We maken gebruik van de uitstootgegevens van ISS. Deze dataleverancier verkrijgt gegevens op zijn beurt uit vier verschillende bronnen:

- MVO- of Jaarverslagen: veel bedrijven meten zelf hun uitstoot van broeikasgassen en publiceren deze gegevens over het voorgaande jaar in hun jaarverslag of MVO verslagen.
- Carbon Disclosure Project: een deel van de bedrijven publiceert hun uitstoot via het Carbon Disclosure Project (CDP), een non-profit organisatie die bedrijven hierbij ondersteunt.
- Andere rapportages, bijv. die van ngo's: bedrijven die zelf geen uitstoot gegevens publiceren worden soms door externe partijen onderzocht die de gegevens vervolgens publiceren.
- Modellerings: samen met het Zwitserse Federale Instituut voor Technologie (ETH) in Zurich heeft ISS een model ontwikkeld waarmee de uitstoot van bedrijven waarvan gepubliceerde gegevens ontbreken of onbetrouwbaar zijn geschat kunnen worden.

Om tot een inschatting te komen vergelijkt ISS niet-rapporterende bedrijven met gelijksoortige bedrijven die wel gegevens rapporteren. Door gebruik te maken van een gepatenteerd branche classificatiesysteem op basis van hun CO₂-uitstootprofiel komt ISS tot een modellering van de CO₂-uitstoot.

Aan de hand van het classificatiesysteem heeft ISS specifieke modellen ontwikkeld voor 400 sub-sectoren. Elke sub-sector wordt statistisch geanalyseerd om significante broeikasgas-emissievoorspellers te identificeren. Dergelijke voorspellers van broeikasgasemissies zijn onder meer omzet, aantal werknemers en kosten van verkochte goederen. In het geval op een later moment wel informatie bekend wordt over daadwerkelijke uitstoot voor een onderneming wordt getest of de eerdere schattingen klopten. Op die manier wordt het instrument van modellering steeds robuuster.

Voor het grootste deel van bedrijven waarin belegd is, is data beschikbaar om de CO₂-uitstoot te berekenen en toe te wijzen aan PME. Voor 15,35% (0,34% voor aandelen, 35% voor bedrijfsobligaties) van het belegd vermogen is dit echter niet het geval. Deze beleggingen worden voor de berekening van de CO₂-uitstoot buiten beschouwing gelaten, maar behoren wel tot het belegd vermogen. De databeschikbaarheid voor bedrijfsobligaties is lager omdat de bedrijven waarin we beleggen via obligaties over het algemeen minder ESG data rapporteren. Over de jaren heen is te zien dat de databeschikbaarheid over het algemeen toeneemt, en we verwachten ook dat dit zal blijven toenemen. Onze uitvoerder MN probeert ook actief bij onze dataleveranciers te sturen op meer databeschikbaarheid en

we kijken actief naar alternatieve oplossingen om de databeschikbaarheid te verhogen, bijvoorbeeld door CO₂-emissies voor de portefeuille te modelleren.

Onderstaande tabel geeft de herkomst van de CO₂-data weer voor de CO₂-voetafdrukmetingen van afgelopen jaren, uitgedrukt als percentage van het belegd vermogen.

Datakwaliteit

Dataleverancier ISS beoordeelt de CO₂-data die worden verzameld en gemodelleerd. Bij de beoordeling van gerapporteerde data kijken we onder meer of de data extern geverifieerd zijn, in hoeverre de data afwijkt van andere bronnen en hoe consistent de rapportage de afgelopen jaren is geweest. Bij de beoordeling van gemodelleerde data is de nauwkeurigheid van de gebruikte input-data van belang. De betrouwbaarheidsscore die ISS toewijst kan worden vertaald naar de PCAF Data Quality Score. Echter, deze vertaling is naar ons inziens nog niet robuust genoeg. Momenteel onderzoeken we de mogelijkheden om de PCAF Data Quality Score van de CO₂-data te rapporteren, zoals wordt geadviseerd in de PCAF richtlijnen

Sector specifieke uitstoot-intensiteit

De sectorreductiedoelstellingen zijn gebaseerd op de klimaatscenario's van de International

Tabel: Ontwikkeling van databronnen voor CO₂-voetafdrukmeting

Databron	31-12-2021	31-12-2022	31-12-2023
MVO- of Jaarverslagen	35,0%	51,8%	54,8%
Carbon Disclosure Project	50,6%	39,8%	35,3%
Andere rapportages	0,6%	0,9%	1,3%
Modellering	10,3%	5,6%	4,9%
Niet verzameld	3,5%	1,8%	3,7%

Tabel: Sector specifieke doelstellingen o.b.v. TPI

Sector	Meeteenheid	Doelstelling 2030
Elektrische nutsbedrijven	Ton CO ₂ e per geproduceerde megawattuur energie	0,14
Luchtvaartmaatschappijen	Gram CO ₂ per RTK (Revenue tonne kilometres)	616,00
Aluminiumproducenten	Ton CO ₂ e per geproduceerde ton aluminium	4,73
Autofabrikanten	Gemiddelde uitstoot van nieuw geproduceerde auto's in gram CO ₂ per kilometer	30,68
Cementproducenten	Ton CO ₂ per geproduceerde ton cementproduct	0,42
Staalproducenten	Ton CO ₂ per geproduceerde ton staal	1,13

Energy Agency (IEA). De doelstellingen reflecteren de benodigde reductie voor het beperken van de opwarming van de aarde tot onder de 1,5°C en het behalen van een netto nul uitstoot in 2050. Voor zes zeer uitstoot-intensieve sectoren in de portefeuille van PME is een sectorreductiedoelstelling vastgesteld.

Om te bepalen of de uitstoot-intensiteit van de bedrijven in de portefeuille van PME in lijn is met de doelstellingen van het Parijs Akkoord wordt niet naar de totale uitstoot van een bedrijf gekeken, maar naar de uitstoot per geproduceerd product. Hiervoor worden de data van het Transition Pathway Initiative gebruikt (TPI). TPI is een door investeerders opgerichte organisatie, die samenwerkt met een researchteam van de Londen School of Economics, en heeft voor een groot aantal bedrijven in uitstoot-intensieve sectoren in kaart gebracht hoeveel CO₂ deze bedrijven uitstoten per geproduceerd product en hoe deze uitstoot zich verhoudt tot de doelstellingen van het Parijs Akkoord. TPI meet de uitstoot-intensiteit van bedrijven op basis van product specifieke maatstaven, bijvoorbeeld de uitstoot per ton staal voor staalbedrijven. Om te beoordelen of een bedrijf op koers ligt voor een 1,5-graden (of ander) scenario, wordt per sector vastgesteld hoe de uitstoot-intensiteit zich in dit scenario moet ontwikkelen. Dit wordt voor de meeste sectoren berekend op basis van data van de International Energy Agency. De uitstoot-intensiteit van een bedrijf wordt vervolgens afgezet tegen dit pad om te beoordelen of het bedrijf op koers ligt voor een 1,5 graden scenario

Om de huidige uitstoot-intensiteit van de verschillende sectoren in de portefeuille van PME te berekenen, wordt de gewogen gemiddelde uitstoot-intensiteit (naar vermogen) berekend van de bedrijven in de portefeuille. De uitstoot-intensiteit van de portefeuille kan op vier manieren veranderen:

- Wijziging van het gewicht van bedrijven in de portefeuille
- Uitsluiting of toevoeging van bedrijven aan de portefeuille
- Reële verlaging of verhoging van de uitstoot-intensiteit van de bedrijven in de

portefeuille

- Toevoeging van bedrijven aan de dataset van TPI die ook onderdeel zijn van de portefeuille

Anders dan bij de berekening van de carbon footprint hebben koerswijzigingen van aandelen en obligaties relatief weinig invloed op de berekende uitstoot-intensiteit.

Toelichting meting CO₂-uitstoot vastgoedportefeuille

In de klimaatrapportage van 2023 rapporteert PME voor het eerst over de CO₂-uitstoot van de vastgoedportefeuille. Voor de vastgoedportefeuille wordt de CO₂-uitstoot op twee manieren berekend:

- CO₂-uitstoot per m²: de gewogen gemiddelde CO₂-uitstoot/m² van de vastgoedbeleggingen in de portefeuille van PME.
- CO₂-uitstoot per 100 EUR geïnvesteerd: de hoeveelheid uitstoot die aan PME wordt toegewezen per 100 euro geïnvesteerd in vastgoed.

CO₂-uitstoot per m²

Voor de meting van de gewogen gemiddelde CO₂-uitstoot/m² wordt gebruik gemaakt de uitstoot-intensiteit data van GRESB. In deze cijfers zijn enkel de gemiddelde intensiteitswaarden opgenomen van objecten met 100% data-dekking. De datadekking ligt daardoor lager dan de totale datadekking van de GRESB dataset. Middels deze maatstaf kunnen vastgoedbeleggingen vergeleken worden met de CRREM paden. De CRREM paden laten de benodigde CO₂-uitstoot per m² zien per sub-sector en regio waar vastgoed aan moet voldoen om in lijn te zijn met een 1,5 graden scenario. Het jaar waarin de CO₂-uitstoot/m² van een vastgoedobject of een portefeuille niet meer in lijn is met het 1,5 graden pad wordt het 'stranding year' genoemd.

CO₂-uitstoot per 100 EUR geïnvesteerd

Net als bij aandelen- en bedrijfsobligaties wordt de uitstoot van vastgoedbeleggingen toegewezen aan PME als investeerder (Emission Exposure). Deze maatstaf laat zien hoeveel CO₂ PME financiert.

Anders dan bij aandelen- en bedrijfsobligaties wordt de toewijzing berekend door gebruik te maken de Gross Asset Value (GAV). De CO₂-uitstoot per 100 EUR geïnvesteerd wordt als volgt berekend:

$$\frac{\sum_i^n \left(\frac{\text{Invested value}_i}{\text{Gross asset value}_i} \times \text{total scope 1 and 2 emissions}_i \right)}{\text{Total investment (Portfolio)}}$$

De totale CO₂-uitstoot is gebaseerd op alle aan GRESB gerapporteerde informatie. Dit betekent dat ook objecten met een gedeeltelijke datadekking worden meegenomen. De uitstootdata worden niet gecorrigeerd voor ontbrekende data. Dit betekent dat de CO₂-uitstoot niet volledig is en hoger zal worden naar mate de datadekking verbeterd.

Databronnen

Voor de meting wordt gebruik gemaakt van GRESB data. Deze data laten de uitstoot van koolstofdioxide-equivalenten zien en kijkt dus naar meer broeikasgassen dan alleen CO₂. GRESB verkrijgt gegevens direct van vastgoedfondsen, -beheerders en -bedrijven.

Datakwaliteit

GRESB beoordeelt de CO₂-data die worden verzameld steekproefsgewijs en biedt vastgoedeigenaren de gelegenheid deze indien nodig te corrigeren.

Bijlage 6

Template periodieke informatieverschaffing voor de financiële producten, bedoeld in artikel 8, leden 1, 2 en 2 bis, van Verordening (EU) 2019/2088 en in artikel 6, eerste alinea, van Verordening (EU) 2020/852

Duurzame belegging: een belegging in een economische activiteit die bijdraagt aan het behalen van een milieudoelstelling of een sociale doelstelling, mits deze belegging geen ernstige afbreuk doet aan ecologische of sociale doelstellingen en de ondernemingen waarin is belegd, praktijken op het gebied van goed bestuur toepassen.

De **EU-taxonomie** is een classificatiesysteem dat is vastgelegd in Verordening (EU) 2020/852. Het gaat om een lijst van **ecologisch duurzame economische activiteiten**. Die verordening bevat geen lijst van sociaal duurzame economische activiteiten. Duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling kunnen wel of niet op de taxonomie zijn afgestemd.

Productnaam: Stichting PME Pensioenfonds

Identificatiecode voor juridische entiteiten (LEI): RR5C8B0WL67LM-8LXGY08

Ecologische en/of sociale kenmerken (E/S kenmerken)

Had dit financiële product een duurzamebeleggingsdoelstelling?

Ja

Nee

Dit product heeft de volgende duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling gedaan: ___%.

Het product promootte ecologische/sociale (E/S) kenmerken. Hoewel duurzaam beleggen niet het doel ervan was, had het een minimum van 18,20% duurzame beleggingen.

in economische activiteiten die volgens de EU-taxonomie als ecologisch duurzaam gelden

met een ecologische doelstelling in economische activiteiten die volgens de EU-taxonomie als ecologisch duurzaam gelden.

in economische activiteiten volgens de EU-taxonomie niet als ecologisch duurzaam gelden.

met een ecologische doelstelling in economische activiteiten die volgens de EU-taxonomie niet als ecologisch duurzaam gelden.

Dit product heeft de volgende duurzame beleggingen met een sociale doelstelling gedaan: ___%.

met een sociale doelstelling.

Het product promootte E/S-kenmerken, maar heeft niet duurzaam belegd.

In hoeverre is voldaan aan de ecologische en/of sociale kenmerken die dit financiële product promoot?

Stichting PME Pensioenfonds (hierna: PME) belegt voor een goed pensioen. PME streeft ernaar dit zo verantwoord mogelijk te doen, zodat gepensioneerden hun pensioen ontvangen in een wereld die toekomstbestendig, rechtvaardig en leefbaar is.

PME heeft zich met name gericht op:

- 1 Het uitsluiten van ongewenste activiteiten: controversiële wapens, wapens voor civiel gebruik, tabak, steenkoolproductie, fossiele olie- en gasproducenten, teerzandolie, pornografische producten en bont. Deze ongewenste activiteiten waren geen onderdeel van de beleggingen van PME in het jaar 2023¹. Het actuele overzicht van alle uitsluitingsgronden is te vinden in het [uitsluitingsbeleid](#) van PME.
- 2 Het beperken van negatieve effecten van beleggingen door het betrekken van milieu- en sociale factoren en ondernemingsbestuur (ESG) bij beleggingsbeslissingen. PME heeft in 2023 hoofdzakelijk belegd in ondernemingen en landen die op basis van ESG indicatoren van externe data-providers relatief beter hebben gescoord dan gemiddeld.
- 3 De thema's 'klimaatverandering', 'biodiversiteit' en 'arbeid'. Dit zijn drie urgente onderwerpen, en PME kan als betrokken aandeelhouder veel op deze onderwerpen bereiken.
- 4 Het realiseren van impact ten aanzien van de energietransitie, circulaire economie, innovatie en werk, betaalbare huisvesting en gezondheidszorg door een deel van de portefeuille aan te wenden voor gericht beleggingen ten aanzien van deze onderwerpen. De waarde van impactinvesteringen bedroeg in 2023 € 2.411 miljoen.

De pensioenregeling als zodanig heeft niet een referentiebenchmark zoals bedoeld in SFDR.

Meer informatie over de gerealiseerde duurzame ambities is opgenomen in hoofdstuk 5 van het jaarverslag van PME.

Hoe hebben de duurzaamheidsindicatoren gepresteerd?

De duurzaamheidsindicatoren die PME hanteert, hebben in 2023 als volgt gepresteerd:

- De gewogen gemiddelde Morgan Stanley Capital International ('MSCI') Industry Adjusted ESG score (beursgenoteerde aandelen & bedrijfsobligaties). Dit bedroeg voor de aandelenportefeuilles 7,25 en voor de bedrijfsobligatieportefeuilles 7,23. Deze score geeft een indicatie hoe goed ondernemingen in de portefeuille hun materiële ESG risico's beheren ten opzichte van sector peers.² De schaal van de MSCI ESG Industry Adjusted score loopt van 10 (best presterend) tot 0 (slechtst presterend).
- CO₂-uitstoot (beursgenoteerde aandelen & bedrijfsobligaties). De absolute uitstoot van de totale portefeuille was ultimo 2023 1.071.073 tCO_{2e}. De absolute uitstoot van de aandelenportefeuille was 447.226 tCO₂, voor de bedrijfsobligatieportefeuille was dit 623.847 tCO_{2e}.

¹ De uitsluitingen zijn gedaan op basis van data van externe dataproviders. De volledigheid van de uitsluitingen op deze activiteiten is afhankelijk van de volledigheid van de beschikbare data van de dataprovider.

² Zie voor een beschrijving van de scoremethodiek: [MSCI ESG Metrics Calculation Methodology](#).

Duurzaamheidsindicatoren meten hoe de ecologische of sociale kenmerken die het financiële product promoot, worden verwezenlijkt.

- Het aantal bedrijven dat in 2023 onderdeel uitmaakte van een van de engagementprogramma's was als volgt:

Engagementthema	Aantal ondernemingen
Biodiversiteit	9
Energietransitie 2021 – 2023	9
IMVB Cases	4
Leefbaar inkomen in agrifood	5
Leefbaar loon in textiel	6
Nederlandse Beurgenoteerde Ondernemingen ³	7
Engagement via Federated Hermes ⁴	580

- De **gewogen gemiddelde scores op de indicatoren uit het EMD (Emerging Market Debt) Landenraamwerk**. Dit betreft de volgende indicatoren:
  - Corruption Perception Index van Transparency International
  - De Democracy Index van de Economist Intelligence Unit
  - De Vulnerability en Readiness score van de Notre Dame Global Adaptation Initiative (ND-GAIN)
  - De Human Development Index (HDI) van de United Nations Development Programme.

Onderstaande tabel geeft de scores van de EMD portefeuilles van PME weer:

Aspect ESG ontwikkeling	Indicator	Schaal*	Uitleg	Score EMD portefeuilles
Governance & sociaal	Corruption Perception Index	0-100	0 = laagste niveau van corruptie 100 = hoogste niveau van corruptie	37,83
	Democracy Index	0-100	0 = laagste niveau van democratie 100 = hoogste niveau van democratie	65,01
Sociale ontwikkeling	Human Development Index	0-100	0 = laagste ontwikkelingsniveau 100 = hoogste ontwikkelingsniveau	75,57
Milieurisico	Vulnerability Index	0-100	0 = niet kwetsbaar 100 = kwetsbaar	41,82
	Readiness Index	0-100	0 = niet gereed 100 = volledig voorbereid	39,51

* In bovenstaande tabel zijn scores geconverteerd naar een schaal van 0-100.

- PME heeft **het percentage** van de beleggingen die bijdragen aan de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties (Sustainable Development Investments), ook wel 'SDI meting' genoemd gemeten. Dit percentage bedroeg in 2023 18,5%.
- PME houdt het **bedrag van de impactbeleggingen**, en de daarmee **gerealiseerde impact** bij. Dit bedroeg afgelopen jaar: € 2.411 miljoen.

³ Met dit programma wil PME inzicht krijgen in de strategische kwesties bij Nederlandse beursondernemingen, en bijdragen aan de langetermijnwaarde van die ondernemingen.

⁴ Equity Ownership Services (EOS, onderdeel van Federated Hermes) richt zich op een breed aantal onderwerpen die voor ondernemingen van belang zijn, afhankelijk van de aard van de onderneming en de diensten of producten die een onderneming levert. Naast de bestuurlijke aspecten van ondernemingen kijkt EOS ook naar milieu, sociale en strategische onderwerpen

...en in vergelijking tot voorafgaande perioden?

De duurzaamheidsindicatoren die PME hanteerde in 2022 hadden als volgt gepresteerd:

- Gewogen gemiddelde MSCI Industry Adjusted ESG score (beursgenoteerde aandelen & bedrijfsobligaties). Dit bedroeg voor de aandelenportefeuilles 7,23 en voor de bedrijfsobligatieportefeuilles 7,35. De score is nagenoeg gelijk gebleven in 2023.
- CO₂-uitstoot (beursgenoteerde aandelen & bedrijfsobligaties): De absolute uitstoot van de totale portefeuille was ultimo 2022 1,212,178 tCO₂. De absolute uitstoot van de aandelenportefeuille was 488,313 tCO₂, voor de bedrijfsobligatieportefeuille was dit 723,865 tCO₂. De uitstoot van de aandelenportefeuille was eind 2023 8.4% lager dan eind 2022. Deze daling wordt grotendeels verklaard door de gedaalde weging van de drie meest uitstoot-intensieve sectoren (de Basic Materials, Industrial en Utilities sectoren). Voor de bedrijfsobligatieportefeuille gaat het om een daling van 13,8% in 2023 ten opzichte van 2022. Deze daling komt grotendeels doordat er minder is belegd in obligaties van de Duitse staalproducent Thyssenkrupp AG.
- Het aantal bedrijven dat in 2022 onderdeel uitmaakte van een van de engagementprogramma's was als volgt:

Engagementthema ⁵	Aantal ondernemingen
Biodiversiteit	5
Energietransitie 2021 – 2023	13
IMVB cases	6
Leefbaar inkomen in agrifood	5
Leefbaar loon in textiel	6
Nederlandse Beursgenoteerde Ondernemingen	9
Engagement via Federated Hermes	599

Uit bovenstaande tabel is op te maken dat in 2023 minder bedrijven onderdeel uitmaakten van de engagementprogramma's. Dat komt onder andere doordat er met minder bedrijven engagement is gevoerd in het programma gericht op de energietransitie. Een van de redenen hiervoor is de striktere screening op steenkoolproducenten. Een andere reden is onvoldoende voortgang op de engagementdoelstellingen. Een volledig overzicht van alle engagementtrajecten en de uitkomsten daarvan, is te vinden op de website van PME.

- De **gewogen gemiddelde scores op de indicatoren uit het EMD (Emerging Market Debt) Landenraamwerk**. Dit betreft de volgende indicatoren:
  - Corruption Perception Index van Transparency International
  - De Democracy Index van de Economist Intelligence Unit
  - De Vulnerability en Readiness score van de Notre Dame Global Adaptation Initiative (ND-GAIN)
  - De Human Development Index (HDI) van de United Nations Development Programme.

⁵ De tabel is aangepast ten opzichte van vorig jaar. Waar vorig jaar het aantal bedrijven werd aangegeven per 'ultimo 2022', betreft het in het huidige overzicht het aantal over het gehele jaar 2022. Dit aantal geeft duidelijker weer om hoeveel bedrijven het gaat gedurende de gehele referentieperiode.

Onderstaande tabel geeft de scores van de EMD portefeuilles van 2022 van PME weer:

Aspect ESG ontwikkeling	Indicator	Schaal*	Uitleg	Score EMD portefeuilles
Governance & sociaal	Corruption Perception Index	0-100	0 = laagste niveau van corruptie 100 = hoogste niveau van corruptie	37,98
	Democracy Index	0-100	0 = laagste niveau van democratie 100 = hoogste niveau van democratie	64,68
Sociale ontwikkeling	Human Development Index	0-100	0 = laagste ontwikkelingsniveau 100 = hoogste ontwikkelingsniveau	76,22
Milieurisico	Vulnerability Index	0-100	0 = niet kwetsbaar 100 = kwetsbaar	40,81
	Readiness Index	0-100	0 = niet gereed 100 = volledig voorbereid	39,01

* In bovenstaande tabel zijn scores geconverteerd naar een schaal van 0-100.

Uit bovenstaande tabel blijkt dat de gewogen gemiddelde scores op de indicatoren uit het EMD Landenraamwerk in 2023 nagenoeg gelijk zijn gebleven aan die van 2022.

- PME heeft **het percentage** van de beleggingen die bijdragen aan de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties (Sustainable Development Investments), ook wel ‘SDI meting’ genoemd gemeten. Dit percentage bedroeg in 2022: 19,3%. De score in 2023 is daarmee lager dan die in 2022. De lagere SDI-exposure score is met name te herleiden naar de volgende portefeuilles: Investment Grade bedrijfsobligaties, Hypotheken⁶ en Internationaal Onroerend Goed Europa portefeuille. Wel is de SDI-exposure in absolute omvang toegenomen naar 10.1 miljard euro (van 9.5 miljard euro in 2022). Dit is mede het resultaat van een toename van het totale belegd vermogen van PME.
- PME houdt het **bedrag van de impactbeleggingen**, en de daarmee **gerealiseerde impact** bij. Dit bedroeg in 2022: € 2.005 miljoen. In 2023 is ten opzichte van 2022 € 406 miljoen meer impact gerealiseerd.

Wat waren de doelstellingen van de duurzame beleggingen die het financiële product gedeeltelijk heeft gedaan en hoe droeg de duurzame belegging bij tot die doelstellingen?

De duurzame beleggingen van de pensioenregeling van PME hebben bijgedragen aan de doelstellingen van de Sustainable Development Goals (SDG's) van de Verenigde Naties. Deze beleggingen hebben een grote variëteit aan duurzame doelstellingen zoals alternatieve energie, energie efficiëntie, duurzaam water en preventie van vervuiling, sanitaire voorzieningen, betaalbare huisvesting, MKB financiering en educatie. De bijdrage aan SDG's is over de hele beleggingsportefeuille van PME gemeten. Dit betreft voor een deel impactbeleggingen, en voor een ander deel de overige beleggingen die aan SDG's bijdragen.

⁶ De daling voor Hypotheken is grotendeels het gevolg van de wijziging van de meetmethodiek, die strikter is dan voorheen.

Impact beleggingen

Impactbeleggingen zijn investeringen die met de bedoeling zijn gedaan om impact te creëren (intentioneel), en hebben een meetbare impact. Deze beleggingen hebben een van de volgende impactdoelstellingen en kunnen elk gekoppeld worden aan de SDG's:

- **Klimaat en natuur:**
  - Energietransitie (meting: MWh geproduceerde schone energie, vermeden tCO₂-uitstoot, en opgeslagen tCO₂-uitstoot)
  - Circulaire economie (meting: ton gerecycled afval, vermeden tCO₂-uitstoot)
- **Innovatie en werk:**
  - Innovatie in Nederland en Europa (meting: aantal verstrekte leningen en aantal bedrijfsparticipaties in Nederlandse ondernemingen die via conventionele routes geen toegang tot benodigd kapitaal hebben)
- **Huisvesting en gezondheidszorg:**
  - Betaalbare huisvesting (meting: aantal huishoudens voorzien van betaalbare huurwoning)⁷
  - Gezondheidszorg (meting: aantal bedrijfsparticipaties in ondernemingen die bijdragen aan de toegang tot zorg en/of ontwikkeling van medische technologieën of medicijnen)

Overige bijdrage aan Sustainable Development Goals

Zoals benoemd, is de bijdrage aan SDG's over de gehele beleggingsportefeuille van PME gemeten. De SDI-meting is voor de liquide portefeuilles grotendeels gemeten met behulp van externe data (MSCI Sustainable Impact Metrics en Green, Social & Sustainability Bond exposure). Voor de meting van ondernemingen is alleen de economische activiteit van een onderneming die ook daadwerkelijk bijdrage heeft geleverd aan één van de sustainable development goals meegenomen in de berekening. Voor staatsobligaties geldt dat alleen beleggingen die als green, social of sustainability bond zijn geclassificeerd, zijn meegenomen als SDG-bijdrage. Voor de illiquide portefeuilles is dit handmatig door de portefeuille managers berekend.

Hoe hebben de duurzame beleggingen die het financiële product gedeeltelijk heeft gedaan geen ernstige afbreuk gedaan aan ecologische of sociaal duurzame beleggingsdoelstellingen?

Hoe de duurzame beleggingen van de pensioenregeling geen ernstige afbreuk hebben gedaan aan ecologische of sociale duurzame beleggingsdoelstellingen verschilt per beleggingscategorie:

- **Beursgenoteerde aandelen en bedrijfsobligaties:** dit is beoordeeld op basis van de MSCI IVA ESG score, de MSCI Low Carbon Transition score en een controversie screening op basis van verschillende MSCI datapunten. Alle beleggingen die hier slecht op scoren, en dus ernstige afbreuk doen, zijn niet aangemerkt als duurzame belegging.
- **Staatsobligatieportefeuille:** via het landenraamwerk worden overheden

De belangrijkste ongunstige effecten zijn de belangrijkste negatieve effecten van beleggingsbeslissingen op duurzaamheidsfactoren die verband houden met ecologische en sociale thema's en arbeidsomstandigheden, eerbiediging van de mensenrechten en bestrijding van corruptie en omkoping.

⁷ Zie voor een nadere toelichting hierop hoofdstuk 8 van het jaarverslag. Voor 2023 ging het om huurwoningen in Nederland die vallen binnen het middelhoge huursegment, met huurprijzen tot maximaal €786 voor eenpersoonshuishoudens en maximaal €1178 voor meerpersoonshuishoudens.

getoetst op basis van ecologische en sociale factoren. Overheden die laag scoren op deze factoren zijn uitgesloten.

- Vastgoed en hypotheek: vastgoedobjecten en hypotheek met een EPC label van D of lager zijn niet aangemerkt als een duurzame belegging⁸.
- Infrastructuur en private equity: het selectie- en monitoringsproces van externe vermogensbeheerders bevat een strenge ESG-toets.
- Bosbouw: De portefeuille dient duurzaam beheerd te worden conform algemeen geaccepteerde standaarden waaronder FSC, PEFC of vergelijkbare certificerende instanties.

Hoe is rekening gehouden met de indicatoren voor ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren?

De duurzame beleggingen van PME hebben rekening gehouden met de belangrijkste effecten ongunstige op duurzaamheidsfactoren zoals opgenomen in Bijlage 1 van de SFDR gedelegeerde verordening⁹. Deze bijlage specificeert wat de belangrijkste ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren zijn aan de hand van 18 verplichte indicatoren (ook wel principal adverse impact (PAI) indicatoren genoemd). De meeste van deze indicatoren zijn van toepassing op ondernemingen (14). Daarnaast zijn er twee indicatoren gespecificeerd voor beleggingen in staatsobligaties, en twee indicatoren voor vastgoed. Hoe de duurzame beleggingen van de pensioenregeling rekening hebben gehouden met de indicatoren voor ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren verschilt per beleggingscategorie:

- Beursgenoteerde aandelen en bedrijfsobligaties: de 14 verplichte indicatoren die van toepassing zijn op bedrijven variëren van ecologische indicatoren zoals de uitstoot van ondernemingen waarin is belegd, tot sociale indicatoren zoals de loonkloof tussen man en vrouw bij ondernemingen waarin is belegd. Al deze 14 verplichte indicatoren worden (direct of indirect) onderliggend meegenomen in de MSCI ESG rating. Ondernemingen die laag scoren op deze rating zijn uitgesloten van de beleggingen van de pensioenregeling van PME.
- Private equity: voor de 14 verplichte indicatoren die van toepassing zijn op ondernemingen, is er voor beleggingen in private equity nog onvoldoende data via een dataprovider beschikbaar. Er is een uitvraag gedaan bij de private equity vermogensbeheerders naar de indicatoren voor ongunstige effecten, echter is hier nog zeer beperkt reactie op gekomen. Wel heeft er een strikte ESG-toets plaats gevonden bij de selectie van vermogensbeheerders voor de private equity beleggingen die onderdeel zijn van de pensioenregeling van PME. Zo wordt van de manager gevraagd een verantwoord beleggen beleid te hebben en hierover te rapporteren en wordt van nieuwe managers gevraagd opvolging te geven aan de OESO-richtlijnen en de UNPRI te ondertekenen.
- Staatsobligatieportefeuille: de twee verplichte indicatoren voor staats-

⁸ EPC labels zijn vaak alleen op modelportefeuille niveau beschikbaar en niet op objectniveau. Daarom komen alleen modelportefeuilles waarvan >60% van de objecten label C of hoger hebben door de do-no-significant harm screening heen.

⁹ Zie voor een overzicht van de belangrijkste ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren PME's Verklaring Ongunstige Effecten, via Verklaring Ongunstige Effecten 2023 (pmpensioen.nl).

obligaties, namelijk de broeikasgasemissies van landen waarin is belegd en het aantal landen waarin is belegd waar schending van sociale rechten plaatsvindt, worden onderliggend meegenomen in de ecologische en sociale indices die worden gebruikt voor het landenraamwerk (namelijk de ND-GAIN index, Democracy Index, Corruption Perception index, en de HDI index). Overheden die laag scoren op deze indices zijn uitgesloten van de beleggingen.

- Vastgoed en hypotheek: Een van de verplichte indicatoren voor vastgoed gaat over vastgoedactiva die een rol spelen bij het winnen, opslaan, vervoeren of produceren van fossiele brandstoffen. In dit type vastgoed belegt PME niet. De andere verplichte indicator voor vastgoed gaat over de blootstelling aan energie-inefficiënt vastgoed. Vastgoedobjecten en hypotheek met een EPC label van D of lager zijn niet aangemerkt als een duurzame belegging¹⁰.
- Infrastructuur en bosbouw: Naast de strikte ESG-toets op de geselecteerde vermogensbeheerders worden er geen aanvullende ongunstige effecten indicatoren meegenomen bij de berekening van duurzame beleggingen voor deze categorieën.

Waren duurzame beleggingen afgestemd op de OESO-richtsnoeren voor multinationale ondernemingen en de leidende beginselen van de VN inzake bedrijfsleven en mensenrechten? Details:

Voor alle nieuwe contracten die worden afgesloten geldt dat de geselecteerde vermogensbeheerders wordt gevraagd zich te committeren aan de OESO-richtlijnen en/of leidende beginselen van de VN inzake bedrijfsleven en mensenrechten (UNGP's). Daarnaast is een aanvullende screening toegepast op beursgenoteerde aandelen en bedrijfsobligaties. Deze beleggingen zijn getoetst aan de hand van een controversie screening op basis van meerdere MSCI datapunten. In deze screening wordt gekeken naar de volgende internationale standaarden: OESO-richtsnoeren, de UNGP's en de principes van de United Nations Global Compact. Beleggingen in een onderneming zijn niet als duurzaam aangemerkt bij een ondermaatse prestatie van die onderneming op het gebied van internationale standaarden die betrekking hebben op gedegen ondernemingspraktijken en mensen- en arbeidsrechten.

In de EU-taxonomie is het beginsel “geen ernstige afbreuk doen” vastgesteld. Dit houdt in dat op taxonomie afgestemde beleggingen geen ernstige afbreuk mogen doen aan de doelstellingen van de EU-taxonomie, en dat een en ander vergezeld gaat van specifieke EU criteria.

Het beginsel “geen ernstige afbreuk doen” is alleen van toepassing op de onderliggende beleggingen van het financiële product die

rekening houden met de EU-criteria voor ecologisch duurzame economische activiteiten. De onderliggende beleggingen van het resterende deel van dit financiële product houden geen rekening met de EU-criteria voor ecologisch duurzame economische activiteiten.

Andere duurzame beleggingen mogen evenmin ernstige afbreuk doen aan ecologische of sociale doelstellingen.

¹⁰ EPC labels zijn vaak alleen op modelportefeuille niveau beschikbaar en niet op objectniveau. Daarom komen alleen modelportefeuilles waarvan >60% van de objecten label C of hoger hebben door de do-no-significant harm screening heen.

Hoe is in dit financiële product rekening gehouden met de belangrijkste ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren?

PME heeft rekening gehouden met de belangrijkste negatieve effecten van de beleggingen op duurzaamheidsfactoren. Duurzaamheidsfactoren worden wettelijk gedefinieerd als ecologische, sociale en werkgelegenheidszaken, eerbiediging van mensenrechten en bestrijding van corruptie en van omkoping.

Ondernemingen met ondermaatse prestaties op ESG gebied zijn uitgesloten met als doel de belangrijkste negatieve effecten van de beleggingen op duurzaamheidsfactoren te beperken. De duurzaamheid van de bedrijfsvoering van ondernemingen wordt beoordeeld op basis van verschillende onderwerpen als CO₂-uitstoot, energie- en waterverbruik, ethiek, anti-corruptie en mensen- en arbeidsrechten. PME gelooft dat ondernemingen met een lage of geen ESG-score verantwoordelijk zijn voor de belangrijkste ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren. Daarom is niet belegd in deze ondernemingen. Ook is er specifiek gekeken naar ondernemingen met activiteiten die een grote impact kunnen hebben op het milieu. De laagst scorende ondernemingen actief in sectoren met een hoog klimaatrisico zijn uitgesloten om de belangrijkste ongunstige effecten op het milieu te beperken. Daarnaast is er niet belegd in ondernemingen waarvan de producten geacht worden een negatief effect op de maatschappij te hebben, zoals controversiële wapens, productie van steenkool, teerzandolie en ondernemingen uit de olie- en gasector^{11, 12}.

Ook heeft PME niet belegd in staatsobligaties van landen die onvoldoende scores op ecologische en sociale aspecten. Op grond van het zogeheten landenraamwerk zijn overheden beoordeeld op verschillende onderwerpen zoals de kwetsbaarheid voor klimaatrisico's, de bereidheid en mogelijkheid van landen zich aan te passen aan klimaatverandering, de mate van democratie en de sociale ontwikkeling van een land. Wanneer een land op een van deze indicatoren tenminste tot de 25% slechts-presterende landen behoort, is er niet belegd in de staatsobligatie van dit land. PME gelooft dat landen die ondermaats presteren op klimaat en sociale onderwerpen onvoldoende verantwoordelijkheid nemen voor de belangrijkste ongunstige effecten van overheden op duurzaamheidsfactoren. Daarom zijn deze staatsobligaties uitgesloten van de beleggingen.

Voor zijn vastgoedbeleggingen heeft PME aandacht voor de verduurzaming van vastgoed. We dringen er bij de managers van vastgoed in Nederland, Europa en de VS op aan deel te nemen aan de Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB). Om hieraan deel te nemen moet onder andere informatie worden verschaft over verschillende duurzaamheidsaspecten zoals metingen van het CO₂ -en energieverbruik. Op basis daarvan zijn de ongunstige effecten van vastgoed in Nederland, Europa en de Verenigde Staten gemonitord.

¹² De uitsluiting van ondernemingen uit de olie- en gasector wordt gedaan op basis van sectorclassificaties van de benchmarkproviders.

¹³ De genoemde uitsluitingen worden gedaan op basis van data van externe dataproviders. Voor de volledigheid van de uitsluitingen is PME afhankelijk van de volledigheid van de beschikbaar gestelde data.

Naast het uitsluiten van ondernemingen heeft PME beoogd invloed uit te oefenen op de strategie van ondernemingen om de negatieve effecten op duurzaamheidsfactoren te beperken. Door middel van het dialoogprogramma is engagement gevoerd met ondernemingen waar zich misstanden voordoen en die internationale standaarden omtrent mensen- en arbeidsrechten onvoldoende naleven. Ook is er dialoog gevoerd op de thema's leefbaar inkomen en leefbaar loon, biodiversiteit en de energietransitie. Om engagement met ondernemingen te verbreden en te verdiepen is er een toegespitste dialoog gevoerd met bedrijven in onze beleggingsportefeuille op de onderwerpen milieu, sociaal, ondernemingsbestuur en de strategie van de onderneming. Hiermee heeft PME de betrokkenheid bij ondernemingen vergroot en heeft PME haar invloed als aandeelhouder beter aangewend om hen aan te zetten tot een duurzame strategie. Daarnaast is er voor aandelenbeleggingen gestemd op aandeelhoudersvergaderingen over onderwerpen als goed ondernemingsbestuur en klimaat.

Op de website van PME is de verklaring te vinden over hoe wordt omgegaan met de belangrijkste negatieve effecten van beleggingen. Ieder jaar voor 30 juni rapporteert PME middels deze verklaring over de 18 verplichte indicatoren en vier geselecteerde optionele indicatoren.

Wat waren de grootste beleggingen van dit financiële product?

Grootste beleggingen ¹³	Sector	% Activa	Land
Staatsobligaties Duitsland	Government	8,97%	Duitsland
Staatsobligaties Nederland	Government	3,23%	Nederland
Staatsobligaties Oostenrijk	Government	1,73%	Oostenrijk
Staatsobligaties Frankrijk	Government	1,37%	Frankrijk
Staatsobligaties Ierland	Government	0,87%	Ierland
Staatsobligaties België	Government	0,86%	België
Staatsobligaties Brazilië	Government	0,76%	Brazilië
Staatsobligaties Zuid-Afrika	Government	0,65%	Zuid-Afrika
Staatsobligaties Indonesië	Government	0,62%	Indonesië
Staatsobligaties Mexico	Government	0,61%	Mexico
Staatsobligaties Finland	Government	0,58%	Finland
Staatsobligaties Colombia	Government	0,52%	Colombia
Staatsobligaties Thailand	Government	0,38%	Thailand
Staatsobligaties Roemenië	Government	0,36%	Roemenië
Staatsobligaties Peru	Government	0,33%	Peru

De lijst bevat de beleggingen die het grootste aandeel beleggingen van het financiële product vormen tijdens de referentieperiode, te weten:

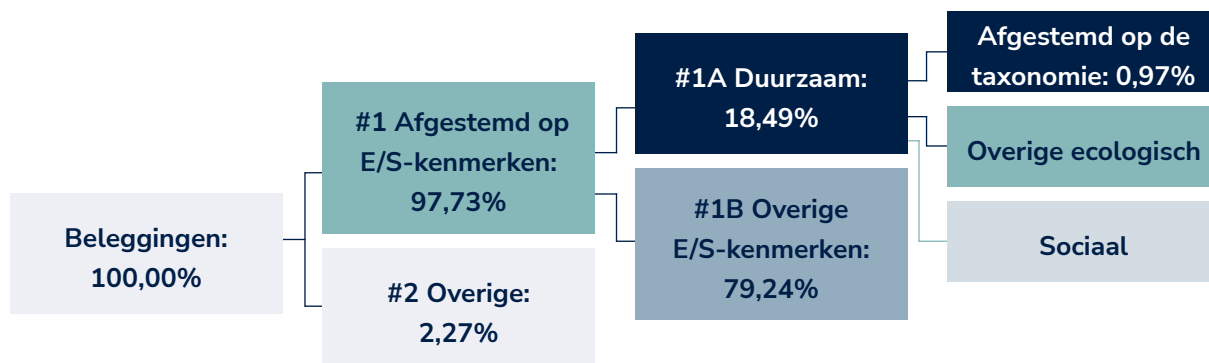
¹³ Bij het bepalen van de top 15 grootste beleggingen is gekeken naar individuele posities die feitelijk het grootste waren in de pensioenregeling van PME per ultimo 2023. Deze 15 grootste posities zijn allen staatsobligaties.

Wat was het aandeel duurzaamheidsgerelateerde beleggingen?

Het percentage beleggingen die in afstemming was met ecologische en sociale kenmerken bedroeg 97,73%. Hiervan bestond 18,49% uit duurzame beleggingen.

Hoe zag de activa-allocatie eruit?

#1 Afgestemd op E/S-kenmerken omvat de beleggingen van het gebruikte financiële product om te voldoen aan de ecologische of sociale kenmerken die het financiële product promoot.

#2 Overige omvat de overige beleggingen van het financiële product die niet zijn afgestemd op de ecologische of sociale kenmerken en die evenmin als duurzame belegging kwalificeren.

De categorie **#1 Afgestemd op E/S- kenmerken** omvat:

- Subcategorie **#1A Duurzaam** omvat duurzame beleggingen met ecologische of sociale doelstellingen.
- Subcategorie **#1B Overige E/S-kenmerken** omvat beleggingen die zijn afgestemd op de ecologische of sociale kenmerken die niet als duurzame belegging kwalificeren.

De activa-allocatie beschrijft het aandeel beleggingen in specifieke activa.

De berekening van het percentage beleggingen 'Afgestemd op taxonomie' is niet onderworpen aan een betrouwbaarheidsverklaring van een accountant of een toetsing van een derde.

De meeste beleggingen van de pensioenregeling van Stichting PME Pensioenfonds dragen bij aan de ecologische – of sociale kenmerken van de pensioenregeling (**#1**). Deze categorie bedroeg 97,73%.

Om het risicoprofiel van de pensioenregeling te beheersen, de beleggingsportefeuille te diversifiëren of om de beleggingsportefeuille op een efficiënte manier te beheren worden financiële instrumenten ingezet die geen ecologische en sociale kenmerken promoten. Hierbij kan worden gedacht aan financiële instrumenten zoals cash en derivaten. Deze instrumenten zijn opgenomen in de categorie "Overige" (**#2**), en worden later in het template beschreven. Deze categorie bedroeg per ultimo 2023 2,27%.

In welke economische sectoren werd belegd?

De volgende tabel geeft op detailniveau weer in welke economische sectoren belegd is. Op deze manier is bijvoorbeeld te zien wat de blootstelling is naar subsectoren van de economie die inkomsten genereren uit exploratie, delving, winning, productie, verwerking, opslag, raffinage of distributie, met inbegrip van transport, opslag en handel van fossiele brandstoffen. Economische sectoren die hieronder niet zijn opgenomen hadden op het moment van rapporteren geen beleggingen. Het percentage “unknown” is substantieel. Hieronder vallen met name staatsobligaties (rond de 24%), en illiquide beleggingen zoals vastgoed (rond de 6%) en private equity (rond de 7%).

Economische sectoren	% Activa	Economische sectoren	% Activa
Commercial Banks & Capital Markets	5,94%	Air Freight & Logistics	0,39%
Pharmaceuticals & Biotechnology	2,99%	Asset Management & Brokerage	0,38%
Telecommunications	2,32%	Rail Transportation	0,36%
Software & Diversified IT Services	2,15%	Industrial Conglomerates	0,32%
Health Care Equipment & Supplies	2,06%	Construction	0,31%
Insurance	1,77%	Packaging	0,30%
Semiconductors	1,69%	Textiles & Apparel	0,28%
Chemicals	1,47%	Health Care Facilities & Services	0,28%
Retail	1,46%	Commercial Support Services	0,27%
Interactive Media & Online Consumer Services	1,43%	Mining & Integrated Production	0,27%
Beverages	1,25%	Auxiliary Financial Services & Data	0,25%
Industrial Machinery & Equipment	1,14%	Electrical Equipment	0,23%
Food Products	1,13%	Public & Regional Banks	0,20%
Electronic Devices & Appliances	1,11%	Water and Waste Utilities	0,20%
Automobile	1,08%	Specialized Finance	0,18%
Digital Finance & Payment Processing	0,93%	Metals Processing & Production	0,15%
Gas and Electricity Network Operators	0,85%	Mortgage & Public Sector Finance	0,14%
Household & Personal Products	0,79%	Industrial Support Services	0,13%
Electronic Components	0,79%	Paper & Forest Products	0,13%
Electric Utilities	0,73%	Airlines	0,12%
Media	0,72%	Multi-Sector Holdings	0,11%
Multi-Utilities	0,67%	Aerospace & Defence	0,11%
Transportation Infrastructure	0,64%	Human Resource & Employment Services	0,10%
Heavy Trucks & Construction & Farm Machinery	0,63%	Road Transportation	0,10%
IT Consulting & Other Services	0,62%	Furniture & Fittings	0,07%
Financial Exchanges	0,61%	Marine Transportation	0,04%
Real Estate	0,54%	Development Banks	0,04%
Semiconductor Equipment	0,52%	Leisure Products	0,03%
Research & Consulting Services	0,50%	Health Care Technology & Services	0,02%
Trading Companies & Distributors	0,50%	Renewable Electricity	0,01%
Managed Health Care	0,50%	Education Services	0,01%
Restaurants	0,50%	Oil & Gas Refining & Marketing	0,00%
Leisure	0,48%	Integrated Oil & Gas	0,00%
Construction Materials	0,47%	Oil & Gas Storage & Pipelines	0,00%
Auto Components	0,43%	Oil & Gas Equipment/Services	0,00%
		Unknown	53,07%

In hoeverre waren de duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling afgestemd op de EU-taxonomie?

De duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling afgestemd op de EU-taxonomie waren per eind 2023 gebaseerd op omzet 1,06%, op basis van de gehele portefeuille inclusief staatsobligaties. Bij deze berekening is alleen gebruik gemaakt van gerapporteerde data.

Op de taxonomie afgestemde activiteiten worden uitgedrukt als aandeel van:

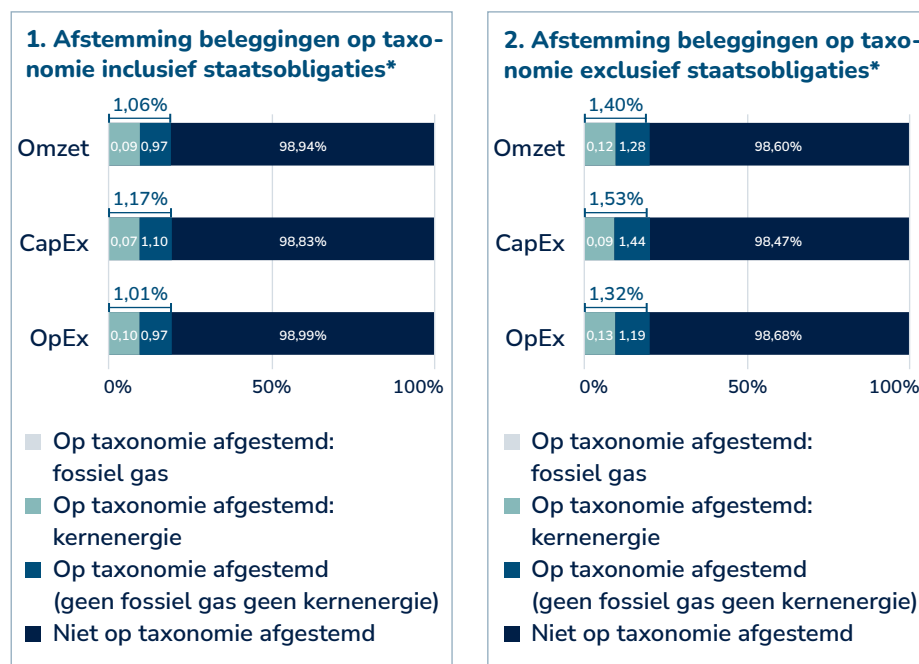
- de **omzet** die het aandeel van de opbrengsten uit groene activiteiten van onderneming waarin is belegd, weergeeft;
- de **kapitaaluitgaven** (CapEx) die laten zien welke groene beleggingen worden gedaan door de ondernemingen waarin is belegd, bv. voor een transitie naar een groene economie;
- de **operationele uitgaven** (OpEx) die de groene operationele activiteiten van ondernemingen waarin is belegd, weergeven..

Heeft het financiële product belegd in activiteiten in de sectoren fossiel gas en/of kernenergie die aan de EU-taxonomie voldoen¹⁴?

- Ja
- In fossiel gas
  - In kernenergie
- Nee

¹⁴ Activiteiten in de sectoren fossiel gas en/of kernenergie zullen alleen aan de EU-taxonomie voldoen indien zij bijdragen aan het beperken van de klimaatverandering ("klimaatmitigatie") en geen ernstige afbreuk oden aan de doelstellingen van de EU-taxonomie – zie de toelichting in de linkermarge. De uitgebreide criteria voor economische activiteiten in de sectoren fossiel gas en kernenergie die aan de EU-taxonomie voldoen, zijn vastgesteld in Gedelegeerde Verordening (EU) 2022/1214 van de Commissie.

De onderstaande grafieken geven in het groen het percentage op de EU-taxonomie afgestemde beleggingen. Er is geen geschikte methode om te bepalen in hoeverre staatsobligaties* op de taxonomie zijn afgestemd. Daarom geeft het eerste diagram de mate van afstemming voor alle beleggingen van het financiële product inclusief staatsobligaties, terwijl het tweede diagram** alleen voor de beleggingen van het financiële product in andere producten dan staatsobligaties aangeeft in hoeverre die op de taxonomie zijn afgestemd.

Dit diagram vertegenwoordigt 76% van de totale beleggingen.

* In deze diagrammen omvatten "staatsobligaties" alle blootstellingen aan overheden.

** De visuele weergave van de percentages voor op taxonomie afgestemde beleggingen is uitvergroet om de leesbaarheid van het diagram te waarborgen.

Om te bepalen of aan de EU-taxonomie wordt voldaan, bevatten de criteria voor **fossiel gas** emissiegrenswaarden en de omschakeling naar hernieuwbare energie of koolstofarme brandstoffen tegen eind 2035. Voor **kernenergie** bevatten de criteria uitgebreide regels inzake veiligheid en afvalbeheer.

Faciliterende activiteiten maken het rechtstreeks mogelijk dat andere activiteiten een substantiële bijdrage leveren aan een ecologische doelstelling.

Transitieactiviteiten zijn activiteiten waarvoor nog geen koolstofarme alternatieven beschikbaar zijn en die onder meer broeikasgasemissieniveaus hebben die overeenkomen met de beste prestaties.

Wat was het aandeel beleggingen in transitie- en faciliterende activiteiten?

Het aandeel beleggingen per einde 2023 in transitie activiteiten betrof 0,03% en in faciliterende activiteiten 0,40%.

Hoe verhiel het percentage op de EU-taxonomie afgestemde zich tot eerdere referentieperiodes?

n.v.t.

Wat was het aandeel duurzame beleggingen met een ecologisch doelstelling die niet op de EU-taxonomie waren afgestemd?

PME heeft een deel van de portefeuille gealloceerd naar duurzame beleggingen. Deze beleggingen dragen bij aan de SDG's middels impactbeleggingen en overige bijdrage aan SDG's in de portefeuille. Het behaalde percentage duurzame beleggingen bedroeg 18,20%. PME heeft echter niet per thema een doelstelling gespecificeerd en heeft daarom ook niet de bijdrage aan ecologische en sociale doelstellingen separaat berekend.

 zijn duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling die **geen rekening houden met de criteria** voor ecologisch duurzame economische activiteiten in het kader van de Verordening (EU) 2020/852.

Wat was het aandeel sociaal duurzame beleggingen?

PME heeft een deel van de portefeuille gealloceerd naar duurzame beleggingen. Deze beleggingen dragen bij aan de SDG's middels impactbeleggingen en overige bijdrage aan SDG's in de portefeuille. Het behaalde percentage duurzame beleggingen bedroeg 18,20%. PME heeft echter niet per thema een doelstelling gespecificeerd en heeft daarom ook niet de bijdrage aan ecologische en sociale doelstellingen separaat berekend.

Welke beleggingen zijn opgenomen in “overige”? Waarvoor waren deze bedoeld en waren er ecologische of sociale minimumwaarborgen?

De verwachte marktwaarde van derivaten en liquide middelen zijn opgenomen onder “#2 Overige”. Dit bedroeg per ultimo 2023 2,27%. Deze beleggingen zijn nodig om de portefeuille op een efficiënte manier te beheren en om het risicoprofiel van de pensioenregeling te beheersen. Bij deze instrumenten waren er geen ecologische of sociale minimumwaarborgen.

Welke maatregelen zijn er in de referentieperiode getroffen om aan de ecologische en/of sociale kenmerken te voldoen?

De volgende maatregelen zijn getroffen om te voldoen aan de ecologische en sociale kenmerken van de pensioenregeling van PME:

- PME heeft zijn beleggingen in impact investeringen vergroot. Zo heeft PME onder meer geïnvesteerd in een nieuw investeringsfonds dat zich richt op innovatieve bedrijven in de gezondheidszorg die willen bijdragen aan betere en/of goedkopere zorg. Ook werd geïnvesteerd in een nieuw investeringsfonds dat zich richt op ondernemingen die willen bijdragen aan een circulaire economie en/of het verlagen van de CO₂-uitstoot binnen de industriële sector. Dit zijn ondernemingen die zich bijvoorbeeld richten op het recyclen van organisch afval en chemicaliën, en de conversie van afval naar brandstof. Met impact investeringen beoogt PME een positieve bijdrage te leveren aan de maatschappij.
- PME heeft hoofdzakelijk belegd in bedrijven en landen die relatief goed presteren ten aanzien van ESG factoren. Dit wordt bepaald aan de hand van data van externe dataproviders.
- PME heeft engagement gevoerd op verschillende ecologische en sociale thema's. Hiermee heeft PME zijn invloed als aandeelhouder aangewend om ondernemingen aan te zetten tot een duurzame strategie.
- PME heeft gewerkt aan verdere aanscherpingen in zijn klimaatplan in lijn met wat wordt gevraagd vanuit het Nederlands Klimaatcommitment van de financiële sector. Deze actieplannen bevatten een samenvatting van het klimaatbeleid dat PME de afgelopen jaren heeft geïntroduceerd voor de verschillende beleggingscategorieën, een overzicht van de acties die PME nu neemt om de klimaatdoelstellingen te behalen en een vooruitblik naar de ontwikkelingen die PME de komende periode verwacht.

Hoe heeft dit financiële product gepresteerd ten opzichte van de referentiebenchmark?

Om de beleggingsportefeuille van PME vorm te geven en om prestaties van de beleggingen te meten, worden verscheidene benchmarks gebruikt afhankelijk van de beleggingscategorie. Voor de liquide beleggingen geldt het streven om duurzaamheidskenmerken zoveel mogelijk in de benchmark te implementeren, middels maatwerk ESG benchmarks. Op deze wijze is er sprake van een eenduidig ESG-beleid voor de liquide portefeuilles. Voor illiquide portefeuilles worden reguliere benchmarks gebruikt zonder duurzaamheidskenmerken. De pensioenregeling als zodanig heeft niet een referentiebenchmark zoals bedoeld in SFDR.

Referentiebenchmarks zijn indices waarmee wordt gemeten of het financiële product voldoet aan de ecologische of sociale kenmerken die dat product promoot.

**PME pensioenfonds,
van en voor de toekomstmakers**

